

SZATMÁR-NÉMETHI

SZABAD KIRÁLYI VÁROS

EGYHÁZI ÉS POLGÁRI TÖRTÉNETEI.

ÖSSZESZEDTE:

SARKADI NAGY MIHÁLY

rendszerbe ütötte s kiegészítette:

BARTÓK GÁBOR

helv. hitv. gymn. igazgató;

KIADTA S NYOMATTA

KOVÁCS MÁRTON

NYOMDATULAJDONOS

SZATMÁRT 1860.

Szatmárt, 1860.

NYOMATOTT KOVÁCS MÁRTONNÁL.

*Ki a történelemben járatlan: szerencsétlen; ki a története-
ket és eseményeket tudni nem kívánja: esztelen!*

egy görög író

S. Nagy Mihály

előszava.*)

1815-ben városi levéltárnokká választatván, a régi irományok, jegyzőkönyvek olvasása közben több oly érdekes tárgyakat találtam, melyeket történet íróink vagy mellőznek, vagy — mint Szirmai Szatmármegye leírásában — csonkítva sőt hibásan adnak elő. Utóbb megnyiltak előttem a helybeli egyházak, szomszéd egyházvidékek s nemes családok levéltárai. Szerencsém volt magyar ország történeteit illető több nyomtatott s kézirati munkákkal megösmerkedni; s ezekből jegyzeteim ébresztettek jelen munka összeállítására. —

És mivel Robertsohn Wilhelm angol író szerint: „az olyan író, ki régi időben esett történeteket ad elő, nem kívánhatja hogy higgyenek neki, hanemha bizonyságok felhozása által megerősíti állításait“ — a kutfőket, honnan előadásaim vétettek, kijelelni szükségesnek tartottam. —

Ezenkívül, nehogy a számos adatok hol létének hosszas előadása a könyvet terhelje. rövidítő jegyeket vettem fel, mellyek magyarázatja példákban így következik

T. j. — azaz tanácsi jegyzőkönyv a városnál

P. j. — politicum jegyzőkönyv ugyan ott.

Törv. j. — törvényszéki jegyzőkönyv ugyan ott.

1710: 10. v. az 1710 évi irományok közt 10 szám alatti darab város levéltárában.

Act. Dipl. 10. v. a város oklevelei közt 10-k. darab

Act. Met. 10. v. város határjáró levelei közt 10-k. darab.

*) Szóról szóra betűhiven másolva.

Act. Test. 10. város levéltára beli régi végrendeletek közt 10-k. darab.

Act. Revers. 10. ugyan ott a régi térítvények 10-k. darabja.

1710: 10. Sz. e. vagy N. e. — 1710 évi 10-k. iromány a szatmári vagy németi ref. egyház levéltárában.

Sz. e. j. vagy N. e. j. — a szatmári vagy németi ref. egyház jegyzőkönyve.

Act. Dipl. 10. n. e. — németi ref. egyház levéltárában lévő, várost illető oklevelek 10-k. darabja.

Prot. Tartz. — Prot. Bélt. — Prot. Jerém. — Prot. Cam. Solym. — azaz, a szatmári ref. egyházvidék Tarczali, Béltéki, Jerémias, Solymosi esperesről nevezett régi jegyzőkönyvei.

A. k. — egyházi anyakönyv.

Isk. j. — a szatmári ref. iskola régi jegyzőkönyve.

Kelt Szatmáron Jan. 16. 1848.

S. NAGY MIHÁLY.

ELŐSZÓ A SZERKESZTŐTŐL

Városunk b. c. polgármestere sarkadi Nagy Mihály két kötet irományban hona fiai elé kívánta terjeszteni Szatmár-Németi polgári és egyházi történeteit; — mielőtt azonban sajtó alá bocsáthatá dolgozatát — a végzet visszavonhatlan hatalom szavára őseihez költözött. A mű — mely emlékezetét őrzeni — tömérdék búvárkodás és viszonyítgatás eredménye; — mégsem olyan, hogy korunk igényeinek minden tekintetben megfelelhessen. — Szatmár város tek: Tanácsa azt akarta, hogy a nagy becsü dolgozatban Szatmár-Németinek ne csak rég — hanem közelmúltját és jelenét is olvassassák azok, kik városunkat minden oldalról, kívül és belülről dhajtják ismerni: e czél megközelíthetése tekintetéből engem bizott meg s velem parancsolt, hogy: e Történelmet üssem rendszerbe, kerekítsem ki s a benne sok helyen félben szakadt eseményeket e jelen évig vezessem le, — s a mennyire erőm parányiséga engedi —, nyomda útján — hibátlanul adjam át a m: t: olvasó közönségnek. —

Mielőtt föladatom fejtegetésébe ereszkedném, tájékozássul néhány szót kell elmondanom. — Legelőször ki kell mondanom — mert ezzel a megvesztegethetlen igazságnak tartozom — mikép: boldogult szerzőnk, előszavában, a kutfők közül, melyekből adatait meritgette, kifeledte debreczeni tanár Lugossy József urat, kitől a szatmári és németii ref: Egyházak és Iskolák történeteihöz, tömérdék és szinte nélkülözhetlen adatokat nyert, főleg a literariumokban, melyek nélkül azon Egyházak történelme igen meddő, s nagy részben csak a papok és tanárok névsora leendett. — Szíves örömet rovom

én le az üdvözült helyett tartozásunkat a tudományok ernyedetlen buzgalmú bajnokánál, csupán azért is, mert legközelebb egy bizalmas leveléből ezeket olvasám: „Adatim másokkali közlése, szives és liberalis közlése, mindig örömem és dicsekedésem vala; nem is akarok — avagy csak a jó példa adásért is ellenkező színben, az az fősvénynek, illiberalisnak ismertetni s tüntettetni föl sem életemben sem holtom után.“ — Van ugyan emlékezet Szatmár egyházi történetében az itt kiemelt tartozás némi lerovásáról; ... de — véleményem szerint — annak az előszóban volt helye, hol a kútfőkről volt emlékezet.

Azoknak tartozom másodszor fölvilágosítással, kik azon hiedelemben élnek, mintha én a mű mellett csupán és egyedül a másoló és javító kötelességeit teljesíteném. Magamról sokat beszélni illetlen s eszélytelen dolognak tartom; — e mellett tisztán értem ama latin sarkigazság jelentését és erejét is: „qui se laudat stultum laudat“ — s az is igaz levén, miszerint: jobb és szebb is egy harmadik ember száján beszélni; csak annyit mondok saját érdekem támogatására, mikép: a N. M. irományaiból 10 nyomott ívnél többet rendszerbe tenni alig lehet; — e könyv ellenben jóval haladja a kitett számot; — a N. M. irományaiban a reformatusok főiskolája történetei 1749-k éven megállapodnak — és így egy egész évszázadnál több időnek nincs e téren történelme; e könyvben pedig 1860-k évben történt események is említettnek; — az irott műben a szatmári róm. kathol. Gymnasiumról és többi iskolákról csak nyolcz rövid sorocska találtatik; e könyvben valamivel több sat.

Harmadszor azt is kimondom, mikép: szabadságot vettem magamnak: eltávozhatnom az irományban kimért mód és rendszertől annyiban, a mennyiben: elébb teszem az egyházi, azután a *polgári* eseményeket azért is, mert: „*Ecclesia praecedat*“ —, azért is mert: Szatmár-Németiről csak akkor emlékezik Clio — a Történelem komoly Múzsája legelőször, midőn termékeny földén Khrisztusban hívő (nem

pogány) népek települnek meg;... és így, mint város és *Egyház* mind a két helyiség egykorú; — legigazábban pedig azért, mert az Egyházak és Iskolák történetei sokkal vonzóbbak, mint a polgári események, melyeket merev és száraz vóltuk miatt öltöztetni is alig lehet. —

Végül azt sem tagadom, mikép: némely helyek és férfiak nevét, némely egyének szereplése és halála idejét — tekintélyes írók ellenében — a szerint változtattam, mikép azokat — minden kétséget kizáró — emlék és okiratink nyomán változtatnom kellett.

Kegyeletteljes elismerésem és meleg köszönetemet kell legvégül nyilvánítanom éneklő kanonok nagyságos és főtiszt. Biró László és főtiszt. Böhm Agoston thelog. tanár urnak — kik a rom. kath. Egyház, iskolák és a püspökség; — és t. d. György Lajos urnak — ki a helv. hitv. németi Egyház és iskola' történelmeihez, nekem bővséges és nélkülözhetlen statistikai adatokat sziveskedtek nyújtani.

Bartók Gábor s. k.

B E V E Z E T É S Ű L:

Megmutatása

annak, miszerint Szatmár-Németi hajdan is
királyi város volt; most is megérdemli nevét.* —

Minél régibb a jog, melyet bár mely egyén vagy közönség, kötelessége hű teljesítése által szerzett vagy nyert: annál természetesebb a következés, mely szerint: annak mind addig birtokában marad, míg az egyén vagy közönség bir azon kellékekkel, melyek a jog megőrzéséhez és fentartásához szükségesek.

Szatmár-Németi — a történelem tanúbizonysága szerint — nem utolsó Magyarország azon városai között, melyek népek hősisége, hílsége és szorgalma tekintetében — a többiek közül királyi kegy és jutalmazás következtében, kiváltságok által emeltettek és tüntetettek ki.

Már 1217-k évben urunk születése után, *Castrum Regium* nak (királyi várnak) neveztetett; — vára „Doboló“ néven említettik, mert a várórség estve reggel annak párkányzatán szokott dobolni. — 1230-ban II-k Endre arany pecsétes kiváltság levelet adott a *Zomos* mellé települt németeknek; ez oklevelet II-k Miksa 1571-ben megerősítette. A Zsigmond által 1406-ban kiadott privilegium nyomán Szatmár-Németi város egyenesen (közvetlenül) a Tárnok hatósága alá van rendelve.

* Ez értekezést a tek: városi tanács megbízása nyomán készítém Jan. 2. 1859.

Behlen Gábor — mint magyar király — 1622-ben azt parancsolá Szatmárnak, hogy: a városi javadalma-kért, köteles lesz az azokra háramló terheket viselni; — 1626-ban pedig világosan meghagyta, hogy: a szatmáriak, a vármegye kebelében, adózásra ne szorittassanak.

1645-ben I. Rákóczi György fejedelem, a linczi egyezkedés nyomán — melyet ő III-k Ferdinánddal kötött, a szatmári polgárokat minden adófizetés alól fölmentette; de a mellett megparancsolta, hogy; a szatmári nemesek, a városi javakra háramló terheket viselni tartoznak.

A királyi városok száma 1687-ben fölötte kezdett növekedni annyira, hogy: szinte a megyék számát is haladni kezdte: ennél fogva törvénybe iktattatott, hogy: a királyi városok száma a megyékét meg ne haladja; s ugyan azon évben a 17-k cikk 1-ső §-ában nyilván kimondatott: „ne per amplius numerus earum augeatur“ (hogy azok száma többé ne növeltessek.)

Bár 1721-ig Szatmár-Németinek mint királyi városnak formás oklevele az újabb kori fejedelmektől nem volt; mégis épen azon kiváltságokat élvezte, melyeket a diplomatie elismert hason rangú városok élvezének; mi megtetszik I. Leopoldnak 1668-ban kiadott nyílt parancsából, melyben világosan meghagyatik az illetőknek, mikép: a Szatmár városiak, a megye gyűléseiből ki ne zárassanak.

Szabad királyi városi jogokat adományozó kiváltság levelet Szatmár-Németi VI-k Károly Császártól 1721-ben nyert, midőn a királyi Camarávali alkudozás nyomán a Diplomáért az ikerváros 41773 rhénusi forintot és 33 dénárt fizetett.

Látni való ezekből, hogy Szatmár-Németi igen régi időktől fogva egész 1848-ig ott volt a kiváltságokkal kitüntetett városok sorában s az 1848-k évre szerkesztett Fényes féle Statisticából az is kitűnik, mikép: népességét

tekintve az 53 sz. k. város közt 18-k helyen:: és így az első között említhetjük.

Most már következik azon kérdésre adnunk feleletet: „Tarthat-e számot arra Szatmár-Németi sz. k. város, hogy tanácsa — mint magát kormányzó testület a megyei hatóság gyámsága alól kiemeltessék s azzal egyenrangúvá magasíttatva, közvetlenül a n. méltóságu helytartósági osztállyal érintkezhessék?” —

Ha Magyarhonunk városai közül **husznak** ily kitüntetési adatik: úgy Szatmár-Németi, akár határa területe, akár népessége, akár azon intézetei vétetnek figyelembe vagy tekintetbe, melyek a mivelődés valódi tényezőiül tekinthetők; — akár ápoló intézetei s társas körei, akár kereskedelme s a hivatal osztályok — melyek jelenben kebelében működnek vétetnek az ítélet mérlegébe.... minden bizonnyal oda esik a 20 sz. k. város közé.

Mert:

1-ör Határának összes területe a legújabb fölmérés nyomán 31944 hold; s e tekintetben az 53 sz. k. város közt 8 vagy 9-ik helyen áll.

2or Népessége száma a 15000-t közelítvén 18-ik helyre esik.

3-or A mivelődés tényezőiül az egyházak, tanodák, társas körök s ápoló intézetek szolgálván: e szempontokból tekintve Szatmár és Németi kevés magyarhoni városnak marad háta mögött, mert van:

A.

Egyháza.

- a. A Catholicusoknak 2.
- b. A reformatusoknak 2.
- c. A görög szertartású catholicusoknak 2.
- d. A hébereknél 1. = összesen hét eklezia.

Ezekon kívül

- e. Egy püspökség, hat kanonokkal és káptalannal.

B. Tanodái.

- a. Papnöveldeje 1.
- b. Gymnasiuma
 - 1. A rom. katholicusoknak 1 fő.
 - 2. A reformatusoknak 1 al.
- c. Leány. növeldeje, összekötve elemi leány iskolával és óvodával a Zárdában: 1.
- d. Elemi és polgári fi iskolái
 - 1. A protestánsoknak
 - . Szatmárt 4 osztály 4 tanítóval.
 - .. Németiben 3 osztály 3 tanítóval.
 - 2. A rom. katolicusoknál
 - . Szatmárt 4 osztály 4 tanítóval.
 - 3. A görög szertartású katholicusoknál
 - . Szatmárt 2 osztály 1 tanítóval.
 - .. Németiben 2 osztály 1 tanítóval.
- e. Elemi leány iskolák.
 - 1. A helv. hitv. ref. protestánsoknál
 - . Szatmárt 2 osztály 2 tanítóval.
 - .. Németiben 2 osztály 2 tanítóval.
 - 2. A görög szert. katholicusoknál
 - . Szatmárt 1 osztály 1 tanit.
 - .. Németiben 1 osztály 1 tanit.
- f. Ovoda Szatmárt 1 oszt. 1 óvó és 2 dajkával.
- g. Vasárnapi iskola Szatmárt és Németiben 5.

C.

Ápoló s tápintézetei.

- a. Németiben az Irgalmas atyák gyógyintézete.
- b. Németiben a ferencziek zárdájából — rövid napokon átalakítandó — dolgozóház.
- c. Szatmárt a szegények kórháza.
- d. Szatmárt a Convictus a jezsuita atyák föltügyelete alatt.

D.

Társalgó körei s mulató helyei.

- a. A Casino.
 - b. A jótékony nőegylet.
 - d. A Czéhek, szám szerint 22 — 1149 mesterrel.
 - 1. Csizmadiák 368.
 - 2. Gubások 292.
 - 3. Tímárok 150. a többiek kevesebb számmal
 - e. Múlató helyek . A sétatér .. Pelikán kert ... Laza kert.... A seminarium kertje.
- Továbbá két kényelmes fürdőház — csinos fagadók-
kal: a Tamási és Lövöndei víz és gőz fürdők.

E.

Kereskedő házak 40-en fölül; melyek Szatmár téres és mindig tiszta piaczára a józan izlés és divat minden czikkeit összehordják a bel és külföld fabricai és manu-
facturáiból.

F.

A város kebelében működő hivatalok; ügynökségek
s tudomány terjesztő intézetek:

- a. A megyei főnökség.
- b. Politicai és törvénykezési szolgabirói hivatalok.
- c. A városi képviselői testület.
- d. Árva bizottmány.
- e. Fináncz hivatal.
- f. Gyűjtő pénztári hivatal.
- g. Urbéri törvényszék.
- h. Becslő bizottmány.
- i. Posta fő.
- k. A helv. hitv. iskola pártfogósága.
- l. A helv. hitv. Gymnasium tanügyi bizottmánya.
- m. Hadfogadó hivatal.
- n. A triesti-élet és vagyon biztosító társulat ügynöksége.
- o. A magyar általános biztosító társulat ügynöksége.

p. Kovács Márton — ügyesen és gazdagon szerelt könyv-nyomdája.

q. Lehoczki János gazdag könyves boltja és ritka tapintattal szervezett kölcsön könyvtára.

r. A tanodák, és egyes tudomány kedvelő polgárok, orvosok, tanárok ügyvédek és lelkészek — részint diszes részint becses könyves házai.

Ezek után szinte természetesen következik, miképpily város, melynek kebelében annyi szellemi és anyagi erő pezseg és működik, hivatva van arra, hogy minden magát kormányozza; ügyei folytatása és intézgetése közben, minél kevesebb akadály által gátoltassék; s mint szabad királyi város: éltét, önmaga által szerkesztendő s a törvényes fensőbbség által jóváhagyandó s megerősítendő — szabályok mellett folytassa s tegye erő és hatás teljessé.

Ez előzmények után bizton megkezdhetjük Szatmár és Németi egyházi és polgári történeteit. —

I. R É S Z

S Z A T M Á R és N É M E T I

egyházi története.

Mielőtt e tárgy részletesen fejtegettetnék; szükség — a rendszert szerető okosak kedvéért — előre-eresztenünk a vezérfonalat, mely mellett e fölvetett rész elmondása alatt kell haladnunk; hogy föladatunkat biztosan megközelíthesstük, részre hajlással, felekezetességi léhasággal ne vádoltathassunk.

A történet írás törvénye, — az eszélyesség főszabálya, Szatmárt, az Egyházak és iskolák eseményeinek előadása mellett, a következő rendet ajánlja:

A.

A rom. catholicusok Egyházai, Szatmárt és Németiben:

- I. Szak: A rom. catholica Egyház Szatmárt.
- II. Szak: A rom. kath. püspökség Szatmárt a káptallal együtt.
- III. Szak: a rom. kath. Egyház, Németiben.
- IV. Szak: a Papnövelde Szatmárt.
- V. Szak: a rom. kath. nyilván. fő Gymnasiuma Szatmárt.
- VI. Szak: a rom. kath. elemi iskolái Szatmárt.
- VII. Szak: a Nőnövelde — Németiben — az apácák zárdájában.

B.

A görög szertartású catholicusok Egyházai és iskolái Szatmárt és Németiben:

- I. Szak: a görög catholica Egyház Szatmárt.
- II. Szak: a görög kathok. elemi iskolája Szatmárt.
- III. Szak: a görög kathok. Egyháza Németiben.
- IV. Szak: a görög kathok. elemi iskolája Németiben.

C.

A helv. hitv. reformatusok Egyházai és iskolái Szatmárt és Németiben.

- I. Szak: a reformatusok Egyháza Szatmárt.
- II. Szak: a reformatusok al Gymnasiuma Szatmárt.
- III. Szak: a reformatusok polgári és elemi fi iskolái Szatmárt.
- IV. Szak: a reformatusok elemi leány iskolái Szatmárt.
- V. Szak: a reformatusok Egyháza Németiben.
- VI. Szak: a reformatusok fi iskolái Németiben.
- VII. Szak: a reformatusok leány iskolái Németiben.
- VIII. Szak: a reformatusok Egyháza a Szatmári hegyen.
- IX. Szak: a reformatusok iskolája a Szatmári hegyen.

Szatmár történ.

D.

A Héber vallásuak Egyháza és Iskolája Szatmárt.

E.

A Szatmár — városi közös óvoda.

A.

**A rom. catholicusok Egyházai és Iskolái.
Szatmárt és Németiben.**

I. Szakasz.

A ROM: KATHOLICA EGYHÁZ, SZATMÁRT.

Nem léphetünk addig mezejére a szatmári és németi Egyházak és Iskolák történeteinek, míg ki nem mutatjuk az indó pontot, honnan városunk eseményeit levezethetjük, s el nem mondjuk a véleményeket, melyeket a névnyomozó tudósok ez ikerváros nevéről fölláltottak.

Biztos és szinte csallhatlan emlék íratok nyomán, Szatmár és Németi eseményeit az 1217-ik évvel kezdhethetünk; bár szinte igen hiteles hagyományok után 1-ső vagy Szent István legelső magyar — keresztyén — királyunk idejéből — a XI-ik századból is elindulhatnánk, kinek felesége Gizella, a Szamos folyam partjára keresztyén német gyarmatot telepített; később pedig, a szentek közé emelt király Szatmár város és megye alapító és védszentjét tiszteltetett és tiszteltetik mais a catholicus hivek által, kik István király napján, az ide zarándokoló környékbeli atyafiakkal védszentjök emlékére pompás és kegyeletes búcsút tartanak.

Szatmár nevéről a vélemények. — Thomász Ferdinánd a magyarok eredetéről és nyelvéről írott véleménye III-ik része 10-ik cikkében ezidő szövből akarja

kiállítani „Seti mare“, mely szerinte „szomorú áradás“; — Szèles András (hajdani Szatmári ref. Lelkész) szerint pedig „keserű italt“ jelent. — Zanathi József (1769: g. v.) szatmári bíró, oláh szavakból akarja szerkeszteni Szatmár nevét. — Szerinte „Szát-máre“ „nagy falu, derék falu“. — Ha a névnyomozókat meg nem sérténém: én (B. G.) latin szóból tudnám kedves Szatmárunk nevét kikergetni — „Sero“ azt teszi „vetek, t: i: magot a földbe“; — ettől származik „Satum“ „vetés“: így aztán „Sat(u)már“ tenne oly helyet, hol az aranylő „vetésár“-ja nagy; — mert ám itt nagy vetés táblákat láthat az útas. Tompa is azt írta ennek vidékéről, hogy: „Hol a fehér kenyér terem“. — Páriz-Pápai, szótárában, latinul, „Borgum Centenarium“nak: „mázslóvár“nak nevezi Szatmárt; Szèles András véleménye szerint talán azért, mert 1225- és 1607-diki adatok nyomán Erdélyből a Szamoson sò szállítatván, s annak egyik lera-kód helye, e környéken Szatmárt lévén, a nagybani árulás és mázsálás, itt történt. —

Németi neve — hihetőbbleg — onnan eredt, hogy oda, valamint a szatmári Castrum regium — királyi vár — környékére is — 1-ső Istvánné, Gizella németeket szállított a Szamos partján elnyult, — hajdan erős — vár' őrizetére; és a mint Schlöttzer és J. D. Heinrich megjegyzik: „Németi volt az első német telepítvény a magyar Kanahánon„. — Most azon régi jò németeknek se hite se hamva a csinos Németiben!... mind, töről vágott, tiszta vérű, többnyire mezei munkás magyarokká idomítottak azokat a legnagyobb művész és bűvész, Saturnus! —

E két város közt hajdan, mint a régi, s némely — hibás újabb földképeken is látható —, a Szamos folyt, mely keletről, nyugothoz sietve közeledett a várhoz; ott éjszakra kanyarult, s a vár és Szatmár között, fekvő ívvé alakulva, Németit — mely az éjszaki parton feküdt — Szatmártól külön vágta. II-ik Szapolyai idejében Szatmár egészen szigetbe záratott; mert keletről nyugotnak, Szatmáron keresz-

tül, azon vonalon, hol most a vámhid áll, új árok vágatott, melybe — mint rövidebb mederbe — a víz természetesen rohammal tödülván, a két város közötti ág, 1760-ban, szük-séges előkészületek után, apránként betölt, és torkolata, a mult század végén kereszt töltéssel elzáratván — annyira kiszáradt — hogy: most a polgárok közt kiosztva, telkekül használtatik.

A víz — említett — új ága Szatmárt kettévágván, az új Szamos déli partja, .. vagy is, a mező felől esett rész, mint külváros „Hostàncznak“ neveztetett; benne külön Egyház és iskola állitatott fel s virágzott mind addig, míg 1680-ban a törökkel vegyült erdélyi hadak fel nem égették. —

A németi határra szállított németek — úgy látszik — három helyen is próbáltak megtelepülni. Egyik volt Kis-Németi, melyről 1604-ben íratik, mikép Kis-Németi földet a mikolai nemesekétől s Homok helység határától a Nádasd (most Nádas) folyó választja el (Act. Met. 1. v.) Másik Ag-Németi (régí vagy ò) melyről, mint pusztáról 1411-ben van emlékezet (Szirmay I. 150 l.) Harmadik a mai Németi, melyet a régi oklevelek magyarul nem értő készítői: Nempti, Nempty, Nempthy, sőt Nempthy-nek is irtak. —

* * *
* * *

Kész lévén az alap, most már egész kényelemmel indulhatunk meg a szatmári római katholika Egyház történetének, a régi idők gyakori viszontagságai által sokszor földült, s ujra virult és most teljes diszben virágzó mezején.

A két városban I. István király atyai s hitelesítő (apostoli) uralkodása alatt megtelepült vándor németek, magokkal hozván a rom: katholica hitet: már 1230-ban II-dik Endre királytól, — ismét 1264-ben V. Istvántól, kinyerték az egyház — pártfogási jogot (ius patronatus) teljes szabadság adatván nekik: papot, bár honnan hozatniok, mire esperesi engedély és megerősítés sem kívántatott; — a dézma

negyedrésze is, mely eddig az erdélyi püspökség jövedelme vala, a szatmár-németi parochusnak adományoztatott.

(A II-dik Endre és V-dik István oklevelei e könyv végén olvashatók.)

A hajdan korból, a szatmári és németi népészek közül, a következők neveit őrzötték meg emlékirataink:

1216. Gábor, alesperes.

1217. Miklós, alesperes.

1226. Etumán vagy Oltumán, esperes.

1247. Egyed, az V-dik István nejének — Erzsébetnek udvari káplánja.

1268. János, esperes; ez is káplán volt Erzsébet udvarában.

1308. Ördög Péter (lásd Szirmay II. 18. 187. lap.)

1349. Bulhán, szatmári.

János, németi lelkész (Szirmay I. 202. 203.)

1360. János — németi pap s ugocsai esperes (Chernelék lvél. tára.)

*

Ez időközben 1300 körül Szatmárt, Minorita barátok; 1339-ben Németiben szent Domonkos szerzete beli papok; s ugyanott 1370-ben Apáczák kolostorai állottak, melyeknek jámbor és kegyes lakói, részint a hívők lelki táplálékairól gondoskodtak, hogy Khrisztus megváltottait a túlvilági öröm és boldogság élvezéséhez előkészítsék; részint az ifjak és gyermekek tanitgatása és oktatásával fáradoztak; hogy a miveltséget a magas rendeltetésű emberek fiai közt terjesztvén, az országnak hű polgárokat, a kegyes és igazságos fejedelmeknek szilárd jellemű jobbágyokat neveljenek, — kik a törvény parancsait, ne kényszerűségből, hanem a jog iránti rokonszenv és igaz tiszteletből teljesítsék; a nagy nemzet test tagjaiban, tisztán látó szemek, okosan gondolkozó fők és nemes önbecsérzettel, salaktalan magyar büszkeséggel teljes szívek legyenek; részint a betegek és nyomorultak ápolásával foglalatoskodtak; hogy a földi szenvedések kínait enyhítsék és kevesbitsék.

* *

A XVI. században, Luthér tanát, mindkét város tiszta gondolkozású polgárai elfogadván: az említett Zárdák, nem sokáig folytathatták üdvös és hasznos munkálkodásukat, nem sokáig tarthatták fel becses életöket. A szatmári Minoriták kolostora, még 1560-ban is fenállott, mi abból bizonyos, hogy: Wécsey István, a nyalábi vár kapitánya, rájok, végrendeletében szép pénzösszeget hagyományozott. (1560: 612. dar. a báró Wécsey család lev. tár.)

Mind a mellett, hogy itt a reformatio nagy foglalkozásokat tett: a templomok közül, a várbeli, az ott tartózkodó catholicus német tisztek és várórzó katonaság használatára tartatott fel. — A jezsuiták eljötteig a vár káplánjai teljesítették itt a szent szolgálatokat.

Bethlen Gábor Fejedeleml 1622-ben, e templomot is a reformátusoknak adta;.. s ezt tévén: a rom: catholica vallás szertartásai szerinti isteni tisztelet közönséges gyakorlatát, Szatmárt és Németiben, egy időre, megszüntette.

* * *

Megilletődött szív és megbotránkozott lélekkel szemlélte az ős keresztyén vallás e nagyszerű veszteségét s bukását, a nagy eszű, mély és terjedelmes tudományú, földi kincsekkel is bővölködő esztergomi Érsek, Pázmán Péter. Hogy a mindenből, ha csak valamit is megmenthessen, mely alapul szolgáljon a jövőnek: felkérte II. Ferdinándtól 1630-ban Szatmár várában azon telket, mely utóbb Residentiának neveztetett, reá 1639-ben különös kiváltságot nyert (1751: 113. v.) s bele jezsuitákat szállított, kiknek élelmére 1647-ben III. Ferdinánd Zemplén megyében Kis Faludot rendelte (Szirmay I. 208 l.)

A jezsuiták rendesen hatan voltak; u: m: egy Superior, egy Spiritualis, egy Dominicalis egy Festivalis Concionator, egy tanító s egy laicus.

Eleinte csak a várórzók s királyi tisztek vallván a catholica hitet: ezek körül s a vidéken szétszórta catholicusok közt teljesítették a lojoliták papi kötelességöket; —

tartottak s igazgattak iskolákat is, melyekben az apróbb — kezdő gyermekeket az Orgonista tanította; az erősebbeket magok vezették a tudományok forrásaihoz, melyek a jezsuiták előtt — dicséretökre legyen mondva — igen ismeretesek is valának.

1640-től 1687-ig, mint készület és szervezkedés éveiben, a Superiorokról nincs emlékezet; az 1687-dik évben szerkesztett anyakönyvben, következők adattak át az utókornak:

1669-ben Endre volt a szatmári jezsuiták társfőnöke, mint ezt a leleszi Káptalanban talált emlékirat igazolja.

1687. Láner Mihály, ki az anyakönyvet készítette, melyben Superior társainak emlékezete őriztetik.

1695 Göde Péter, ki legelső nevezte magát Szatmár város parochusának, mely czimbitorlásnak a város ellenmondott (1695: 376. v.)

1696 Lencsovics András (1693: 131. v.)

1700 Székely Ferencz.

1703 Temérdek Ferencz (1746: 97. v.)

1708 Szárhegyi Mátyás (1708: 88. v.) kit Szirmay I. 204 lap. — hibásan — Szilágyinak nevez.

1714 Balli István.

1716 Persics János (1716. 5. köt. 82 dar. Klobusiczki lev. tár.)

1718 Spangár András, ki 1738-ban Magyar Khronicát adott ki. —

1719 Pogány András

1720 Szilágyi István.

1722 Sztropkai András (1723: 44. v.)

1725 Kovácsis János.

1726 Stiffa Márton.

1729 Dubravius Dániel.

1733 Berzeviczi Sándor (1734: 205. v.)

1734 Fasching Ferencz.

1736 Boros József.

1738 Endes János (1748: 34. v.)

1739 Bojda András, kinek Superiori hivatalködása idejét Szirmay — hibáson — előbbre teszi. Az anyakönyvben emlékeztetben van róla hagyva, mikép: az 1741-k évben dühöngött dögvész idején, egyedül ő szokta ki kísérni a halottakat; többi társai — félvén és rettegven az enyészet kërlelhetlen angyalától czelláikba zárkoztak;... mind a mellett, csak ő, egyedül ő kerülte ki hatalmát a halál életöl szellemének;... ő maradt életben egyedül az egész épületben! — Ily események láttára és halltára mondhatá a római lantos költők koszorús fejedelme Horác, mikép: „Mors et fugacem persequitur virum“ (A halál a félve futó férjfiut is megúzi — elejti) — meg azt, hogy: „Audaces fortuna iuvat“ (a bátor szívűeket a szerencse Istene védi — segíti). — Ki Istenbe veti bizalmát: az meg nem szégyenül. — Hissztük, mikép: sokszor elmondá, — jól tévé ha mondá — a szilárd hittű Bojda Superior, hivatalársainak Bibliánk ama czélzatteljes igéit: Hova mennék a Te lelked előtt és szemeid elöl hová futnék! Ha mennybe megyek: ott vagy; ha koporsóba vetem ágyamat: ott is jelen vagy!.. Hasztalan zárá az öreg Akryzius is Danaét a végzet hatalma elöl az erős toronyba: Jupiter arany esője, oda is becséppent.

1741 Gyalogi János.

1744 Horvát Mihály; ki mellett magát Henter Mihály, város parochusának szokta írni; — ugyan azért (1751: 54. v.) sürgette Horvát a városi tanácsot, hogy: az Egyház pártfogási jogot — mellyel hajdan is birt — ismét kezdje meg gyakorolni;... mi azonban későbbre maradt. —

1754 Hedri Antal. (1757: 212. v.) ennek és közvetlen eldödének Superiorsága alatt a jезsuiták társulata csak nem sirba döntötte a Szatmári reformátusok Collegiumát, mely e korban a legszebb fényben és méltóságban ragyogott, — melyben a protestans ifjak a philosophiai és theologiai pályát teljesen bevégezhetvén: egyenesen lelkészi hivatalba állhattak. Oda juttatá a társulat, befolyása által

1749-~~1751~~ 1755-ig a nagy haszonnal működött népes tanodát, hogy: birtokai — azok között egy egész helység — Berencze — a jezsuitáknak adatván — két osztályu elemi iskolává kelle törpülnie, melyben a latin nyelv legvékonyabb elemeit, egy primarius és egy secundarius praeceptor taníttatá. A gondviselés ezt nem nézheté kegyintő szemekkel... mert 18 év multán a jezsuiták rende fölloszlatott.... mind a mellett a reformatusok tanodája, 60 éven át, nem élt, csak kinlódott!

1757 Kövér András.

1758 Lőcsei Márton.

1762 Andrási Xavér Ferencz

1765 Horváth Ádám.

1769 Tiborcz János Baptista (1769: 266. v.)

1772 Birsi Xavér Ferencz (1772: 257. v.) kit ugyan azon évben fölváltott Szalai János Baptista, kinek idejében a szerzet, az 1772-dik évben kelt pápai rendelet ereje nyomán 1773-ban általánosan eltöröltetvén: a szatmári jezsuiták azon év szeptemberében eloszlattak, s jószágaik, melyek akkori összeírás szerint (1774: 363. v.) a város határán, — Óváriban, Lázáriban, Homokon, Sáron, Berenczén, Udvariban, Szin-Ér-Váralján, Nagybányán és Muzsalyban feküdtek, a tudományok alapítványa (fundus studiorum) javára adattak el. Szomoruan emlékezhetek a kegyes atyák ama jeles vers jelentésére: „Vos non vobis mellificatis apes“ (Méhek! nem magatok számára gyűjtitek a mézet.)

A jezsuiták helyére 1776-ban Remete szent Pál rendén levő szerzetesek (Paulinus barátok) szállitattak (T. j. 1776) de 1786-ban ezek is eloszlattattak.

A Paulinusoknak, kik itt tíz évig örködtek a katholicus hivek szépen növekedő nyája fölett, — 1779-ben Demkovics Zsigmond volt Superioruk (1779: 250. v.) Utána 1781-ben Krecskai Imre volt a szerzet főnöke (1781: 303. v.) kit az 1790-ben megjelent: Planum erigendae eruditae Soc. Hung. ily dicsérettel magasztal: Krecs-

kai Emericus ex Ordine Paulinorum, olim Bibliothecarius Monasterii Pesthiensis. Emeritus Scholarum Szatmariensium Director Regius, Valet praecipue Philosophiae studio. Occupatur praeterea mansuetioribus etiam literis. De hoc genere habet non pauca et sua inserta Cassoviensi Museo Hungarico, in quo concinnando et ipse socius est. Patet vel ex his: eum omnino vividum ac felicem esse in scribendis patrio sermone carminibus. Eleganter peritus est linguae hungaricae, probe sciens praeterea et latinae et germanicae et italicae. — (Krecskai Imre paulinus barát, hajdan a pesti zárda könyvtárnoka, a szatmári iskolák nyugalmazott igazgatója, kitünőleg tudós a bölcsészetben; e mellett a szépirodalommal is foglalkozik... e nemben több művei közöltettek a kassai Magyar Muzeum című folyó iratban, melynek ő is egyik munka és szerkesztő társa. Ezekből kittünik, mi kép: ő hivatott és szerencsés a magyar verselésben is. Ékesen beszél — és ír — magyarul; jól tud latinul, németül és olaszúl.)

Ode de Exc. D. Ant. Károlyi etc. című versezete megjelent nyomtatásban Károlyban 1782-dik évben. —

* * *
* *

A jezsuiták 1773-dik évben October holdnapban szétozlattatván — gróf Eszterházi Károly — egri püspök, Tumliercz Ignácot küldé Szatmárra Administratorúl, ki addig, Jász Apátiban tanári hivatalt folytatott. — Az egri püspök — ez önkénykedéssel határos tényének, a pártfogó város, — minthogy híren, tudtán és akaratán kívül hajtatott végre — ellentmondott. (T.j. 1773). Az ellentmondó városi tanács megnyugtatósaúl a püspök azt nyilvánította, hogy: ez által nem a város jogát akarta csorbitani, hanem csak a vala célja, hogy: a katholicus hivek, a lelkiekben fogytakozást ne szenvedjenek (1773: 171. v.)

Tumliercz eljöttével, a lón a kérdés, honnan veendi a lelkesz, fizetését? A püspök Tumlierczet — mint szat-

mári parochust — a városi pénztárhoz utasította. A város pedig e kép nyilatkozott: „Római katolicus hivek a városban oly igen kevesen vannak, hogy: Cantorukat sem igen fizethetik:—a pap fizetése, az elosztott jezsuiták jözságainak jövedelméből kiteljesíthető“ (1773: 284. 378. v.)

Erre vizsgálat rendeltetett, melynek eredménye szerint, a városban s a hozzákötött 30 Helységben, mint egy 800 római katolicus lélek találtatván... a vélemény a lett, hogy: „egy rendes papon kívül, két káplán is szükséges“. — Ekkor kérdést tőn a felsőség: „gyakorlott e valaha a város, egyház-pártfogási jogot? — s mi nemű oklevelei vannak e tekintetben?“ — A városi tanács azt felelte: „Egyház pártfogási jogot — a jezsuiták itt léte alatt — a katholica Ecklézsiát illetőleg — nem gyakorolt, — se jogát -- ha van is -- gyakorolni nem óhajtja“. (1775: 132. v.) Mind ezek daczára 1776-ban a Helytartó tanács tudatá a várossal, hogy: „bár Egyház — pártfogási joga bebizonyítva nincs..nem is kívánatik, hogy bebizonyíttassék: — a Felség, a várost, — illendőség tekintetéből — e joggal mégis megajándékozza“. Ennek következtében a papi fizetés: egy sessiona való földben, kaszálóban, szent Misékre hat akó borban, 24 rövid öl tűzi fában és szőlőnek való helyben, 400 forintban s külön lakban állapított meg (1777: 125. 347. 327. 332. 334. v.); egyszersmind a pap mellé egy káplán adatott 200 forint fizetéssel (1778: 294. v.)

Ekkor határoztatott el az is, hogy a katolicusok számára, a város, saját költségén, új templomot építtessen; templom helyül a Debreczeni féle telek jelöltetett ki. Alapja az imodának 1786-ban Junius 2-dikán tétetett le; fölszentelése 1797-ben Julius holdnapban történt. E templom keleti végét néhai Klobusiczki Péter szatmári püspök kitoldatta; a nem rég elhalt kegyes püspök Hám János pedig a kitoldott épület oldalfalait kitágította, a régi egyes

torony helyébe kettőt, rézzel fődöttet emeltetett, s a templom belső részét egészen új, diszes málfestményekkel, s minden szükséges készületekkel, — gazdagon fölékesítette s pompássá tette. —

A paplakot, két — e célból összevársárlott — telken, 1783-ban kezdte a város építtetni. (1783: 332.)

Tumliercz 1790-ben meghalván, Mácsár István lón szatmári Administrator; ki innen, eger — szalóki káplánságra, onnan egri oktatóságra hivatott (1794: 161. 1798: 503). —

Mácsár István után rendes papul — nem Administratorul — az erdődi pap s alesperes. Korom Mihály hozatott Szatmárra, ki 1804-ben, midőn a helybeli püspökség és káptalan itt föllállított, egyszersmind olvasó Kanonokká s Borhi Apáttá neveztetett ki. Fizetése 1795-ben, egy majorról (1795. T. j. 1221 sz. a; ismét 1796. 165. v.); — 1798-ban 200 forinttal (1798: 524. v.) szaporítottatott; — 1809-ben pedig, mellé 200 forinttal, hat ölfá fizetéssel második káplán rendeltetett (1809: 337. v.)

* * *
* *
*

A szatmári püspökséget alapító k. királyi Levél szerint csak a Káptalan hat tagjából lehetvén a püspök által kijelöltek közül lelkészt választani: Korom Mihálynak 1823-ban történt halálával a Káptalanból választatott:

1823-ban gróf wartenbergi Waldstein Emanuel; kinek Nagy Prépostságra lett emeltetésével

1831-ben Zadjeli Schlachta Márton lett szatmári parochussá, ki lelkészi hivatalát — betegeskedése miatt — önkényt letévén; — felváltatott:

1837-ben Lázár János által, ki 1841-ben, romladozó egészsége megépítése végett fürdőbe indulván: utjában az élet kérhetlen ellensége — a halál — által, elejtetett s meghalt. —

Halotti beszéde, melyet néhai Kovács Flórián — szatmári püspök — fölett tartott (a kiadó által szavakban és kitételekben megváltoztatva) tudtán kívül nyomatott ki.

Lázár János 1841-ben meghalván, — azon év Augustusa első napjától az 1842-dik évi October utolsó napjáig a papi hivatalt Hám János püspök maga töltötte be, s a szolgálataival kiérdemlett összeget a helybeli kórház fölsegélésére ajándékozta.

1842-ben Linezi József nagy — prépost választatott Szatmár lelkészeül s 1850-dik évig folytatta nagyhatású hivatalát; tisztelettel szerettetve mind azoktól, kiket hozzá kor. hivatal vallás és a — miveltebb — társalgás kötelei fűzének; diszes háza — melyben egyszerűen (de nem cynice) élt, az igaz és salaktalan barátság szentelt hajloka, látogatott és keresett volt mind azok által, kik a tiszta magyar jellemet, nyílt őszinteséget, aláereszkedő nagyságot és gőg és kevélységtől üres tekintélyt tisztelni és becsülni tudták és szokták. — (Életrajza a prépostoké közt — alább — olvasható:) Utána:

1850-ben Pelikán József hozatott máram: Szigetről, hol — míg hivatalkodott, — mint a szegények jóltevő atyja, a menedéket keresők jó szívü házi gazdája, a szomorodottak részvétteljes keblü vigasztalója, az ügyefogyottak tevékeny pártfogója, a miveltebb társas körök lelke, lelkesítője és fűszere, úgy ismertetett és tiszteltetett. — Nem vala Sziget miveltebb népének egy egy gyászosabb napja, mint melyen, szívéhez olvadt és lelkéhez forrott kedves papját el kelle röptenie kebeléből a magasb pályára, hol az érdemet, a számára kész koszorú várván várta. — A Pomona kert gyümölcseit, nem izlelé vala, nemesebb gyümölcs fákat talán még igen soká nem ültetende házi kertjeibe Sziget népe, ha a derék férjfiu, a szakavatott pomológ, a — sok tekintetben sivatag s vadregényes, borzasztóan szép Máramaros, már most viruló és gyümölcseshozó Éden kertét a Pomónát meg nem építi és folytonos gonddal, — még innen Szatmárról is nem ápolja. (Életrajza a kanonokoké

közt olvasható). Hivatalát, káplánja:

A lelkési hivatalhoz szükséges minden kellékekkel megáldott, kedves társalgású Páskuj Lajos 1860-dik évben vette át, kit Szatmár város tanácsa, — mint a rom. catholica, görög szertartásu és reformált Egyházakat pártfogoló testület — általános szavazattal közakarattal választott el, — lemondván, a kor szavát tisztán értő főpásztor, mlgos püspök Haas Mihály ur azon jogáról, mely 1804-ben, midőn itt Szatmárt püspökség alapíttatott, eldődeire ruháztatott, mely jognál fogva: csak a püspök által, és csupán a káptalani tagok közül kejelölt kanonokokból választhat magának parochust Szatmár közönsége. — N. t. Páskuj Lajos urat, mint káplánt választá el a Szatmár városi képviselő testület, melynek — és Szatmár minden nemű, rangú és vallású népének — jó hajlandóságát szeretetét, bizalmát és becsülését, gyönyörű szónoklataival, mindeneket lekötelő szívjóságával és megnyerő nyájasságával, keveseknél található alázatosságával, teljesen magához és sorsához hódítá, fűzé és olvasztá. Egyházi beszédei költői virágokkal ékesek, de nem elczifrázottak —: hon, vallás és emberszeretetet lehelők; — ékes gördületű nyelve pedig és bájos édesen csendő s hullámozó szava elhat a szívek mélyeig és a velők megoszlatásaig. — Született szilágy — Somlyón.. Philosophiai tanulmányait Kolozsvárt, theologiai pályáját Szatmárt végezte; — itt 1847-től 1860-ig segéd-lelkészi, 1854-től 1860-ig a fő Gymnasiumban tanári hivatalt is viselt. Fő szaktudománya, ezen, 1860-dik évig magyar szellemű Tanodában — folytonosan a magyar nyelv és irodalom vala, mely nyelven, különösen a tisztán vallásos és tanodai irányú lapokban gyönyörű és tiszta magyar zamatú költeményei olvashatók.

II. Szakasz.

A RÓM. KATH. PÜSPÖKSÉG, KÁPTALAN, ÉS PRÉ- POSTSÁG A KANONOKI TESTÜLETTEL EGYÜTT.

Az egri püspökségtől elszakasztott, s annak testéből kivágott püspökség, Szatmárt 1804-ben alapíttatott, mit hitelen igazol azon oklevél, mely Bécsben ^{2950/}₁₈₀₄ sz. alatt kelt; — melynek — hely szüke miatt — csak kezdő és végző sorai iktattathatnak e könyvbe, de melynek eredetie, a káptalan — jól rendezett — Levéltárában, mindenkor megtekinthető. — Az okirat kezdete: „Nos Franciscus Secundus Divina favente clementia, Electus Romanorum Imperator, semper Augustus, Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Galliciae, Lodomeriae, Ramae, Serviae, Cumaniae et Bulgariae Rex Apostolicus... etc. etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis: Qualiter nos, benigno revolventes animo, quam salutare atque decorum sit..... in augendum atque ampliandum orthodoxae Religionis bonum promptissima quaeque conferre studia, quo et posteritas laudabilia Praedecessorum suorum Vestigia conspiciendo, ad parem Virtutem et aliorum Bonorum Operum Prosecutionem erecta, Gloriam hanc, quasi Simulacrum prae oculis semper habere possit. Quocirca Nos pro Cura et Apostolica sollicitudine nostra Amplitudine Dioecesis Agriensis,— cuius debita spiritualis Provisio vires et industriam unius, quantumvis vigilantissimi Pastoris, omnino excessit, clementer permoti, quemadmodum vi Supremi Juris Patronatus nostri rementionatam Dioecesim dismembrando, praeter alium exinde formatum Episcopatum Cassoviensem, in Libera quoque ac Regia Civitate Szatmár-Némethiensi distinctam Sedem Episcopalem et Dioecesim suis limitibus circumscriptam cum sufficienti dote benigne constituimus ac pene Cathedralem illic Ecclesiam consentienter cum sacra Sede Apostolica ad DEO jugiter famulandum et in

Ecclesiae huius *Regiminis* amplius auxilium *Canonicorum* quoque *Capitulum Cathedrale*, quod ex *Praeposito*, *Lectore*, *Cantore*, *Custode* et aliis duobus *Canonicis* constabit fundavimus, ac praeterea ad rationem novae huius *Dioecesis* numerum *Cleri Junioris* in *Seminario* et *Lyceo* proprio educandi sufficientem determinavimus, ita praemissum in finem pro dote videlicet *Cathedralis Ecclesiae* ultra praehabitos eiusdem, qua *Parochialis Ecclesiae* *Proventus*, *Decimam* quoque *Regiam Comitatum Szatmáriensis* et *Ugocsiensis*; — pro intertenendis autem requisito numero *Alumnis* *Clementer* addiximus“.... ect. (itt azon ingó és ingatlan vagyonok és pénzösszegek számláltatnak el, melyek a püspökség szükségének fedezésére rendeltetnek).

Az okirat vége így van: „In quorum maius robur, perpetuamque firmitatem, hasce *Secreto* maiori *Sigillo* nostro, quo ut *Rex Hungariae Apostolicus* utimur impendenti *communitas*, *extradandas* duximus et *concedendas Litteras* *Foundationales*. Datum in *Archiducali Civitate Nostra Vienna Austriae*, die *Vigesima tertia Mensis Martii*, Anno Domini *Milesimo Octingentesimo Quarto*; *Regnorum Nostorum Romani Duodecimo*, *Hungariae vero Bohemiae et reliquorum Anno Decimotertio*. *Franciscus* mp. *Comes* *Josephus Erdödy* mp. *Johannes Palocsay* mp. *Protocolat*, in *Libro Regio 1-mae Classis*, quod testatum redditur per *Secretarium Aulicum* et *Archivi Directorem Ludovicum de Jaszvicz*. m. p.“ —

Mint az alapító levél mutatja a püspökség kormányzata alá: Szatmár, Máramaros Ugocsa, Bereg és Ungvármegyék szakítottak ki az egri püspökségből, mely érsekséggé emeltetett.

Püspöki lakhelyül a hajdani kaszánya nézetett ki, melynek telke a városé, épülete a megyéé lévén — maga részét a város ajándékol adta a püspökségnek.

A növendék papság számára azon ház vétetett meg, mely a jezsuiták társaságáé volt, elosztásuk után pedig magános kézre került.

A káptalani hat tagról a királyi alapító Levél azt rendelve, hogy városi plebánus közülük választassék, s ez a várostól nyervén lakhelyt, — a többiek számára, becsü mellett vásároltattak telkek, melyeket a város, — mig mostani célukra használtatnak — minden adó s közterhek alól fölmentett.

A püspöki hivatalt ez 1860-ik évig, következő nagy tekintélyű, tudományú és méltóságú egyházi főpásztorok viselték:

Nagy-szalatnyai báró Fischer István,

Bacska örökös birtokosa; született October 21—1754-ik évben Bacskában (Tárkány és Battyánhoz közel) Zemplén vármegyében. Atyja: báró Fischer József, anyja báró Perényi Erzsébet volt. Egri Kanonokságról emeltetett szatmári püspökké. 1805. Febr. 12-én nagy ünnepély és fényes kísérettel vonult be Szatmárra. — 1807-ben egri érsekké lett; s e fényes hivatal polczáról lépett, szállott koporsóba az 1822-dik év Juliusa 4-dik napján. — Utána

1807-ben Klobusiczki Klóbusiczky Pèter

ült a szatmári püspöki székbe, ki Fejér Gyarmaton Szatmár megyében született Junius 26—1752-ben. — Atyja Klobusiczky László, anyja Kende Anna volt. Tanult Nagy Károlyban és Kassán. — 1769-ben a jezsuiták társaságába avattatott s négy éven át, Nagy-Szombatban Trencsénben és Győrött mívelte nagyra termett lelkét a tudós szerzetben. Megoszolván 1773-ban a jezsuiták rendje, pályáját egyházi hivatallal cserélte fel s a nagyvárad püspöki Seminariumban a hittani pályát bevégezvén, az 1776-k év kezdetén nagyvárad megyei Titoknoksággal tiszteltetett meg, áldozó pappá is ugyan azon évben szenteltetett fel; — első szent Miséjét October 15-én tartá. A nagyvárad püspökségre 1780-ban gróf Kollonics László emeltetvén: titoknoki hivatalában — Klobusiczky — az ujonnan jött püspök által is meghagyatott, e mellett: a váradolaszui Egyházban is nagy buzgósággal és sikerrel lelkészkedett.

Kollonics kalocsai érsekké emeltetvén 1788-ban. Őt, mint kedves titoknokát, magával Kalocsára vitte; 1790-ben parochussá, ugyan azon évben érseki — főegyházi kano-nokká, 1807-ben olvasó kanonokká emelkedett.

Ugyan ezen 1807-dik évben Julius 10-én neveztetett ki I-ső Ferencz magyar király által Szent-Jobbi apáttá és szatmári püspökké; — de csak 1808-ban Majus 3-án iktattatott be hivatalába. —

1822-ben April 19-én a 70 éves öreg, az egyesült ka-locsai és bácsi érsekségre lépett, s mint püspök és érsek költö-zött a halottak?... nem!: az öröklét honába; hol a fáradtat, nyugalom; a pályáját hiven megfutott küzdőt hervadhatlan koszorúval várak a megdicsőült lelkek.

A hiven munkálkodott sáfár, megtakarított talentumai-ból az ur dicsőségére, a vallás és tudományos mivelődés ól-táraira, a következő, jelentékenyebb áldozatokat vitte: — Hajós mező városban, paplak építésére 20500 ftot adomá-nyozott. — Pest megye, Csanád helységében, templom, ple-bania és iskolai épületekre 19000 ftot; ugyanitt a lelkész tisz-tességesebb ellátására 9000 ftot alapított; a templom belbú-torzatára 10000 ftot; Szakmár-kalocsai pusztán, új templom felállítására 12200 ftot adott. — A bácsi templom kijavításá-ra 5000 ftot adományozott; a rabok számára, ugyan ott diszes kápolnát építtetett s azok papjainak évenként 250 ftot ren-delt. — A papnevelő házra 3568 ftot és 35 krt költött. Az el-aggodt papok intézetének jobb karba hozása végett 10000 ft; a pesti megyei házra 14474 ftot ajándékozott. — A fejr-gyarmati plebanus és az Egyház többi szolgáinak jobb ellá-tására 10000 ftot alapított. Székes fő Egyháza számára szép művű ezüst lámpát készíttetett 9080 ft-on. — Az érseki thrónt és Sanctuariumot kijavíttatta és földiszíttette. — A nagy ól-tárra s a fájdalmas Szűz óltárára új képet, — művészi ecset-tel füstetett, készíttetett. A szent kereszt óltárát új tabernacu-lummal (szentségtartó szekrénnel) és a szent Pius vértanú koporsóját 8000 ft-nál tetemesb összeggel ékítteté fel. Gaz-dag, aranyhimű egyházi vörös diszöltönyt szerzett 1000 ftért. A szatmári püspöki lak építését, melyhez, nagy nevű előde,

báró Fischer kezdett, bevégezte és tájékát több szomszéd telkekkel nagyobbította. —

A szatmári Gymnasiumban 16 ifjú számára, árva nevelő intézetet állított, a kalocsaiiban pedig évenként 3000 ftot osztatott ki. A kalocsai pusztákon, az elemi oktatás elősegelésére évenként 200 ftot áldozott. A kalocsai gymnasiumi első osztályban tanító oktatónak 1828-tól, 750 ft. évi díjt rendelt s e célra, éltében, összesen 8200 ftot adott ki; holta után pedig, alaptőkeül, ez osztály tanárának 13250 ftot hagyott. A bácsi iskola czélszerű fölszerelésére 973 ftot költött; ugyan ezen iskola tanítójának, élelmezésére 10000 ftot alapított. A bács-ujfalusi iskolára 5018 ft. 36 krt, a nádudvardira 200 ftot, a hajósira többet adakozott 4000 ft-nál. A római kath. hitre tért gyermekek és ifjak tanítására évenként 600 ftot adott, holta utánra pedig 8000 ftot végrendelt.

A Cholera által elárvultak tartására, nevelése és elhelyezésére 50000 ftot adott ki. Ugyan ezek számára 6500 ftért házat vásárolt, s ez árvák intézetére, alapúl 35000 ftot hagyományozott. Egy nemes, — de elszegényedett család fölsegélésére, 10000 ft. alapítványt tett.

A gyógyszerári jegyzékek szerint, a szegény és tehetlen árva betegek gyógyítására, többet adott ki 75000 ft-nál.

Naplója szerint, szatmári püspöksége alatt, 70000 vendéget látott el étkekkel és magyar jószívűséggel.

Ezek után elmondhatná a ragyogó stylí szónok Szalay Imre, ki ezeket gyászbeszéde végén emlékezetben hagyá s a történelemnek átadá, mit Nagy Sándor mondott mindig győző s folytonosan előretört serege előtt, midőn azoknak a legyőzött tartományok neveit elsorolta: „nescio, an enumeranti mihi, quædam, ipsarum rerum multitudo subduxerit?!“ (Nem tudom, ha nem vágott e ki néhány tárgyat — midőn ezeket elszámálám, a dolgok sokasága elmém-ből?!)

Élte utolsó évében a dicső emlékü érsek teljes czi-me e vala: „a kalocsai és bácsi egyesült fő Egyház érseke,

a Leopold Császár jeles rendének nagy keresztese; az Osztrák Császár és apostoli Király valóságos belső titkos tanácsosa; a Fenséges hét személyű Tábla közbirája, — ő Excellentiája“.

Gróf Károlyi József ravatala fölött s a kalocsai ajtatos iskolák Szerzete templomának felszentelésekor 1804-b mondott beszédei nyomtatásban jelentek meg. —

Nagy-Daróczi Kovács Flórián

a szatmári püspökök közt harmadik, született Borsod megyében, Diós Győrött 1754-ben, Majus 4-én, középszerű de nemes törzsű családból. Atyja Kovács István, megyei tisztí ügyész és több uradalmak s nemzetségek teljhatalmú biztosa, korán elhunyt, s az árva Flórián első nevelését, az özvegy anyára Csák Annára hagyta. Alsó és közép iskolai tanulmányait D. Kovács Egerben végezte 1768-ig. Az előbbölcsészetet Kassán a jezsuitáktól hallgatta 1769-ben; itt, és Szakoleczán végezte a humaniorákat; a gyakorlati Bölcsészet tanulása végett 1772-ben Bécsbe ment, hol ugyan akkor a papság négy első rendét is fölvevé. A görög nyelven, az egyházi és világi ékes szóolás szabályain kívül, elsajátítá azon művészetek elméleteit is, melyek leendő magasb pályáján segédei lehetendének. —

1773-ban a Zárdából, világba lépett s a világi pályához szükséges tudományokért Bécsbe, Egerbe és Pestre hívá szomjas lelke. — Egerben 1774-ben, a hazai törvények tanulása közben a közönség s a tanári tudós testület figyelmét magára vonta, s magát Pesten a királyi táblai hites jegyzők közé vétette fel.

1775-ben a világi pályáról, a nagynevű egri püspök, gróf Eszterházi Károl hívó intésére, a növendék papok közé lép, ott a theologiai tudományokat serényen elvégzi s 1778-ban Martius 14-én Subdiakonussá, — ápril 4-én Diakonussá, 18-án Presbyterré lesz, Eszterházi által áldozárrá szenteltetik s Majus 3-án megtartja első Miséjét;... és ez évben, még gróf Szirmai Antal és János nevelésével is foglalatoskodott. —

A római és görög nyelven kívül sajátjává tette: a német, francia és olasz nyelvet is.

1779-ben Jászberénybe küldetett segéd lelkészül; — 1783-ban, Ungvárt, mint tanár hivatalkodott; onnan Egerbe hivatott a lelki pásztorság tanítására, hol könyvtárnoki segéd volt 1785-ig, .. mikor aztán Borsod-Novajba rendeltetett első plebanusnak; itt a plebániát fölépíttette, s mely eddig szélnek esőnek tárva állt, lakályossá tette.

Novajból Egyháztörténet és törvény tanítás végett 1790-ben Egerbe hivatott, hol a törvényt 12 évig tanította, egyszersmind szent széki házassági ügyvéd is volt; 1801-ben a két fiatal báró Orczi nevelése volt rábizva.

Nagy-Kállóból, hol plebánus és szabolcsi esperes volt 1804-ben November 21-én szatmári kanonokságra hivatott és préposttá emeltetett; — 1823-ban pedig December 18-án szatmári megyés püspökségre méltattatott, hol 1825-ben December 11-én meghalt.

Gróf Eszterházi Károly egri püspök fölett mondott beszéde kinyomatott, melyet 1799-ben Junius 18-án tartott a boldogult neve örökítése s emléke megőrzése végett. Jeles és emlékezetes azon mezfolyamú magyar beszéde is, melyet a kassai Orsolya Apácák százados öröm ünnepén elmondott.

Megragadó szónoki tehetségét, és igaz hazafiságát ismerte el a püspökség mindannyiszor, valahányszor a nemzeti és megyei gyűlésekhez kibocsátott küldöttségekben, mint nagy prépostot a vezérséggel és szónoklással Kovács Flóriánt bizta meg; mert tudta azt, hogy: ő, mint pap: az óltárt; mint igaz magyar hazafi: az ország alkotmányát s honfiai törvényes szabadságát védeni termelt.

Bábai Bay József és testvérei: Veronika és Juliánna, következő értelmű felirást vésettek, bátyjuk — Kovács Flórián püspök sirboltjának homlokmárványára: —

„Méltóságos és főtiszteletű Nagy-daróczi Kovács Flórián, szatmári püspök és szent jobbi apátur tetemei nyugszanak e sirkő mögött 1825 — Dec. 11-én végzett 71 eszt.

hét hónapos és hét napos életpálya után. A haza, püspöki megye, tudományos csinosodás s emberiség szives áldásától s rokoninak könnyes sóhajtásától körüllebegve: ki Diós Győrött 1754 Majus 4 születésével; Jász Berényt — mint káplán — 4, Borsod-Novajt — mint első plebánus 5, Egert — mint Egyháztörténet s törvény tanító 12, Nagy Kállót és Szabolesot — mint főesperes—2, a szatmári megyét — mint első nagy prépost s helytartó—17, mint püspök, majd négy éviglen, apostoli buzgóságával, lelkes oktatásaival, élte példatükrével s bölcs atyai kormányával, jó tetteivel, kegyeivel dicsőíté, boldogítá. —

H À M J Á N O S

1828-dik évben foglalta el, mint egri kanonok Szatmárt a püspöki széket. A szent öreg hű képét és igaz — bár igen hiányos — életrajzát, a vasárnapi ujság 1858-ik évben September 5-én a 36-ik számban adta. — Az életrajzot, minthogy a nagy püspök bal keze soha nem tudá azt, mit tesz a jobb keze, mi nem bővítjük, után írjuk úgy, a mint tiszta kutforrások után, úgy is mint sok helyen szemtanú — megírá N.

Hàm János, szatmári püspök, sz. jobbi apát, cs kir. val. bel. titk. tanácsos született 1781-ben Január 6-dikán Gyöngyösön; kezdettől, példás jámborsággal és szorgalommal végezte iskoláit ugyan ott és Egerben, hol 1804-ben pappá szenteltetett és fokról fokra haladván az isten és emberek előtti kedvességben, — szerénysége daczára 1827. Majus 25-én, mint az egri fő káptalan kanonokja s papnövelde atyáskodó igazgatója, püspökké neveztetett. 1826, martius 16-án Egerben fölszenteltetvén már aprilis 15-dikén elfoglalta püspöki székét, melyet nálánál méltóbban senki sem tölthetett volna be.

Hogy a nagy kiterjedésű szegény Egyházmegye részeiben áldásosan működött: sokáig hirdetendik az általa újból épített tizenegy templom, tizenhárom plebánia ház, ugyan annyi iskola és majdnem minden helyütt hagyott ajtatos alapítványai, minden ügyefogyottságban kegyesen

nyújtott atyai segélyei. Ezeket előszámlálni alig győznők!

Örök időkre szóló tetteinek annyi emlékei közül, csak azokat említjük meg itt, melyek Szatmár várost, szellemi s anyagi jólétségükönál fogva érdeklik.

Ki 30 év előtt volt e városban, az most reá nem ismerne. Az akkori rendetlen falu szerűből rendes és sokban igen szép várossá lett Szatmár! — Hám püspök kezdé meg diszitását, öntevékenysége s mások által. Hozatott mester embereket, püspökségének első éveiben kezdvén el építkezéseit, példájával másokat is buzdítva, s az építkezőket, alapítványi pénztárából legnagyobb örömmel segítve.

Egész életén át, méltóságának sérelme nélkül, magától mindent megtagadva, már 1829-ben egy, a káptalannak átadott okiratban, nyilvánította, mikép: minden jövő jövedelmeit az emberiség földi s örök javának előmozdítására szánt alapítványi pénztárnak adandja által! — Ezt szigorúan be is teljesíté! Csak is így lehet, miként tehetett annyit a mennyit tett.

Emberbaráti tevékenységének első nyilatkozata volt: e korház nélküli nagy városban, az elgyengült tehetlen szegények, elhagyatott aggok s gyermekek javára, az emberi méltóságot lealacsonyító házankénti koldulást megszüntetnie: 20000 ezüst ftot tett le alapítványúl a szegények intézetére, melynek részére, a város által is segítve, egy elhagyatott téren, szép házat építtetett. Ezt alig végezte, alapítványt tévén, behozta a szegény betegek ápolásával foglalkozó irgalmas barátokat; részökre, a város által kimutatott mocsáros helyen diszes zárdát emelt és azt minden szükségessel felszerelte.

Aztán a kisded székes templomot felbontatván, hat év alatt pompás basilicává építtette ki. A városon kívüli nagy temetőben, nagy sirbolttal, kedves külseű kápolnát emeltetett. Ezek után a Szatmár és Németi városokat elválasztó régi Szamos medrében, felszámíthatlan költséggel építtette a város legnagyobb diszt, a homlokzatban 50 ölnyi hosszú, mellék szárnyakkal s közepén

pompás templommal és toronnyal ellátott két emeletes zárdát, az irgalmas apácák részére. Ebben n. m. Leonhárd tábori püspök alapítványából 50—60 katona leányka nyer ingyen nevelést. — A bőkezű alapító kegyességéből pedig itt virágzik a nagy, felsőbb leány nevelde, melyben, mérsékelt fizetés mellett, sok uri család leány gyermekei kor és czélszerű nevelést nyernek, a női műveltség minden ágában. — Az elhagyott szegény leánykák intézete; az 1858-ban megnyitott nőnevelőnői képezde és a városi fő elemi leány iskola 4 osztállyal. — Alapítványozva van, az immár megnyitott női kórház is. — A szegény tanuló ifjak convictusa pompás épületben, — a megboldogult püspök életében 50—60-at tartott el számolás nélkül, kegyességéből; jövőre nézve 50000 ftnyi alapítványhoz képest fog rendeztetni.

A régi püspöki lak kertjében, Szatmár nagy diszére, gyönyörű külsejű, bár helyzete miatt romba szelődő — kalvariát építtetett, kettős tornyú imodával. És legujabban, a város legelhagyatottabb részén, a régi Szamos parton, Zárdát kezde építtetni a ferencziek részére, kiknek egyik fő feladata leendene a téglagyári (czigány?) s más egészen elhagyatott, mind két nembeli ifjúságot, e célra építendő iskolákban ápolni, nevelni.

(E zárdát az újonnan jött mlsgos püspök, nem találá ugyan általában szükségtelennek; .. de, a mennyiben: zárdáink már vannak; csavargóink és ép koldusaink szinte igen sokan vannak, .. s a mennyiben azoknak a téglagyári fiataloknak a növelés pálcájához és a tanítással együtt járó rendhez a kedvök és hajlandóságuk igen kevés: — a megkezdett épületet dolgozó házzá kívánja és fogja idomíttatni: a város nagyobb részének véleménye szerint „igen bölcsen“ —; mert a csavargók épen dolgozni és tanulni nem szeretnek: ennél fogva kerülni fogják a várost, hol épen az ő számukra készült dolgozó ház:)

Hám János, az alázatosság prototypje; az önmegtagadás páratlan példánya, kinek egész élete: készület vala a

menny örömeihez, földi egyszerű életét mennyei dicsőséggel 1857-ik évben, az év utolsó napján cserélte fel.

1848-ban Primàssà és Esztergomi Érsekké volt kinevezve, de e magas hivatal, az idők zavara s a bonyolult események miatt meg nem kezdheté; nem kezdheté meg a szomorú katastroph miatt, melynek gyászos következése fölett, titkos magányában, a szent öreg hullata talán legkeveserűbb könnyeket.

Békén nyugszanak immár, s nyugodjanak is békén a föltámadás dicső hajnaláig a szende és alázatos, valóban nagy ember áldott tetemei az ércz ravatalban, melynek fölirata itt következik:

„Cineres. Mortales. Immortalis. Excell: Illmi. ac Rmi; D.D. Joannis Hám. Eppi. Szatmár. S. C.R. et A. M. St. Int. Cons. Abbatis de Sz. Jobb“ (ezek a ravatal főhomlokzatán vannak.)

„Obiit Anno 1857. 30 Decembr. Anno Aetatis 77-o. (A fő homlokzat alsó részén.)

„Alter. Stator. Dioec. Szatmár. Fundator. Hospitalis. Civ. Claustri. FF. Misericord. Domus. Sororum. De Charitate. Educaud. Nobil. Et. Militar. Puellarum. Conv. F. F. Min. S. Franc.“ (Bal oldalon végig.)

„Convict. Societ. JESV. Exstructor. Basilicæ. Cathedr. Item Beregszász, Nagy Szöllös etc. Parochiarum. Scholarum. Capellar. Calvariæ“ (A bal oldal alsó osztályában.)

Dotator. Fundi. Dioeces. Tandem. Bona. Omnia. Sponsæ Suæ. Legavit“ (a koporsó hátrészén.)

H a a s M i h à l y

a tiszteletre hívó külseű, roppant tudományos készségtű; politicáját — a körülmények parancsára — nem változtatni, de eszélyesen elrejteni tudó, a tudományokat és tudomány kedvelőket testvéri vonzalommal szerető; a máhó bárgyúságot és felületességet természetes irtózat és utálatlall mellőző férjfiu; ki a munkában fáradhatlan, a tanításban népszerű — mint ki a tudatlanokat kívánja oktatni, —

az igazság kimondásában eszélyesen tartózkodó, — de — körülmények közt férjfiisan bátor; a törvényes uralkodó iránt rendithetlentül hű, — royalis; — a polgári társaság irányában engedékeny, alkalmazkodó sőt sokszor előzé-keny, — loyalis; — midőn hon és szülők iránti szeretetet prædical: mész édes beszédű; ha vallásos érzelmet fest vagy kelteni kíván s állításait okadatolja: a legendák és hagyományok idézésében utánozhatlan mester, valódi lánghész, született Pinkafőn Vas megyében 1810 — april 8-án. — Pappá szenteltetett 1834-ben, — három évi káplánkodás után Pécsen a Lyceumban történettanárrá, később 1846-b pécsi belvárosi plebánussá, 1853-ban Pest — kerületi iskolai tanácsossá, 1858-ban szatmári püspökké emeltetett. — Midőn körutját — mint püspök — megkezdé: a félelem zöldíté és szemérem pirítá az Egyházak ügyvivőit ott, hol rendetlenség emésztette és gátolta az előhaladást az Egyházakban és iskolákban; — áldás és öröm virult, dazdag ajándék harmata hullott az áldott és áldó kezekből ott, hol az Egyházakban jó rend, az iskolákban szorgalom és előhaladás csókolgatták egymást. — Már az ugy szokott lenni! Ki a rendet szereti és követi, ki az emberek mívelésében és javításában találja nemes örömet: annak lelke fölháborodik, epéje szétomlik láttára a rendetlenségnek, léha felületességnek és bárgyú ostobaságnak! —

Megjöttével gondjainak legelsőbbikét a kisdedekre fordította 200 pftal gyarapítván a Szatmár-városi kisdé-óvoda alaptőkéit, alulról fölfelé látván rendén menő dolognak vezetui a nevelést; — majd az utcán csavargó, erkölcs-telen naplopók nagy száma botránkoztatá meg munkában gyönyörködő lelkét; s az eldöde által a ferenczi szerzetbeli atyák számára félig már megépített zárda házat a nemes városnak adta át, hogy azt dolgozó házzá idomítsa, jól tudván azt, hogy: a munka-kerülő henyék, nem örömet láto-
 gatják az oly helyeket hol munkára kényszeríttetnek. — Igy aztán a város bizonyosan ki lesz söpörve! — A rövid napok alatt, mióta városunk kebelében él és munkálkodik,

csak a hiányok és fogyatkozásokat ismergette és fődözgette föl;... a tettek napjai, ezután következnek. — Magyar vendég szeretetével, már több izben meglepte városunk műveltebb osztályát, mely alkalmakkal toastjaiban, hon és ember szeretetét, lelkes és szívható igékben predikálá.

A magyar irodalom és tudományosság iránti vonzalmát és tevékeny szeretetét, huzamos ideig beszélteté a Tanodai lapok mellett, mely, életerejét ő méltóságától költ-sönözte, melyekben irányczikkei: a lapok lelkétől tekintethetének; — a szatmári fő Gymnasiumban pedig, a leg-életrevalóbb magyar művek iròit, arannyal szokja jutalmazni. —

Hivatali rang szerint a püspökök után a nagy prépostok következvén helyén lenne: azok életrajzát adnunk itt, a mint egymást nagyhatású hivatalukban fölvalták. Mielőtt azonban e kötelességünket teljesítenők: azon okiratot kell fölmutatnunk — ha csak kivonatban is — mely által, az 1836-ik évben hiteleshelyül nyilvánított káptalan pecsége 1838-ban elfogadtatik, s maga az intézet — melynek ügyvezetői a nagy prépostok — mint *Locus Credibilis* — authenticaltatik.

Az oklevél kél 1838-ban ²⁷⁵³/₁₇₃ sz. alatt. Jelesebb helyek benne a következők: „Nos Ferdinandus Primus.... *memoriæ commendamus...*: Quod Capitulum Szatmariense, obtento jam vigore Articuli XXIII ai 1836-i *Credibilitatis Privilegio*, exhibuerit nunc et præsentaverit nobis *Sigilli sui Eclipon*, *divum Protoregem Stephanum*, *Regnum cum Diademate et Clenodiis*, *patrocinio Beatæ Virginis Mariæ*, *Magnæ Hungarorum Dominae* *devoentem complectentis et inscriptionem*, *ad peripheriam hungaricam præ se ferentis; supplicando Majestati Nostræ debita cum Instantia humillime*, quatenus Nos, *sigillum*

hoc, muniendis Literalibus Instrumentis, Loco illo Credibili expediendis deserviturum, clementer approbare, confirmare atque pro authentico declarare dignemur. Nos itaque..... Capituli eiusdem Sigillum.... approbavimus, confirmavimus, pro Authentico declaravimus atque concessimus, ut idem sigillum iam Authenticum, ad peripheriam desiderata Epigraphe hungarica: „Szathmári káptalan hiteles petsétje 1838“ — insignire valeat“ (az okiratban a pecsét alakja hosszadalmasan van és körülményesen leírva) — Datum per Manus Fidelis Nostri, Nobis sincere dilecti spectabilis ac Magnifici comitis Fidelis Pálffy ab Erdöd, perpetui in Vöröskő. Ins. Ord. S. Stephani Regis Magnæ Crucis Equitis Camerarii..etc. in Imperiali urbe Nostra Vienna Austriæ, die prima mensis Martii, Anno Domini Milesimo Octingentesimo Trigesimo Octavo, Regnorum Nostrorum Hungariæ, Bohemiæ et reliquorum Anno tertio.“

Ez okirat Nagy-Károlyban 1839-ben Februar 18-án a megyei közgyűlésen fölolvastatván, következő Határozattal *) kísértetik.

„Linczy József a szatmári nemes káptalannak követ kanonokja miután káptalanja nevében hálás köszönetét nyilatkoztatta volna e nemes Vármegyének azon buzgó törekvéseért s munkásságaért, mellyel a közelebbi múlt országgyűlésen a nevezett káptalannak hitelességi kiváltságára lett emeltetését követői által eszközölve, — bemutatta a Rendeeknek a hivatkozott 183²/₆ évi 23-ik törvény tizikely következtében Ő Cs. Kir. Apostoli Felségétől káptalanja által nyert hiteles petsétéről szölgő kiváltságos Levelét közönségessé tétel végett; egyszersmind pedig jelenté, hogy: a szatmári káptalan, most már tökéletesen el legyen készülve minden némű okleveleknek s beváltásoknak (talán bevallásoknak?) a szokott törvényes mód szerinti elfogadhatására s kiadására.

*) Szóról szóra betűhíven másolva.

A bemutatott kiváltságos Levél felolvastatván közönségessé tétetett; a Rendek pedig; valamint szives örömlöket jelenték a felhivott tövénytzikelynek tetteges zikozüléséből (talán sikertüléséből) e Megyére áradò hasznán: úgy nem kissebb mértékben érzék s betstülék a nemes káptalannak tiszta hazifiuságból eredt azon nemzeti buzgólkodását, mely szerint: az egész hazában, minden hitelességgel biró káptalanok Conventek között első kívánna lenni, mely a nemzeti anyanyelvhez való fiui hű ragaszkodással petsétjöket ő cs. kir. apostoli Felségétől magyar körirással ki nyerni sieté.

Ennek folytán egyszersmind elhatározatott, hogy: a Nagy Méltóságú M. K. Helytartó Tanács megkérettsék a szatmári káptalan által nyert hiteles petsétnek országszertei kihirdetésére; a szomszéd nemes Megyék pedig, és mind azok, mellyek a szatmári Püspöki Megyéhez tartoznak hitelesen tudósittassanak, miképen: a nevezett káptalan, már tökéletes hitelességi elszereztetésébe is telyes hatóságába lépvén minden némű okleveleket s bevallásokat elfogadhat s kiadhat: s ez, szükséges tudományúl, ezen Megyében is, minél előbb közhirré tétetni rendeltetett. —

Ugyan ezen alkalommal pedig kiterjesztvén figyelmöket a Rendek ezen Megyebeli nemzetségeknék ugyantsak ezen Megyében fekvő Jószágaiat illető, de az országban szélyel fekvő hiteles helyeken található leveleikhez, vagy legalább azokróli tudományokhoz valamelly könnyebb módoni juthassanak (talán juthatásnak?) kieszközlésére, — meghatározatott, hogy: a nemes szathmári káptalan kérettsék meg, mind

azon laistromoknak — elenchusoknak — melyek ezen Megyében fekvő jószágokat illetik, a többi hiteles helyekről megszerzésére, hogy így, a szégyenebb sorsú ember is nemzettsége leveleinek hol léte tudományához juthassék (?) a nélkül. hogy a több s egymástól távol fekvő káptalanokat Conventeket bejárni kényteleníttessék. — Kiadta Szerdahelyi Pál Főjegyző. —

*

A szatmári káptalan érdemdúzs nagy prépostjainak tisztos sorát:

Kovács Flórián nyitja meg, ki ehivatalt 1805-től 1822-ig viselte (Életrajza a püspököké közt olvasható) Utána következett:

Gróf Waldstein János. Született Győrött 1760; tanult a neustadti katonai akadémiában, honnan 1784-ben mint zászlótartó tiszt a 8-dik számú Hildburghauseni (Eszterházi) ezredhez ment szolgálatba s ott hivatalkodott 1741-ig; ekkor az egri papnövéndékek közé vétetvén fel, négy évig a theologiai tudományokat búvárolta; — Egerben szenteltetett áldozárrá is, ugyan akkor nagy-majtényi káplán lett; — 1797-ben Cseh országban lauterbach-i plebanus lett; onnan visszatérve 1801-ben erdődi plebanussá, 1805-ben szatmári kanonokká; 1823 szatmár-városi plebanussá választatott; 1830 elején püspöki helyettesé s nagy prépostá emeltetett; — közte és közvetlen előde közt a prépostság hét évig üresen állott;... megholt 1838-ban.

Linczy József, született Tarczalon Zemplén vármegyében 1777-ben Január 25-én. Gymnasiumi pályáját Nagy-Bányán kezdte és végezte; — a bölcsészeti és theologiai tudományokat Kassán és Egerben tanulta, hol 1800-ik évben áldozárrá szenteltetett. Három évi segédlelkészkedése után plebanus lett. — Rendes lelkési hivatalt Kabola polyánnán és Huszthon Máramaros megyében viselt; — Huszthon 1817-ben alesperesi ranggal tiszteltet meg, —

honnan Ungvárra vitetett Plebánusnak hol már, mint főesperes hivatalkodott; 1831-ben szatmári kanonokká egyszersmind papnöveldei igazgatóvá, később szent Péter Bodrog Monostori Apátjává emeltetett; mint ilyen, a theologiai tudományokat, a növendék papoknak nagy sikerrel tanította. Mint elismert képességű szónok és ügyes társalgó, a magyar ország-gyűlésekre, több ízben, követül küldetett; — 1839-b nagy préposttá lett és húzamosb időn át püspöki helyettes volt. Meghalt 1858-ban Január 18-án, tizenkilencz nappal közel korrokona püspök Hám János után.

Obermayer András a méltóságteljes szelid arcú, folytonosan élénk kedélyű, nemes és minden sértéstől üres — élceiről ismeretes, — a legpontosabban és legsikeresebben működő hivatalnokok egyike, — a pályatársak és minden jók között szeretetteljes tiszteletben élő — hajlott korra daczára is — életerős férjfiú, — született Pálócson, hegyes Ungmegyében 1783-ban. — Gymnasiumi tanulmányait az ungvári és budai Tanodákban végezte, fényes sikerrel; — bölcsészeti tanpályáját Egerben, — kitünő eredménnyel; — a theologiai tudományokat a pesti Egyetemen sajátította el. — A papi szent hivatalra, mint bölcsészeti koszorúzott tudora 1809-ben, Augusztus 15-én — Nagy Boldog Asszony napján szenteltetett fel. — Mint gymnasiumi tanár, a szatmári Lyceumban egy évig működött; — az előbölcsészettant 1814-ig tanította; — akkor, a Seminariumi növendékek oktatásával bízván meg: elébb Hít, — később Erkölc és Lelkészettant magyarázott és tanított; — e pályája közben vètetett fel — mint tiszteletbeli tag — a kanonokok tisztos körébe. — Itt Szatmárt 1837-ben a püspökségben valóságos kanonokká emeltetett, s mint ilyen, elébb a Gymnasium, később a Lyceum igazgatói hivatalával tiszteltetett meg, mely hivatalkodása alatt, a Gymnasium, minden tekintetben emelkedett. A tisztségek és hivatalok fokozatain ön ereje és érdemei szárnyain folytonosan fölebb fölebb emelkedve Hárskúti Apáttá lőn a tudományok hivatott bajnoka és

fölkentje. Több ízben püspöki, egyszer káptalani helyettes is volt az arany Misés áldozár, ki a házassági törvényszék elnökségével is megbízott s ki 1859-ik év óta nagy prépost. Mint pap: jeles egyházi éneklő; mint gazda: a szőlő termelés és nemesítésben, előpéldánya a szatmári boros gazdáknak.

* *

A logikai egymásután törvénye szerint, a főpapságban a nagy prépostok után a kanonoki diszes rend következvén: a szatmári püspökségben 1804 óta a kanonoki méltósággal, következő tudományos és vallásos férjfiak voltak és vannak megtisztelve:

Kovács Flórián (életrajza a püspököké közt olvasható) kanonoki hivatalt 1805-től—1822-ig viselt.

Szuhányi György (ennek és néhány hivataltársának csupán neve és hivatalkodása ideje lévén emlékiratinkban följegyezve, róla és róluk annyit adunk az utókornak, mennyit találtunk) — 1805-től—1808-ig volt kanonok.

Korom Mihály 1805 — 1828 (életrajza főlebb a parokhusoké között.)

Mészáros György 1805—1809; utóbb egri kanonok lett.

Gróf Waldstein János 1805—1838 (életrajza a nagy prépostok közt.)

Gáálhomoky László 1805—1806.

Hagymásy János 1806—1813.

Rhéday József 1810—1819.

Dubinszki Mihál 1810—1837.

Kovács Mátyás 1813—1819.

Sixt József 1819—1829.

Köckh József született 1767-ben majus 4-én, Kasán, hol gymnasiumi pályáját is bevégezte; — 1797-ik évben szenteltetett áldozárrá az egri püspökségben; hol négy évig volt segéd lelkész. — Mint rendes parochus Sárközön, Bocskón és Szigeten hivatalkodott, ez utolsó helyen már

főesperesi rangra emeltetve, mely tisztsége idejében szent széki ülnökséggel is meg volt tiszteltetve. — 1819-dik évben szatmári kanonokká, — 1832-ikben a B. Sz. Mária Untavölgyi apátjává neveztetett ki; 1832-ben meghalt.

Zadjeli Slachta Márton, — kiról a szatmári parochusok közt, — mint — oly minőségben, az Ur nyája mellett csak rövid ideig örködött pásztorról — már főlebb emlékeztünk, született 1775-ben november 15-én nemes törzsű, jó módú szülőktől; — a jogi és theologiai tudományokat 1803-ban elvégezvén Egerben áldozárrá szenteltetett; — mint káplán, Felső Bányán kezdé meg hivatalát; onnan 1805-ben Szatmárra hivatott; hol a püspöki Lyceumban, természet, bölcsészet és történelem tanáraul alkalmaztatott; három éven át a papnöveldeben a Theológiát adta elő; — 1813-ban plebánusnak vitetett Felső Bányára, — 1825-ben szatmári kanonok, papnövelde igazgató és Dogmatica tanára volt; 1830-ik évben Szatmár-városi plebánus is volt, de e hivatalnak rövid időn búcsút mondott. Volt országgyűlési követ is. Előbb a gymnasium, később a Lyceum igazgatói hivatalát viselte; — mint Bóli címzetes apát halt meg 1843-ban Julius 13. —

Krammer Mihál Egerben született 1761-ben September 30-án; áldozárra 1785-ben szenteltetett s mint három éves káplán Tóke-Terebesre vitetett plebánusnak, onnan Mező-Petribé; — végre, mint alesperes Csanálosra ment, honnan 1830-ban kanonoki ranggal Szatmárra jött s mint ilyen, 1835-ben őseihez költözött.

Linczy József 1831—1839-ig kanonok, 1858-ig nagy prapost volt (Életrajza a n. prapostok és szatmári parochusok közt.)

Zeleftornosi Bodó Mihály, született Fancsikán, Ugocsa megyében 1761-ben. — Theologiai tudományait Egerben elvégezvén ott 1785-ben áldozárrá szenteltetett; négy évi káplánkodása után plebánusul Nevetlen faluba vitetett, hol 20 évig hivatalkodott; 1820-ban tiszauj-laki plebánus és főesperes; 1837-ben szatmári kanonok és

székes egyházi főesperes volt. Mint olvasó kanonok holt meg 1846-ban April 18-án.

Obermayer András 1836—1859-ig (Életrajza a n. prépostok közt.)

Lázár János, kiról a szatmári plebanusok közt már tisztelettel emlékeztünk, ki 1837-től 1841-ig volt kanonok, született 1798-ban Szilágy Somlyón. — Nagy-Váradon és Szatmárt tanult; 1821-ben bélteki plebánus és alesperes; 1837-ben kanonok és szatmári plebánus lett. Megholt 1841.

Banovics János született 1784-ben. Egerben tanult, hol 1807-ben áldozárrá szenteltetett — Ungvárt kaplání, ugyanott a gymnasiumban hitszónoki teendőket teljesített; — 1816-ban bélteki plebánus volt, — onnan Felső Bányára ment, hol esperesi és drozdí prépostsággal tiszteltetett meg; — 1839-ben Szatmárra hozatott; — itt, mint kanonok és székes egyházi főesperes halt meg 1843-ban.

Majerhold Antala valódi vallásosság eredeti példánya, az ártatlansággal határos jámborság és szelidség megtestesült igéje 1783-ban Julius 23-án született Budán, hol gymnasiumi tanulmányait kezdte és végezte; a bölcsészetet Pesten; a theologiai tudományokat Egerben tette lelke tulajdonává, hol 1806-ban áldozárrá avattatott; volt püspöki udvarnok, — volt majtényi, erdődi és munkácsi segéd lelkész, Szatmári gymnasiumi tanár és schönborni plebanus. — 1818-ban Rónaszékre Máramaros-megyébe vitetett plebanusnak, hol később alesperesi ranggal és szent széki ülnökséggel lón megtisztelve. — 1842-ben szatmári kanonok lett, 1843-ban a Gymnasium igazgatását vette át; letette 1859-ben. — Szelid és bölcs vezérlete alatt, napon és évenként növekedett a szatmári catholicum Athenéumban mind a solid tudományosság, mind a nemzeti — magyar — irodalom iránti kedv a növendékekben, mind a létszám az osztályokban; — mely utolsó, a legközelebbi napokban apadozni látszik; — miért?? — Azt a következő évek fogják hangosan szétkiáltani egész országunkban! — A jeles aggastyán ugyan csak 1843-ban poroszloí apáttá

lőn kinevezve. — A mult 1859-ik évben, olvasó kanonokká emeltetett az arany koronás érdem kereszt sokérdemű tulajdonosa, az alapítványi pénzek fáradhatlan és tiszta kezű kezelője, — az arany misés áldozár. —

U sz a p a n i t i D ö z s a Antal, született Czégényben, Szatmár-megyében 1780-ban. — Gymnasiumi tanulmányait Szigeten kezdte, Debreczenben végezte. — A bölcsészeti és theologiai tudományokért, Egert látogatta meg, hol 1803-ban áldozárrá szenteltetett. Kápláni hivatalt Szatmárt viselt. Fejér Gyarmaton esperesi ranggal volt plebanus. — 1810-ben a nemes felkelő seregnél tábori lelkész; 1811-ben nagy-majtényi plebanus és esperes volt. — 1846-ban szatmári valóságos kanonokká, később: örkanonokká emeltetett 1855-ben elnyugodott az Urban. —

B i r ó L á s z l ó a tudományok minden ágában teljesen otthonos tudós, a hű hó nélkül csendben és magányban folytonosan munkálkodó bölcs férfiú, született Somkuton, Kővárvidéken 1806-ik évben. Gymnasiumi pályáját kezdé és végeze Nagy-Bányán; plilosophiai tanulmányait Szatmárt, a Theológiát Pesten. — A bölcsészet és Theologia koszorúzott doctora 1829-ben szenteltetett áldozárrá, — káplánkodott 1831-ig; akkor, Seminarium praefectusa és bölcsészet tanára lőn. — 1837-ben a szent írás magyarázásával és tanításával bizatott meg a papnöveldeben; — ekkor lett szent széki ülnökké is és püspöki biztosúl neveztetett ki s bocsáttatott el a gymnasiumban és elemi iskolákban. — 1845-ben kanonokká, papnövelde igazgatójává az irgalmas szüzek zárdafőnökévé, 1855-ben vértess keresztúri apáttá emeltetett?? Nem! Emelkedett! mert a jeles férfiúnak nem volt s nincs szüksége a nagyok pártfogására sem a szerencse jászatva emelő s mosolyogva sujtó karjaira, hogy őt lépcsőről lépcsőre kísérve segítsék a hivatalok magaslataira!; benne volt, benne van szívében és mivelt lelkében a mindenható erő, a szeplőtlen erkölcsiség, a salaktalan szeretet embertársai iránt, a bűvös erejű szelidség, mellyel az elfeküdt s elfeketült irigységet is meghódítja; benne van a

részre hajlatlan igazságszeretet, melytől nincs apellata föl felé, nincs elbúvó ajtócska oldalt és hátul, nincs tolvajrés lefelé. — Ő, talán ő maga az egyetlen ember kortársai közt, kinek szavait és tetteit nem magyaráztatja senki, — mert tapasztalat szerint: mind igazak és Amenek a mik szájából kijönnek. Egy tekintélyes férjfiú e kép nyilatkozott az érdemek fiáról: „B. L. est amor et deliciæ generis humani.“ — Mondjuk utána!... bizony igazság lesz a mi szánk beszéde! —

Pelikán József, kiről a szatmári parochusok közt — igaz tisztelettel — emlékezünk, ki 1847-ben lön szatmári lakos és kanonok, született Rajcsán Nyitra vármegyében 1786-ik esztendőben. Alsóbb gymnasiumi tanulmányait megkezdte Rozsnyón végezte Lőcsén, — a Philosophiát és Theológiát Egerben. — 1804-ben szenteltetett áldozárrá. Előbb gymnasiumi tanár volt Szatmárt, később mint a bölcsészet koszorúzott tudora a Philosophiában adott épületes tanításokat a bölcsészet kedvelőknek a Lyceumban. — 1830-tól — mint főesperes, szigeti plebánus volt egész 1847-ig midőn Szatmárra hozatott kanonoknak és papnöveldei igazgatónak. — 1850-ben Szatmár városi plebanussá jelöltetett ki a püspökség által és választott el a tanács által. — 1859-ben sóvári apáttá, 1860. örkanonokká emeltetett. Arany Miséjét 1860-ik évben Augustus 26-án tartá meg Szigeten Máramarosban, hol ez előtt 50 évvel első Miséjét mondá a szakavatott pomológ, kinek „Pelikán kert“-je vasár és hétköznapiokon gyűllye s társalgó köre, sokszor ingyen vendégfogadója Szatmár értelmiségének s ártatlan műlató helye a nagy közönségnek. —

Némethy József, ki nagy mértékben bírja azon kitűnő tulajdonokat és kellékeket, melyek az embert szeretetté, a papot tiszteltté, a tudóst becsültté, a tanítót kedvelté és feledhetlenné teszik; kinek egy tekintete: vonzalmunkat, egy szava: bizalmunkat és ragaszkodásunkat kelti fel és tartja örök ébren, — született Bártfán Sáros

vármegyében. Alsóbb osztálybeli tanulmányait Ungvárt kezdte és végezte; a Bölcsészetet és theologiai tudományokat Szatmárt sajátította el s 1821-ben áldozárrá szenteltetett; — itt kápláni teendőit hiven végezve: nem sokára, mint parochus Kálmádon és Csanáloson foglalatoskodott; hiven és lelkiismeretesén teljesítván mind azokat, mik az Ur által reábizattak. — 1836-ban, a papnöveldeben lelkiigazgatóvá, a bölcsészeti tanodában Szatmárt hitszónokká; 1849-ben theologia tanárává és az irgalmas nénék lelkiigazgatójává; 1860-ban valóságos, rendes kanonokká emeltetett.

A kanonokok diszes sorát a — mind társalgási ügyesség mind solid tudományosság szempontjából tekintve mivel s higgadt gondolkodású tekintélyes férjfiú Rudolf Pál zárja be, ki Január 17-én 1796-ik évben született Ungvárt; gymnasiumi pályáját szinte szülő hazájában kezdé és rekeszté be. — Philosophiai tudományokért Szatmár Lyceumát, a Theologia lelkikincseiért Pestet keresé fel, hol 1819-ben áldozárrá szenteltetett. — Hogy honának a költsönt — melyet tőle gyermek és serdült korában nyert, — in natura — fizethesse le: az ungvári Gymnasiumban kezdé meg tanári hivatalát s az intézet növendékeit nagy sikerrel vezette a tudomány és művelődés mezején; — majd Szatmárra jött — ugyan ily minőségben — terjeszteni az igaz világosságot; — utóbb — mint a bécsi Presbyterium augustinianum tagja a Theologiából többször állott ki szigorlatot dicséretes és fényes eredménnyel; — mielőtt azonban tudor koszorú díszítheté hálán-tékait, — a megye ügyei azt kívánván: Szatmárra hivatott, hol a Lyceumban bölcsészeti, később dogmat: theologiai közleczkéket adott a bölcsészetet és hit malasztjait éhező és szomjazó ifjak épülésére — 1829-ben felső domonyai plebanussá; 1834-ben munkácsi plebanussá és esperessé, 1840-ben szent széki ülnökké, 1851-ben szobránczi préposttá és főesperessé; 1860-ban szatmári kanonokká emelkedett érdemei szárnyain. —

III. Szakasz.

A ROMAI KATHOLICA EGYHÁZ NÉMETIBEN.

Németiben, a rom. catholicusoknak, temploma, az irgalmas nének zárdájában van; — Egyháza — plebaniája — nincs. A németi kath. hivek az irgalmas barátok templomában és a nőzárdá egyszerűsége mellett is fönséges templomában szokták végezni ájtatoskodásukat, hol a szent szertartásokat s lelkési szolgálatokat a szatmári fő és közép papság szokta teljesíteni és kiszolgáltatni. Isteni tisztelet, — Mise és szent szónoklat, — itt csak a Vasár és ünnep napok délelőtti óráiban tartatik, — hétköznapiakon, a zárdá szűzek és növendékek, magán imodájukban végezték ájtatoskodásukat.

IV. Szakasz.

A PAPNÖVELDE — SEMINARIUM — SZATMÁRT.

A Seminarium, a püspökség kezdő évében 1805-ben nyitattott meg Szatmárt; ez intézettel hajdan a Lyceum is össze volt kötve. Most az előbbölcészetet s a gyakorlati bölcészet egy ágát (a gyakorlati Aestheticát-szépészettant) az ifjak, a gymnasiumi osztályok két legfelsőbbikében sajátítván el: a papnöveldeben, a lelkési pályához készülőknek négy tanszak magyaráztatik: u: m: Szentírástan, — Dogmatica, — Erkölc és Lelkészet-tan, — végre Egyháztörténelem és Jogtan. —

1-ör A Szentírásban, eleitől fogva a mai napig, következő jeles tanférjfiak vezették az ígét éhező és szomjuzó ifjakat:

Vajnarovics István, tanított 1806/, — 1810-ig
Richter Antal 1814-ig.

Obermayer András 1814—1818. (Életrajza a n. prépost. közt.)

Hering Ignác, 1819. Kotró Pál 1820—1837.
 Bird László 1837-től 1860-ban is folytatja tanításait. (Életrajza a kanonokok k.)

2-or A Dogmaticát, egymást fölváltva következők magyarálták:

Kovács Mátyás, Sixt József. Slachta Márton,
 Linczy József.

Grynaeus Alajos született 1804-ben Hradeken Liptó vármegyében. — Gymnasiumi tanpályáját Ungvárt, philosophiai tanulmányait Szatmárt, a Theológiát Bécsben végezte; 1828-ban szenteltetett áldozárrá. Kápláni hivatalt Szigeten, Ungvárt és Szatmárt viselt. Bécsben. az Agoston intézetben, másfél év alatt theologiai tudor koszorút vivott ki; 1833-ban az ungvári Gymnasiumban hitszónok, 1837-ben Szatmárt Dogmatica tanára, szentszéki házasságvéd és ülnök volt. — 1842-ben rónaszéki, 1846-ban beregszászi plebánussá és főesperessé; 1851-ben a pesti Egyetemenél Lelkészetten tanárává és Szatmárt tiszteletbeli kanonokká emeltetett. A magyar irodalmat, nagyszámú és sok hasznú művekkel gazdagította. Megholt Pesten 1860-ban Február holdnapban.

Bötösi János született Munkácson. Szülői először fazokas mesterségre alkalmazák; — de lelkében fölébredvén s naponként inkább inkább éledvén a tudományok, — különösen a lelkeszi pályához szükséges tanulmányok iránti vágy és olthatlan szomj: Szatmárra jött, hol gymnasiumi pályáját elvégezve, a theologiai tudományokért Pestre ment s a hittani tanfolyamot kitünő eredmény és sikerrel végezvén 1841-ben megnyerte elérte azt, miért lelke annyira epedett: áldozárrá szenteltetett, — s a theologiai tudor koszorúval diszített tudós, itt Szatmárt káplánná, majd tanyulmányi felügyelővé, 1842-ben Dogmatica tanárává, 1851-ben szentszéki ülnökké emeltetett; — mint plebanus, egy ideig, Tur-Terebesen legelteté beszédével, lelke igéivel az Ur nyáját. — A szelid, igénytelen lélek 1857-ben hagyta itt porsátorát s távozott a boldog lelkek hajlékába.

Günther József született Nyir Adonyban Szabolcs megyében. Gymnasiumi tanulmányait Nagy Károlyban kezdte és végezte. A theologiai tudományokért Szatmárra jött, hol, — mint a tudományok minden ágában: a papi hivatalra közvetve és közvetlenül tartozókban is fényes és kitűnő sikert aratván 1829-ben áldozárrá szenteltette. Mint megyei hivatali írnok és püspöki disznök, nagy bányai és szatmári káplánkodása alatt, bámulatos szorgalmat és önfeláldozással határos készséget tanusított, — kivált az 1831-diki veszélyes cholera gyászos emlékü fekete napjaiban. 1834-től részint a gymnasiumban, részint a bölcsészeti osztályban: a magyar irodalom, elméleti bölcsészet és dogmatica tanításával foglalkozott; fáradozásait s lelkiismeretes munkásságát mindenütt áldásos siker koronázta. — 1847-ik év óta szakavatottan s nagy haszonnal teljesíti a szent széknél az ügyvédi és ülnöki teendőket. 1860-ban a székes Egyház tiszteletbeli kanonokává emeltetett 1849 óta a leendő lelkészek lelki épületére a spiritualisi foglalatosságot erőlyesen folytatja.

3-or Az erkölcs és lelkészettanban a növendék papságot a következő főtiszt. tanárok vezérelték s vezérlik:

Mészáros György.

Slachta Márton.

Verzár György.

Richter Antal.

Obermayer András.

Laza János, ki 1811-ben született Szatmárt. Tudományos pályáját szinte Szatmárt kezdte meg, áldozárrá is itt szenteltetett fel 1834-ben; itt káplánkodott 1837-ig, mikor gymnasiumi tanárul alkalmaztatott, mely hivatalában kitűnő sikerrel munkálkodott 1842-ig, midőn az irgalmas néneknel, igazgatói hivattal tiszteletet meg. — 1845-től 1849-ig Theológiát magyarázott és tanított; akkor, mint szent széki ülnök és esperes Nagy-Majtényba vitetett plebánusnak; most is ott hirdeti az ígét; most is ott legelteti az ur szelid nyáját. —

Némethy József (életrajza főleg a kanonokok k.)
 4-er Az egyháztörténelmi és jogtani pályán 1805-től
 1860-ig következő érdemes férjfiak vezették és oktatják a
 növendék papságot:

Sixt József, Slachta Márton.

Filler Mihál 1841.

Tóth Károly, született Tarczalon Zemplén vármegyében; gymnasiumi pályáját Szatmárt végezte, kitűnő sikerrel; innen theologiai tudományokért Pestre ment; ott a hittani pályát fényes eredménnyel bevégezve, mint a bölcsészet koszorúzott doctora 1827-ben káplán, 1830-ban tanár lett teljesen áttanulmányozott kedvencz szaktanában a Bölcsészethen. — 1841. egyházijog és tör. tanár 1846 óta, mint esperes és szent széki ülnök, s mint plebanus, Vállajon őrzi és legelteti szájának beszédével s lelkének igéivel az ur reáblizott nyájának juhait. —

Vágner Antal, a vonzó külseű, ékes magyar ajkú, hivatalának tekintélyt és méltóságot költsönöző s prædicatori székét ékesítő férjfiu, kire mint tanárra Chyron (az Achilles és más félistenek nevelője, kit Jupiter pædagogusi érdemeiért az égre a csillagok közé emelt s a csillagászok által mint Ijász vagy Nyilas égi jegy ismertetik) kegymosollyal intett; kihez, mint emberhez, és magyar vendégszeretettel teljes keblű gazdához, ismerős ismeretlen tiszteletteljes szeretettel siet és vonzódik, született 1814-ben máram. Szigeten; gymnasiumi képeztetését is ott kezdte, Szatmárt végezte, szerettetve tanárai, becstiltetve tanuló társai által. Theologi pályáját Pesten 1837-ben végezvén áldozárra szenteltetett; 1841-ig káplánkodott, akkor tanulmányi felügyelő s tanár lett Szatmárt, hol 1846-ban Theologia tanárává, szentszéki ülnökké s ügyvéddé emeltetett. 1857-b Fejér Gyarmatra vitetett plebanusúl; hol most is nagy sikerrel terjeszti isten országát, beszéde színmézével táplálva híveit, kik édes dicsekvéseket, jeles papjokat szeretve tisztelik és tisztelve szeretik. — Elismerésünk és valódi tiszteletünk adóját kívánjuk végre lefizetni az érdemek férjfiának.

a tiszta s nemes barátság fölkentjének, midőn nyilvánítjuk, miszerint: igen nehéz határozottan kimondani, valljon: a catholicus hivektől szerettetik e melegebben, tiszteltetik e livebben, igazábban és mélyebben V. A. vagy a protestansoktól, kik az ígét, az imodában kenetes ajkáról szent és kegyeletes áhitattal hallgatják; lakát — az önzetlen barátság mindig nyílt szent templomát — hő vonzalommal látogatják?? —

Böhm Ágoston, a tekintélyes külseű, alkalmazkodásában szeretetteljes és vonzó, beszédében — mint a valódi tudósnak szokása — határozott, kategoricus.. mind a mellett megnyerő és kedves férjfiú, kinek tiszta fogalmakkal, tömördek realis ismeretekkel gazdag lelke, homlokán, arcán tünteti föl magát; — ki alázatos a nagyok előtt, a nélkül hogy földön csúszó lenne; leereszkedő a sorsa alatt állókhoz, a nélkül hogy tekintélyét kockáztatná; — bizalmas és nyílt barátai előtt, a nélkül hogy azokat túlbizalmasokká szilajítaná — született Ungvárt, hol gymnasiumi pályáját kezdé futni, melynek végét Szatmárt érte el. Tudomány-szomjas lelke a theologiai tudományokat Bécsben sajátította el; ott theologiai pályaszakát bevégezve: 1847-ig vitt és folytatott megyei hivatali irnokságot, káplánságot; helyettes lelkészséget, convictusi aligazgatóságot, gymnasiumi tanárságot Szatmárt; — akkor seminariumi tanulmányi felügyelővé lett s a Lyceumban — mely 1852 a gymnasiumba olvasztatott — a legnehezebb — de leggyönyörűbb szakot: a természet és alkalmazott mennyiségtant tanította szeretve és tiszteltetve hallgatói által, kik az általa előadott tantárgyakban teljesen készülteknek mondathattak; — tanítá a hittant, német nyelvet és bölcsészett is. — Most, 1857 óta a theologiai tanfolyamban, az egyháztörténelmet és egyházi jogot tanítja, e mellett meg van tisztelve a seminariumi aligazgató teendőivel is. — A szent széki gyűlésekben rendes ülnök, házasság törvényszéki tanácsos, házasság védő és jegyző a sok oldalról képezett férjfiú, kinek fő életszabálya s mint egy Symboluma....

viseletét és alkalmazkodását tekintve, e lehet: „Minden embernek van egy bizonyos meghatározott köre, melyben mind halálíg kell maradnia, melyből ha lelép: alávaló; — ha kimereszkedik kevély, bolond leend.“ — Tanuljátok meg tőle ti földön csüszók, ti porban fetrengő szerencsétlenek! kiket a szamár is odább rug, elgázol; — és ti gőgös kevélyek, kiknek lábátok nem éri a földet, fejetek nem éri föl az eget...s ennél fogva ég és föld között himbálódzotok, — kik senkit nem láttok, kiket látni senki nem kíván, kiket a koldus is kikerül! —

* * *

Megemlitendőnek látjuk végre e helyen azt is, mi kép: a papnöveldeben eleitől fogva megvult, most is működik azon testület; mely a szükséges rendre és arra ügyel: „ne quid detrimenti respublica sanctorum capiat.“ E testület tagjai Superioroknak neveztetnek. Hivataluk hatását és kötelességüket, nevökből érthetni meg. — Első a főigazgató (a kanonokok osztályából) második az aligazgató, harmadik a lelkiigazgató, negyedik a tanulmányi felügyelő (e három a rendes tanárok közül). (Rector. Vice Rector. Spiritualis, Studiorum Præfectus). —

V. Szakasz.

A ROM. KATHOLICUSOK NYILVÁNOS FÖGYMNASIUMA SZATMÁRT.

Midőn Szatmárt a rom. kath. Egyház hívei számban szerfölött megfogyatkoztak, — s a hívek csekély száma miatt a számukra fentartott egyetlen várbeli templomot is a megszorodott és sokasodott protestánsoknak adta Gábor király;... hogy Khrisztus ősegyházát a végbukás örvénye széléről kiragadhassa Pà z m á n Pé t e r — a szat-

mári katholica Egyház Camillusa — újra építője: Jézsuitákat szállított a városba, kik 1634-ben, a környékbeli katholicusok nagy öröme, megkezdék hasznos működésüket a mostani ócska — püspöki — telken.

Szép alapítványt tett Pázmán, a szatmári jezsuitáknak, de még sem annyit, hogy annak jövedelme, a személyzet és tanoda szükségait bőven fedezhette volna. — Látván ezt III-dik Ferdinánd: 1647-ben Kisfaludot a társaságnak ajándékozta, — melyhez Nagy Leopold 23 telket adományozott; ezekhez járult Matyasóvszky — nyitrai — püspök és több más jóltevők pénzadománya. Podhorányi Gábor, a társulat lakával érintkező somszéd telket, a „vár árkáig“ lenyuló telkével s a „doboló“ várdomb körüli pinczéket adta örökbirtokul a tanítással foglalkozó atyáknak, — kik az akkori idők viharaival szemben, páratlan erély s kitűréssel vezették a tanuló ifjúságot a tudományok mezején egész 1773-ig, midőn a szerzet szétesésével a tanoda is bezárattott, nagy szellemi veszteségére Szatmár és környéke katholicus népének, melynek gyermekei — a szükség parancsára — ingyen tanítást, tápláltatást és ruházatot nyertek a tanodától, melynek tanárai a szellemerőt ápolni talán minden egyéb testületek fölett leghivatottabbaknak mondathatnak?

A tanoda ingó és ingatlan vagyonai, királyi bizottmány által összeíratván lefoglaltattak s a studiorum fundushoz csatoltattak.

Helyén lesz itt elszámálnunk, hacsak az ingatlan vagyonokat is, melyeket a környékbeli és távolvidéki pártfogók, a szatmári kathol. tanoda alapítására és életereje gyarapítására adományoztak.

Szatmárt volt a társaságnak egy nemes — nagy — telke minden gazdasági épületekkel, két vizi malma, sok szántó föld, négy kaszálója, tizkapàs szőlője. — Óváriban: egy nemes telke, 135 darab majorsági föld, 34 székér szénát termő rétje, egy szilväs kertje. — Lázáriban

egy nemes telke, nagy kerttel, 148 db. szántó föld, 19 db. rétje, jó darab erdő része. — Homokon 4 db. majorsági — 30 db. külső föld. — Sár helységben: egy nemes telke, 3 db. kaszálója, 50 sertést hizlaló érdeje. — Berencze helységben: egy nemes telke, 3 darab külső szántó föld, egy db. kaszálója egy korcsmája;... később pedig: Berencze helységét egészen elfoglalta a társulat, mely a helybeli reformáta iskola birtoka vala, a nagy emlékü Rhédei Ferencz és neje Bethlen Drusinna kegyadományából. — Udvariban egy nemes telke, csúre, száraz malma, gyümölcsös kertje, 156 db. szántó föld, 4 kaszálója, 14 bérben lévő rétje. — Szin-Ér-Váralján, 28 kapás szőlője, szilvás kertje, 5 belső telke, 13 db. föld, 4 rétje. —

Sokáig nem sikerült a városnak és környéke lakóinak a nagy hiányt pótolniok, bár folytonosan zörgettek a kegyelem ajtaján, hogy anyagi és szellemi veszteségükből ha csak valamit is visszanyerhessenek. Meghallgatá végre 1805 a jó Ferencz, a dicső Magyar király az esedezők kérés szövegét: — s a tanoda felállítását, újra szervezését nagy kegyesen megengedte, — a tanoda szükségait a studiorum fundusból — mely a régi tanoda minden ingó s ingatlan vagyonait elnyelé — fedeztetni megígérte s megrendelte. És jöllehet az iskolai épület. — melyhez a nemes város kitűnő helyen, eléggé tágas, minden adótól ment ingyen telket s 2000 pfnyit összeget adományozott, csak 1816-ban készülhetett el teljesen, — a tanítás magán házaknál, részint egyházi, részint világi tanárok közre működése mellett, egy káptalani tag igazgatása s vezérlete alatt, már 1807-ben megkezdett.

1813-ban a. n. m. Helytartó Tanács December 6-án 29016 sz. alatt kelt magas intézménye nyomán, a szatmári püspökök ruháztattak fel a helybeli tanodát illető joggal, mely szerint: a tanszékeket, a megyei papság személyzetéből, csödület után tölthessék be. A pályázók, mielőtt katedrájukat elfoglalták vizsgát tartoztak kiállani

azon választmány előtt, mely az igazgató elnöklete alatt adott fel kérdéseket a leendő tanárnak, — a kérdéseket a kerületi főigazgatóság tűzvén ki. A hivatalbani megerősítés a n. m. Helytartó Tanácsnál történt, hova az írott dolgozatok, a szóbeli vizsga eredményével, együtt terjesztettek fel. —

Most 10 éve, az 185 $\frac{1}{2}$ isk. év kezdetén, a legfelsőbb helyről küldött szervezethez, e tanoda, kész örömmel sietett alkalmazkodni; s még azon évben, melyben az Entwurf megjelent, a két alsó osztály teljesen, — a többi, a mennyiben lehető volt — újra volt szervezve; — az 185 $\frac{1}{2}$ isk. évben pedig — az előbölcsészet, a gymnasiumhoz csatoltatván, a nyolcz osztályú nagy Gymnasium egészen megalakultnak nyilváníthatott. Mint az Entwurf értelmében teljesen szervezett főgymnasium, legfelsőbb helyen megerősített, a studiorum fundushoz minden igényei elismertettek; — a püspökség, új ministeri intévény által, a tanárokat illető jogában meghagyatott, s a nyilvános főgymnasium, érettségi vizsgálatok tarthatása s államérvényes bizonyítványok adhatása jogával ruházott fel. —

Hogy az 1805-ik évben új életet nyert kath. gymnasium szellemi — belerejét ápoló s növelő egyéneknek ha csak neve is átadassék az utókornak, az a történetíró elengedhetlen kötelessége lévén: emlékeznünk kell: 1-ör az igazgatók 2-or a tanárokról kik a tanodai ifjuságot 1852-ig vezették és oktatták, — 3-or azokról, kik az élő és éltető lelket benne ezen 1860-ik évben élesztgetik, táplálják és erősítik.

1-ör Az intézet igazgatói, a kijelölt évtől kezdve maig, következő rendben váltogatták egymást:

Kovács Flórián	1806-tól 1808-ig.
Hagymásy János	1808 — 1813.
Dubinszky Mihály	1813 — 1825.
Sixt József	1825 — 1829.
Slachta Márton	1829 — 1837.

Obermayer András 1837 — 1843.

Majerhold Antal 1843 — 185^{8/9} isk. év végeig.

Csulcn Márton 1859 — maig (életrajza alább.)

2-or A növendékek közvetlen vezérei, a tanárok, következők: Krispák József egyházi 1806 1808 †. Pasquál József. világi 1806 — 1829 †. Radványi Antal. vil. 1807 — 1814 †. Pelikán József e. h. 1808. — Majerhold Antal. e. h. 1808. — Valyasek János. e. h. 1809 — 1810 †. Obermayer András. e. h. 1809. — Eösz József. vil. 1809 — 1814 †. — Pap Gergely. e. h. 1810. Paluza János, vil. 1810 — 1841 †. Bokor János e. h. 1811. Szöllősy József. e. h. 1811 — 1813 †. Bodnár Béla e. h. 1812. Hering Ignác 1812 — 1813 †. Kotró, Pál. e. h. 1813 — 1828 †. Melczer Ferencz. e. h. 1815. Csausz Mihály e. h. 1827 †. Pap Ferencz. e. h. 1817 †. Bónyi Sándor e. h. 1818 — 1824. Krecskay Ignác. e. h. 1820. Némethy József e. h. 1823. — Lőrinczy József 1824 †. Csorba Károly 1825. — Krivjanszky György 1825 — 1828 †. Szorg Ferencz 1825 — 1845 †. Gedeon Máté. 1826 †. Kriszt Ferencz 1828. — Szabó Antal 1829. Günther József 1835. Szabó József 1837. Gonczekzi János 1831 — 1841 †. Laza János 1838. Szupkay János 1841. Stettner János 1842. Hazslinszki József 1842. Csánk Károly 1843. Böhm Auguszt 1844. Steinberger Béla 1847. Pasquál Antal 1847. Barvik János 1849. Rác Pál 1850. Lukács Tódor 1850. Novák Antal 1850. Ujhelyi Alois 1851. — Lászlófi János 1852. — Szotágh Imre 1852. —

* *

*

Erkölosi kötelesség parancsolja, mikép bővebb élet-
rajzát adjuk e szép koszorúból azon tiszteletünket kiérdem-
lett férjfiaknak, kik a próba évben, a legnehezebb napok-
ban, midőn az Entwurf a szatmári kath. gymnasiumban is
életbe léptetett, fokozott szorgalommal emelék a tanodát a
nyilvánosok közé. — Legyen it legelől említve:

a derék veteran tanár az őszinteség prototypje:

Szabó Antal, — kit midőn jellemezni akarok, a tisztelet és szeretet — szivemben egybeömlött — érzelme miatt, (melyet ő mindazokban képes fölköltetni és mind haláláig maga mellett tartani, kiket a szerencse, kebeléhez közeljuttat) reszket a toll ujjaim között. — A hajlott kor daczára, fiatal lelkű, szeretettől ragyogó szemeivel és igaz beszédű nyelvével mindeneket megnyerő s meghódító férjfiu, kinek jelenlétében — unalom, szomorúság vagy apprehensioról szó sem lehet, .. mint hogy ő kerek beszédével, minden csomót, egyszerre ketté vág s a sértő szavakat, hatásuk s fulánkjuktól megfosztva nevetségessékké erőtlentí és torzítja; — kit sem a titokban szövő fonó ármány piszkos keze, sem a nyiltan föllépő rossz akarat dühe, sem a színeskedő barát három élő nyelve meg nem ejthete és nem is fog soha megejteni, — született Szigeten a borzasztólag szép, bűbájosan regényes Máramaros szívének kel-lőközepén, a tiszta források áldott hazájában. Ezért teljes a jó bácsi mivelte szíve salaktalan emberszeretettel, — ezért láthat be mindenki — kinek az igazságtól nem borsózik a háta — az ő legjobb érzelmekkel teljes tiszta szívének a legközepébe! Gymnasiumi pályáját szinte szülő városában kezdte és végezte. — Tudományszomjas lelke a bölcsészeti és theologiai tudományokért Szatmárra jött, hol hozzá hasonló, a pálya társak közt kevesen valának. — 1829-ben áldozárrá szenteltetett; mint káplán. egy időig a püspöki irodában munkálkodott; .. de onnan, hívá őt Gényusa, valódi pályájára. — Engedett szíve ösztönének, lelke hő vágyának: — s tanárrá lett. A növendékek — tapasztalat és köztudomás szerint — az oly tanárra, ki hibáikat és vétkeiket szemökre lobbantja vagy talán azokért őket meg is bünteti; többnyire neheztelni szoktak; — Szabó A. bár mily rangú és származású tanítványa hibáját vagy vétkét, nevén nevezte, a vétkezőt magyarosan megdorgálta s érde-me szerint meg is fenytette; ... és tanítványai közül rá talán soha senki nem neheztelt! ... mert midőn nyelve a megille-

tődés és szent harag hatalmas igéit dörgé: ott ragyogott szemében az atya, testvér és legjobb barát könyje, melynek ősforrása: a nemesen mivelt szív szentélye! — Tanította és nevelte a szatmári kathol: gymnasium növendékeit határtalan szeretettel, páratlan sikerrel és kimondhatlan haszonnal az 185⁹/₆₀ isk. év utolsó feléig: és így 31 esztendeig;... s akkor, bár lélekereje legkevésbé sem hanyatlott, kedve nem apadt: — nyugalmaztatott, s most nyugszik koszorúján... de mint mondja: borostyánai közzé töviseket is rejtett valami titkos kéz... s a koszorú szurja hálántékait! — A művészetek egy ágában a metszésben, talán egész magyar hazánkban páratlan mester Sz. A. — Oly szent képekkel, képcsoportokkal megrakott, — hieroglyphekkel pompásan ékített olvasót, cseresnye és barack magvakból, szabad kézzel metszeni mint Sz. A. kevés, művésznak sikerülhet! — Alig van, vagy fordulhat meg Magyarhonunkban nemzet, melynek nyelvét kényelmesen ne beszélné; — beszél magyarul, tótul, oroszul, oláhul, őrményül, latinul, németül és zsidóul. Latin nyelven pompás és hibátlan panegyricumokat (magasztalva dicsérő verseket) irt, melyek közül nyomtatásban többeket olvashatni. A Classica literaturában elismert képzettségű tekintélynek méltán tartatik. —

Günther József (Életr. a Seminar. tanárok közt főlebb.)

Stettner János, született Szigeten 1810-ben. Gymnasiumi pályáját, ugyanott; — philosophiai és hittani tanulmányait pedig Szatmárt végezvén 1834-ben áldozárrá szenteltetett. — 1842-ben gymnasiumi tanárrá lón választva, — s 1847-ig a nyelvészeti osztályokban tanított, akkor a történelem magyarázása s az aligazgató teendői bizattak rá a Seminariumban. — 1855-ben Mező-Petribe vitetett lelkészül; 1860-ban tiszteletbeli kanonoki ranggal diszítettett fel s tiszteltetett meg. —

Böhm Ágoston (Életr. a theol. tanárok k. főlebb.)

Pasquál Antal, a szellemdús tanár, a tiszta vallás-
Szatmár történ.

sos érzelmekkel teljes keblű pap, ki a vallásos irodalom könyvtárát egy jelentékeny kötettel gazdagította, ki Szatmárt született, gymnasiumi pályáját is itt kezdte és végezte, — áldozárrá is itt avattatott és szenteltetett fel 1846-ban, mint káplán foglalkozott 1847-ig. — A Gymnasiumban, melynek kebelén ápoltatott, 1847-től—1859-ig növelé és oktatá szellemi testvéreit, édes dajkája serdülő gyermekeit: a gymnasium szép reményű növendékeit, kik a lélek legtermészetesebb táplálékát, a szivnemesítő s lélekápoló tudományokat angyali figyelemmel szedék le az ékes nyelvű, kedves előadású tanár ajkairól. — 1859-ben szent széki ülnök lett. 1860-ban, mint esperes Bocskóra, Máramarosba vitetett plebánusnak. —

Barvik János született Ungvárt; hol gymnasiumi tanulmányait elvégezvén Szatmárra jött a bölcsészeti és theologiai tanszakok elsajátítása végett; — 1843-ban áldozárrá szenteltetett; — 1849-ig kápláni és helyettes lelkési hivatalokat viselt; akkor a szónoklati osztály vezérlete bízott rá, mely hivatalában, kitűnő eredmény lőn jutalma eredményetlen szorgalmának. Midőn a gymnasium, az Organ: Entwurf szabályai nyomán átalakított: a Classicusokat értelmezé a felsőbb osztályú növendékek előtt; — kik közül a gyengébbeket, csupán úgy szeretetből, a nélkül, hogy a szülők hálájára számított volna, nyugalma föláldozásával, külön órákon erősítgette Latium művészeti nyelvében és irodalmában. 1857 óta Nyir-Csaholyban, Szatmár megyében öntözgeti az Ur veteményes kertjét és építgeti Egyházát a helységben, hol most nem rég alakult Ecklezsia a rom. kath. vallású hivek számára. A gyümölcsstenyésztésnek szenvedélyes kedvelője; s mint szakértő pomológ hasznos példával jár a környékbeli gazdák előtt, tanítván azokat: mikép kell és lehet a gyümölcsnemesítés által a föld értékét nevelni és emelni.

Novák Antal, a miveltebb körökben közösen kedvelt és kitüntetett férjfiú gymnasiumi pályáját Szatmárt kezdte és végezte, a theologiai tudományokat Bécsben, a Pázmán intézetben tette sajátjává; áldozárrá 1847-ben

szenteltetett s mint káplán legeltette egy ideig a hiveket szájának lelkével; a szent beszédek a naponként sokasodott s mindig érdekletőbb közönség, folytonos figyelemmel s lelki élvezettel fogadta kenetes ajkú kedves szónokától. 1850-ben, a gymnasium átalakításának nehéz munkájában tetemes és akkor nehezen pótolható szolgálatot tett az intézetben, görög nyelvet és mennyiségtant tanítván a növendékeknek. — 1856-ban, az új alapítvánnyal gazdagított s erősített mesterképezdében (Præparandiában) lett vezértanár és hitelemző lelkész; — szent széki ülnökséggel és házassági törvényszéki helyettes tanácsnoksággal is azon évben tiszteltetett meg.

Lászlófi János a — már csak emlékünkből élő, korán halt kedves férjfiú született 1827-ben Erdélyhokban Hadad-győrteleken. Tanulói pályáját a szatmári gymnasiumban kezdte; itt végezte gymnasiumi bölcsészeti és theologiai szaktanait is; itt avattatott és szenteltetett fel áldozárra 1851-ben. — 1852-ben tanulmányi felügyelővé választott a papnöveldében; — görög nyelv tanárává alkalmaztatott a gymnasium felső osztályaiban. — Áldozatául esett — mint sok más jelesek — ernyedetlen szorgalmának! — Az iskolai rekedt lég, a gyakorta belehelt por, megrontá — különben is — gyenge szerkezetű tüdejét; az éjjel nappali búvárkodás elfekteté s nyákositá véré; a növendékek olykori szilajkodása fölzaklata a — különben is ingerlékeny — vérrendszert; — az — úgy nevezett — vágatód aszkór lépé meg a szép reményben élt s munkálkodott fiatal tanárt. — Légváltoztatás és vérjavítás kedvéért, a folydgyulás reménye fejében — (... mert legerősebben akkor ragaszkodunk az élethez, midőn a halál angyala legközelebb lebegteté körülünk láthatlan szárnyait!..) — 1859-ben Szakasza ment plebanusnak!.. De végzetét ki nem kerülheté!.. vissza kelle jönie Szatmárra, hol halálos betegségének keserű forrása fölfakadt!.. Az irgalmas barátoktól ápoltatva — kiknek egy ideig laktársa s házuk dicsekvése vala — napon és óránként gyengült s a fogya-

tékán lévő életerő kebeléből végkép kienyészett, kiapadt és Majus 4-én 1860-ban az Urban csendesen elnyugodott! Jö barátai, — tanártársai eltemették! A nép, megilletődött szívvel, könnyben úszó szemekkel kísérte ki a temetőbe gyász ravatalát! És most: Nyugszik ő a földben csendesen; nem zavarja álmát semmi sem! — A megnyugvás szende anygala virasszon porrá omlandó hült tetemei fölött!! —

Szotágh Imre, a testben lélekben magyar ember, a rendszerető s mivelte lelkű férjfiú született Dédán, Beregvármagyében 1824-ben. Gymnasiumi tanulmányait Nagy Károlyban kezdte és végezte; a bölcsészeti és theologiai tudományokat, a szatmári Lyceumban tette lelke tulajdonai-vá; 1847-ben szenteltetett áldozárrá. Mint segéd- lelkész, több helyeken munkálkodott az Ur szőlőjében. — 1853-b, a már szervezett Szatmári nyilvános gymnasiumban a latin nyelvet magyarázá a hozzá szívélyes szeretettel vonzódd növendékeknek, s e pályát 1860-ig folytatta.

* *

*

A róm. kath. nyilvános fő Gymnasium történelmében az 185⁹/₆₀ isk: évhez jutottunk. A történelem író helyzete itt igen kényelmetlenné váltott. Ez évben, e tanodában a régi rend bomladozni, a népesség apadni látszik. — Ezek okait eltalálni — a komolyan szemlélődőnek igen könnyű; kimondani a részrehajlatlan írónak — igen nehéz a nélkül, hogy a tanári személyzet egyikét vagy másikat — bár akaratlanul — ne sértse; — egy két tanár elvét és célját és a cél kiviteléhez fölvetett és már eddig is alkalmazott eszközeit tévesztetteknek ne nyilvánítsa.

Azt — tartózkodásunk daczára is ki kell mondanunk, hogy ez évben a tanodának baja történt. A baj alapoka éppen az, mi a nevelés czélszerű vezetésére, a solid tudományosság meghonosítására legüdvösebbnek gondoltatott. —

Ezernyolczszáz negyven egyedik év óta, e tanodában, ez évig, folytonosan egyházi férjfiak ve-

zették a nevelést és oktatást. Kik egyházi pályán kívánták a hont és vallást szolgálni, azoknak, a tanári pálya — igen természetes oknál fogva — oly állomás volt, honnan ők parochiákra várakoztak és távoztak; s minthogy e téren kószorút aratni nem kíváncsoztak, — sokak véleménye szerint — csak oda törekedtek, hogy: növendékeik vallásos és erkölcsi képzettsége kitűnő legyen; egyéb tudományos ismeretek dolgában pedig, a közép-szerű előhaladást is elegendőnek gondolták. — Volt e alapja e véleménynek? a tapasztalat, utánmondá-e ez ál — apophtegmat? azt nem vitatjuk;... de nem is állíthatjuk!.. mert azon idő óta sok ügyes, tudományos és higgadt gondolkodású férjfiak léptek az intézet falai közül mind az oltárokhöz, mind a politika és törvényhozás zöld asztalaihoz, mind a nevelés és oktatás kathedráira, mind a mérnökök gromáihoz mérő asztalaihoz: —

A férjfiak, kik az 185 $\frac{9}{60}$ iskolai évben vezérlék az ifjúságot vegyesen egyháziak és világiak, részint kezdő részint gyakorlott tanárok, részint született magyarok, részint idegen nyelvűek és nemzetűek, részint irodalmi férjfiak részint csupán iskola emberek.

Az egyházi tanárokról, azon balhit öröködött meg eleitől fogva s él még mais a nagy közönségben, miszerint: azok, a családi élet keretéből kirekesztetvén s esküjőknél fogva annak élvei s örömeitől megfosztatván: nem érezhetik és táplálhatják kebelökben ama legnemesebb és legemberiebb ösztönt, mely a növendékek vezetése mellett nélkülözhetlen; — azt is állítják ellenökben, mikép ők, .. ők a szeretet leendő predicatorai! — midőn a gyermeki gyengeségek, fogyatkozások és hibák, a nem ritkán előforduló vétségek s a fiatal kortól elválaszthatlan s elgondolhatlan dévajkodások szilajkodások és kihágások fölett mondanak ítéletet: — tulszigorúak, kiméletlenek; — hidegen és igen hamar kimondják az „eliminetur“t (az erkölcsi halált) ott, hol egy kis dorga beszéd, egy pár atyai, testvéri, vagy rokonszenves szívről szakadt intés, okos figyelmeztetés és

eszélyes utbaigazítás a legédesb gyümölcsöt teremné, mind a gyermekeknek, mind a szülőknek, mind a honnak, mely az e kép korán kidöntögetett oszlopok fölett egyszer más-kor sokat sohajtozott! —

Ezek viszont oly hiedelemben élnek, mely szerint: a családi és gazdálkodási gonddal terhelt világü tanárok, kik helyzetök s családi viszonyaiknál fogva a szabadabb társas körökben is kötelesek föltűnni, elvegyülni; s azoknak örömeit és kéjeit élvezni sokszor fölhivatlak: — a zsendülő növendékek előtt korán fölmutatják s némileg előtörik az utat, mely a mivelte társas körökből a tilos tivornyák és dözslakomák erkölcsrontó palotáiba és barlangjaiba vezet,.. nem szakaszthatnak elegendő időt önképezésökre, nem szolgálhatnak mindig világoló pharószai lámpákúl, a csalatások és csalódások, az indulatok és szenvedélyek tengerén tévedező ifjaknak, kiknek fögyengesége: „iurare in verba magistri“ — s a tanár tetteit utánmozni.

Van e igaza egyik vagy másik félnek! azt itt elítélni tilt, a — mind két fél iránt szívünkben uralgó kegyelet!... De, hogy e mindig jó hírben állott, folytonosan magyar szellemű Gymnasium mostani — megzavarodott — állapotának alap-oka, a két egymás mellett megférhetlen elem együtt (vagy talán egymás elleni) működése: azt az érdeklettek igen fájdalmasan, — a növendékek pedig, kik ez idegenkedésnek eddig is számosan estek áldozataiúl — legfájdalmasabban érzik! —

A fáradhatlan igazgató — ki mindazon tárgyakra elágaztatja figyelmét, melyek a neveléssel és oktatással legközelebrül és legtávolabbról összeköttetésbe jöhetnek; — ki minden napjainak azon óráit, melyek közoktatásra rendelvek az intézetben — szakadatlan munkálkodással — tölti el; ki gyakori látogatásával a növendékek mind egyikét lakhelyén őrizi: hogy azok veszedelembbe ne fussanak; — ki a szorgalom és hasznos foglalkozásokban mindeneknek példát mutat: épen azért, mert a tanárok működését, egy pontba gyűjtenie lehetlen, csak kevés eredményét szemlélheti

folytonos fáradalmainak!

Nem lehet — nem is szabad. — eltitkolnunk a főokot, mely sok szülőt és növendéket elidegenített a szatmári katholicum fő Gimnasiumtól: — a tanárok némelyei azt hiszik és hirdetik, mikép a világ savai, csupán és egyedül a legkitünőbb szorgalmú s lángész tanítványokból, válnak el;... hogy a középszerű tehetségeknek távozniok kell az Olymp bérzéről, a Tempe völgyéből, a Hyppokréne forrásától; van olyan is, ki nem borzad kimondani, mikép: elég.. nagyon elég egy osztályban tíz tizenkét hivatott tanítvány, kik az intézetre fényt és dicsőséget árasztanak... sat. —

Igaz, hogy azon tizzel kevesebb a baj mint százszal; sokkal könnyebb s nyugalmasabb tíz mellett a tanári működés!.. De ám bele van írva végzetünk könyvébe, miszerint: azok, kik tanári pályán óhajtnak borostyánt aratni: a kényelemtől és gondtalan nyugalomtól még ifjonta bucsuzzanak el! A tanárok koszorúján épen úgy terem a gyöngy, mint a gyöngytermő csiga kagylóján ama becses ékszer, mely a tenger mélyéből vonatik fel, hogy disztse a fejedelmek arany koronáját,... kínos és fájdalmas sebekből forrnak ki amazok is mint emezek!

Az sem áll — mit ismét némelyek állitnak, hogy tudományos kincseinknek egész halmazát összegyűjthetnénk a tanteremben, tanárink körében! Rég megdönté ez állitást a nagy Kölcey — ki egy szemével többet látott, mint egy ország milliò szemével — midőn ezt mondá: ha a tanárok, a köz iskolákban, kimutatták az útát a növendékeknek, melyen az iskolán túl haladniok kell: eleget tettek! — A világ a nagy iskola; ott tanuljuk meg a szükséges és titkos tanokat melyeket kevés ért és tud közölünk, kik a tanár névvel diszeskedünk! — Sokszor megesik, hogy a fiatal ember, kire az iskolában szánalommal és megvetéssel tekintettünk, kit azért, mert a latin, görög, vagy héber nyelvet nem tudta — kiméletlentül túldöztünk: az iskola kapuján túl magába térve, önereje által oly pólczra

emelkedik, honnan egy egész ország bámulja dicsősége fényét! Petőfinek — mint gyakran monda — róf számra mérték a soványnál soványabb *secundæ classificatiot*... és: a magyar költészetben iskolát, korszakot alkotott! — Kötelességünk segíteni, tanítani, kezöknél fogva vezetni a gyengéket; — az erősek magok is megboldogulnak. Azon földben teremnek gyönyörű virágai a hálakoszorúnak, melynek rögeire fáradalmaink verejtékeit legbővebben hullattuk.

Ha alapos ismereteket kitűnő sikerrel óhajtunk terjeszteni, nem csak a szükséges nekünk tanároknak, hogy a tudományt teljesen értsük és tudjuk, hanem főképen az, hogy a nyelvet, melyen magyarázunk, hibátlanul és kényelmesen (*commode*) beszéljük! — Valljuk meg!... e tanodában e főkéllék, némely tanárok részéről, ez évben a pótlandó szükségek egyike volt!

És végre tanuljuk meg mindnyájan, kik a tanügy körül sikerrel akarunk munkálkodni, mikép: „*concordia res parvæ crescunt, discordia maximæ etiam dilabuntur*“ (Az összetartás a kicsinyt is nagygyá neveli; a visszavonás, a legroppantabb alkotmányokat is szétrombolja.)

Ez összekapkodott sorokban, minden el van mondva, mi árrthata a *Gymnasium*nak, melynek — az 1860-ik évben pályázó — lelkes és tudományos tanárait, tiszteletünk kíséretében, az utókornak átadni kedves kötelességünk; — mely intézetről igen kár volt, a roszt akaróknak annyit harangozniok, mennyit országszerte elharangozának. A változás mindenütt rázkódással történik! — Kezdetének nehéz. De Horáczként: „*nil mortalibus arduum est.*“ — Van a kath: tanár urak mind egyikében erő és buzgóság, van tevékenység és ügyszeretet;.. csak egy pontba szükség ezeknek gyűlniök: minden nyerve lesz!

Nagyságos és főtisztelendő kanonok Majerhold Antal úr, — mint e Gymnasium igazgatója — hivatala terhei alól az 1859/60 isk. év kezdetével fölmentetvén s érdemei elismerésétül az uralkodó Felség által az arany érdem kereszttel földiszittetvén, utána:

F. t. Csulen Márton úr vette át — mint Director az intézetkormányát. Hol tettek beszélnek: ott az írónak nincs egyéb tiszte, mint: színezetlenül előadni a magokban is tündöklő viselt dolgokat. —

Kinek egész élte folytonos szorgalom, szakadatlan és gátot nem ismerő előretörés volt: itt csak a pályán haladt tovább ez ideig, melyre gyermek korában teljes hivatottsággal lépett, — azon különiséggel, hogy mint gyermek: a jelesek után haladt, azokkal versenyzett s közülük sokakat megelőzött; mint férjfiú: a jelesek vezére és előpéldánya lón s kevesen léphetnek nyomaiba. Született Dorocz-kán, felső Nyitra vármegyében 1823-ban Majus 21-dikén. A tanulmányokat — melyek a magasb tudományos képzettség kulcsaiul tekinthetők — szülőföldre iskolájában elsajátítván: gymnasiumi pályáját Szakolczán kezdé meg 1834-ben; onnan 1836-ban a nagy-szombati, — 1838-ban az esztergomi főtanodába vitetett, honnan a pozsonyi, onnan egy év múlva 1841-ben ismét a nagy-szombati Lyceumba ment, hol az előbölcsészetet — az akkori időszerrinti terjedelmében fölfogván s lelke sajátjává tévén, — hogy a theologiai tudományokban magát a kor igényei szerint tökélyesbithesse s jövő magasb hivatásához a szükséges előkészületeket megtegye: a bécsi Egyetembe küldetett, hol, .. miután a három éves pályát kitűnő sikerrel bevégezte: aláveté magát a legkomolyabb szigorlatnak; s azt, a bibliai tantárgyakat és keleti nyelveket illetőleg fényes eredménnyel állván ki 1848-ban Decemb. 12-én áldozárrá szenteltetett 1849-ben Jan. 9-én Nagy-Majtényba hivatott segédlelkészül, hol a jeles pomológ — Urbanek Ferencz parochus — mellett a fatenyésztés és gyümölcsnemesítés hasznosan-szép tudományát tanulmányozta s annyira elsajátította, hogy abban másokat is képessé lón vezetni. Ugyan azon év

Augustusa 1ső napján, ugyan azon minőségben Nagy-Lévárdra vitetett, hol — míg szent hivatalát a nép lelki építésére hiven folytatta: ébredni érezé lelkében az ösztönt, mely azótai törekvésének egyenes és biztos irányt ada.

A tanári pályát látá lelke óhajtsaival leginkább öszhangzó térnek; a pályát, melyen emberfeleinek, legrövidebb úton, legszembetűnőbb eredménnyel, legtöbbet használhat, s a hon — ez áldott szép anya — gyámolítására erős oszlopokat nevelhet, kikre a vészek s viszontagságok napjaiban legbiztosabban támaszkodhatandik. — Mielőtt azonban, jó végzete által kimért — állomását elfoglalná: meg kívánta mutatni a leendő pályatársaknak, mikép ő — a tanári pályán — illő helyét be fogja tölteni: vezérkönyvet irt, az algymnasiumok számára, a mennyiségtan tanítására, sláv nyelven, mely a magas Ministerium által, teljesen helyesnek és czélszerűnek találtatván — gazdag jutalmat nyert s tankönyvül minden Sláv nyelvű Gynnasiumban elfogadtatott; ugyan ez időben, a természettan tanulmányozása is kedves élvezetet nyújtott lelkének. — 1851-ben Nov, 17-én a besztercze — bányai Gynnasiumban kezdé meg tanári működéseit s folytatta 1853-ig. Az 185 $\frac{3}{4}$ isk. évet Bécsben töltötte, hol a mennyiség és természettan legtitkosabb rejtekeit s legmagasb regioit búvárolta;...és 1854 Nov. 15-én kitünő eredménnyel állá ki a tanári államvizsgát a mathematicai és physikai tanszakokból. Mint okleveles tanár tért vissza Besztercze Bányára, hol — mint rendes tanár — 1845-ben, Martius 28-án hivatalában megerősítettet. — 1856-ban a pozsonyi államgymnasiunba tétetett át, hol az intézet javára 1859-ig lelkesen munkálkodott. —

1859-ben Sept. 16-án a szatmári fő-gymnasium igazgatásával bizatott meg — hol az igazgatói hivaltól elválhatlan sok ágú foglalkozások mellett a mennyiség és természetant a német és latin nyelvet tanítá. A tevékenység — melyet mint igazgató az 185 $\frac{9}{60}$ isk. évben kifejtett, valóban bámulandó. A növendékek házi dolgozatait éjenként vizsgálatta, kiterjesztvén gondját mind az al, mind a fel-

gymnasium növendékeinek minden nemű írott dolgozataira. — A növendékeket, lakukon, havonként meglátogatta. A kezdő tanárokat szorosan körébe vonta, hogy társalgás közben kimérje az útát, melyen kinek kinek szükséges haladni, hogy a központban találkozhassanak. — És némelyek, kik saját lábukon is járhatnak, épen e szorosra fűzött viszony által láták magukat mellőzöttek a közös vezér által!... minek következése: hűledezés, később hidegség, legkésőbb pedig idegenkedés lőn mind két pártnál, .. minek ismét gyászos eredménye lőn: a tanítványok elkedvetlenedése, bizalmatlansága és sokak megbukása. — Állita a fáradhatlan vezér, testgyakorló intézetet is, melynek jótékonyágát a reformatus ifjaknak nem csak megengedte, hanem arra azokat szívesen fölszólította. Junius 10. 1860 szentszéki ülnökséggel tiszteltetett meg a sok érdemű férjfiú, — kiben van erő és szívjóság — adjon is a jó Isten! — arra, hogy a tanári kar jobb érzelmeit maga köré gyűjthesse!... hogy a tanoda, melyet a változás meg rázott ismét ápoló dajkája legyen a növendékeknek, mint volt ez előtt a boldog időkben.

A rendes tanárok névsorát, betűrendben s minden tekintetben Gyúrics Antal, a jeles férjfiú kezdi meg, ki számos-életrevaló művei által mint irodalmi celebritas a magyar írók közt is diszes helyet foglal; mint gyakorlott pædagog pedig, hivatottságát tanúsítja kezdő évben az által, hogy a történelmet, az egész tanodában egy maga adá elő minden osztály növendékeinek, kik soha nem feledendik a szelid bánásmódot, a legokosabb és legezlszerűbb tanulmódyszeren folytatott tanítást, melynek következése a hő ragaszkodás és salaktalan szeretet, melynek hangján kedves Mentorukat Clio fölkenntjét emlegetik, s a jártasság melyet a hajdan, közép és ujkor eseményeinek viszonyítgatásában tanúsítottak. Ha Nagy Sándor elmondhatta magáról, hogy: ő „plures complexus fuit provincias, quam alii urbes ceperunt“ — Gyúrics A.-ról mi is elmondhatjuk, mi-kép: „több könyvet írt mint mások olvastak.“ — Tisztáz-zuk ide rövid életrajzát a magyar írók életrajz gyűjtemé-

nyéből!... Született Szombathelyen 1819. Majus 23-án s ugyan ott végzé tanulmányait. — 1834-ben Pestre jött és a jogtudományt három évig hallgatá kitünő sikerrel, türes óráit a híres Horváth István diplomaticai előadásainak hallgatására szentelvén. — E három év alatt tette sajátjává a német és francia nyelvet. Ezután két évig Nagy Váradon gyakornokoskodott, hol egyszersmind gróf Kornis Károl fiának nevelője és tanítója volt. Onnan visszatérvén, Pesten kir. táblai jegyzőnek esküdött fel s ez időtől fogva, egész az 1847-ik országgyűlés megnyitásaig, mint Kelemen János — személynöki ítélőmester irodai kiadója foglalatoskodott; ez idő alatt nyert ügyvédi oklevelet.

Az 184 $\frac{3}{4}$ -iki országgyűlés alatt Posonyban, hivatalos foglalkozásai mellett tanulta a gyors-írás egy könnyű módszerét, melyről egy füzetkét bocsátott ki sajtó útján e czim alatt „A gyors írásról elméleti és gyakorlati tekintetben.“ Műve — mellyel legelőször lépett irodalmi térre — köztet széssel fogadtatott. 1846-ban bocsátotta közre „Emlékekeztanát“ — (Mnemotechnica) Rewentlow után Pozsonyban. — Az 1847-iki országgyűlés kezdete óta e gyorsírói pályát választá; — 1849-ben is e téren működött. A gyászos forradalom óta, lelke sugallatát követve, kizárólag a tudományokkal foglalkozik. Dolgozó társa volt egy ideig a „Religio“ egyházi folyó iratnak. — 1850-ben jelent meg tőle „Menekvés Debreczenbe az 1849-ik év kezdetén“ című, kedélyes modorban készített történeti rajz. — 1851-ben a „jó és ócsó könyv kiadó társulat“ — számára is kezdett dolgozatokat készíteni s egy ideig, mint a társulat titkoka is működött. — 1851-ik óta következő művei kerültek ki a sajtóból: „Virgil pásztordalai“ Bucolica Pest 1851. Virgil Aeneise I és II könyv Pest 1851. — E méltatlannúl megtámadott műve mellett készítette védelmét ily czim alatt: „Kritica és Pártszellem.“ — „Róma és Lorettó“ — francziából 1851. — „A XIII-dik századbeli Anacharsis“, középkori jellemrajz Walter Vilmos után fordítva 1852. „Az ember és a teremtés“ — vagy: a végokok elmélete a

mindenségben Desdouits után 1853. — A keresztes hadak története — németből magyaritva 1853. — Rövid és bizalmas feleletek a religio ellen leginkább elterjedt ellenvetésekre, — francziából 1853. — A társadalom testén rágódo féreg. Eger 1852.

Ezekon kívül számos fordított cikket és néhány bírálatot közlött a „Religióban” — Danielik János emlék könyvében s a Családi lapokban. Van néhány bírálata a Magyar hirlapban; ezek közt legnevezetesebb Jerney keleti utazásának bírálata, mely főleg szónyomozási tekintetben érdekes. Tőle vannak még a „Druidanő” — történeti rajz, németből. „Honorine” és „két testvér” — ifjúsági iratok francziából. Kantu Caesar világtörténetinek ó kori részét, a szent István társulat adta ki 1858. — A magyar helyes írás szabályai Pest 1855. — Növendékek könyvtára, tanodai és magán használatra készítve: I. Magyar nyelvtan, II. Mondattan, III. Természetrájk, IV. Természettan 1 és 2 kötet, a 3-dik Csillagászat Pest 1856—1857. — Egyházi szertartások magyarázata — a középtanodák használatára németből fordítva. — „A katholica nő” — Ventura Joachim atya után olaszból fordítva I. II. III. kötet. — „A természettan előcsarnoka” 1858. — Ennyi mű teljesen elég arra, hogy szerzőjének — mig él — nem csak tanár társai közt, hanem széles magyarhonunkban tekintélyt biztosítson, hólta után pedig, örökre megváltsa nevét a szótlán feledéstől.

Farkas Antal, kinek bölcsőjére a múzsák kegyel mosolygottak, kinek lelkes szónoklata, arcbeszéde és taglejtése bájos édesen hatja a szívet és lelket, kinek mivelt társalgása humanus alkalmazkodása, negélytelen és fesztelen viselete a minden szépre, jóra és nemesre hajlandó ifjaknak minta képtül szolgálhat, kinek arcza és beszédes szeme, jó előre tolmácsolja a gondolatokat, melyeket kenetes ajka s kedvesen gördülő magyar nyelve el kibeszélend, született Kecskeméten, Pest megyében — hol a magyar ember terem — 1838-ban Január 16-án. Elemi tanulmányait s a gymnasium négy alsó osztályát szülővárosában végezte

1844-től 1851-ig; — ekkor Budára ment, hol a nèmet nyelvet két év alatt sajátjává tévén 1853-ban Szegedre vitetett; ott a gymnasiumi pályát, három év alatt — kitünő eredménnyel — s teljesen bevégezvén 1856-ban a kegyestanító rendbe lépett, s mint e rend tagja, egy évig Vácson, egyig ismét Pesten végezte el az előbölcsészetet s a VIII-ad osztályba tartozó egyéb tanszakokat s 1858-ban ugyan ott aláveté magát az érettségi vizsgának, — melyet kitünő eredménnyel kiállván a Rend kormánya által a S. A. Ujhelyi algymnasiumban alkalmaztatott tanárúl, hol Földrajzot, nèmet, latin, magyar és görög nyelvet tanított, — szerettetve tanítványaitól, kik ajka igéit, mindig éber figyelemmel lesék el s az általa előadott tangyárgyakból a mértéket csaknem mindnyájan megütötték.

A kegyes rendből kilépven az 185^{9/60}-ik isk. évben a szatmári főgymnasiumban, mint Földrajz, nèmet nyelv, szám és mértan tanára működött, A magyar irodalom története a jövő isk. évre ő reá bizatott, s igen helyesen!.. mert a magyar irodalom napszamosai közt ő is ott hordja a homok szemeket; ő, ki pár jeles.. hazafias tartalmú alkalmi versen kívül, mind álnév mind saját neve alatt kedves zenéjű, tiszta magyar zamatú költeményeket hord szépirodalmi lapjainkba, — s kinek egész kötetre telő mértékes költeményei várják az időt, midőn sajtó útján megjelenhetnek. —

Jankura János született Kamjonkán Szepes vármegyében 1830 October 11-én. Elemi tanulmányait és a gymnasium két alsó osztályát 1840-től 1843-ig Kézsmárkon, a 3-tól 7-kig Sátor Alja Ujhelyben a 7-diket a kassai Akademiában végezte 1848-ban. 1852-ig mint mérnöksegéd a gyakorlati mértanban szerzett magának képességet; akkor nevelői pályára lépett, melyen 1854-ig tanult tanítva s működött nagy haszonnal. — 1854-ben magasabb önképzése végett a pesti Egyetembe ment, hol a tudományok szorgalmas tanulmányozása mellett 1859-ig a Mutsenbacher és Mihálka intézetében, mint segéd tanár foglalatoskodott.

Azóta a szatmári főgymnasiumban neveli és tanítja a növendékeket, kiknek szeretetteljes tiszteletét kedves alkalmazkodása által már eddig is kiérdemlette. A magyar nyelvet érti, tanulmányozza, nagyon szereti, örömet de nehezen beszél. —

Kropfer József a tudományok tengerébeni bűvarkodásra termett fiatal komoly tanár — ki a hittani előadásokat a növendék papok közt most hallgatja — a gymnasiumban pedig a még eddig kevesektől járt töretlen úton szembetűnő haladást tesz, tanulván és tanítván a görög nyelvet a közép és felső osztályokban, — született Kéczen 1835 — Sept. 15-én. — Elemi és gymnasiumi tanulmányait kitűnő sikerrel végezvén, az érettségi vizsgát szinte fényes eredménnyel állván ki, 1856-tól 1859-ig Magyar Óvárott, Kalocsán és Temesvárt, mint segéd tanár terjesztette a tudományos míveltséget. — 1859-ben Szatmárra hivatott s itt — mint rendes tanár vezérli még most is az ifjúságot Hellász művészi nyelve és irodalma ismerésére. Ha a szigorúságot szelidséggel és irgalommal, az igazságot kegyelemmel eresztendi fel s olvasztandja össze: egyike lesz azon tanároknak, kiket a solid tudományosságot ápoló intézetek, nagy kárral, vagy éppen nem nélkülözhetnek. —

Mráz Ferencz, a komoly képű, szelid lelkű s a latin nyelvészetben nagy szorgalommal bűvarkodó tanár született Zsolnán, Trencsin vármegyében 1835 — decemb. 18-án. Az elemi és közép iskolákat 1843 — 1851-ig szülőföldén elvégezvén; mint papnövendék, az előbbölcsészetet s az ahhoz szükséges tanszakokat a nyitrai püspöki lyceumban elsajátítván — 1853-ban Pestre ment; — a theologiai tudományokban kitűnő képzettséget nyervén, ... midőn már előtte a lelkészi pálya tárva készen állt: keble ösztönét követve, a tanári munkatért választotta. — Hogy a Classica literatura kulcsát — a philológiát — birtokába vehesse: a prágai főtanodába ment, — de a hosszas betegség miatt, mely becses életét egy éven át folytonosan rongálta, haza tért szülő földére, — s onnan 1859 — Sept. 16-án Szat-

márra hívatott, hol a latin és görög nyelvet és a művészi éneklést nagy szorgalommal tanítja. — Ha a magyar nyelvet teljesen elsajátíthatja, s a tudományok előadása mellé szükséges folyékonytságot e művészileg szép zengzetű nyelvben megnyerendi: egy magyar szellemű gymnasium — mint milyen a szatmári volt pár évszázad óta — nagybecsű kincset birand a férjfiúban, ki ernyedetlen szorgalma éjjeli s nappali bűvárkodása által, ez év alatt, minden jók figyelmét magára vonta. —

Páskuj Lajos (életrajza a szatmári lelkészek k.)

Szotágh Imre (főlebb a régi gymn. tanárok k.)

Sztanaczký Eduárd, a fiatal s tevékeny tanár, született Szatmárt 1837 — Junius 28-án. Az elemi ismereteket és gymnasiumi tudományokat az előbbolcsészettel együtt szülő városában kitűnő előmenetellel elsajátítván: a theologiai tudományokban minél bővebb s terjedelmesebb ismereteket szerzendő — Pestre ment; — a lelkészi pályára teljesen kiképezetten haza jött s 1859-ben a gymnasiumban, melynek kebelén erősödött fel fogékony lelke, tanári hivatallal lön megtisztelve, kitűnő eredmény követte értelmes magyarázatait az édes anyai s a művészi latin nyelv tanulóinál, kik a fiatal ajkáról, kegyeletteljes figyelemmel szedék le a lélek legnemesebb táplálékait. —

Daróczi Szakmári József, a megtestesült szorgalom s a tudományok legnehezebbjeivel is örömet s bátran megküzdő lélekkel megáldott s korát meghaladó ifjú tehetséges tanár született 1835-ben Junius 30-kán Besztercze Bányán, Zólyom megyében. A tudományokat, melyek a gyermeki s a gyermek korból kiserdült lelket oda képesítik, hogy a felgymnasiumi tanulmányokat kényelmesen elsajátíthassa, szülő városa tanodájában 1848-ban elvégezvén: az V. és VI-od osztály tudományaiért Posonyba vettett, honnan 1850-ben a német nyelv kedvéért Lőcsére ment; ott az érettségi vizsgát 1852-ben kitűnő eredményre állta ki. — 1853-ban a Selmeczi bányász akadémiát látogatta meg, hol lelkét, egy év alatt, a természettanhoz

szükséges ismeretekkel gazdagítva, készen látta maga előtt az útát a tanári magasztos és jelentőségteljes pályához. Teljes elhatározottsággal lépett az előtte kedves utra, ... elment a bécsi Egyetembe is és ott négy év alatt folytonosan gyűjtögeté a lélek avúlhatlan kincsei között, a természet és mennyiségtan nyomos előadásához közvetve és közvetlenül szükséges ismereteket. 1858-ban már, mint a latin és magyar nyelv tanára tartà Pozsonyban előadásait. — 1859-ben Szatmárra neveztetett ki főgymnasiumi tanárrúl, hol főszaktana a mennyiség és természettan vala, melyekből immár az állam vizsgára teljesen kész.

Sipos József Kilit, a gyermekek és serdülő ifjak szeretetteljes keblű jó szívű barátja, a tudományok csaknem minden ágában kiképzett, a latin, német, magyar francia s más nyelveken is helyeseu beszélő és avatottan író tanár, született Pécsen Baranya megyében 1826-ban Február 9-én. Elemi és gymnasiumi pályáját szülő városában végezte 1842-ben, midőn az Irgalmas atyák szerzetébe lépett; — a bölcsészetet, s a jogi pálya két évét Zágrábban 1852-ben, az utolsó jogi évét Pesten 1853-ban, a theologiait 1856-ban futotta meg s a pálya végén áldozárrá szenteltetett. — Mint áldozár, az említett szerzet kórházaiban, különösen Budán és Pozsonyban működött, míg végre 1858-ban Szatmárra jött, honnan nem sokára, mint tábori pap, a harczmezőre küldetett s 1859-ben négy holdnapig táplálá az osztrák vitézeket, olaszthoni harczaik alatt a hit menynei malasztjával; — onnan hazatérve, rendes foglalkozásai mellett, a r. kath. gymnasium felső osztályaiban a német nyelvet értelmezte s annak irodalmi kincseit ismertette a hozzá testvèries vonzalommal a legvalódibb tisztelettel ragaszkodó ifjúságnak.

Brán Péter görög kath. lelkész és érdemdúzs esperes (életrajza alább) a vallás és oláh nyelvtant magyarázza és tanítja a g. catholicus ifjaknak. —

Nitsch József — mint pöttanár, a szép írásban ad gyakorlati órákat a gymnasium növendékeinek. —

A Gymnasium és elemi iskolák közé, a tanítókat képző intézet (Præparandia) legillőbben odaékelthetetik. —

A mesterképző intézet Szatmárt, a róm. katholicusoknál 1845-ben kezdte meg áldásos működését; — Hám Jánosnak, a feledhetlen emlékü püspöknek köszöni léte alapját. Az intézetben időszakonként, tiszteletdíj mellett több tanár működött. — Kik az ügy iránti buzgalom által ösztönzöttek képezék a leendő tanítókat, azok nevét ide jegyeznünk a kegyelet törvénye parancsolja! — Biró László, Vágner Antal, Haslinszky József, Böhm Ágoston, Bötösi János és Stettner János. — Orgona tanítással: Stutz János, Posch Mihály és Budai András foglalkoztak e képezdében.

*

A mostani mesterképezde, ministeri rendelet nyomán 1856-ik évben szerveztetett újra a tanítók és tanítónők képezése végett. A főtanító a tanulmányi alapból nyeri 700, és a hitelemző 120 a. é. ftnyi fizetését; — a segéd tanítók, az ügy elősegélése tekintetéből csekély tiszteletdíjért önkényt ajánlják föl szolgálatukat.

Az intézet vezértanára Novák Antal; — hitelemző: Mazurek János. — Segédek: Dorogi Antal, énektanító; — Marsch Miksa, orgonálás, Nitsch József, németnyelv és szép írástanító. — A két osztályban 22 ftanító képeztetik.

Haas Hihály püspök ur ő méltósága, a képezdei tanulók számára tápintézetet állított, és azt kegyadományok útján tartja fenn. A tápintézet jótekonyságát élvezők: lakással, élelemmel és minden egyéb szükségességekkel látatnak el az intézetben melynek neve: Institutum Albertinum. —

VI. Szakasz.

A RÓM. KATHOLICUSOK ELEMI ISKOLÁI SZATMÁRT.

Régi adatink hiányozván, — de tömegében — a régi és újabb részletes adatok behordása által e könyv is szerfölött növekedvén: az elemi iskoláknak tárgyhalmaz miatt — csak jelenét adhatjuk; — közel és régmúltját — fájdalom! — mellőzzük; — annyit nyilvánítani mindazáltal kötelesek vagyunk, mikép: az Egyház keletkezte óta Szatmárt a rom. katholicusoknak folytonosan jól rendezett népiskolái s azokban jeles és hivatott tanítói voltak; bár azt sem tagadhatjuk, mikép 1523-tól fogva 1630-ig és így egy egész századig fölakadt a népnevelés ez Egyház tanodájában, midőn a hivek a reformált Egyház tanait fogadták el. —

Minden rom. kath. elemiskolák és növeldék közvetlen főfelügyelője s utmutató vezére, régi idő óta főtisztelendő kanonok Biró László ur ő nagysága; — kinek bölcshelyettese kormányzása alatt, a négy osztályú elemi iskola, teljesen képzett növendékeket ad folytonosan a Gymnasiumnak, a mesterségek és művészeteknek. —

Az osztályok rendes tanítói s nevelői ez időszerint a következő férfiak:

Nagy Vincze a IV-ed elem s a kezdő polgári vagy real iskola szépkészültségű és szelid bánásmódú vezére, szülött Nagy Károlyban 1815-ben; mint apátlan s anyátlan árva gyermek az elemi iskolákat Máram. Szigeten végezte. A gymnasiumi pályát 12 éves korában kezdte meg; s iskolába nem járván, senkitől nem vezéreltetve önerejére és szorgalmára támaszkodva — végezte el. — 1834-b, Ungvárt, a tanító képezdében előadott tárgyakat kitűnő sikerrel elsajátítván: a munkácsi Vicarius Csurgovics János pártfogása és ajánlata mellett, öt évig, nevelői teendőket végzett egy jeles családnál, melynek nagy lelkű tagjai, benne a szellemerőt és képességet nagyrabecsülvén: az igény-

telen ifjút jóhajlandóságukkal és szeretetükkel boldogíták s ezzel annak kül s belműveltségére igen sokat tettek. 1839-ben Hajdu Doroghra hivatott az ottani felső elemi iskola vezértanítójául, hol hat és fél év alatt rendes teendőit is végezte — válogatott is ki növendékei közül néhányat, kikben fogékonyságot és hivatottságot ismerte fel a szélesb és magasb tudományos pályára, s azokat az algymnasiumi tudományokra teljesen elkészítvén: velök a debreczeni gymnasium tanárai előtt szigorlatot adott, s a fölgymnasiumi pályára segíté fel őket, kik aztán, mint lelkészek, tanítók, orvosok és köz-polgári-hivatalnokok szolgálák a hont, nemzetet, vallást és fejedelmet. — Ezek mellett a bölcsészeti pályához köttetett tudományokat is magáévá tévén, — azokból magát tekintélyes bölesészettanárok által kérdezette ki; s azok ítélete szerint, e téren is megíté a mértéket az autodidaktósz (magától tanúlt) tudománybarát. 1845-ben kérdés alatti nemességét tisztába hozván: jelét adta jártasságának a törvények szövényei között is. Ugyan azon évben a szatmári tanács által a kezdő; — 1846-ban a 3-dik elemosztály vezetésével bízott meg; — 1847-ben Szatmár város polgáraitól lón elismerve és elfogadva. — 1855-ben a szegények intézete gondnokává választatott s a 4-ed osztály tanítójává lett. — 1856-ban alakítá a szatmári jótékony nőegyletet, melyben mint jegyző nagy haszonnal működik. — 1859-ben tapasztalatai és ismeretei öregbitése végett külföldre utazott; — visszajöttével a szatmár-városi képviselő testület tagjává, — 1860 Julius 26-án a helytartó Tanács által a helybeli minta iskola igazgatójává lett kinevezve. — Mindezekén kívül 1856-tól 1859-ig a Præparandiában magyar és német nyelvet; 1859-ben az Irgalmas szűzek zárdájában magyar nyelvet és tanmódszertant (metódikát) tanított. — Irodalmi téren is jelét adta munkásságának: a Tanodai lapokban „a könyvek kezelése módjáról” — s más tárgyakról, kedvesen fogadott értekezéseket írt; — tanítványai számára, magyar nyelvtant készített, mely mellet folytatta tanításait mind addig,

míg a ministerium meg nem rendelte, mikép: a tudományok csak a fensőbb helyen elfogadott könyvek nyomán adathatnak elő. —

Unger Lajos a mivelt körökben és családoknál örömmel fogadott mivelt férjfiú született Lőcsén 1810-ben Martius 15-én. Az elemi tanulmányokat s a gymnasiumi pályát szülővárosában; — a gymnasium VII-ed osztályába tartozott tudományokat s a rajzművészet elméletét Kassán tevé lelke sajátjává. Onnan Szatmárra hozatott a kezdő elemi iskola vezetésére, mely osztályból 10 évi sikergazdag fáradozása után a 2-dik, ismét 10 év lejártával a 3-dik osztályba tétetett át. — 1856-ik év óta rendes foglalatosságai mellett a katholicusok, reformatusok elemiskoláinak főbb osztályaiban és a Præparandiában rajztanítással is foglalkozik s a szépművészetek ez ágában a gondja alatt munkálkodó növendékek, évenként meglepő eredményt mutatnak fel. Rendes tanítványainak száma 63. —

Dorogi Antal, a szilárd jellemű, őszinte nyílt szívű magyar ember Felső Bányán, Szatmár megyében született 1813-ban. Kezdő tanítói s gymnasiumi pályáját a még akkor hat osztályú nagy-bányai közéletanodában kezdte és végezte; a tanítói pályához szükséges tudományokat a nagyváradi mesterképző intézetben sajátította el. — 1837-ben Felső-Bányára tért vissza, hol a bányászatot s az ehhez szükséges mértant s a bányaművelést, mind elméletileg mind gyakorlatilag tanulmányozta; — s mint szakértő bányászra, több bányában bizatott — a felügyelés és művezetés. E pályán, mintegy 10 évig foglalatoskodott, mely idő alatt, a bányászati hivatalhoz tartozott ügynökségnél, úgy is működött, mint rendes jegyzője az intézkedő testületnek. — Az 184⁶/, isk. évben Szatmárra neveztetett ki elemi tanítóul a kezdő osztályba. — Az 184⁸/, forradalom örvényébe besodortatván...mi után a merész kezdet váratlan következményt vont magára: tanítói hivatalától fölfüggesztetett; — de az igazoló okok a büntetést eltörölván, hivatalába ujlag visszahelyeztetett, .. s 1856 év óta az elemiskola 2-od osz-

tályában vezérli még mais a hon leendő polgárait; — ezen kívül ez 1860-ik évben az „Institutum Albertinum-ban“ mint segéd tanár oktatta a leendő tanítókat. — Tanítványainak száma 64. —

Tóth Sándor a szeplőtelen jellemű, hon és ember-szeretettel teljes keblű s minden jó és becsületes ember előtt kedves férjfiú született Hajdú Doroghon 1824-ben Augustus 30-án. Elemiskoláit szülőhazájában, — gymnasiumi tanulmányait Debreczenben, a bölcsészetet és jogtant Kassán és Nagy-Váradon elvégezvén 1847-ben a Hajdu kerületi hivatalnál gyakornokoskodott s mint ilyen az 1847^{7/8} pozsonyi országgyűlésen, a hajdu kerületi követ mellett irnoki tiszttel teljesített. — Az 1848-iki szomorú áradat örvényét ki nem kerülhetvén, a budavári ostromnál történt megsebesülteig tiszti minőségben szolgált. — 1850-ben — mint ki büntetésre méltónak nem találattott — doroghi jegyzővé neveztetett ki. — 1856-ban martius holdnapban Szatmárra hivatott, a kezdő iskola vezéréül; — most is híven teljesíti kötelességeit, 70 gyermeket vezetvén ez 1860-ik évben a tudományok forrása felé. —

VII. Szakasz.

A NÖNÖVELDE ÉS KISDEDÓVODA NÉMETIBEN, AZ IRGALMAS NÉNÉK ZÁRDÁJÁBAN.

Az irgalmas szűzek szerzete a XVII-ik században alapított Párizsban, paulai szent Vincze által, ki a szerzetesnőknek szabályokat írt, melyek parancsai szerint folytassák működéseiket. A főintézet növendékei, — mint szerzetanyák — fejedelem asszonyok — széttaszottak Franciaországból a föld különféle részeire s a szerzet szabályai nyomán zárdákat szereltek fel és társulatokat alakítottak, melyek főfeladata volt: a rom. kath. vallás szellemében nevelni és tanítani a növendék leányokat, gyógyítani ápolni

s a hit igéivel biztatni a betegeket, virasztani az elhunytak koporsója mellett, míg a szomorodott rokonok azok eltakárrittatásáról gondoskodnak.

Az ausztriai birodalomban legelőször Tirolban Zams helységben építtetett zárda az irgalmas szűzek számára; onnan vitettek 1832-ben Bécsbe többen, kik az ottani intézetet a szerzet törvényei szellemében szerelték fel magoknak és leendő tanítványaiknak. —

Püspök Hám János 1842-ben hozatott Bécsből fejedelem asszonyt, kinek vezérlete alatt már szép számmal növelkedtek és képeztettek fölesküdt zárda szűzek, kiknek társaságából láttatnak el a pozsonyi, nagy-váradi, károly fehérvári, munkácsi és ungvári szerzetes házak alkalmas egyénekkel. —

A szerzet számára Leonhárd Mihály, diocletianopolisi és tábori püspök 20000 pft. alapítványt tett; (nem 200000 v. ftot. mint Nagy M. írja, a mi az alább olvasható okiratban nyilván látható) a nagyszerű lakot, melyben a zárda szűzek élnek és munkálkodnak, a két város közötti téren, mely hajdan a sebes Szamos medre volt Hám János püspök építtette. — Itt neveltetnek, ruháztatnak és tápláltatnak, a császári ezredbeli altisztek és közkatonák leánygyermekai most 54 — (1848 évben 80) számban, mint régen, úgy most is dijnélkül. — Más szülők leány gyermekai is befogadtatnak az intézetbe mérsékelt fizetés mellett s a tudományokon kívül a német és franczia nyelvben, finomabb varrásban, zongorázásban, művészi éneklésben, tánczban és rajzban is oktatást nyernek.

E hasznos és magyarorszáiban első intézetet a város 3905 □ ölnyi tér, 1200 pozsonyi mérő mész, 800 öl tüzi fa, 400000 téglá s 10000 ft. adásával segítette fel, hozzákapcsoltatta egyszersmind a rom. kath. leányok iskoláját is, melyet 1843-ig válalkozó nők vezettek a parochus felügyelete s igazgatása alatt. — A városi leánykák tanításaért, tandíjúl 200 pftot s 24 öl tizifát ad évenként a város.

A zárdában működő irgalmas szűzek ez évben:

Strassa Xavéria zárda főnök — született 1804. Schvarcz Tirolisban; — zárda szüzzé Samsban avattatott fel: onnan tétetett át Bécsbe, hol 1842-ig — mint Fejedelemsasszony működött; — akkor hozatott Szatmárra s itt az uralkodó Felség által — érdemei elismerésül s méltánylásul arany érdem kereszttel díszítettetett fel. —

A leendő zárda szüzek képezdájében, mint tanítók: Rapos Karolina és Ney Anna foglalatoskodnak. Növendékeik száma 8. —

A fensőbb nőnevelében: Engel Emiliána, Deltsch Aloysia és Eötvös Salesia nevelik és tanítják a serdülő leányokat, kiknek száma, ez évben 43 vala.

A katona leányok felügyelői: Kosár Erzsébet és Vèber Ludovica. A növendékek száma 54.

A négy elemosztály növendékeit vezérlik: Kögl Anastasia, Spellenberg Anna, Molinár Karolina és Bauman Michaëla. Tanítványaik száma 230.

Bár Szatmár városa, ugy s oly célból alapítá kisded-óvodáját, hogy: abban minden nemű, rangú, nemzetű és vallású növendékek, egy — teljesen — képzett óvó által együtt óvassanak: beláthatlan oknál fogva ez évben, az irgalmas nénék szerzetében a kisdedek számára mégis osztály nyittatott és szereltetett fel, s benne

Stankovics Julia ápolása alatt 30 kisded óvatik! —

Árvák felügyelője Tribenka Stanislaa; — védelme alatt 20 árva lány s 18 árva fiu ápoltatik az intézetben, mely „Hildegardinum“ nevet visel.

Betegek gondviselői a „Hildegardinumban“: Bagosi Ambrosia, Vindhaber Ignatia, Pap Katharina és Bari Therésia. A betegek száma 25.

Kötelességünk szerint ide iktatjuk az Oklevél lényesebb részeit, mely által az irgalmas szüzek zárdája, királyi tekintéllyel van örökre biztosítva.

G. ¹²⁵⁸⁷/₆₆₇.

Nos Ferdinandus Primus... Memoriam commendamus.. quod Maiestati nostrae exhibitae sint et praesentatae certae —

per fidelem Nostrum Nobisque dilectum Reverendum Joannem Hám Episcopum Szatmariensem . . . literae fundationales, quibus mediantibus praenuncupatus Episcopus pia ac salutaris — per fidelem aequè nostrum Reverendum Joannem Michaëlem Leonhard... pro Instituto educatorio Filiabus militum Exercitus nostri... Gregariorum et Corporalium destinato ac Sororibus Misericordiae in Regnum quoque nostrum Hungariae inducendis concedendo factae, ac medio distinctarum sud dato vigesimae octavae novembris Millesimi octingentesimi quadragiesimi primi via Caes: Reg: Consilii nostri Aulae Bellici emanatarum Literarum fundationalium per nos benigne approbatæ foundationi semet adjungendo, ac præter ædificium scopo huic idoneum per se cum adjumento subsidii per liberam Regiamque civitatem Szathmár-Némethiensem oblatis tam exstructum, directionem ac inspectionem, tenoribus literarum fundationalium conformiter in se, futurosque in Episcopatu hoc successores assumendo, insuper singulari prorsus munificentia pro sex Fœminei sexus Personis, distincta Infirmaria in ædificio ab instituto educatorio bene separata excipiendis, provisione porro ac nobiliori educatione Quinque Nobilium Puellarum ac ipsius præattactarum sororum Misericordiae Conventus subsistentia Viginti millia florenorum Convent: Monetæ erga sex pro Centum numerandum annuum censum modis, formis et sub conditionibus in ipsis prærecensitis eiusdem literis fundationalibus... sacrasse dignoscebatur, tenoris infrascripti, supplicatum itaque exstitit Majestati Nostræ per antelatum Episcopum... quatenus Nos... literas fundationales.... auctoritate nostra Cæs. Regia benigne confirmare dignemur.

Nos itaque paterna cura et sollicitudine... Episcopi Szatmariensis Joannis Hám munificas literas fundationales Majestati nostræ in specie exhibitas... Auctoritate Nostra Cæs. Regia acceptavimus, roboravimus, ratificavimus ac pro institutis in Civitate Szathmár-Németiensi Sororibus Misericordiae concedendis modo prævio fundatis in

perpetuum valituras clementer confirmavimus ac benignum etiam Regium superinde consensum nostrum præbuimus — harum nostrarum secreto Sigillo Nostro, quo ut Rex Hungariæ Apostolicus utimur impendenti communitarum vigore et testimonio literarum.

Datum per manus fidelis nostri Magnifici Liberi Baronis Ludovici Bedekovich Camerarii... in Imperiali urbe Nostra Vienna Austriæ, die undecima mensis Augusti, Anno Domini Millesimo Octingentesimo quadragésimo secundo — Regnorum Nostrorum Hungariæ, Bohemiæ et reliquorum anno octavo FERDINANDUS m. p. Ludovicus Baro Bedekovich m. p. Petrus Galy. m. p.

Illőbb helyre az irgalmas barátok Szerzetét s a Szerzetben hasznosan működő atyákat alig tehetnők, mint éppen ide: az irgalmas szűszek szerzete mellé, — azért is mert a németi katholicus hivek ezek kis templomában s az apácák zárdájához kapcsolt jeles imodában szokták végezni áhitatosságukat; azért is, mert éppen azon szolgálatokat teljesítik csinos és czélszerűen szervezett kórházukban a szenvedő emberiség mellett, milyeket teljesítenek a zárdaszűzek némelyei az ápolásuk alá vonult szegény szenvedők körül. —

Az oklevél, mely által a zárda Ferdinand királyunk által megerősített 1837-ben kelt. — A latin szerkezetű oklevelet csak kivonatilag is közlenünk — hely szűke miatt — teljes lehetlenné lett! —

Az Irgalmas barátok szerzetét Hám János szatmári püspök alapította; — ki 1834-ben fölszólította Gyöngyösi Konrádot a szerzet mostani gondnokát — Definitorát — az irgalmas intézeti növendékek mesterét, mint hajdani szatmári növendékpapot, mikép: válna el az alapítandó s nem sokára megépítettendő intézet alakítását

és szervezését. A fölszólított Gyöngyösi engedte a kérelemnek; — s növendékével Gróf Moysessel Bécsből Julius 18-án meg is érkezett.

A zárda talpköve 1833-ban Martius 9-én tétetett le. Mig az intézet fölépült — hogy a megérkezett egyének hivatalának addig is tanújelét mutathassák — a városi kórház 1834-ben április 1-ső napján átvették, a hol az ágyak a szatmári Nőegylet által — melynek elnökei Becsky Károlyné és Esze Gáborné valának — hat betegre fölszereltettek és 215 pft. összeggel ugyan azok közbenjárására fölsegítették. —

A zárda, melynek alapjául Hám János püspök 20000; Szatmár megyei főispán Vécsey Miklós 8000 ftot. tettek le 1838-ban föl lőn építve. Ez összegekhez járult Kökh Ferencz kanonok 400, Krammer Mihály kanonok 1240; a szerzetbeliek (vagy is azok nevében — köztudomás szerint — Gyöngyösi Konrád saját szegénységéből) 800 pftnyi segedelemmel. — Mindazáltal a testület csak 1839-ben vezettethetett be az új szerzetbe, Linczy József prépost és Soós György senator által.

1834-ben ugyan csak püspök Hám János, közönséges betegek gyógyítására alapul 12000; — beteg papok ápolására 4000 pftot tett le.

1835-ben Vay Dienesné — Irinyi Eszter — 1000 pftot alapított, ki a nála — tiszta kezek közt maradt összegért három s négy annyi kamatot küldött, mint mennyit a törvény kíván; ki 1850-ik évben, nővérével — Irinyi Johannával — Krajnyik Józsefnével, oly sok vászon neműt adott a betegek számára, hogy — mint a szerzetnél föl van jegyezve — a szerzet szekere annak súlya alatt letört. — Ugyan azon évben Linczy József nagy prépost egy ágyat alapított 1000 pft. összeggel.

1842-ben, tábori püspök Leonhárd Mihál 6000 ftot 3 ágyra.

1847 — özvegy Balaskó Józsefné — Riskó Czeczil

240 ftot 2 ágyra. Ez összegekhez a betegek czélosabb ápolása végett:

1856-ban Gyöngyösi György, nagybányai esperes, színérváraljai plebanus 3000; Katona György czimz. kanonok 1000 pftot adtak.

* *
*

Álljon itt záradéktúl azok névsora, kik különféle minőségben különféle szolgálatokat teljesítettek s részben most is teljesítenek a betegek körül:

Gyöngyösi Konrád, ki az intézet alapításakor zárda főnök volt született Tavarnán Zemplén megyében 1788-ban. Az elemi és gymnasiumi tanulmányokat Ungvárt és S. A. Ujhelyben, — a bölcsészeti osztály tudományait Kassán végezte, honnan theologiai tudományokért Szatmárra jött; mint másod éves theologus az irgalmas barátok szerzetébe lépett; 1816-ban áldozárrá szenteltetett. — 1832-ben Bécsben a zárda főnökénél, titoknoki, 1834-ben Szatmárt az intézetnél priori és definitori tisztség ruháztatott a jeles és tudományokban jártas — még akkor élte javában élt, most már agg-férjfiúra, ki ma is gondosan ápolja és őrzi az intézetet, melynek bölcsőjét is ő ringatá. Nyomtatásban ily czimű könyv jelent meg tőle: *Doctrina a scetico moralis* 1829 *Posonii*. Német nyelvből latinra fordítva kéziratban fekszik ily czimű dolgozata: „*Regulæ Novitiorum et Neo Professorum Ordinis Sti Joannis de Deo*“ — és „*Nevendékek szabályai 1831*“ — Ezeket szerénysége vonakodott sajtó alá bocsátani. — A természetani eszközök kezelésében igen ügyesnek s az azok altali gyógyításban igen szerencsésnek mondathatik; több mint 30 beteg szenvedését enyhítette és gyógyította meg ezek segítségével. Legjelesebb műtétai közé számítható az, mellyel Révész Mari (kaplyoni leány) hallását visszaadta, — ki hat éves korában, ütés következtében megsüketülván: 18 éves korában hat héti orvoslás után hallását teljesen visszanyerte.

Gróf Moyses, az intézet mostani fősebesze, született Lippán Aradmegyében 1808-ban. Tanúloi pályáját Aradon kezdte; a Philosophiát és propædæutica Theológiát Váradon végezte; az irgalmasok szerzetébe 1829-ben, az első évi theologia végeztével lépett. Szatmárra 1834-ben jött; ..ugyan azon évben a sebészethez szükséges ismeretek és ügyesség elsajátítása végett alsó Német országba Feldsbergbe küldetett; onnan 1837-ben a pesti universitásba ment, honnan 1839-ben visszajött Szatmárra s itt 1845-ben priorrá emeltetett, — s e hivatalát 1859-ig folytatta a tapasztalt és szép hírű férjfiú, ki a betegek körül, azok bajainak tanulmányozásában csodás türelmet, ernyedetlen szorgalmat tanusít folytonosan, ki számtalan s igen veszélyes betegeknek adta már vissza az életet, mind az intézetben, mind azon kívül, mind benn a városban, mind a szomszéd helységek és megyékben. —

Az intézet Priorai, időrendben következőkép változtak:

Gyöngyösi Konrád	1832—1838.
Bednári Angel	1838—1841.
Abel John	1841—1843.
Floridus Ehvirth	1843—1845.
Gróf Moyses	1845—1859.

Speciosus Kuzman, ki 1859-től ma is folytatja hivatalát, ki egy tekintetével és szavával a legelzárkózottabb s borultabb kedélyt is földeríti s ki bizalmas és ügyes társalgása által minden korú, rangú és nemű emberek bizalmát és jó hajlandóságát magához bűvöli és fűzi, született Pécselt Baranya megyében 1814-ben. Tanult Pesten, Pécselt és Pozsonyban. Az irgalmas szerzetbe 1832 évben lépett. — 1835-ig — mint gyógyszerértári gyakornok foglalkozott. — 1836-ban Bécsbe, onnan egy év múlva Pápáment, hol egész 1844-ig munkálkodott mint már gyakorlott gyógyszerész, — 1847-ben Pesten oklevelet nyert; — s mint okleveles gyógyszerész ugyan azon évben Nagyváradra, — onnan 1851-ben Szatmárra rendeltetett, s itt

működött 1858-ig, midőn Váradra vitetett, hol mint Prior-intézgette a szerzet ügyeit. — 1860-ban ismét Szatmárra jött priori minőségben. —

*

Az intézetben mint orvosok szolgáltak:

Selmeczy Isidor nagy váradi fi; — mint váradi Prior halt meg.

Gróf Moyses ma is folytatja nagyfontosságú hivatalát.

*

Ez 1860-ik évben az intézetben, következő egyének teljesítik a legszükségesebb köteleességeket a szenvedő emberek mellett:

Gyöngyösi Konrád — gondnok; Kuzman Speciosus — prior; Sipos Kilit — áldozár (Életrajza főlebb a gymnasium tanárai k.) Gróf Moyses fősebesz; — Risch Gvilielm — muzsika mester s a háznál orgonista; — Takács Firmus — gazda; Bitto Nereus — gyűjtő — koledans; — Gensor Márton — orvos; Blázsovics Ádám theologus; Liszta Vilibáld — algyógy-szerész.

A betegek száma 1834-től 1860-ig: 7352, kik minden vallásfelekezet és nemzetiségrei tekintet nélkül ápolattak és gyógyítottak az intézetben, melynek — mint az emlékkönyv tanúsítja — első betege is református férjfiú volt. —

B.

A görög katholicusok egyházai és iskolái Szatmárt és Németiben.

I. Szakasz.

A GÖRÖG KATHOLICUSOK EGYHÁZA SZATMÁRT.*

Szaporodván Szatmárt a görög szertartású katholicusok száma, s az 1798-diki összeírás szerint már 108 gazdát, 26 zsellért: összesen 578 lelket számlálván az Egyház; .. minthogy a németi templomba járást terhesnek tapasztalták: elhatározták, Szatmárt is Egyházat alakítaniok; s miután számukra a város, felsőbb engedelem mellett és rendelet nyomán, mely 1798-ban Január 10-én kelt — templom helyiségül: 18 öl hosszú 13 öl széles; paplaknak: 33 öl hosszú 13 öl széles; kántorháznak: 18 öl hosszú 10 öl széles tér méretett ki: 1799-ben templom építéshez láttak s oly buzgalommal munkálkodtak; hogy: magokat mintegy 6000 ftig megróván, .. marhas és gyalog napszámokat pedig ingyen teljesltvén, templomuk, már 1803-ban fölszenteltethetett, — 1808-ban paplakjuk is készen állott. —

A szatmári görög kath. Eklezsia első papja:

Pap János 1805-ben jött az új parochiára, mely csak 1808-ban lett teljesen lakályossá. — Megjötté évében engedte meg felséges Ferencz király azt, hogy a város kebelében élő egyházak minden nemű bellhivatalnokai a városi pénztárból fizettessenek; — a lelkész számára 300 ft. és 16 ölfá, a cantornak-mint tanítónak: 200 ft. 16 ölfá;

*) Szükségesnek látom e helyen megjegyezni, mikép főkefőből a b. e. Nagy Mihály összeszedvényéből 10 írott levélnél — mely nyomtatásban 4 levélnél nem több — e lapig még többet nem használhattam; — ezentúl már bővebben merítgethetek a valóban tiszta forrásból. — Bartók Gábor.

az egyházfinak 30, a harangozónak szinte 30 ft rendeltett. Utóbb azonban a fizetések ezüst lábra állíttatván: a cantor fizetése 160, az egyházié 10, a harangozóé 12 ftra szabattott s a cantornak csak 8 ölfá adatott. Innen Pap J. esperesi ranggal Avas ujjaluba vitetvén: helyére

1806-ban Antal János hozatott, kinek hivatal ideje alatt a görög-katholikus hívek száma 1202-re növekedett. — Dobra költöztével:

1808-ban Pap Gergely jött, ki később alesperesé emeltetett. Ennek hivatalkodása idejében 1809-ben kelt a Rendelet, melynek nyomán a szatmári parochusnak 8 boglyás kaszáló, minden fordúlón 8 köblös föld; — a cantornak 4 — 4 köblös; az egyházfinak 2 — 2 köblös termőföld és kaszáló mérendő. — Meghaltával:

1837-ban Gulovics János a jeles lelki tehetségekkel ékeskedő, a tudományok igen sok ágában otthonos, s vállalataiban bátor sőt merész fiatal lelkész foglalta el a szatmári gör. catholica egyház kathedráját, ki Máramaros Szigeten segéd lelkésszé s az ottani alszentszéknél egy évig és öt holdnapig jegyzői teendőket teljesített. — Itt — mint egyházának kedves dicsekvése s mint a latin nyelvben és irodalomdan elismert képzettségű tudós, elébb mint rendes lelkész, később mint esperes 1857 dik évig élt és munkálkodott, legeltetvén mivelte lelke és kezetes ajka igéivel az Ur nyájának juhait. Innen kanonoki rangra emeltetve Szamos—Ujvárra vitetett;—

Brán Péter foglalta el s töltötte be itt diszes helyét, úgy is mint tudományosan képezett és szorgalmas lelkész, úgy is mint esperes; — ki közép-Szolnok megyében Tóháton született 1821 dik évben Január 16 dikán. Atyja a szinte gör. katolikus lelkész, tudományra termett fiát 1830-ban Nagy Bányára vitte, hol az, 1838-ban, a gymnasiumi pályához tartozó tudományokat kitűnő sikerrel tette lelke sajátjaivá. A Bölcsészetet 1839 és 1840 években Kolozsvárt tanulta. A theologiai pályát Balázsfalván 1841-től 1844-ig teljesen elvégezvén, — Leményi János

fogarasi püspök által áldozásra szenteltetett; felszenteltetése napján Kirvára neveztetett ki lelkésznek. Kirván egy évig építgeté Isten országát a hívők között.-1847ben Hidvégre hívatott lelkészül s a perecsenyi esperesi kerületben jegyzői hivatallal tiszteltetett s bízott meg; mely kerületben 1851 évben Octóber 30-kán helyettes esperessé; 1852-ben Június 19-dikén szamos-udvarhelyi lelkésszé és az egyházi hivatalok fokozatain nagy-szegi esperessé emelkedett. — Ez állomásról azonban leköszönvén: 1853-ban Márcz: 8-dikán király-daróczi lelkésszé és érmelléki — kerületi esperessé neveztetett ki. — Király-Daróczról az 1857-dik év Júniusa 16 dikán- mint Szatmárra kineveztetett lelkész, — kerületi esperessé léptettetett elő, s 1859-ben szentszéki tlnökséggel tisztelé meg a fensőbbbség az érdemeket, melyeket az ernyedetlen buzgalommal előre haladó férjfiú és hivatála teendőit, követésre méltó lelkiismeretes pontossággal teljesítő lelkész, szent hivatála napjai s éveit alatt gyűjtögetett. Rendes lelkészi foglalkozásai mellett; a róm: kath: gymnasiumban a görög kathólikus ifjaknak ez 1860-dik évben a román nyelvet és irodalmat s a vallástudományt magyarázta és tanította.

II. Szakasz.

A GÖRÖG KATHOLICUSOK ELEMI ISKOLÁJA SZATMÁRT.

Az Egyház alakultával, az, ki az énekvezetéssel megbízott, a gyermekek nevelésével és tanításával is foglalkozott.

1825-dik évig, mind a leány, mind gyermekeket az énekvezér tanította.—Akkor, a növendékek megsaporodásával két tanító működése válván szükségessé: a tanács, a másik tanítói állomás szükségességét az illető helyre fölterjesztvén., ott a két tanító állandósítása helybe hagyatott

s az ujonnan beállított tanítónak és leendő utódainak 160 ft. pénzfizetés és 8 ölfá rendeltetett.

Ez évben ez egyház fi és leány gyermekeinek tanításával, két osztályban Hubán Sándor és Ignáth János foglalatatoskodnak.

Hubán Sándor a vidáman szelid és valóban humanus férjfiú a II-od elemi iskola hivatott vezére, született Szaploneczán, közel a honunkban legegészségesebb borviz forrásához, a regényes Máramaros egyik igénytelen falujában 1821-dik évben, Február 13-án. Tanulói pályáját Szigeten kezdé, Szatmárt folytatá, hol a gymnasiumi tanulmányokat az előbölcsészeti tanulásával berekesztvén, az ungvári mesterképző intézetet látogatta meg, — hol a már — általa — elválasztott pályához szükséges ismereteket lelke tulajdonaivá tévén, tanítói állomásra lépett. Borsán Máramarosban, két évig vezetgette a gyenge növendékeket a gyermek korhoz alkalmas és a leendő embernek nélkülözhetlenül szükséges ismeretek forrásához; — onnan 1848-ban April 1-ső napján Szatmárra hozatott...ma is itt végzi teendőit szorgalmasan és pontosan; hasznára valóságának és nemzetének. Tanítványai mindnyájan gyermekek; — számuk ez 1860-ik évben 40. — 1858-ik évben, a közönség akaratával, a szatmár-városi képviselő testület tanácskozó tagjául neveztetett ki.

Ignáth János, az első — kezdő osztály — lelkiismeretes tanítója, ki egyszersmind az énekvezér teendőit is végezi, született Száldoboson Máramaros-megyében 1824-ben. Az elemi és algymnasiumi tanulmányokat Szigeten tanulta, honnan az ungvári tanító képezdébe vitétt s ott a szükséges ismereteket elsajátítván: tanítói pályára lépett. Legelőször szülőfalujában — Száldoboson nevelé hazája fiait és leánykát s hevité buzgalomra — mint énekvezér — hittestvéreit, két áldott évig. Szatmárra 1848. Febr. 26-án jött; — azóta folytonosan itt mivel a tudományok veteményes kertjét. — Tanítványai ez 1860-ik évben 99-en voltak, kik közül 48 fiú, 51 leány. —

III. Szakasz.

A GÖRÖG KATHOLICA EGYHÁZ NÉMETIBEN.

Mielőtt tiszta forrásunkba merítenénk, igen hiteles kutatók után néhány szót szükséges — bevezetésül a németii görög kath. Egyház történeteinek eleibebocsátanunk csak azért is, mert a következő néhány sor, szükséges világosságot derítend, mind a szatmári, mind a németi görög szertartású kath. Egyházak történelmére, mely — adatok hiánya miatt — néhelyt hiányosnak látszik.

A mostani Szatmár-németi lelkészetek és egyházi felekezetek között, legrégibb a németi görög catholicus lelkészet és a szent-Miklós czimű Egyház. A most is fenálló templomot az ide költözött görög kereskedők építették a régi fatemplom helyébe (mely fatemplom építésének kora, a régi időben vész el, — a történelem róla nem emlékezhetik) s 1690-ben szentelte azt fel, munkácsi püspök: Bizanczy György Genadius. (Nagy Mihály másat mond). —

1824-ig a Beöthy Demeter lelkész halálaig, e lelkészet egyszersmind — vicariatus — püspöki helyettnökség is volt; — de azután, minthogy a Szamoson túli oláh ajkú parochiák a nagy-váradi Püspökségbe kebelezettek: a vicariatus itt megszüntetett.

Az isteni tisztelet, e templomban eleinte görögnyelven tartatott, minek a — maig is használható — görög evangéliomos és choralis énekes könyv Minologion elég bizonyosságai. Később részint kiköltözvén, részint kihalván innen a görög kereskedők: isteni tiszteletek alkalmával az orosznyelv vétetett fel szertartási nyelvül az Egyházban, mi szinte a templomi könyvekből következtethető; — de mivel a hivek vegyesen oláh és orosz nemzetűek voltak s az oláhok, könyveiket a templom használatára ajánlották: az isteni tisztelet vegyesen orosz és oláh nyelven tartatott, míg végre az erdélyi, szamos-ujvári oláh

püspökség megalapítottán, a szatmári, — szent Mihály árkhangyalról neveztetett lelkész és Egyház, mely e század elején a németii lelkészségből s Egyház hiveiből azért alakult; mert még akkor a két város közét, a hirtelen áradó és apadó Szamos nyargalta keresztül, s a közlekedés az áradat miatt gyakorta félben szakasztatván a szentiségek kiszolgáltatása s más egyházi, kötelességek teljesítése nehéz s gyakran lehetlen lön;... így lett, hogy a szatmári új lelkész, — mint mely isteni tiszteletét oláh nyelven folytatta az új szamos-ujvári püspökségbe kebeleztetett; a régi németii Egyház pedig, mint tisztán orosz ajkú: a régi munkácsi anyapüspökségben maradt. Ma azonban, az isteni tisztelet főrésze, a tanítás, többnyire mind a két Egyházban magyar nyelven tartatik.

Történeti adatokat, az Egyház hiteles eseményeinek előadhatására csak a XVII. század végéről találhatni; a szájhagyományok kr. u. VIII. századi történeteket is őrznek és terjesztenek a nép között, de nem olyakat, melyekre a történet író támaszkodhatnék vagy hivatkozhatnék.

Nagy-Váradnak s Boros Jenőnek török kézre jutásakor, az onnan kiűzetett nem egyesült görögök és rácok Németibe költözködtek; — ezeknek I-ső Leopold szabad lakást s vallás gyakorlást engedett, de oly föltét alatt és kikötés mellett, ha a róm. kath. anyaegyházzal egyesülnek s lelkészek a munkácsi püspöktől függ (1713. 350. v.)

1681-ben Mihály nevű lelkészt említ itt az Egyház Triodion nevű könyve.

1685-ben Monasterly Demeter volt a németii lelkész. Ennek idejében zavar támadt a törzsökös lakosok és bejött idegenek között. Az ős lakosok ezeket, nem csak templomuk építésében, de vallásuk gyakorlásában is akadályozták, azt adván ürügyeül az ellenségeskedésnek, hogy a róm. kath. ősegyházzal nem egyesültek. Ezért a görögök I. Leopoldhoz folyamodtak, ki őket Szatmár, Ugocsa, Bereg és Szabolcs megyei hitrokonaikkal együtt a Monasterly Demeter főkormányára alá helyezte s megengedte

nekiek: vallásukat szabadon gyakorolniok, harangokat öntetniök, a szükség kívánatára harangoztatniok; .. e jogokkal pedig azért ruházta fel őket, mert: a rom. katholicusokkal valósággal egyesültek s esperesök a császár iránti hűség esküt letette (1747. v.)

Ez engedély nyomán a megkezdett templomot fölépíték s azt 1690-ben Camillisi János József munkácsi püspök. Szent Miklós tiszteletére felszentelte, ki más esztendőben itt zsinatot tartott (1686: 194. 402. v.)

(Itt az adatok ellenkeznek egymással. A németii parochián találtató emlékiratok szerint a felszentelési szertartást munkácsi püspök Bizanczi György Genadius vitte véghez! — Talán úgy egyenlítettethetnék ki az ellenkezés, hogy a szentelést Bizánczy, a zsinattartást Camillisi végezte; — vagy pedig mind a két bokrnevet ugyan azon püspök viselte; — egyik családi, másik zárdai neve lehetvén.)

1692-ben Berleccki Lukács volt lelkész Németiben.

1692-ben Gábor, kiről az említett püspök September 24-én így emlékezik: „Contuli patri Gabrieli Ecclesiam Szatmariensem.“ — Ennek idejében, ujra háborgatta a görög kath. keresztyéneket a város; — azért neheztelvén rájuk, hogy az 1667-ben nyert kiváltsági levelöknél fogva, magokat a helytartóság hatósága alól kivonták; de utóbb egyezségekre léptek s 1696-ban ismét királyi oltalom levelet nyertek (1696. 163. 331. v.)

1702-ben a reformatus lakosokkal gyűlt meg bajok. Ezek ellen is védlevelet adott Leopold császár az üldözötteknek (Arch. Dioec. Munkács.)

1703-ban Németi — azért, hogy a közelgő kurucok benne fészket ne verjenek magoknak — a várkapitány által fölguytatván a templom is földig elpusztult; a görögök és rácok a várba menekültek és vonultak; s az 1704-diki ostrom alatt, mind kézzel, mind pénzzel segítették a várba szorított császári őrhadat. E készségök és szolgálatukért reájok II. Rákóczi Ferencz megbosszankodván, midőn a vá-

rat 1705 elején bevette: a benne működött ráczok s görögök javait zsákmányra bocsátotta, magokat pedig fél évig tartott rabságra záratta el (1747. 1. v.)

Igen kevesen maradtak akkor közülük a városban, mi abból is megtetszik, hogy midőn 1734-ben Szulháuyi Márton kir. biztos előtt a görög katholikusok belső személieiknek a közpénztárbóli fizetését kívánták: azt a város kereken ellenezte; azt adván okúl, hogy, akkor, midőn a város királyi várossá emeltetett, az ezen megkülönböztetésért adott váltságösszeg fizetésében csak három görög szertartású lakos részesült; — mint ezt, az azon évi 1. sz. alatti iromány bizonyítja a város levéltárában, — honnan az is kitetszik, hogy, már 1734-ben a görög hitű lakosok 60 gazdára szaporodtak, — kik 1740-ben új fatemplom építéséhez kezdtek, mint a püspök levele mutatja (1740. 134. v.) —

1747-ben ismét bajuk volt a várossal, mely kiváltságos levele tartalmánál fogva, nem akarta őket polgárokul elismerni sőt megis szenvedni, a mint azt Ternyei kir. biztos elé terjesztették. Erre jött aztán a parancs, melyszerint: hivatalra, különség nélkül a görög is fölveendő (1747. 1 — 1750. 5. v.)

1757-ben Beliczki János — szatmári és borlester alesperes volt Németiben parochus (város. j. k. 1757.) Ennek hivatalkodása alatt építtette Somlyai Mihály városi tanácsnok s polgármester, nagy részben saját költségén, az ócska templom mellett tégelából a mostanit tornyával együtt (melynek felső részét a hívek 1845-ben főlebb emeltették s tetejét bádoggal borították) mely toronyba hogy óragép szereztessék, arra a város 1758-ban 150 ftot adott. Óra belé maig sem tétetett.

1766-ban Szemák János váltotta fel Beliczkit, ki- nek idejében az oláh ajkú lakosság 1767-ben megújította panaszát a munkácsi püspök előtt, miszerint: lelkészük csak oroszúl tudván beszélni, őket 50 gazdát — nem tanítja, mégis egész fizetést húz; — kérték tehát: maradna

Szemák az új templomban; ők a régivel megérik. El is hozták — ellenére az oroszoknak:

1768-ban Ivacsó Demetert magoknak lelkészül s oktatóul, ki a vallást négy évig tanította oláh nyelven.

1769-ben Vollosinovszky esperes jött a meghalt Szemák helyére, kinek a várossal volt pere, mint ki egy hozzá futott bűnöst, házából — mint asylonból, törvényes menhelyből — kiadni nem akart (1772. 136. v.)

1775-ben Kozák Bazil, — kinek s utódainak a város 1782-ben földet s kaszálót, 1795-ben pedig major helyet adott (1782. 43 — 1787. 8 köt. 5 db. — 1796. 519. v.)

1799. Vüszanek János, kinek a város 1782-ben 12 öl tűzifát rendelt. — Németiből Sásvára vitetett. Ennek fia volt a bécsi híres orvos Vüszanek.

1803. Beóthy Demeter püspöki helyettes, kinek idejében a görög kath. lelkészek fizetése a város pénztárából 300 ft. 16 öl tűzifa; minden fordúlón 8—8 köblös föld s összesen 7 boglyás kaszáló lőn. Meghalt 1824-ben Octob. 19-én; — s mivel a püspökség, gyermekeit a paplakon s papi javadalmakban az 1827 év Aprilise 23-dikáig meghagyta: az alatt Bónyi János, dorogifi teljesítette a parochus teendőit mint segéd lelkész.

Valkovszky Bazil, ki mint tur-terebesi alesperes, 12 évig kökényesdi lelkész saját kérelmére 1827-ben rendeltetett lelkészül Németibe — született Dobrókán Bereg megyében jó módú nemes szülőktől 1786-ban. Az elemi, gymnasiumi és a lelkészi pályához szükséges tudományokat szép sikerrel elsajátítván, — 1809 és 1810-dik évben az ungvári püspöki irodában alkalmaztatván s ott sikeresen működván 1811-ben áldozárrá szenteltetett. — Mint rendes lelkész Lipszén — Máramarosban nyolcz éven át legeltette a Ur hiveinek nyáját; onnan vitetett Kökényesdre, hol hiveitől szeretve és tiszteltetve élt mind addig, míg szatmári kathedráját el nem foglalá. Itt rendes lelkészi hivatala teendőit, a hivek lelki épülésére húzamos évekig teljesítvén: több hivatalával egybenőtt s abból folyó kitün-

tetésben részesült. Mint szatmárvidéki alesperes, szentszéki ülnök, Szatnár és Ugocsa megyék táblabírája a kerületbeni iskolák felügyelője s a helybeli iskolák igazgatója élt és munkálkodott 1851-ig, midőn November 5-dikén 66 éves korában, a gyomor-rák végetvete a hasznos életnek, melynek elpusztulta fölett család, Egyház és a nemzet igazabb fiai és leányai méltán könnyezének. A németii Egyház, püspöki rendelet nyomán, három éven át adá meg. jövedelmét özvegyének és árváinak, mely idő alatt, két szent Bazil szerzetéből jött segédpap végezé itt a lelkész kötelességeit. Hivatala ideje alatt épült a cantorilak és iskolaépület 1836-ban. A papi lak s a mellette volt gazdasági épület 1837-ben leégvén: azt közbenjárása által hirtelen fölépíttette; — az alacsony torony kőrákását főlebb emeltette, tetejét, bádoggal 1843-ban befedette; a nagyobbik harang is fölügyelete alatt öntetett; a templom, kő és recze kerítéssel szinte a jeles lelkész gondja alatt vétetett körül. — Utána

1854-ben Boksai Antal jött, ki Zemplén megyében, Kabóczon papszülőktől 1819-ben Augusztus 39-dikén született, s ugyan azon megye Sztankócz helységében nőtt fel. Elemi iskoláit Kassán, — gymnasiumi tanulmányait S. A. Ujhelyben, Ungvárt és Kassán végezte; a bölcsészetet is Kassán tévé lelke sajátjává; a theologiai tudományok kedvéért, az ungvári papnövelőt látogatta meg; hol pályáját fényes sikerrel s gazdag eredménnyel futván meg: az ungvári püspöki irodában teljesítette a reábizott kötelességeket. — 1843-dik évben megházasodván, a Curale vizsgálatok kiállta után áldozárrá szenteltetett. Mint lelkész legelőször is az ungvári — cseholyai lelkészlet ideiglenes administrációjával bízott meg, honnan Máramarosban — Hosszúmezőre rendes lelkésznek és a máramarosi püspöki helyettnökségi szentszéknél ülnöknek és később, a Megyénél táblabírónak neveztetett ki. — 1854-dik évben, saját kérelmére németii lelkésszé, később, püspöki szentszéki ülnökké és az 1856-ban alakult Szatnár-Németii ke-

rületben alesperessé s a kertületi iskolák felügyelőjévé emeltetett.

A legújabb időben az Egyház ügyeit, — a bevételeket és kiadásokat illetőleg, a hívek megbízásából, a lelkész beleegyezésével, az alesperes megerősítése mellett a főgondnok vezeti, a számadó gondnok s több segédgondnokok segélyével. — A hívek gyűlése, a lelkész felügyelete s elnöklete alatt szokott tanácskozni. — Anyakönyvei 1772-től kezdve szükséges rendben vannak. Tanítási nyelv az iskolában és templomban a magyar; — a gyermekek az orosz, román és német olvasás és írásra is taníttatnak; a templomban igen ritkán tartatik tanítás orosz nyelven. —

IV. Szakasz.

A GÖRÖG KATHOLICUSOK ISKOLÁJA NÉMETIBEN.

A gyermekek tanításával hajdanában itt csak a Cántor foglalatoskodott; — de 1825-ben a felsőség egy másik tanítószék felállíthatására is engedélyt adván: azóta két tanító vezeti a németii gör: kath: fi és leány gyermekeket a kezdő tudományok miveletlen, rögzös mezején át az ismeretek templomának előcsarnokához.

Mint a lelkész, úgy a tanítók és a többi egyházi személyek is a város pénztárából nyerik fizetésöket. A tanítók fizetése 160 ft. 8 ölfá s két—két köblös szántó föld.

A gyermekek vezetésével az 1860-dik évben Hrihircsek István és Szoťagh Antal foglalatoskodnak.

Hrihircsek István, született Máramarosban Rahón, szegény szülőktől. — Zsiga Bazil — az immár megboldogult rahói lelkész — észrevévén a tudományokrai kedvet tehetséget és hivatást az igènytelen gyermekben: azt, pártfogása alá vette s az ungvári papárvák intézetében taníttatta, hol a hat osztályú gymnasiumba tartozó tudományokat dicséretes eredménnyel elvégezvén —

a tanító képezdébe lépett s ott a tanítói pályához szükséges ismereteket elsajátítván 1850-ik évben csőd útján, a németii iskola tanítására jött, hol mais folytatja pályáját, a szülők és előljárók nagy meglegedésére.

Szotágh Antal, papszülöktől származott S. A. Ujhelyben, Zemplén megyében 1810-ben April 8-kán. Elemiskoláit Mária Pócson kezdte; a gymnasiumi tudományokat Nagy-Károlyban; a bölcészetet Szatmárt végezte; a Theológiát három évig hallgatta Ungvárt. Szatmárra 1832. jött; itt elébb, mint tanító, később 1855-ben az első Cantor elhaltával, mint leányok tanítója és Cantor kezdett működni; — azon minőségben szolgálja most is a vallást, hont és nemzetet, szerettette és tiszteltette a szülöktől, becsültetve előljáróitól.

Ezen iskolák igazgatója, a helybeli lelkész; világi felügyelő Ns: Simán Mihály, városi képviselő tanácsos.

C.

**A helv. hitv. reformatusok Egyházai és iskolái
Szatmárt és Nemetiben.**

I. Szakasz.

A REFORMÁTUSOK EGYHÁZA SZATMÁRT.

Mielőtt föladatom tárgyalásához látnék e téren: szükségesnek látom megmondani, mikép az adatokat melyeket a szatmári és németii Egyházak és Iskolák történelme mellett, a páratlan antiquarius Nagy Mihály jegyzeteiből felhasználtam, historiai pontosság kedvéért, a mély tudományú Bartha Mihály szatmár városi levéltárnok útasításai nyomán, mind az Egyház mind az Iskola, mind a város jól őrzött levéltáraiból gondosan összekerestem s újra átnézgettem; nem birván elfeledni a latin költő mindig igaz mondatát, mely szerint: „dulcius ex ipso fonte bibuntur aquæ” — Ezekhez megolvastatám — a sok helyen hibás, mégis a maga nemében jeles művet „Szirmay Antal Szatmár-megye leírását” — is. A legujabb és nem régmúlt egyházi és iskolai eseményeket részint a kortársak hiteles elbeszélései, részint saját tudomásom, részint az 1700-ik évtől induló egyházi jegyző és iskolai emlékkönyvekből gyűjtött jegyzeteim után rajzolom.

Legfőbb érdem e téren mégis Nagy Mihálynak tulajdonítandó, ki a szatmári és németii rom: catholicus, görög szertartású és protestáns keresztyén egyházak és iskolák eseményeit, kivált a régi időkről hitelesen írta meg; — s nyíltan bevallom, mikép én alig tettem itt (ismét kimondom hogy: a régi eseményeket tekintve) egyebet, mint a nehezen érthető helyeket világosságba állítottam, a kétes és oly adatokat, melyek valami bajt szülhetnének, vagy valakiknek igen rossz órát csinálhatnának, egész tisztelettel kihagytam; az egyházak történelmét 1848-tól, az

iskolákét 1749-től (minthogy ezeknek onnan N. Mihálynál története nincs) újból dolgoztam s állítottam ki.

* * *

Ez Egyház eseményei négy korszakra osztathatnak. — Első korszak 1527-től 1650-ig megy, midőn a két lelkész fizetése az akkori becsületes Tanács által egyenlővé tétetett; a II-ik korszak 1650—1694-ig terjed, midőn a jezsuiták a város és egyház dolgaiba kezdtek avatkozni; — a III-ik korszak 1694-től elnyúlik 1790-ig, midőn a szatmári anyakönyv jó rendben kezd vezetgetni; a IV-ik korszak 1790-től indul — s 1860-on állapodik meg. —

Első korszak 1527—1650.

Hogy az 1517-ben megindult Lutherféle Reformatio magyar honunkba a vallásujítás első éveiben, nevezetesen már 1523—1525 beszállásolt, azon törvények igazolják, melyeket a vallásujítók ellen, az ősz egyház hívei hoztak és hozattak. —

Mikor fogadta be Szatmár az új vendéget s mikor adott Németi is szivében szállást a tisztított vallásnak, arról Szirmai így ír: „Dévai Wittenbergában 1529-ben mind Luthert mind Melanchthont hallgatta; onnan visszajövéen a többek közt bélteki Drágfi Gáspárt a reformációra vezette és Szatmár városát is az evangéliomi vallásra térítette. — 1535-ben Erdődről Szatmárra hozatván predicatornak: ott helyében Batizi András lőn predicatorrá. —

Erre Nagy Mihály azt mondja: „Szatmár reformáltatásának már 1527-ben meg kellett történni; mert 1. Mielőtt Dévai Wittenbergába ment, Grynaeus Simontól, ki azért, mert Luther tudományát tanítá Budán 1523-ban fogadásba tétetett, nem csak elfogadta Luther értelmét, hanem annak tanát terjesztette is. Bizonyítja ezt a Registrum Bursae Cracoviensis című könyvecske 37-dik lapján, melybe a krakkói főiskolában megfordult magyar ifjak jegyezték s

Dévai után, ki magát az 1523-dik év őszén irta be, e jegyzék találtatik „Hic Mathias pestem lutheranum invexit homo perditus et filius perditionis“ 2. A régi írók megegyeznek abba, miszerint Derecskei Demeter, 1527-ben a Szilágy-ságot, egyszersmind a vele határos Belső és Erdőd birtokosát: Drágfi Gáspárt, a főispánt, reformálta s ennek reformálásában Dévai Bíró Mátyás volt segéd társa. Ehhez Tymon, a tudós Jezsuita hozzá teszi, miszerint: Dévai ugyan akkor Erdődről Szatmárra is átmenvén: azt is az evangéliumi vallásra vezette. Az is mondatik Dévairól, hogy 1528-ban Drágfi reformálása után hasonló célból Perényi Péterhez ment. —

És így Szatmár reformációja 1527. a Luther fellépte után 10 évvel már bizonyosan megtörtént.

Szatmár, valamint Dévai is, először a Luther tanát vallotta, az óvári zsinaton 1554. is azt védte, de már 1567. a Kálvin értelmét fogadta el, midőn az akkor tartott debreczeni zsinaton a szatmári egyház képviselői is aláírtak a helvétiai vallástételnek.

Oly okiratok, melyek nyomán bizton elindulhatnánk hiányozván, bár költött adatokat tolhatnánk ide: Szatmár papjairól csak 1551-ben mondhatni bizonyosat. Ekkor Hevesi Mihály volt Szatmár lelkésze, ki Magyarország legelső református püspökeül említették (mi talán nem eléggé okadatolható állítás.) Hevesi volt-e egész 1584-ig Szatmár prédikátora? azt nem állítjuk, de Szigeti Lőrinczig, kiről 1584-ben van emlékezet, más senki nem említettik. Ez a Szigeti L. 1562-ben Wittembergában tanult, s Szatmárt mint pap tíz évig hirdette a tisztított vallás igéit. Őt 1594 Taraczk János követte, ki szülő földéről Debreczeninek is neveztetett, ki 1588 debreczeni tanárrá lett, s mint olyan hozatott Szatmárra papul 1594-ben, hol 1598. esperessé választatott. Az egyházvidék jegyzőkönyve rajta kezdi az esperesek névsorát s róla 1600-ban is emlékezik. A szatmári városi jegyzőkönyv már 1616-ban árváját említi; az osztály, mely unokái közt történt, az

1645-diki emlékiratok közt meglelhető.

Paulo majora canamus!!

1607-ben a tavasz hirnökeivel Gergely napján érkezett Szatmárra hazánkfia, a jeles predikátor s a magyar irodalom akkori bajnoki közt nem leghiretlenebb közvitész, Milotai Nyilas István; született Szatmár megyében Milotán, tőlünk négy mérföldnyi távolságban, hol a család, melyből származott, most is él. Tanult Debreczenben, hol az akadémikusok közé 1596-ban iratott; 1599 széniorságot viselt; 1600. külföldi egyetemekre utazott; a heidelbergai főtanoda anyakönyvébe 1601. írta be magát s Pareus Dávid vezérlete alatt a kor szokása szerint vitatkozott „De aeterna praedestinatione Dei és ez által külföldön nemzetünkre és vallásunkra nem csekély fényt árasztott. Visszatérve a külföldről 1603. debreczeni tanárrá; 1604. kálldi, 1607. szatmári pappá lett, hol a jegyzőkönyv legelőször 1609. febr. 9. emlékezik róla. Itt lakta alatt 1611. esperessé választott; 1614. január 19. pedig a nagykárolyi zsinaton püspöki méltósággal tiszteltetett meg. Városunk jegyzőkönyve 1616 és 1617. emlékszik róla. 1618. Bethlen Gábor fejedelem udvari papjává, utóbb erdélyi püspökké emeltetett. Meghalt 62 éves korában Gyulafehérvárott. Az utókor számára nyomtatásban fenmaradt művei: 1. Mennyei tudomány szerint való irtovány. 2. A 20 zsoltár magyarázata. 3. Agenda. 4. Szentháromság tököre. 5. Bethlen Gáborné, Károlyi Zsuzsánna felett mondott három halotti beszéd (1. Exequiae Principales — halotti pompa 1624).

Szatmár városa eleitől fogva azon eszélyes útat követte, miszerint belső embereit közpénztárából fizette, és ez útról csak az erőszak fegyverei téríték le olykor; ismerte s fájlalta ennek becsületes és mivel népe a zsurlódás utónyomait és fájdalmas sebeit, melyek akkor fakadnak, midőn az Ur szolgálát saját szegénységökhöz kell a hűveknek fizetni. A város jegyzőkönyvébe 1614. december 30-dikán a papi fizetés ekkép van bejegyezve: „Milotai István püspök uram fizetése: készpénzben 150 ft.; búza asztalára cu-

buli 40; bor cubul. 25; szekérfa 24; terminusa püspök uramnak szent Gergely napja.“ János uramé 15. július (János hihetőleg segédlelkész vagy második pap volt). Milotai idejében szabta ki a tanács a vásárvám mennyiségét, melynek jövedelmét a reformált egyház védelme alatt álló kórház számára fordította; s mint a számadások tanúsítják még 1743. is a ref. egyház szedte e vámot mely a kórházról gondoskodott. Volt ezen kívül a városnak egy bokor vízi malma Németi felől, melynek jövedelme nagy részben a papok és kórház közt osztatott meg. E hasznosan jövedelmező malomesoportot a várbeli német katonák elfoglalták, de Bocskai ismét visszaadta azt tulajdonosainak. II. Mátyás alatt ismét elvették azt a német katonák, de Thurzó a nádor, 1610-ben visszarendelte a városnak, oly föltét és követelés kíséretében, hogy a malmok jövedelméből a várbeli katonaságnak évenként 60 köböl búza adassék. E mennyiség 1615-ben 75 köbölre emeltetett. A német katonák számára követelt ezen adót rozsályi Kun László, mint a Bethlen Gábor fejedelem biztosa, a várkapitánya, megszüntette.

Decsi István, ki 1599. Wittenbergben tanult, mint debreczeni tanár az 1609. év tavaszán hozatott Szatmárra, mikor is a városi jegyzőkönyv 42. lapja szerint: számára házában tanuló asztalt, könyves thékákat, székeket és egy kis asztalt, melyről a tüzelő előtt ehessék, csináltatott a város, melyeket tartozik ott hagyni, ha bontakozódása történnék. Hogy valósággal ez évben jött Szatmárra, mutatja az, hogy tanári székébe ez évben más egyén állíttatott Debreczenben. 1612. kikeletkor Nagyváradra vitetett, hol 1614. esperessé emeltetett; onnan Bethlen Gábor Erdélybe magához hívatta. Mind Decsi Istvánt, mind Milotait, ki vele egy időben hivatalkodott Szatmárt mind a várost; jóakarói közzé számítja a híres Szenczi Molnár Albert. Ez időben tehát a szatmári ref. egyháznak két rendes lelkipásztor hirdette az igét. Decsinek azon beszéde, melyet Bethlen Gáborné felett mondott, ki van nyom-

va a Fehérvárott 1624-ben megjelent Exequiae principales című gyászbeszédgyűjteményben.

Mező Megyeri János 1612. Erdődről hozatott Szatmárra, ki Milotaival együtt hallgatta ki 1617. jan. 6. Becsei Gergely bíró végrendeletét. Ennek idejében hagyta 1615. lokácsi Prépostvári Zsigmond daróczi városi három kövű malma jövedelmének tizedrészét a szatmári kórházra.

Batizi János vagy 1617. vagy, ha Megyeri még ez évre is megmaradt, 1618. jöhetett Szatmárra; okleveleinkből annyi bizton mondható, hogy ő Megyerit váltotta fel.

Szepsi Láni Mihály 1618. jött Szatmárra; Wittembergben tanult, hol társai közzé 1607. iratott be. 1610. s. pataki tanár. azután gönczi pap volt; miután Milotai erdélyi püspökké emeltetett, Szatmárra hozatott, esperessé is elválasztatott. Innen 1620. Tarczalra ment, hol 1634. meghalt. Beszéde, melyet Bethlen Gáborné felett mondott, a Halotti pompa — Exequiae principales című gyűjteményben 1624. jött ki nyomtatásban.

Szepsi helyére 1620. Margitai Péter jött, ki 1596. Wittembergben tanult; onnan haza jövén kállói, 1616. debreczeni pap, 1617. esperes lett. Mint esperes rangját megtartotta, de szatmári esperessé csak 1621. választatott el. 1628: Husztra vitetett, hol esperesi hivatalában meghagyott. A tasnádi zsinaton 1629. feb. 18. püspökké választván Szatmárra visszahivatott, de még ez évben megszünt élni a munkás és lelki kincsekkel gazdag főpap, kinek sajtó alól kikerült s nagyobbára ma is saját becsű művei e következők: 1. Az uri imádságra irt praedicatiók. Debreczen 1616. 2. A tiz parancsolatra való praedicatiók. Debreczen 1617. 3. Jónás proféta könyvének a szent írás szerint való magyarázata. Debreczen 1621. 4. Az apostoli Credonak a szent írás szerint való magyarázata 40 praedicatioba foglalva. Debreczen 1624. 5. Temetési alkalmakra való praedicatiók, melyeket a szerző halála után Keresztsgzi István adott ki Debreczenben 1632—1644.

Szatmár 1606. az erdélyi fejedelemséghez csatoltatván; benne és várában mind a fő, mind az alkapitányok reformátusok lévén s református magyar katonák lakván, ezek számára Szatmárt új ref. egyház alapított, mely új egyházban, mennyire kinyomozhatni, a papok e következők voltak:

1. G. (ömör) Megyei Mihály 1613. lett szatmárvári prédikátor, ki azon könyv elé, melyet Visartus Donát „Jézus vallása,” czim alatt latin nyelven írt, s melyet Kecskeméti C. János tokaji második pap magyarra fordított s 1613. kinyomatott, következő verseket bocsátotta:

Sub specie sancti Latio gens iuncta Baáli
 Christicolae quam sit gente remota procul,
 Alterius fido praescriptum corde sequendo
 Clare vir hunniaco dat tua cura stilo
 Utile consilium, fuerant quae incognita multis,
 Cognita nunc studio cuilibet esse cupis.
 Exiguo non te spatio concludere virtus
 Ista pio sivit religionis amans.
 Auribus ast multis proponens non peritum
 Scripto salvificam corroborare fidem.
 Lectores gratos per saecula longa laboris
 Huius opus laudent, qui tui facta dabit.
 Mich. G. Megyei, pastor arcis Szatmár.

3. Kárásztelki Mihály 1624. hivatalkodott mint lelkész a szatmárvári ref. ekkleziában; ki 1612. debreczeni tanár, 1621, szatmári, 162 $\frac{2}{3}$ nagybányai pap volt, mint azt az ottani egyházvidék jegyzőkönyve bizonyítja; 1624. szatmárvári pap lett, hol 1629 végén halt meg. Helyébe

3. Károlyi Benedek vitetett 1630. ki 1631. mult ki. A szatmári iskola jegyzőkönyvében némely ott feljegyzett könyvek után 1632. a 131. lapon ez van írva: „hi libri emti sunt ex libris R(everendi) ac C(larissimi) viri Benedicti Károlyi pastoris arcensis in Christo pie defuncti Flor. 58.

4. Sági Mihály 1631. a városból vitetett fel a vári egyházba papul. A szatmár városi politikai jegyzőkönyv Szatmár történ.

360. lapján 1632. emlékezetben hagyatott róla, miszerint 600 ftos. házat vett. 1640. az egyházvidék jegyzőkönyvében sárkőzujlaki papnak iratik. Őt követte

5. Laskai György. ki május 8. 1638. foglalta el hivatalát a várbeli ekkleziában s két év múlva 1640-ben

6. Szikszai Györgynek engedett helyt, ki parókhiáját három év multával elhagyván, helyére

7. Nagyidai Pál lépett 1644. ki 1641 óta Sárkőzujlakon legelteté az Ur nyáját.

8. Gönczi Mátyás a városból 1647. ment ki mint pap a hostátba, kiról Lampe a 616. lapon így ír: „hic primus ex urbe in ecclesiam suburbanam pro pastore est egressus“, az 1646. évet tehát a városban tölté el, mely évben emlékezet van róla azok közt, kik a németii nemzeti zsinaton jelen voltak.

I. Rákóczi György 1645. birtokába vevén Szatmárt, a várbeli régi templomot lerontatta s helyén Keczei János ndvarbirája felügyelete alatt újat építtetett, mint ezt 1721. a pesti commissio által kihallgatott tanúk közt a Keczei 76 éves fia is bizonyította. Ezen építés okozhatta azt, hogy a várban istenitisztelet nem tartatván Gönczi Mátyás 1646. belvárosi papságra tétetett át. Az új templom 1655. készült el, mert akkor vitetett fel a várbeli egyházba a városból Tarczali Bogdán Péter, ki Csengerbe változván

9. 1656. Szalóczy Mihálynak adott helyet, ki a várból Sajószentpéterre költözött s 1656. esperessé lett. A várban helyét

10. Csegöldi Demeter foglalta el 1658. ki a szatmári polgári jegyzőkönyv II. darabja szerint az iskola zugában házat vett s 1661. költözött ki a hostátba.

11. Tarczali Bogdán Péter, ki 1654. belvárosi pap volt, Csengerből, hol esperessé választatott, visszahozatott s 1661. a várba vitetett. Hogy ez időben itt hivatalkodott, bizonyítja azt a Mihók Ilona végrendelete (Acta testamentorum 1661. volumen 125.) melyben részére egy arany hagyatik, 1662. pedig neve az Uray Zsigmond végrendele-

tében említették, melyet paptársával ő hallgatott ki. Említetik neve Mikó Tamás csengeri lakos végrendeletében is 1669. ki neki s Várallyai Lőrincz társának, ha temetésére kimennek, egy egy aranyat hagyott.

Tarczali B. Péter volt utolsó várbeli pap. A jézsuiták az ottani templomot elfoglalták s ő a városba lett kénytelen költözködni, hol 1674. meghalt, mely év szeptembere 24 tett végrendeletében könyveit az iskolának, pénzét, ingóit a tanuló ifjúságnak s az oktatónak hagyta (lásd. isk. jegyzőkönyv 130. 131. és 146. lap.)

Mint esperes az egyházvidék jegyzőkönyvét ő kezdte rendszeresen szerkeszteni 1670. mely jegyzőkönyv ma is Tarczali jegyzőkönyvnek mondatik.

Arra, hogy a várbeli templom mikor vétetett el a reformátusoktól, adatunk nincs. Ragályi Ferencz, ki a pesti commissio alatt Szatmár ügyét, védte, 1721. kelt levelében, 1663. történtnek véli azt; de Tarczali még 1669. is ott szolgált: ennél fogva hihetőbb, hogy a dolog 1672. esett meg; s ennek következése lehetett az, mit Szirmay is említ, hogy **ez évben** a tanuló ifjúság a kuruczokhoz állott.

A szatmári protestánsok az 1705. Szécsényen tartott gyűlés elé ily tartalmú felterjesztvényt vittek: „Szatmárban alig levén 10 kathólikus, másként is Bethlen Gábor helvét konfesszión való nagy emlékezetű erdélyi fejedelem építetvén (vagy igazíttatván ki) a várbeli templomot, méltán restitucióját kívánják ex integro a helvét konfesszión lévők“. Ez azonban nem hozott óhajtott sikert.

Bethlen Gábor fejedelem 1622. valóban átadta a reformátusoknak a várbeli templomot s ott külön iskolát és könyvnyomdát állított; szatmári jövedelméből a kórháznak évenként 29 köböl búzát rendelt, mit I. Rákóczi György is megerősített.

A szatmár városi lelkészek időrendi előadásában Margitai Péteren állapodtunk meg s tőle tértünk át a városi ekkleziára, hol tizenegy lelkes hitszónok mivelt az Ur szőlőjét és legeltette reformált nyáját az Urnak: most időrendszerint a belvárosi papok közül következik.

Szepsi András, ki 1620 táján hozatott Szatmárra; kiról a nagybányai egyházvidék jegyzőkönyve 1622. már úgy emlékezik, mint misztótfalusi papról. Utána 1621. Kárárszteleki Mihály jött, ki 1622. Nagybányára költözött s ugyanazon évben Váradi Farkas Gergelynek engedte át Szatmár kathedráját. Erről a tanács jegyzőkönyvében ez van feljegyezve: „Gergely pap feljött kö-zinkbe octob. 22. 1622.

P. Thornai Ferencz is 1622. választatott Szatmár papjává, ki mint szatmári professzor 1620. october 14. ment akadémiákra. hol egy évet töltött; papi hivatalt is csak egy évig viselt itt, mert már 1623. huszti pap, 1627. máramarosi esperes, 1628. pedig debreczeni pap volt.

Pataki Fűsűs János, ki Sárospatakon született, Patakon és Debreczenben tanult, Heydelbergben és Márburgban tevéen meg pályájához a nagyszerű előkészületet ungvári, pataki s 1627. szatmári pappá lett, hol 1629. még Margitai életében meghalt, mit hitelesen bizonyít a tanács jegyzőkönyve, mely 1630. april 20. szerkesztetett; melynek ide vonatkozó czikke ezt tartalmazza: „a papi szőlő, a miatt hogy Fűsűs János és Margitai Péter egymás után hamar megholtak, elromlott s eladatott“. P. Fűsűs Jánostól következő nyomtatott művek maradtak. 1. *Positiones physicae de elementis in genere. Heydelbergæ 1617.* 2. *Disputatio metaphysica sub præsidio Rod. Goclenii habita. Marburgi 1617.* 3. *Királyok tüköre, Bártfa. 1617.*

Boros Jenő Mihály, ki a debreczeni nagyobb tanúlok közzé 1619. irta nevét, a P. Fűsűs J. halálát követett évben szatmári pappá, 1633. esperessé lett. A tanács jegyzőkönyve 1636. és 1637. főprédikátornak mondja. 1639. márczius 18. néhai nak írja. Könyveit az iskolának hagy-

ta. Ennek idejében öntette a város a most is zengő derék nagy harangot 1633-ban*); ugyancsak az ő hivatalkodása alatt 1634. aug. 8. a tanács jegyzőkönyvébe ez iratott: „Mivel három prédikátorok rendelődtek tartatni: a jó rendre nézve, a mostani prédikátorokkal, Jenei Mihály; Sági Mihály és debreczeni Póka Istvánnal a tanács így végezett: 1. A stóla közönséges legyen. 2. A testamentomi hagyomány kié kié. 3. A kit a városon kívül hívnak szolgálni: magának keres. 4. A halotti, keresztelési, esketésbeli szolgálatért gyűlendő pénz közös legyen. 5. A papi gyűlésre menendők alá közös pénzen fogadódik szekeres, és az itthon maradó, a mit az alatt keres, közosztályra bocsátja“.

Sági Mihály 1626. aranyosmeggyesi pap volt, onnan hozatott Szatmárra, s 1630-ig itt szolgált; 1631. felment a várba. Helyébe jött 1631. Szalkai Bálint, kinek neve a város jegyzőkönyvében több helyütt úgy fordul elő, mint házakat vevő és eladóé. Szolgált később mint lelkész Apában, Mogyoróson vagy Felsőmisztótfaluban is; a németi nemzeti zsinaton 1646. mint misztótfalusi pap jelent meg.

Debreczeni Póka István az 1633. év tavaszán jött Szalkai helyébe. Halála 1635. történhetett, mert Kecske méti Mihály már 1636. itt volt, ki 1637. meghalván Vásárhelyi Istvánnak nyitott utat 1638-ban.

Ugyanazon évben valamivel később hozatott Jenei helyébe Szatmári Lázár Miklós, ki a Jenei halálával

*) E nagy harangot megnéztem 1859 év január 13. s rajta következő fölirotokat találtam:

1. Fölül a korona alatt körben: Civitas Zatzmár in honorem et laudem perpetuae sacro sanctae et individuae trinitatis et verissimae unitatis me fieri fecit, anno Domini MDCXXXIII.

2. Közepén koszorúban: Georg Wierd in Epperies gosse mich.

3. Alul: Servite Domino in veritate; et inquirete ut faciat quae placita sunt illi: et filiis vestris mandate ut faciant iustitias et elemosynam, ut sint memores ei, et benedicant cum in omni tempore in veritate et in tota virtute sua. Keleti oldalra Szatmár város czimere van öntve. B. G.

megürült esperesi hivatalra is azonnal elválasztatott s egész 1641-ig Szatmárt lakott, akkor ecsedi pappá lett. Lampe következőket jegyzé fel róla: „Ecsedino migravit Szepsinum, unde ob furorem martis anno 1644. venit Viskinum in Maramaros. Inde reductus Szatmarinum primarius pastor et anno 1650. superintendens factus est“. 1646. hozatott vizsgálata Szatmára; mert ez év június havában, midőn a németi nemzeti zsinaton megjelent. mint viski pap úgy említették; october 22. pedig, midőn Bethlen Péter felettt mondott három beszéde közül az elsőt tartotta, szatmári papnak iratlik. Hogy itt Szatmárt született, mutatják az 1652. polgári jegyzőkönyv következő szavai: „Rever. ac. cl. dominus Nicolaus Lázár Szatmáriensis, pro nunc praedicator patrius nec non superintendens cis et ultra tibiscanarum partium adeoque ecclesiarum vicinatarum senior dignissimus“. 1654-ben is „patrius concionator“nak nevezetik. Meghalt 1656.; helyére más püspök 1657. évben tétetett. Nyomtatásban következő művei jelentek meg. 1. Disputatio de Deo Patre et Deo Filio Leydae 1634. 2. Bethlen Péter fölött mondott három beszéde 1646. Ennek idejében készítettett és szerkesztetett a városi tanács legelőször fizetése s könyvet. melybe évenként úgy a városi, mint az egyházi hivatalnokok illetősége beiratott, melyben a papokról következők irvák: „1640. deczemb. 22. Szatmári főpapnak esztendeig való fizetése a város rendelete szerint h. f. 200, búzája 36 köből, bora 40 köből. A második pap fizetése kész pénz h. f. 100, búza 32 köből. bor 32 köből, tűzifára f. 16. A 3-ik papé ugyanannyi.

Rimaszécsi grófnő Szécsi Mária, Báró Wesselényi Ferenczné 1647-ben felét a szakácsi, szentkirályi, ákosi dézmáinak, melyeket 1640. nov. 1. Rákóczi Györgytől 14. évre nyert, Füleken, május 14. aláírásával kelt levelében a szatmári kórháznak ajándékozta.

Mező Szegedi János, Szécsi János és Németi—Gál János 1641—1646-ig paposkodtak Szatmárt.

Szántai Molnár Mihály az 1645. év elején már itt

volt; s midőn a puritánismust terjeszteni vágyó Tolnai Dali János ellen 1645. febr. 14. zsinat tartatott: ő mint püspök és szatmári pap elnökölt; a németii nemzeti zsinatot is ő hívatta össze épen e tárgyban 1646-ban; de előbb meghalt, mint a gyűlés megkezdethetett.

Gönczi Mátyás 1646-ban belvárosi pap volt, innen vitetett ki a hostáti egyházba. A hostátiaknak bajos lévén a Szamoson átjárniok magoknak külön papot kívántak; e kívánságukat a belvárosiak teljesíteni vonakodván a tanács 1629-ben a következő határozatot hozta: „Minden vasárnap kétszer minden szerdán és pénteken egyszer legyen predikáció tétel, mint szinte itt bent, ott künn is közöttök hasonlóképen. Egy héten egyik, más héten másik prédikátor járjon ki; és így egyenlőképen valamennyi lelkipásztorunk nekünk lészen és prédikációnk hetedszaka, ő nekik is azon lelkipásztorok és annyi prédikációjuk lészen”. —

Ezen engedélyre. úgy látszik, Bethlen Gábor fejedelem birta a tanácsot. Hogy a tárgy előtte is megfordult, onnan tesszik ki, hogy utóbb, midőn némely hostáti lakosok ügyöket megnyerték, a hozzáküldött követek számára összeadott pénzt visszakövetelték 1631. (polg. jegyz. könyv. 355 l.) A béke tartós így sem lehetett. A hostátiak 1646-ban 1 Rákóczi György fejedelemhez folyamodtak s tőle külön paptarthatásra jogot is nyertek. Így lett aztán Gönczi Mátyás 1647. belvárosi papból hostátivá: más esztendőben Aranyosmeggyesre ment; onnan 1650. Felsőbányára, hol esperessé emeltetett; 1661. Alsómisztótfaluba ment, hol 1663 meghalt.

Zs ar o l y á n y i Pál hivataloskodása itt 1648. évben kezdődik; ennek P. Ürményi Mátyás Franeequerából 1649 ily című könyvet küldött: „Systema concionum M. Schottani“; s a könyvben őt hostáti papnak czímezi.

Dobrai Sámuel 1660. volt itt; utána Csegöldi Demeter jött, ki a várban paposkodott; ezt Vári János követte; mikor jött Vári, mikor végezte be itt hivatalát, arra adatunk nincs; s itt a szatmári egyház történelme megsza-

kad egész 1678-ig; ez évben Szalacsi Demeter említette, mikor Gyöngyösi Jó Mihály az iskola professora vitetett ki a hostátba, ott szolgált 1680-ig, midőn az Apafi Mihály hada a hostátot elpusztítván, Jó M. Avasujvárosba vitetett papul. Többé az egyház helyre nem állhatott, bár temploma építésére néhány lelkes és tehetős protestans, nevezetes ajánlatot tett. Például 1686. Posztós János végrendeletében 200 frtot hagyományozott.

Második korszak 1650—1694.

Beregszászi Lőrincz nek Szatmárra, minthogy itt csakugyan hivatalkodott, 1647. évben kelle jönnie. Ez évben az első papállomás Szatmári Lázár Miklós által volt betöltve; a második pap pedig, Gönczi Mátyás, ez évben költözködven el innen ennek helyére Beregszászi lépett. Őt követte 1650. Meggyesi István, ki németi lelkész s 1641. óta esperes volt. A tanács attól tartván, hogy esperes rangú új papja, azért, hogy fizetése az első papéval a Sz. Lázár Miklóiséval nem egyenlő, el talál kedvetlenedni, mindkettőjökét egyenlővé tette, ily határozatot iktatván fizeteskönyvébe: „*Deliberatio rectificatoria seu aequiparantia salarii R. E. pastorum Zathmár intra moenia vel in insula eiusdem habitatorum et in futurum habitandorum per amplissimum et consultum senatum Zattmár facta 1650. 20. martii.*

„A becsületes zakmári tanács istenes consideratioba vévén az zakmári belső városbeli praedicatorok és lelkipásztorok között lévő inconvenientiat salariumoknak nem egyenlő állapotjából, mivel eleitől fogva az iniuriosus rancor eő kgymek közt praedominalt, hogy mind a szolgálatjokban, mind a fizetésekben az aequalitas observaltassék, bona conscientia e képen complanalták:

A belső praedicatorok fizetése így következik:

Az egyik praedicatornak fizetése kész pénz h. f. 200.

Búzája Zatmar cubul 56.

Bora Zatmar cubul 40.

Tűzre való fájok, a mennyivel beérik, elégséges lesz.

A másik praedicatornak fizetése megannyi lesz.

Observatio. Az szent szolgálatban is aequalitas; egyik héten az egyik praedicator szolgál, másikon meg a másik praedicator szolgáljon. Az accidentiák is mindenben aequalitasra menjenek és osztassanak.

Ex commissione principalium jur(atus) notarius

Benedictus literatus reipubl. Zatmar apposuit“.

A szatmári levéltár 1650. úgy említi Meggyesit, mint ki 500 ftos. házat vett s 1661. is itt lakott. Meddig szolgált itt, nem bizonyos; hanem az utána következett lelkészek ideje azt mutatja, hogy 1650. évben vásárlott házába ment s esperesi méltóságát is letéve csendes nyugalomban éldéglét. Ez annyival hihetőbb, mert Beregszászi Lőrincz volt a Sz. Lázár M. társa s vele szinte egy időben szolgált Decs i Gáspár, ki itt elébb professzor volt s még 1653. is itt hirdeté az Ur beszédét, midőn az év áprilise 10-én sógorával törvény előtt forgott. Őt hivatalában felváltotta

Tarczali Bogdán Péter. Hogy 1654. itt volt, kitűnik azon eredetiben meglevő egyességlevélből, melyet a város Debreczeni Györggyel 1654. kötött, melyben az iraték, hogy azt Tiszán túl való becsületes püspök Szatmári Miklós ur városunk egyik lelkipásztora Tarczali Péter ur és Nagybánya városa lelkitanítója Ürményi Mátyás készítették. Más évben.

1655. Ér-Szentkirályi Sámuel hozatott papúl a szatmári egyházba, kit a város jegyzőkönyve világosan szatmári papnak mond, s róla emlékezetben hagyta, miszerint 1658. meghalálózván, gyermekei 300 ftos. házat vettek, hogy legyen hová költözködniök a parókiáról.

Dobos Mihály 1658. hozatott Sz. Lázár M. helyére ki az 1656. év végén halt el. Dobos e héber szótól Tof=dob, magát Tofeusnak nevezte. A szatmári csizmadia czéh jegyzőkönyvében fel van jegyezve, miszerint Diószegről 1658. év ápril 28. hozatott el s legelőször Luk. 24: 13, 14,

15. verseiről papolt. Született Székelyhídon, megjárta a hollandiai akadémiákat s Leydában 1649. írásmagyarázó tudor címet nyert; 1650. nagyváradi, 1651. sárospataki tanár lett, honnan Kereszturba vitetett lelkészül; onnan Diószegre ment s 1658. onnan hozatott Szatmárra. A város levéltárában 1662. s 1663. két végrendelet emlékezik róla; amabban Uray Zsigmond, kinek adósa volt, tartozása elengedésén felül két aranyat; ebben Tarhos Mihály neki s Kaposi Pál paptársának 16 tallért hagy. Szatmárról 1663. Erdélybe költözött s Apafi Mihály udvarában hirdette a tisztított igét; 1679. június 4. erdélyi püspökségre emeltetett. Halála 1684. történt. Cserei, kéziratban levő munkájában így ír róla: „A hires Tofeus Mihály sok esztendeig volt a fejedelem udvari papja, azután püspök is lőn, de kevély és negédes ember vala; noha azután betegségbe esván, igen megalázta magát és Istenhez tért vala. Ennek is, igaz, szép munkái vannak, kivált a zsoltárok magyarázatai, melyeket midőn predikállott, a fejedelem asszony egynehány gyors írókat állítván a templomba, titkon úgy iratta le, azután maga revideálván kinyomattak. Ez jövedölte meg a magyarországi rebellió tragódiáját“.

Nyomatásban fenmaradt munkái: 1. De perseverantia sanctorum 1650. 2. Szent zsoltárok resolútiója. Kolozsvár 1683.

A szatmári kollégium professzora Kaposi G. Pál 1658. választatott Tofeus mellé Ér-Szentkirályi helyére. Az Uray Zsigmond végrendeletét Tarczali Péterrel 1662. együtt hallgatta ki. Jelen volt Várallyai Lőrinczczel Berenczén 1667. midőn a szatmári iskola beiktattatott ott azon telekbe, melyet rá Rhédei Ferencz hagyományozott. Még 1669. január 19. is itt szolgált, midőn egy, nála zálogban volt, darab szőlőt birtokosának visszaeresztett.

Várallyai Lőrincz 1665 hozatott papúl Szatmárra, elébb II. Rákóczi György udvari papja volt s midőn ezen fejedelem 1658. Chinán (Sinán) budai basát megverte Lippánál, estve a térdre borúlt tábor előtt ő monda há-

laimát. Erdélyből Ecsedre vitetett, hol 1661. esperessé lett. Az ecsedi papság jövedelme iránt, melyet a Rákóczi György özvegye, a rom. kath. Báthori Zsófia, nagyon leapasztott, 1662. a megyéhez folyamodott, e merészségeért a fejedelemszökevény még azon évben kihajtotta Ecsedről. Lámpe Várallyait így magasztalja: „immortali memoria dignus instaurator ecclesiae Szatmariensis“; de arról, mikép instaurálta az egyházat, épen nem emlékezik. Annyi áll, hogy eszélyes és gondos ember volt, mert a várbeli papok névsorát ő adta át az utókornak. 1617. Husztra járt gróf Bethlen Drusinnához, hogy azon javakat, melyeket néhai férje gróf Rhédei Ferencz a szatmári iskolának hagyott, adná ki; ez év augusztus hónapjában meghalt.

Pályi Mihály, Kaposit 1669. váltotta fel. Várallyai Lőrinczel 1671. adtak el egy darab szőlőt, mely az egyháznak hagyományoztatott. Annak is nyoma van, hogy nejével Türi Erzsébettel szőlőt adott el 1673. de akkor már nem itt lakott.

Szepesi Korocz András, ki két ízben volt a szatmári tapodában tanár, 1671. hozatott Várallyai helyébe, 1663. Németiben lakott, hol 1655, nőül vette Eszéki Annát, a híres Eszéki István testvérét, kivel együtt ajándékozott a géberjéni egyháznak egy ezüst poharat, mely még most is használtatik az urasztalán. Új nejével az 1655. év tavaszán Viskre ment lakni. Szatmárt laktának nyoma van a város levéltárában 1674. midőn Gyulai Boldizsárné neki s paptársának Váradi Mihálynak egy egy aranyos ezüst kanalat s egy egy aranyat hagyott; emlékezet van róla 1675. is, midőn egy végrendelkező bizonyos tárgyban a tanácshoz ellenmondását nyújtá be, ki javainak negyedrészt a város két ref. papjának hagyta. Nagybányán keresztül utaztában hirtelen halt meg 1684. nov. 24. Végrendeletében a szatmári nagyobb tanulóknak 20 ftot hagyott.

P. Váradi Mihály Pályi M. helyére 1672. jött. 1684. esperessé lett. A papi hivatal terheiről 1685. lemondott: esperesi czímét megtartva 1689-ig nyugalomban élt Szat-

márt, akkor megnyugodott az Urban. Tarczali Péterrel együtt ő is megidéztetett 1674. azon perbe, mely a pozsonyi rendkívüli ítélőszék előtt minden magyarhoni evangélikus papok ellen indíttatott, hol egyikök sem jelent meg.

Debreczeni Kozma János 1685. hozatott Korocz helyébe Németiből, itt Szatmárt halt meg 1690.

Körmendi Péter Váradi helyére szinte 1685. jött. Szatmárt e jeles férjfiú két ízben volt professor; 1667. ecsedi lelkész és szatmári egyházmegyei esperes; 1671. Erdődre ment, onnan jött Szatmárra, s itt 1686. püspöki méltóságra emeltetett; 1691. márcz: 23 fizette le utolsó adóját a természetnek. Akadémiákra jártában Gröningában értekezést adott ki „De providentia Dei “ 1663. Azon verszetéből, melyet a „via salutis “ című munka elé irt, ki-tűnik, miszerint: értette elméletét a kötött beszéd szerkezése módjának s hogy a Múzsák ő reá is nyájasan mosolygának. Lisznyai K. Pál Professiones theologiae című könyvét, mely 1690. Debreczenben jelent meg, Körmendinek ajánlotta.

Fűsi Lőrincz 1690. váltotta fel Kozmát a szatmári szószéken; 1693. Felsőbányára ment, hol a „Honor posthumus“-ba latin verseket irt; 1704. nagybányai, 1714. alsómisztótfalusi pappá s esperessé lett; meghalt 1715. június 25. Bagaméri Kálnoki Szabó István, nagygyéczi szabad telkét 12 jobbággyal az ő idejében 1691. hagyta a szatmári ref. egyháznak. Birtokába vette-e az egyház e kegyadományt? arról adatokat nem találhatánk.

Harmadik korszak 1694—1790.

Szomorú borúlatok tornyosultak e korszakban a szatmári ref. egyház fölé, melynek híveire eddig a háborítlan béke napja ragyogtatta tenyészítő sugárait. Idegen, hideg, merev kezek nyúlának kül s belbirtokaihoz: harangját, mely szinte harmadfélszáz (227.) év óta hívogatja a szatmári protestansokat az Ur hajlékába, készülnek leszállíta-

ni erős tornyából; virágzó iskolájától, kegyajándokul nyert birtokát, Berencze falut, eltépik, s másfél százados életfája gyökerére fejszét irányoznak. Nézzük, halljuk Cliót, mikép rajzolja híu ecsettel az eseményeket !

Almás Mihály 1691. jött Erdélyből Körmendi helyére, hol 1690. esperessé választatott. Itt szolgált Szatmárt halála napjáig, mely 1698. októberben történt. Ennek idejében kezdtek a helybeli jézsuiták a ref. egyház s a városi tanács dolgaiba átvatkozni, mely tanács személyzetét tisztán református hívek alkották. Nevezetesen 1694. a szepesi kamaránál egy eddig hallatlan dolgot eszközöltek ki, hogy tii: a tisztujítás kamarai biztos közbejöttével és annak kénye kedve szerint tartassék. A biztos Sárpataki János a várbeli udvarbíró volt, ki az újévben tartatni szokott tisztujító gyűléseket eltörlötte; a tiltakozása ellenére megtartott gyűlésben választott ref. bírót s két ref. tanácsnokot hívtatalukból elmozdította s helyökre rom. kathólikus egyéneket ültetett.

Ugyancsak a loyoliták a dözma negyedét, mely az erdélyi fejedelmek kegyadományából a ref. papokat illette, magoknak foglalták el, mit annyival könnyebben tehettek, mert a dözmat Sárpataki szedte.

1695. régi szabad jogukat óhajtván gyakorolni kamarai biztost nem vártak, a tanács tisztujítást tartott, s bíróul ref. egyént választottak; e tényt Göde Péter superior, ki magát város parochusának címezte, a szepesi kamarának feljelentette, s az onnan rendelt biztos által az új ref. bíró helyett rom. kathólikus tétetett. Ugyan ez alkalommal a jézsuiták Erős Gábor királyi biztos által azt is követelték, hogy az evangélikusok kórházát illető piaczi vám fele része a kathólikusok kórházának adassék át; az evangélikus papok (szombati malom) vámja velök is megosztassék, a nagy harang, minthogy azt a kathólikusok öntették (pedig 1633. mikor öntetett, csak tíz kathólikus volt Szatmárt ! ezek öntették? ?), nekik adassék vissza.

Erre a tanács következőkép válaszolt. A piaczi jövedelem egy kórházat is alig tarthatván fel, azt meg nem osztja. A malom vámot sem. Elégedjenek meg, úgymond a külső dézma élvett negyedével, az (iskolától) elvett Berencze helységgel, annak malmával, melyeket pedig nekünk evangélikus atyánkfiai adományoztak; a harangot reformátusok öntették 1633. sokan azt is tudják, mikor hozták (Eperjesről); azért semmiképen nem adják.

Mindezek daczára 1697. a jézsuiták a malom egyik követ német katonaság segítségével elfoglalták, de azt békével nem bírhatván, egyesség után azt a joggal bíró ref. egyház birtokába visszabocsátották

Füsi után 1693. tavaszától a Váradi Mihály fia P. Váradi Sámuel szolgált szinte két évig; 1695. Hosszúmezőre vitetett, hol 18 évig viselte a papi hivatalt, mint ez a máramarosi egyházvidék jegyzőkönyvében fel van jegyezve.

Makódi János, ki itt elébb tanító volt, később papúl Tasnádra vitetett, 1694. lett szatmári pappá; innen 1696. Avasujvárosba vitetett, hol 1703. a Rákóczi zendülés alkalmával valami kurucz által halálosan megsebesítetett; özvegye Szatmárra menekült, s itt elásott pénze elorzójával sokáig perlekedett.

Kecskeméti Kincses István 1696. jött Makódi helyére s egész 1709-ig itt paposkodott, akkor meg is halt. Szilágyi Tönkő Márton halálára irt latin versei 1700. a Honor posthumusban nyomattak ki.

Karmaczi Vári Mihály 1699. Deregnyőről jött Almási helyére; 1701. debreczeni tanárrá lett, honnan 1708 visszahozatott; itt 1710. febr. 11. esperessé lett, 1712. tavaszáig lelkészkedett, akkor némi erkölcsi gyengeségei miatt nem marasztatván, esperesi hivataltát megtartva, 1717-ig magányban élt. Ez év tavaszán a másnva költözött Szenczi Pál helyére kérezkedvén s azt ígervén, hogy hibáit, n. m. hivatalbeli hanyagságát, a közös papi jövedelem eltitkolását s tartozásai eltagadását el fogja hagyni, egy

évre próbára első papúl felvétetett; és bár az egyházvidékkel folytonos zsurlódás és visszázkodásban élt, mely miatt 1719. esperesi hívatalától meg kellett válnia, az 1722 év tavaszáig megtartatott; ekkor pedig 100 arany eltagadása, paptársaivali méltatlan bánása kivilágosodván: elbocsátatott. Midőn dolgai így állottak; ősszel felment Pozsonyba, hol épen ekkor országgyűlés tartatott; ott gróf Károlyi Sándor, Szatmár megyei főispán s több főrangú egyének előtt, akkép adta elő panaszát, mintha az esperességtől és papi hívataltól azért mozdíttatott volna el, mert a római kath. ünnepek megtartását rendelő kiályi parancsot elfogadta; azért is esedezett, miszerint eszközöltessék ki az, hogy ő hívatalaiba királyi leirat által helyeztessék vissza. A főispán, Vári több rendbeli sürgetéseire azt válaszolta, hogy ha a ref. uraktól jó bizonyítványt s ajánló levelet mutatand, sorsán segíteni fog; de oly igazságokat nem nyerhetvén azzal utasíttatott el, hogy ez válásos tárgy, Pesten kelle vala sürgetni elintézését, de már ott a commissio munkálata befejeztetett: ő (a gróf) ez ügybe nem avatkozhatik. Így aztán vígasztalás nélkül tért Kőrösre, hol 1723. bevégezte viszontagságos és dicstelen életét. Szatmáron laktában 1713. július 2. iszonyú szerencsétlenség érte: leánya éltét a villám kioltá! . . . Szilágyi Tönkő Márton halálára írott versei olvashatók a Honor posthumusban. 1700.

L e a k a l a p o k k a l ! ! !

Debreczeni Ember Pál lépeget 1701. a szatmári egyház kathedrájára. E nagy magyar ember életét megírták: Bód Péter a magyar Athenásban, Horányi, Szatmári Pap István és Budai Ézsaiás . . . Ezek után csak tisztázzuk ide a következőket: Született és tanult Ember Pál Debreczenben, hol a kis filozófusok közzé 1678. írta be magát Mártonfi György igazgató idejében, kinek leányát Margitot később nejéül vette. 1683, Sárospatakra vitetett papnak, s ott (mivel a főiskolát 1672. a jezsuiták el foglalták) apróbb gyermekek tanításával is foglalatzkodott.

De Tököli Imre még azon évben elfoglalta Patakot, s a jezsuitákat Szatmárra üldözte; a pataki várbeli templomot és a főiskolát visszaadta elébbi tulajdonosának, s Ember Pált, kinek magas szellemét nagyra becsülte, a franequerali és leydai akadémiákra küldte s pénzzel segítette. Ezen egyetemekből Patakra ment vissza papi pályáját folytatandó; de a visszaköltözött jezsuiták 1686. december 6. a templomot, 1687. ápr. 24. az iskolát újra elvévén őt patakról elhajtották; ekkor Hotykára, Patak szomszédjába, vonúlt; onnan 1696. Losonezra, onnan Szatmárra ment papnak.

Midőn Szatmárt 1703. szept. 28. a kuruczok felégették, hiveivel s Kincses István paptársával Ember Pál a szatmári szőlőhegyre szaladt; könyveit a jezsuiták elfoglalták, de Rákóczi fejedelem azokat neki később visszaadta; de megsirathatlan kárt okoztak az utókornak, a mennyiben jegyzeteit, melyek a történelemre s az akkori idők jellemzésére nagy érdekű adatokat foglalhattak magokban, vagy elszórták vagy elrejtették. Jóslói tehetségének kitűnő jelét mutatta a szatmári hegyen a Rákóczi táborában, midőn Gynlafi nevű főtiszt felett szónokolván a kuruczok hallatára, azoknak bekövetkezendő s valósággal be is következett veszedelmét előre megmondta, mi felett a fejedelem érzékeny könnyeket hullatott.

1704. debreczeni pappá lett, mely város lakói 1705. a kuruczokat üldöző németektől féltökben szétfutván ő is futott s Liszkára ment, ott 1710. mint kedves emlékü lelkész meghalt. Halála előtt ott írta meg nagybecsű művét, mely Erdélyország reformációját tartalmazza, melyet 1728 Lampe Adolf ultrajeeti tanár adott ki. Ezen kívül sajtó útján következő művei adattak át az utókornak. 1. Innepi aján-dékul az Isten sátorába felvitt szent siklus. Kolozsvár 1700; 2. Garizim és Ébál. Kolozsvár 1702; 3. Köleséri Sámuel tiszteelő versei az Applausus votivusban. Debreczen 1682; 4. Szilágyi Tönkö Márton halálára írt latin versei a Honor posthumusban. Debreczen 1700.

A szatmári lakosok 1705. nyár elején a hegyről haza költözködven arra kérték Rákóczit, engedné át nekik templomul a várbeli türes élésházat. Kérelmökre Hadadról elébb tagadó választ küldött, utóbb megengedte, hogy 1707. az isteni tisztelet ott tartassék; e mellett a lakosok torony és templom építésben foglalkoztak. Meg is építeték a magas tornyot kitünő nagyságú fákból 1711. s a paticos oldalzatú templomot 1712. E templom 1744. megigazítottatott s falára következő versek íratlak:

Quas quondam pietas nostrorum struxit avorum
Aedes, heredes vastarunt more luporum,
Septembris bis quarta dies super adde viginti
Lugubres inter fastos aevum memoranda
Gnatis natorum nigro signanda lapillo.
Hocce die, si quidem Mars et Vulcanus atroci
Nobile Szatmarium rabie destruxit et ussit.
Excidat illa dies aevo, ne postera credant
Secula barbariem tantam in sua viscera gentis
Hunniacae, quam nos taceamus et obruta multa
Nocte tegi propriae patiamur crimina gentis.

A két első sort Ecsedi Csapó István pap, a többit még 1704. táján Ember Pál készítette. Egyéb a templomban feljegyzett mondatok a bibliából vetettek.

Szőnyi Nagy István 1709. jött K. Kincses István helyébe. Sz. Nagy István 1671. tornai pap volt, hol pater Hírkő főispáni engedelem mellett katonai erővel minden vagyonát elvette; maga is alig menekülhetett meg hatalmából. Lakott később Zilahon, Udvarhelyen, Fehérvárott s 1681. Debreczenben; 1686. Balmazújvárosban, utóbb Szoboszlón, Kolozsvárt, végre Szatmáron, hol 1709. meghalt, hivatalát iskolatanító Veszprémi Gergely folytatta. Művei közül nyomtatásban vannak: 1. Mártírok koronája. 1675. s 1727. melyet a helytartó tanács 1756. eltiltott; 2. Kegyes lélek vezérsillaga 1681. s 1714. 3. Felvinczi Sándor debreczeni pap felett mondott halotti beszéd 1686.; 4. Magyar iskola 1689.; Paradicsomi mulatság 1690. Kéziratban vannak: Örök élet koronája, és Tizenkét csillagok koronája.

Szenczi Pál 1710 hozatott Szőnyi helyett, s itt volt az 1717. év tavaszáig.

Helmeczi K. István 1712. jött Vári helyébe, mint a Szatmár városi számadás bizonyítja, melyszerint 1712. ápr. 12. mentek érte a szekerek, s ez év végén már fizetését nyugtatványozta. 1713, egyházvidéki jegzővé, 1719. január hóban pedig esperessé választott. 1723. elment a kecskeméti egyházkerületbe, hol körösi pappá lett s 1740 püspökké emeltetett. Nyomtatásban fenmaradt művei: *Dissertatio theologica de miraculis Christi prout ea fuerunt hypodeichmata rerum spiritualium. Franecquerae 1700.* 2. Igazság paizsa, Miaburgban (Trajectumban) 1743, melyet a helytartó tanács eltiltott. Bód Péter azt mondja, mikép Helmeczi a szent Pál Kolosséba küldött levelére 100 ívnyi magyarázatot írt latin nyelven, de az kéziratban maradt. Ennek idejében vettetett legelőször papbér 1716 a népre, mit az kezdetben nehezen szívelt, de miután megbiztattatott a tanács által, hogy az adó e neme meg fog szűntetni, vallása iránti kegyeletből e kötelességet is híven teljesítette. Helmeczi itt volt, midőn

1721. a pesti commissio a protestansok sérelmeinek megvizsgálása és orvoslása végett összeült. Szatmár panaszait Ragályi Ferencz így adta elő. 1. A várbeli templomot, paplakot és iskolát a jezsuiták elfoglalták. 2. Az iskolától Berencze helységét ugyanazok elvették. 3. A reformatusok a római katolikusok ünnepeinek megtartására kényszerítettnek. Ezek igazolására Ragályi Ferenczhez több rendű bizonyítványok küldettek, melyekből kitént, miszerint a jezsuita superior 1718. óta az ünnepek meg nem tartóit pénzre, viaszkadásra büntette; borral, búzával, fával terhelt szekereiket elfoglalta, ellenök hadi erőt használván.

Úgyanekkor Szatmár ellen egy alaptalan, de még is tömérdek horderejű feladás történt. Mert 1703. a reformatusok temploma elégvén a helyett 1712. más építtetett; a jezsuiták a commissio előtt azt nyilvánították, miszerint Szat-

márt 1681. a reformátusoknak sem temploma, sem paplaka nem volt (??!! pedig 1633. már három papja, három paplaka volt; ugyanazon évben hozatott Epejesről oly harangot. melynél nagyobb az egész megyében nem volt mind addig, míg a kathólikusok nagy harangja a mult év tizedben a kettős torony egyikébe fel nem vonatott), hanem csak 1712-től fogva alakítottak ekklezsiát, csak azóta tartanak közönséges istenitiszteleteket (igen, 1527 óta), ennélfogva a vallásról szóló törvényeket értelmező királyi rendeletek (*explanationes regiae*) szerint templomot nem birhatván egyedül magán vallásgyakorlathoz lehet joguk.

E nagyhirű *commissio*, mely a kir. biztosokon kívül 10 róm. kathólikus, 5 református, 5 lutheránus tagból állott s országos költségen dolgozott (Szatmár 93 ftot. fizetett) munkáját külön véleményekben felterjesztvén, arra következett 1730. a Carolina *resolutio*, melyben az egyes panaszok hallgatással mellőztetvén, Szatmár nem is nyert nem is vesztett.

Solymosi Nagy Mihály és Hanvai Igó György Erdélyből 1723. egyszerre hozattak Szatmárra. E két egyént az egyház esperesi beegyezés nélkül hozá be; ezért az egyházvidék megneheztelt az önállást követelő szatmáriakra s neheztelését csípős kifejezésekkel adá tudtokra az illetőknek. Vádolá t. i. Czégényen tartott egyházvidéki gyűlésében az előljárókat, mikép érdemes prédikátorait (Várit és Helmecit, kiket nem marasztottak), a nép ellenére fosztották meg hivataluktól; papjaikat az egyházi törvények mellőzésével s ellenére válogatják, most is alattomos úton járnak. Vári nejét a paplaktól hajdúkkal hanyatták ki. Ezekhez képest azt végzé az egyházkerület, hogy azon papoknak a traktusbai behozását, kik az elébbi prédikátorok sérelmével hozatnak be, meg nem engedi; ha valamelyik bejönne, azt tagjául el nem ismeri, hivatalra fel nem veszi, vele nem társalkodik; sőt mindent elkövet, hogy békéjét háborgassa, nyugalma zavarja; ha Szatmárról vál-

toznék, sem bizonyságlevelet, sem hivatalt nem ad számára;....s ezeket a meghívottaknak ily hozzáadással küldte meg: „Hocce deliberatum sanctæ nostræ societatis Cl. D. Solymosi et Igó adversus se positum esse noverint. E határozatot a választottak megküldék a szatmári előljáróknak, kérve azok további pártfogását; csodálkozásukat nyilvánítva egyszersmind a felett, mi módon és joga hozhattott a magyarhoni papság végzést az erdélyiek fejére? hogy kétkedhetik abban, hogy szabad királyi város előljáróságának joga van papjait bárhonnan szabadon hívhatni?

Az előljárók az egyházvidéknek azt válaszolák, hogy papjaikat ők a nép ellenére nem elbocsátani, hanem marasztalni szokták; például esperes Helmecezt a nép ellenére öt hat évig tartották itt becsületből; mert bár tudós ember volt, de paptársaival s másokkal folytonosan viszálykodott, házsártoskodott; tanítása sikertelen, könyörgése buzgóságnélküli volt; a szószerkekre illetlen s valótlan tárgyakat szokott felvinni. Kértek ők beegyezést három ízben is esperes Helmeceztől, de nem nyerhettek. Vári nejének kiköltöztetésére csak segítséget adtak; nem marasztatásának Pozsonyban tett lépései, fondorlatai voltak okai. Egyébiránt szabad paphozásra donációjuk van; a reformáció óta e jogukat folytonosan gyakorolták; ki állhat ellenök?? (Itt II. Endre Király 1230-diki oklevelére céloz az előljáróság, melyben jog adatik a városnak: papjait esperesi beegyezés nélkül bárhonnan hozhatnia; ugyanazért Szatmár az egyházvidék kebeléből soha papot nem hozott, kivéven azt, hogy Tarczalit Csengerből hozatta vissza s a két testvéregyház, Szatmár és Némethi, egymással papot cserélt).

Az egyházvidék ezeknél fogva végzését érvényen kívül tevén az Erdélyből meghívott lelkészek hivatalukat bizton bátran elfoglalhatták. Eljött tehát a fent kitett évben Solymosi Nagy Mihály, kit Szatmár örökös papjául hívott meg, ki Vizaknáról hozatott, ott esperességet viselt, s meghívásakor a szebeni káptalannak is tagja volt. A szatmári egyházvidék őt 1724. szeptember hónapban es-

peressé emelte; (Lám!! Sapientes consilium mutarunt in melius!) mint esperes halt meg 1729. febr. 9. Ő kezdett egyházvidéki rendes jegyzőkönyveket vezetni; egyik 1724. az ügyes bajos tárgyakról, másikat 1725. az egyházak vizsgálásáról, melyek róla neveztetnek.

Közkézen forgott munkái: 1. Dissertatio theologico practica de tentationibus Jesu, salvatoris hominum, Lugduni Batavorum 1699; 2. Disputatio theologica de creatione, ibidem; 3. Disputatio theologica de hominis nomine, ejusque creatione, ibidem; 4. gróf Teleki Istvánné, Kun Borbála felett mondott halotti tanítás, 1720.

Hanvai Igó György lejövén a hollandi akadémiákról, Erdélyben gróf Losonczy Bánfi György udvari papjává, azután Székelyföldön széki pappá lett; Szatmárra jöttével egyházvidéki ülnökké, 1729. febr. 13. pedig a meghalt Solymosi helyett esperessé választatott, s mint esperes lépett le az élet szinteréről 1735. Esperessége alatt 1731. panasz emeltetett ellenében, mikép ő nehéz természetű, simoniát íz, csak az erdélyi diákokat mozdíttja elő: ekkor az egyházvidék ládája is elvétetett tőle. Később kedvezőleg ítélte felette a világ (mundus decipitur). A gróf Bánfi György neje, Toroczka Agnes felett mondott gyászbeszéde kinyomatott Kolozsvárt 1734.

Wecei P. István, ki elébb bihari pap volt, 1730. márczius 21. jött Szatmárra; eljöttével egyházi ülnökké neveztetett ki. 1733. azzal vádoltatván hogy feslett, fajtalan életet fonytat s nejét megfojtotta, püspök Zoványi által hivatalától megfosztatott: mielőtt világi törvényhatóság elé állíttathatott volna alattomban kocsiba fogatott s elszökött, és (mint Széles András egy D. Wecsei István nevű öreg papnak, ki P. Wecseit ismerte, szava után írja) a Hortobágyon kocsijától megszökvén cselédjét, kit hihető megvesztegetett azon hirrel bocsátotta vissza, hogy az ördög előtök emberalakban megjelenván s magát az Ádám felesége Éva megcsalójának vallván Wecseit a kocsiból elragadta. Eltávozta után mentő levelet küldött a tanácshoz, mintha

t. i. attól tartott volna, hogy az egri jézsuitáktól fensőbb helyen bevádoltatva ártatlansága kiderülendősé mellett is tömlöczbe fogott volna tétetni; de a levél keltét oly homályosan írta, hogy az által nem lehetett nyomára akadni.

A város azért, mert a Wecsei szökését nem gátolta, a szepesi kamara által azzal fenyegettetett, hogy vérbírói hatalmát elvesztendi, s mint vigyázatlan testület a kir. tábla elé idéztetett; hol, miután bebizonyította azt, hogy papja akkor szökött meg, mielőtt a büntény köztudomásra jutott, a kereset alól felmentetett.

Wecsei Hassziába ment, ott munkáit kinyomatta s azokkal 1737. tavaszán visszatért. Siklóson a gróf Batthyáni korbátnok jószágán elfogatott s fenyítő perbe idéztetett, melynek kimeneteléről emlékadatunk nincs.

Kassai János Wecsei helyére 1733. időközben hozatott. Fizetése az 1733. évi országos összeírás szerint 150 fr., 20 köből búza, 100 akò bor volt. 1736. az egyház által nem marasztatván lett endrédi, érsemlyényi, végre a Szilágyban sámsoni pappá. hol szemvilágát veszve vakon hat évig szolgált s ugyanott meg is halt.

Földesi Mihály és Váradi János az 1736. év tavaszán egyszerre jöttek. Földesi a bihari egyházvidékből jött; itt tisztársával együtt 1737. egyházvidéki ülnökül választatott; 1740 bajomi pap volt. Váradi is a bihari egyházvidékből, Zsadányból jött. 1741. Eszlárra hivatott; itt nem marasztatván elment.

Szoboszlai József 1741. hozatott Szatmárra Szamosujlacról, hol akadémiákról haza térte óta (nincs megírva melyik) báró udvarában tartózkodott. 1748. marasztatott, de a marasztást nem fogadta el,

Ecsedi Csapó István 1742. apr. 24. hozatott Szoboszlai mellé; itt szolgált 1749-ig. Valódi tudományos műveltségét tanúsítják a szatmári egyház levéltárában olvasható számos iratai. Nyomtatásban fennmaradt munkája: Oratio valedictoria epidictico-panegyrica de veniae Moysis exoratione a Jetroah socero suo Exod 4. 17 impetrata, Ber-

nae 1740. It magát Szatmarino hungarusnak mondja. Ennek idejében látván a tanács azt, hogy a város és egyház közös kormánya sokáig együtt nem maradhat, 1747. küldöttséget nevezett ki, mely egyházszervezetet készítsen, mely munkálat január 22. megerősített és az egyháztanács elnökétül az első, akadály esetében a második pap neveztetett ki.

Kévi András Szoboszlai helyett Konyárról 1748. évben hozatott; de 1754. az itt következő okok miatt elbocsáttatott.

1. A szatmári s nemetii egyházak és iskolák 1749. közös egyházszervezés által egyesítették. Ezen egyesülés az akkori viszonytságok miatt csak 1751. július 29-ig tartott és Szatmár 1761. már külön egyháztanácsot alakított.

2. A jezsuiták fondorkodása miatt egyik papság felső parancs következtében eltöröltetett, mit a következő, egymást felváltott események fognak bővebben felvilágosítani.

Még 1719. megkezdték a jezsuiták az italmérést polgári telkükön, de ezen korcsmároskodás, mint melylyel a város jogát sértették, a tanács felfolyamodására nekik megtiltatott. Fasching Ferencz superior 1735. ismét kiütötte polgári telkükön a borozéget; de azt a tanács letépette s elhatározta. hogy ezután csak oly feltét alatt engedi még a jezsuitáknak külhelyeken termett boraikat behozatniok, ha írásban kötelezik magokat arra, mikép bort magánszükségökre, nem pedig kiméretés végett szállíttatnak. A határozat nagyon sérté a loyolitákat, mert tisztán református tagokból álló tanácstól jött; s az egri püspökség támogatása mellett panaszt vittek fensőbb helyre a ref. tanács ellen, mely saját papjaival sokkal szelídebben bánik. E feladás következtése lett amaz 1749. január 2. kelt legfensőbb leirat, melyben a királyné különösen a felett nyilvánítá kedvetlenségét, hogy midőn a ref. belső személyeknek évenként 800 ft. körül fizet a városi pénztár, a jezsuitáknak tulajdon boruk behozása is megtiltatik; ennél fogva meghagyatik, hogy a jezsuiták ne háborgattassanak, a ref.

belső személyek a városi pénztárból ne fizetessenek.

A ref. belső személyzet fizetése e tiltó rendelet után papbér cím alatt felrovás útján szedettet be a néptől. De a fizetés ily módját is az egyház ellen tudták a jézsuiták fordítani azt hirdetvén a nép között, hogy ezt a tanács nem fensőbb rendelet nyomán, hanem önkényénél fogva cselekszi!... Következése az lön, hogy a nép a papbér ellen zúgolódni kezdett (*Grave omne insuetis omis. Accesserunt etiam consiliatores malefici*). A jézsuiták 1752. fensőbb helyre felterjesztvényt küldtek, melyben hivatlanul siralmasan panaszlák be a nép terheltetését, kiktől a papbér csak erőszakkal vétethetik be. A dolgok megvizsgálására ugyanazon évben kamarai tanácsos Melczer Pál jött ki, ki elé a római katholikuskok nevében újabb panaszok is terjesztettek, hogy t. i. nekik, ha reformátusokkal perlekednek, igazság nem szolgáltatik; őket a reformátusok büntetlenül mondogatják ördögöknek; ellenben a zsidót pogány-nak nevező, valláskülönbség nélkül megfenyítettik, a papbér rájuk is kivettetik.

Ezeket a reformátusok kereken tagadták, s papjaikat ezután is a városi pénztárból kívánták fizetni, mert a várost reformátusok váltották meg, s e teherben római kathòlikus egy sem, görög is csak három vett részt.

Terhes vagy túrlhető-e a papbér, ezt Melczer akkép igyekezett kipuhatolni, hogy minden ref. lakostól megkérdezte: mennyit ajánl önkényt, jó szántából papjai fizetésére? De mielőtt a kérdezősködéshez fogott, oly hirt terjesztettek el a nem reform. atyafiak, hogy mintán az ajánlatokból a ref. papok kielégíttetnek, a felesleg a más telekezetű kereszténynek papjainak fizetésére lesz fordítandó; egyszersmind hadi adója kinek kinek önkényt ajánlandó papbéréhez fog arányosíttatni. Ily rémitések után nagyon természetes, miszerint annyit senki nem ígért, mint mennyi rá kivetve volt, bár a különbség így sem nagy lön; mert 463 gazda összesen 354 ft. 41 krt., 49³/₈ köböl búzát, 28 köböl

s hat itoze bort ajánlott. Melczer mindazáltal a papbérlejstromokat elszedte, s a fensőbbség nevében megparancsolta, hogy papbért ezután beszédni nem szabad; a papok az önkénytes kegyajánlatokkal elégedjenek meg. Jelentését felküldé az illető magas helyre; onnan 1763. szept. 3. rendelet érkezett, mely szerint: Melczer és az egri püspök által kinevezendő biztos vizsgálják meg a szatmárnémetii ref. egyházak fundusait s tudják meg, vaj-e a két helyen három papra szükség? Mi előtt e kérdésre a küldöttek befeleltek, fensőbb helyről megparancsoltatott, hogy a papoknak kész pénznél egyéb ne fiztessék és a néptől önkénytes ajánlásnál egyéb ne kívántassék. Melczer s a püspöki biztos (a szatmári plebánus) felterjesztvényökben elmondák, mikép Szatmárt mindenik ref. pap fizetése: 125 frt., 20 köből búza, 40 köből bor; mely fizetés 1759-ig a város pénztárából, szőlője terméséből, földjei, malmai jövedelméből, attól fogva pedig a papbérből telt és telik ki. Ezeken kívül a papnak halottak feletti szónoklásért és esketésért 51 kr., keresztelésért 6 kr. az egyháznak harangozásért nagy harangtól 51 kr., kisebbtől 12 kr. jár. Kiküldetésök második részét a biztosok hűségesen elhallgatták; de a tanács teljesítette azt, mit ők kifeleltek: nyilvánította t. i. egy okadatolt felterjesztvényben, miszerint a három pap Szatmárt és Németiben nagyon is szükséges; Szatmára két papot kíván a nép nagy száma s a nagy templom, melyben egy ember egészsége veszélyeztetése nélkül nem szolgálhat folyvást; Németiben is szükségessé tesz egy papot a távolság s a két város közt előmlő gyakori vizáradás. Volt az egyháznak tőkepénze is, mint a küldöttség jelenti, s annak kamatai felől akkép nyilatkozott, hogy azokat lehetne a belső személyzet fizetésére fordítani; de minthogy azon tőkéről oly jelentős tétetett a szepesi kamarához, mintha azok nagy uzsorára vólnának kiadva, s azt sem lehet bebizonyítani, hogy kik tartoznak azon összegekkel az egyháznak: a kamara azok bevételeit befiltá; ezen tőkéket a küldöttség is semmiknek tekinté mindaddig, míg a felmutatott

kötelezvények után a feljelentés alaptalansága felől teljesen meggyőződött, s a pénzalap valóságát kénytelen kellett elismerte.

Az említett biztosság jelentésére 1754. július 8. fensőbb rendelet érkezett, mely szerint három pap tartása a népet szerfelett terhelvén, a két városban csak két pap tarthatása engedtetik meg, kik szükség esetében egymáson segíthetnek; fizetésök, valamint a két kántoré, egyházfiaké s harangozóké felvettethetik ugyan a ref. lakosokra, de a nép e dolog felett előbb a tanács előtt egyezkedjék. E parancs jul. 25. a tanács, papok és plebános jelenlétében felolvastattott s a papokkal egyezkedés megrendeltetett. De Hajdu István főesküdt (tribunus) folyamodást nyújtott aug. 1. a tanácshoz, melynek az összes protestáns lakosság irt alá; melyben arra kéri a tanácsot, miszerint a rendeletet fogathatja addig ne vétesse, míg a fels. királynéhoz intézett folyamodásra válasz nem érkezik. A tanács határozat nélkül oszlott szét; a csoportosan egybegyűlt nép pedig oly ingerültséget mutatott, hogy a bíró attól tartván a parancsot végrehajtani nem bátorkodott. E felírásra a helytartó tanács szept. 16. kemény tartalmú parancsot küldött, mely midőn october 13. közzététetett, az egyház gondnokai nyilvánították, miszerint egyik papjokat, Kabai Andrást, már eleresztették.

A megmarasztott Kevi fizetése 1755. apríl. 22. 220 ftra. szabott, melyet az egyház előljárói a hallgatókra hadi adójokhoz mérve rővtak, minden forint után 10 krt. Kevi nehéz természete miatt 1756. tavaszán elbocsáttatott Konyárra. Nyomtatásban fenmaradt művei. 1. *Dissertatio de variis sacris. Praeside Vogetio. Andreas Kevi Debrecino Hungarus. Tarjecti ad Rhenum 1741.* 2. *Dissertatio theologica de creatura gemente, ejusque apokaradokia in Rom. VIII. 19--23. Trajecti ad Rhenum 1742.*

Viski Pál, viski fi, 1576. hozatott Kevi helyére Kémerről. s 1761. meghalván az egyház költségén temetett el.

Kapolyi Gergely 1761. szept. 13. ideiglenes papnak hozatott Debreczenből, hol szolgálaton kívül tartózkodott; más évben Batizra ment. Vetési pap korában Szatmárról haza felé gyalogolván útközben megfagyott. Javai felett az egyház és királyi udvar perre keltek.

Egy szép dolgot hoz elő az én szívem! Egy jeles papról lesz emlékezőselem! Szilágyi Sámuel, fia a hírneves debreczeni tanárnak, piskárosi Szilágyi Mártonnak 1762. márczius 13. hozatott Szatmárra. Született 1719. febr. 19. Schultens őt természet remekének nevezte. Debreczenben 12 éves korában a nagyobb tanulóknak a görög, élte 14. évében pedig a zsidó nyelvben adott közleczkéket; ezek mellett bámúlatos előmenetelt türttetett ki a tudományok minden nemében. 1735. a helvécziak s hollandi akadémiákra ment, hol a nagytudományú Wérenfels halálára irta azon görög verseket, melyeket Budai Ezsaiás „Régi tudós világ históriájában“ kinyomatott. Tudományos útazása közben a latin, görög, zsidó s arab nyelveken kívül az olaszt, francziát s németet is annyira magáévá tette, hogy azokon folyvást beszélt. Visszajővén 1742. Debreczenbe, történet és mértan s latin irodalom tanárává lőn, s tanszakaiból tanítványai számára jeles kézi könyveket készített. Atyja halála után a theologia tanításával bízott meg, mely hivatala mellett 1758. az egyházkerületi gyűlések jegyzőkönyveit is ő szerkesztette.

1759. diószegi pappá lett; onnan 1762. Szatmárra hozatott; itt 1765. püspöki méltóságra emeltetett; 1766. papul, szülő honába Debreczenbe vitetett. 1779. a gutatús meggyengítettte s mint hivatalaira képtelen jószágába, Kovácsiba költözött, hol 1785. július 16. elszenderedett s hatvanöt pap jelenlétében eltemettetett.

Fenemlített munkáin kívül magyar versekbe öltöztette s kinyomatta Voltaire Henriását. A Maróthi Ferencz felett mondott gyászbeszéde a Museum helveticumban jelent meg. Jelesebb verseit pedig Tóth Ferencz adta ki a püspökök emlékiratában, hol szép tulajdonairól bővebben olvashatni.

Szatmáron laktakor a jézsuitak tovább folytatták tulbuzgóságukat. Itt 1761. az egyház új paplakot kezdett építtetni. A superior az épületről oly feljelentést tett, mint-ha ezt igen pompással akarnák építeni; a hozzá szükséges költségek a népet szerfelett terhelné. Erre a helytartó tanács 1762. szept. 3. az építkezést rögtön letiltotta s a feladás valósága megvizsgálását az egri püspökre bízta, ki a vizsgát a feladó superior, Andrási Ferencz, jelenlétében s utasításai mellett tartotta meg. Mind a mellett a feladás igazságtalannak s alaptalannak találtatván, az egyház folyamodványára, mely Domokos Márton által szerkesztetett 1763. aug. 8. az építkezésre engedély adatott. Azért is szorongatta a superior a ref. lakosokat, hogy a római katolikusok ünnepeit meg nem tartják; ünnepek alkalmával házankint vizsgáltatta az atyafiakat, ki mit mivel? s hetenként a tanács elé terjesztette hosszú névsorát azoknak, kiket küldöttei munkán kaptak, kik rendesen pénzre büntetettek.

Szatmári István 1766. jött Szilágyi helyére.

Negyedik korszak 1790—1861.

Marcza Mózes, a nagy tudományú férfiú, 1768. hozatott Szatmárra. Debreczenben tanult. 1760, böszörményi tanító volt, onnan akadémiákra ment s kismarjai pap-pá lett; onnan hozatott Szatmárra. Itt 1769. egyházvidéki ülnökké, 1777. jegyzővé, 1778. esperessé emeltetett; 1794. elgyengültsége miatt 100 forinttal nyugalmaztatott; esperességét megtartotta 1795-ig, mikor meghalt. Ő kezdte az anyakönyvet jó renddel vezetni; az iskola könyveit ő szedte össze s azok közül sokra bírálatot írt. A czehek az ő idejében vallásuk elvével és szabadságával ellenkező tartalmú oklevelek váltására kényszerítették; mit a ref. kádárok tenni nem akarván 1768. mesterségek gyakorlásától mindnyájan eltiltattak. A római katolikusok ünnepeinek meg nem tartásáért 1779. sok mester pénzre büntetett;

s mivel az ekzekúciónak csoportosan állottak ellent, okleveleket sem akartak váltani: a tanács őket 1780-ban 4, 8 20 frtjával. 800 frtra. büntette; ezen kívül 100 csizmadia mestert; mint ellenszegülőt, 20 frtjával. 2000 frtig. marasztalt el. Ezek fizetni nem akarván megyei küldöttség jött vizsgálatra, mely magát számos hajdúkkal biztosítván az ellenállók főbjeit tömlöczre hányatta; 12 csizmadia mestert czehmesterükkel együtt vason a megye tömlöczébe kísérte-tett, kiknek fogság idejét a helytartó tanács egy hónappal toldotta meg; csak akkor bocsáttatta szabadon, midőn a türelmi parancs (edictum tolerantiale) megjelent.

Igy visszatérván az egyház erőszakosan felzaklatott s jó darab időre számúzótt békéje a ref. egyház 1786-ban elhatározta új templom s toronyépítéshez fognia. Nagyszerű temploma alapját 1788. szept. 11. tette le, s az akkori körülményeket öntáblába metszve az alapkőbe helyezte. Az építés 1807. végeztetett be s a templom szeptemb. 27. szenteltetett fel, tanítást tartván abban Diószegi Sámuel debreczeni pap. Az építési költség, mivel marhas és gyalog munkát a nép ingyen teljesített, összesen 21239 frt. 5 1/2 krba került.

Törvény által lévén biztosítva 1792. a vallásszabadság az előljáróság tüstént második papról kezdett gondoskodni, s miután önkénytes ajánlatokat a czehek is tettek, Tarczali József meghívatott második papúl, ki akkor Bécsben tartózkodott. Őt 1795. a németi egyház meghívta: a meghívást elfogadta; hol egyházvidéki jegyzői hivatalt is vitt. 1815. meghalt.

Sárközi Zsigmond 1794. nov. 12. hozatott Marcsa mellé hivatalsegédnek, ez 1796. Ökörítőra vitetett Látván az előljárók 1795, hogy két rendes papnak rendes laka nem lévén az egyházi személyek közt sok kedvetlenség merül fel, elhatározták csak egy papot tartani, s így hívták meg Németi Istvánt, ki Debreczenben született, ott széniorságot is viselt. Akadémiákról visszatérván lett tordai, azután nánási pap, onnan Szatmárra hozatott. Itt 1798.

egyházvidéki ülnökké, 1803. jegyzővé emeltetett; 1808. Szoboszlóra vitetett, hol kedvetlen házi körülményei miatt hivatalát elhagyta s magánosságban halt meg. Szatmárra jöttével fizetése 300 frtra. emeltetett, és számára a város majorhelyet méretett.

Ezer nyolcz száz ötben s 1809. az egyházi és iskolai személyzet fizetése a városi pénztárból felsőbb helyen megengedtetvén részére (a Németi Istvánéra) 300 frt. (melyhez az egyház 100 frtot. toldott), 16 öl tűzi fa. fordulóként hat köblös föld, hat boglyás rét; az egyházfinak 40 frt. a harangozónak 60 frt, rendeltetett.

Laki Sándor, mint iskolatanító, 1797. második papnak is kineveztetett; ez világi hivatalra lépett. Utána

Széles András jött 1798. ki Matólcson született, Debreczenben tanult; onnan hozatott professzornak s második papnak Szatmárra, 1800. Németibe ment át, honnan esztendő múlva akadémiákra indult; de Bécsből tovább nem mehetvén visszajött Kisarba, hol 1805 egyházvidéki ülnökké lett, 1808, Gacsályba, két év elteltével Egribe vitetett; e lakását károm hét mulva Csekével cserélte fel; onnan Váriba, onnan Kerecsenbe s végre Barkasóra költözött, hol 1842. meghalt a jeles pap, ki a törvénytudományban is nagy jártasságot s a törvénykezésben nagyszerű hivatottságot és ügyességet tüntetett fel élte utolsó éveiben, s hozzá a fiatal (ő szerinte előhasú) ügyvédek mint édes atyjukhoz zarándokoltak jó tanácsért, melyért aztán az öreg paternek sok kalácsot vittek. Ily sok helyváltoztatás és költözködés tömérdek viszontagsággal és kárral járt, (mint a magyar ember mondja: három költözködés egy elégs). Annál nagyobb tehát érdeme, hogy ennyi viszontagság között az egyházvidék javára többet tett, mint, Ember Pált kivéve, előtte és utána sok mások. Ugyan is 1808. a szatmári egyházvidék levéltárát rendbe hozta. Évi közvizsgák, látogatások alkalmával minden helység irományait megsemlélte, az azokból tett jegyzeteiből az egyházvidék történetét helységenként kidolgoz-

ta. A belső személyek fizetése meennyiségét és módját gondosan kitudakozta s írásba tette, egyszersmind az egyházi javak összeírására s nyilvántartására útastást adott.

Inczédi József 1805. hozatott káplánnak tavaszkor, december hónapban pedig fizetése az első papéval egyenlővé emeltetvén második papnak marasztatott meg. Külföldi akadémiákról jött Szatmárra, honnan 1812, Krassóra, onnan Porcsalmára, onnan Tiszabecsre, végre Szamosujlakra költözött, ott meghalt.

Gáti István 1808 jött Németi István helyére. Született 1749. ápril. 8. Mándon, hol atyja lelkész volt 1759. ment Sárospatakra tanulni, onnan 1763. Losoncra, hol utóbb elemi iskolát tanított. A debreczeni főiskolába 1769. ment; onnan 1772. apróbb gyermekek tanítójának, akkori nevezet szerint coadjutornak, jött Szatmárra. Innen 1774. akadémiákra indult, de a tamásváralljai atyafiak Ugocsa megyében papnak meghíván hozzájok Bécsből visszatért. Onnan 1778. átment Dabócra, onnan 1779. Husztra; onnan 1787. aug. 29. Szigetre költözött, hol papi hivatala mellett négy évig a nagyobb tanulókat, vulgo diákokat, is oktatta; ugyanott 1798. egyházvidéki jegyzővé, 1800. esperessé, 1801. megyei táblabíróvá emeltetett. 1803. papságát letette, esperességét megtartva nyugalomban élt mind addig, míg Szatmárra hozatott. 1831. elgyengült aggkora miatt 200 pft. fizetéssel nyugalmaztatott, 1843. megszünt munkálkodni.... meghalt.

Egész élete az igénytelen öregnek. kinek arczépe képtárunkban a Kazinczi gipsz és Szécsényi bronz mellszobra közt szerénykedik, kezében Locke filozofiáját tartva szakadatlanúl a magyar irdalomnak és tudományosságnak volt szentelve. Írása utánózhatlan rosz, betűi éktelenek, de a gondolatok, a kifejezések, melyek e rongymezbe burkolvák, saját, örök becsűek. Több könyvet írt, mint mások elolvastak; könyvtárunkban több mint 20 nagy, de igen nagy kézírata hever, melyek olvasása igazi urdolga.

Nyomtatásban megjelentek: 1. A máramarosi éhség

leírása, versekben. (Kár, hogy versekben! Még akkor, mikor e mű íratott, 1792. nagyon döcögött s botorkázott Pegazus a magyar Múza alatt; az is megesett, hogy Pegazus hasra. a múza sárba bukott). 2. Hazafüti elmélkedés a magyar nyelv dolgában 1795. jutalmat nyert 3. Természet históriája 1795, mely mint e téren első magyar mű, több tanodákban tankönyvül használtatott. 4. Fattyú megvilágosodás. 5. Tachygraphia vagy gyorsírás módtana 1820. 6. A magyar nyelv természetét tárgyzó kérdések fejtegetése; jutalmat nyert. 7. Oratoria, Fontos beszéd tudomány, Sárospatak 1828. Kéziratban hagyta Aeliánus taktikája magyar fordítását; továbbá Pasigraphiáját, melyen Szatmárra jött óta szinte halálaig dolgozott, de el nem készíthette!! Ott működött s izzadt az igénytelen öreg magyar ember a nemzet napszamosai között, kiknek fizetése azon időben guny és kinevetetés vala!.. A nemzet génusza viraszszon fáradt tetemeiből szétomlott áldott porai fölett!!

Kassai János a fent 1733. említett Kassai fia, 1812. jött Szatmárra; innen 1817. Tiszaföldvára ment, s ott igen elgyengülvén hivatalát letette s meghalt 1845-ben.

Ezen Szatmárra 1812-dik évben jött Kassai Jánosról, és a Nagy M. összeszedvényei szerint 1733-ban itt pályázott Kassai Jánosról, mint amannak apjáról, — Máté-szalkai lelkész n. t. **Papp István** ur, — ki a s. pataki füzetekben megjelent szatmári egyház történelmét komoly figyelemre méltatta, következő igen alapos s nagy becsű észrevételt küldött e történelemhez: Nem kerülhetett ki figyelemet azon állítás, hogy: az 1812-ben, Szatmárra ment Kassai János lelkész, fia lett volna ama Kassai Jánosnak, ki mint lelkész 1733-ban vitetett Szatmárra. Ezen állítás hibás adaton alapulhat. Nekem ugyan nincs e tekintetben írott ellenadatom; de van pozitív tudomásom arról — mintán ezen Kassai családot tövétől, hegyeig ismertem — hogy a T. Földváron elgyengült, s lemondott Kassai János, ha élne most 80 éves volna; tehát 1780-ban

született. Feltéve már — és abból nem is engedve — hogy az ő állítólagos atyja, 1733. mikor Szatmárra vitetett — volt legalább is 30 éves: akkor fiát, a földvári papot, 77 éves korában nemzette volna, — mire Ábrahám óta, nem igen tud példát felmutatni a történetírás.* De több ennél még az, hogy a földvári. Kassai János testvér öcsce: Ferencz — ki Szalacson halt el 1849-ben — tíz évvel volt ifjabb bátyjánál; így hát az öreg Kassai Jánosnak, 87 éves korában is tevékeny férjfiúnak kellett volna lennie, hogy tőle az erős testalkatú Kassai Ferencz is származhassék. Még is tovább megyek: Kassai Ferencznek, tehát Jánosnak is atyja, 1800 — körül halt meg — mikor Ferencz fia 10 éves volt. E szerint ha az ő atyjuk az a Kassai János lett volna, ki Szatmáron 1733-ban szolgált: úgy az öregnek, körül belől 100 éves korában — tehát teljesen elgyengülve kellett volna elhalnia; pedig az ő atyjuk, erőteljes korban halt el, mint ezt, néhai Kassai Ferencz urtól elégszer hallottam. Aztán, nem is Szilágy-Sámsonban, hanem Bagamérban, nem is szemvilágát veszítve, hanem ép szemekkel hunyt el.

Gráti András, ki Dobrán született, akadémiái utazásából megtérvén, Kassai János elmentével 1817. tanítóból itt pappá választott, 1829-ben halt meg; helyére

Mészáros István 1830. hozatott, ki 1788. aug. 7. Zsarolyánban született, honnan 1801. Sárospatakra vitetett; tanulói pályáját a szép híré, mindig humanus szellemű kollégiumban folytatta és végezte; mint primárius diák könyvtárnok volt s három éven át publicus preceptori hivatalban javította a magyar vért növendékeiben, kik róla, emberhez legillőbb humanus bánásmódjáról, kedélyes társalgásáról mind addig meg fognak emlékezni, míg közülök egy fog élni. Patakról 1819. Mikolára, onnan 1821. Csengerbe s 1830. febr. 12. Szatmárra hozatott lelkészül; itt

*) Vannak esetek; de az is igaz, mikép: vén fának, férges a gyümölcse. B. G.

1833. egyházvidéki ülnökké, 1836. főjegyzővé választott; 1852. szept. 22. esperesi hivatalra emeltetett; azóta folytonos figyelemmel kísérve az idők jeleit, a körülményeket komolyan fontolgatva, ügyesen és eszélyesen közölgeti a vágást, melybe sok vigyázatlanok nyakig hulladoztak ez évek alatt. Él és ügyesen társalog most is a 73 éves férfiú (nem aggastyán) azokkal, kik a kedélyes beszélgetést érdeklél hallgatják.

Itt (a mennyiben e sorok, már az 1861-dik év febr. havában nyomtatnak) átszáll a történelem, — hogy egyzersmind korrajz is legyen az 1860-dik évből az 1861-dik év eseményeire is. Klio, a történet komoly Múzsája, nem olyan mint Thémis — a törvénykezés és jog költött Istene, — kinek viaszok orrát az ügyvédek csára hajszara görbithetik. A történelem földadata: elniondani az eseményeket, úgy, a mint voltak; — s ha a jelent is szabad felölelnie: a mint vannak. — Mészáros István esperes úr, azon napok és holdnapokban, midőn a protestans egyház solid szerkezetű hajóját a veszély tornyos hullámai fenyegették, — a szatmári egyházmegye hajója tatján, aggkora daczára is, emberül megállott; — midőn még „palam mutire piaculum erat“: fölemelé szavát szabadon, beszélt ellekkesedve s lelkesítve a híveket, hogy a hitben ne csüggedzenek; — az elnöklete alatt tartott Szatmár egyházi és szatmári — egyházmegyei gyűlésekben előadá a viszonytagságokat és hányatásokat, melyek a protestans egyházat eleitől fogva rongálák, bágyaszták és emészték; — de melyek, annak életerét kicsapolni, erejét kifogyatni azt beteg vagy halálos ágyba dönteni, minden nemes és nemtelen eszközök elhasználása mellett is — képesek nem lehetének! Mind ezeket a jeles lelkipásztor és sok érdemű esperes bámulandó elszántsággal s némi önáldozatrai készséggel mondá el. — Közbizalom gyűrűzé körül az elszánt hitbajnokot; — fenhangon nyilatkozott erányában a tisztelet nappal és éjjel!... És midőn az egyházak az 1848. előtti jogok gyakorlatába visszahelyezkedve, a képviseleti

rendszer alapján esperest választának, a férjfiút, kinek — mint közhivatalnoknak — végső holdnapjai és napjai valóban legfényesebbek, a nélkül, hogy formászerint kérte volna nyugalmaztatását (melyet pedig tenni határozott akaratú volt) — nyugalmaztatott;... s helyette esperesül, a magyar irodalom egyik becsületes napszámosát, — az Úr szöllejében fáradhatlan szorgalommal s nagy haszonnal munkálkodó avatott kertészt, — a közönség becsülését, pályatársai közt (ez idő szerint) leginkább kiérdemlett lelkipásztort, a szatmárvidéki egyházmegye ékes tollú főjegyzőjét, a porcsalmi lelkészt Kiss Áront választák meg! — Ez Kiss Áronnak: méltó megtiszteltetés! — És ha e tömördek munkát követelő s parancsoló napokban, — a közhivatalokban megöszült s élte alkonyához közelgő — volt esperes urat, valami vigasztalhatja; az egyéb nem lehet, mint annak elősejtése és szinte biztos tudása, hogy: a hajó, mely a tengervihartól már — talán — megóvatott s megmentetett: ügyes és fáradhatlan karok és élesen látó szemek által fog, időjáráttal, a rég nem látott kikötőbe el, bevezettetni. Úgy legyen!! —

F és ú s András, a nyugdíjazott Gáti István káplánja, 1831. marasztatott szatmári rendes papúl. Született Híripen, hol atyja pap volt. Tanulását Szatmárt, Debreczenben s Göttingában kezdte, folytatta és végezte? nem végezte, holtig tanúlt! Szatmárról 1841. Debreczenbe vitetett, s ott egyházkerületi jegyzővé választatott. 1843¹/₄ mint országgyűlési hitszónok Pozsonyban hivatalkodott s érdemei méltánylásaul a követi kar által több darab ezüst művekkel tiszteltetett meg. Egyházi beszédei, melyeket I. Ferencz magyar király halálakor, továbbá a melyet Szatmárról Debreczenbe költözte alkalmával és melyet Budai Ézsaiás felett tartott, s végre az 1843³/₄ országgyűlési beszédei, melyek tömörségöknél fogva, az egyházi szónoklatnak, mindenha maradandó becsű remekei maradnak kinyomattak. —

Lugossi József, ki Debreczenben végzett tanúlói pályája s akadémiai útja után felsőbányai pap s esperes Lu-

gossi József édes atyja házához tért vissza, 1841. nagy pompával hozatott Szatmárra. A minden okosoktól méltán magasztalt, közösen szeretett, széles és mély tudományú férfiú nem sokáig táplálhatta itt beszéde tejével és mézével a vele dicsekvő reformált híveket; gyengélkedő egészsége miatt a papi pályáról lelépett s még ugyanazon évben Szigeten hittan tanára lett; onnan Debreczenbe vitetett tanárul, hol most is él és munkálkodik ernyedetlen szorgalommal, naponként izmosodó, mondhatni óriásodó lélek-erővel, teste erejében naponként fogytakozva; értelmezi édes anyanyelvünket, ismertetni kívánván annak szellemét s kimeríthetlen drága kincseit mindazokkal, kik magokat a magyar névre érdemesíteni kívánják. Méltó s kitünő tagja a Magyar Tudományos Akadémiának, melynek kebelében a legnehezebb és leggyönyörűsebb pályán üdvös tevékenységet fejt ki.

Berki István komáromi fi, hol 1810. január 10. született. Alsóbb iskolai pályáját a komáromi hajdan virágzott ref. gimnáziumban végezván felsőbb tudományokért Debreczenbe ment, hol a bölcséleti, jogi és hittani pályát 1826. november 1-től 1832. szept. 1-ig végezte be. Mint esküdt diák a debreczeni gimnáziumban 183 $\frac{2}{3}$ -ban a grammatikai I. 183 $\frac{3}{4}$. a II. humanitatis vagy veter. orátori osztályt vezette. 1836. és 1837. contrascribái és széniori hivatalokat viselt. 1838. a bécsi, jénai, lipcei, hálai és berlini egyetemeket látogatta meg; tudományos utazása után békési, 1841. debreczeni segédlelkész volt a jeles püspök Budai Ézsaiás mellett. 1842, hozatott szatmárra, hol 18 év óta hirdeti az igét. Mint kathedrai beszédei, ugy rendes beszéde mondatai is művésziülégg szerkeztettek, költői virágokkal gazdagok, kivált gyász beszédei, és különös alkalmakra készített művei. Oly magyar családapa, oly eszélyes gazda, oly böles gyermeknevelő kevés van a mai férjek, apák, gazdák és nevelők közt mint Berki István, ki a társaság körökben is minden alkalommal kitünteti azt: mi az a „practicum populare“.

Az 1860-dik év alkonyán a Szatmárvidéki egyházmegyét alkotó egyházak képviselői által egyházmegyei ülnökké választatván, meggyőződhetett a jeles férjfiú végre (bár a közvélemény szerint igen későn) arról, mikép: e vidék értelmes protestans népe is örömet koszorúzza meg az érdemek fiát s a tudományok hivatott bajnokát, ha szinte az, előle, a szerénység igénytelen palástjába burkolózik is, nem hirdetvén dobszó mellett az utcák sarkain, a fürdők előcsarnokában és a városok piaczaiban nagy voltát a csoda dolgoknak, melyeket véghezvitt*),... mint igen sok — ő hozzá legkevésbé hasonlítható szájhősök, léha thaumaturgusok cselekesznek napjainkban. ! —

*) Lásd bővebben jellemzését az ily. emberkének Horácz gúny verseiben több helyütt. B. G.

II. Szakasz.

A SZATMÁRI REF. ISKOLA.

Nem léphetek addig mezejére a szatmári iskola történeteinek, míg ki nem mondom, miszerint némely szatmári pap és tanár keresztnévét Szirmay és Lampe ellenében azért cseréltem meg, mert minden kétséget kizáró emlékiratinkban úgy találom azokat, a mint én irtam. Így mélyen tisztelt Fáyunk drótosával magamon körülhadarva: tekintsünk be iskolánk régi, újabb és legújabb történeteibe!

A tudományok fáklyáját a XIV. és XV. században Szatmárt a Domonkos és Minorita szerzetbeli atyák lobogtatták; itt találta őket a XVI. században a reformáció is, melynek fénye az áldott emlékezetű atyák működését, mint a feljövő nap ragyogó fénye a szerény csillagok pislogó mécseit, elborította, s az őс egyház hitsáfárait a térről, mely a a reformátorokat küzdhomokára várta, másfélszáz évre leszorította; és ha a nagy eszű Pázmán Péter nagy tehetségű jezsuitáit ide nem utasítja: városunkban talán e napig is folytonosan és egyedül csak protestáns tanárok hintegetik a tudományok magvait s ápolják az egészséges magvokról nőtt, a gondos ápolás közt felizmosodott és tiszta ízű gyümölcsökkel gazdag növényeket. Ámde az erőnek, hogy fokoztassék és csodás hatalmát kitüntethesse, akadályok keljenek!... a fiatal pályázónak versenytársakra lőn szüksége, kik mellett és kik felett életrevalóságát kitüntesse!... és a versenytársak időszakonként néha éles, néha tompa, sokszor nemes, néha nemtelen fegyverekkel, néha lesből irányzott mérges nyilakkal és sötétben elrobbantott parittyákkal dolgozának és orkodának. hogy megelőzzék vagy megejtsék a küzdelmek közt haladót; és egy pár ízben az enyészet tengere partjára, a meredek lejtőre szoríták az eszélyes hátrálót;... de soha be nem buktathaták, sem a számára megásott sirba be nem fektetheték.

Hogy szatmári ref. tanodánk régmúltját, pályázásának kezdő idejét pontosan meghatározhassuk: arra, szomorúan valljuk be, tehetségünk nincs! De hogy itt a Luther reformációja után csakhamar főiskola alakult, azt két, bárkinek is fölmutatható okirattal igazolhatjuk: egyik emlékirat az egyház, másik a város levéltárában őriztetik.

Az egyik így hangzik: „Schola Szatmarina ab immemoriali tempore suos habuit rectores et studiosos togatos plus minus 10. Anno 1610. schola haec in celebrem gymnasii formam mutata est“.

A másik a tanács jegyzőkönyve elején így szól: 1607. septembris:

„1. A scholához való segítség. A scholabeli deákoknak az város az régi szokás szerint főzet, nem coacte, hanem kiki jó akaratjából, a miként Isten sáfárrá tette, ha ezen megelégednek, ez mellé segítségekre adnak 20 köből búzát. Ez mellé vegyék a város jó akaratját.

2. Ha ez mellé nem akarnak állani, a város azt rendelte, hogy egyik malomnak szombati jövedelmét nekik adja, és abból táplálják magokat. Az főzés maradjon hátra, mivelhogy az féle nehéz beszédek, ellenkező szók ne találtassanak, kiből mind mi, mind a tanuló ifjaknak serege megbotránkozván felháborodjék. Ha ez mellé állnak, maradjanak vesztegséggel, tanuljanak. A város ugyan nem áll bosszút ő rajtok, hanem minden emberséggel leszen hozzájuk“.

Hogy szatmári tanodánk történeteinek előadásában is némi rendszert kövessünk: azzal olvasóink könnyen unatkozó s kifáradható figyelmének tartozunk. Értekezzünk tehát:

A. Tanodánkról, mint kollégiumról. B. Az iskola igazgatásáról. C. A deákok élelmezéséről s jövedelmök forrásairól. D. A deákok kötelességeiről. E. A könyvtárról. F. A tanárokról s az eseményekről, melyek hivatalkodásuk ideje alatt kifejelettek és lefolytak.

A. A szatmári tanoda, mint kollégium.

A szatmári egyház történelmét komolyan vizsgáló olvasó alapos meggyőződést szerezhetett arról, mikép annak, hogy a szatmári iskola jobb rendbe hozatott, megnagyobbított s kollégiumi rangra emeltetett, főszközlője a nagy nevű hazafi Milotai Nyilas István lelkész vala, ki itt 1607-től 1618-ig hivatalkodott. Ő az iskola hasznára és megalapítására a következőket tette.

a. 1607. a felbőszült s oszlani kezdett tanuló ifjúságot lecsendesítette s annak élelmezésére a várost rábirta.

b. 1608. a tanácsot, mely 1694-ig tisztán református tagokból állott, rábeszélte, hogy a régi iskolatelket, mely a lelkészi lak mellett volt, 60 r. forinton adja el, s a helyett a mostani tágas és kitünő helyen lévő telket 500 frton. vásárolja meg.

c. A tanárok fizetését biztos alapra kívánván fektetni 1610. január 1. következő jegyzőkönyvi czikk szerkesztéséről gondoskodott:

„Memoriale“

„Minthogy az ur Isten városunkban az ő plántás kertét, scholánkat, oly helyen mutatta, melyben a tanuló ifjakuak tágas helyök lehet, annak okáért a jelenvaló és jövőendő időeknek állapotjokhoz képest a becsületes tanács úgy rendelte, hogy a mikor alkalmatosság adatik, wittenbergus scholamestert tartson, a mikor pedig abban fogatkozás lenne, hon hazánkban tanult deákot. Hogy pedig valami innovatio se a fizetésben se az didactrumban ne lenne: tetszett a becsületes tanácsnak, hogy mind az két rendbeli scholamesternek fizetését megjegyeznék“.

„Németországban tanult scholamesternek esztendeig való fizetése ez: kész pénz 80 frt. 20 köből bor, 17 véka búza, didactrum, halott pénz“

„Hon Hazánkban tanult scholamesternek fizetése ilyen: készpénz 56 frt. 6 véka búza, didactrum, halott pénz, bor 12 köből“.

„Ezen végzést irtam be a város könyvébe az becsületes tanács akaratjából: Milotai István a szatmári ecclesia lelki pásztora. Jan. ao. Domini 1610“.

(Hogy e fizetés a hajdani szűk pénz és szerfölötti olcsóság mellett nem volt csekély, kitetszik e következőkből: Erdélyországban, a szomszédban, mint Buday Polgári Lexiconából olvasható, 1583-ban 5 nagy köből búza egy frton. 45 veder bor szinte egy forinton kelt; Szatmáron pedig 1593-ban egy font hus ára másfél pénz, egy iteze bor egy pénz volt, mint Szirmay írja).

d. Az oktatónak és deákoknak járó pénzt 1610. a tanács által meghatározattatta, s 1616. következőkép szabályoztatta: „Reminiscencia seu recognoscentia pro amplissima D. Sanctorum universitate cittis huius Zatmár ac r. dominis rectoribus scholae huius Zatmarinae, nec non pro alumnis eiusdem facta et introscripta in anno domini 1616.

Nos Michael de Debreczen. Judex primarius ceterique jurati assessores et senatores istius cittis Zatmár, damus pro memoria, quibus expedit universis et singulis horum notitiam habituris: mivel hogy Istennek gondviseléséből a tanuló ifjakat városunkban és scholánkban megszámosítottak, ahozképest tetszett minékünk a scholabeli ifjúságnak instantiájára, hogy az 1610. esztendőben 1. január az halottak fizetése felől való végzésünket reformálnók a scholabeli ifjúságnak előmenetelére, melyet mi ekképen rendeltünk és reformáltunk.

A generale funustól fizetünk dr. 48; ennek a 16. pénze legyen a mesteré és a többi közönségesen a coetusé. Két classistól tartozunk fizetni dr. 32; ennek is az 16 pénze mester uramé. Egy classistól tartozunk fizetni dr. 16 ennek is az 8 pénze mester uramé, és akképen kell procurálni a halottak után való munkásságnak jutalmát és így osztassék el egymás közt.

Végezetre, mivel a szatmári vár és a szomszéd Németi város más és külön harang és bírák alá helyeztetek, az felől ellenkezőképen rendeltünk; ha az deákság

a halott temetésére hívatják avagy generaliter avagy pedig bizonyos classist; annak az fizetéséhez mester uramnak nincs is közi; sőt másszor is semmi is ne lehessen. Ha ő kigyelnét personaliter hívják: szabad vele, ha meggyen fizetés mellett avagy nem. Eképen kell érteni minden idegen helyek, városok és faluk felől is.

Az iskola virágzóbb állapotra lett emelkedésének ideje tehát 1610. évre esik. Itt kezdődik a tanoda jegyzőkönyve, melybe a tanárok és tanítványok neve a az volt beírva: hová költöztek ezek időszakonként Szatmárról. E biztos okirat nyomán tudhatjuk azt, mikép itt elébb egy, azután két rendes tanár adta elő a latin, görög és zsidó nyelvet; hit, bölesészet, mér- és történettant; és hogy az alsó osztályokban deákok tanítottak. Felsőbb vagy akadémiái tudományokat hallgatók, vulgó deákok, 1610-ben 34-en voltak, kiknek száma évenként annyira szaporodott, hogy az iskola könyve 1724. 90-et mutat fel. Ezek mintán itt pályájukat bevégezték, részint tudományuk gyarapítása végett Debreczenbe, Sárospatakra, Kolozsvárra, Enyedre, részint tanítókul mentek a vidéki helységekbe s a főrendek és nemcek ndvaraiba.

A szatmári kollégium 1754-ig virágzott, akkor fensőbb hatalom parancsszavára megoszlott, csupán két elemi tanító tartása engedtetvén meg, a gyermekek itt csak a grammatikai osztályig tanulhattak. De e szomorú állapot, mint később látni fogjuk, jobbra fordult. Ekkor állott tanodánk másod izben sirja szélén, először pedig 1703-ban, midőn a a kuruczok földig éggették a várost.

A főiskolán kívül a boldogabb időkben, a XVII. században két melléiskola is állíttatott itt fel, egyik a városban, másik a hostátban. Bethlen Gábor ugyanis 1622. birtokába vevén Szatmár várát, abban a várörkatonák gyermekeinek oktatása végett iskolát állított; ez iskola épületét 1672-ben jézsuiták foglalták el. 1647-ben pedig a hostáti megszorodott lakosok külön egyházat alakítván iskolát is építettek, melybe évenként a főiskola küldött tanítókat.

Ez iskolában 1680-ig tanútlak a hostáti gyermekek; akkor a hostátot erdélyi és török hadak végkép elpusztították.

B. Az iskola igazgatása hajdan, később és most.

Az iskola épületében bennlakó ifjak száma 1610. 34-re szaporodván a jó rend kedvéért számukra és ellenökben rendőri törvények irattak s iskolai szék (sedes scholastica) alakíttatott. E szék elnöke az oktató volt; tanácskozó tagjai: a szenior (főgazda), kontraskriba (jegyző), velök négy s hat esküdt deák. Oktatókat a városi tanács hívott; szenior, kontraskribát szabad szavazattal és szavazattöbbséggel az iskolai ifjúság választott; az esküdt deákokat és alsóbb tanítókat (præceptores) az iskolai szék nevezte ki. Az apróbb kihágásokat e szék ítélte el. A büntetés pénzfizetésben, éjjeli örködésben, a hibának közönséges helyen a tanuló ifjúság előtti megvallásában (deprecatio), ekonomusság (konyhára ügyelés) teljesítésében, hátrább soroztatásban állott. (Börtönről szó sines a boldog és szent hajdanban szerkesztett emlékiratokban! Humanus kor lehetett az a hajdan kor!) Midőn pedig a büntény tanodából kizáratást vont magán, azt a tanítói szék maga el nem ítélhette, hanem a papokat s két három tanácsnokot is meg kelle hívni a vegyes gyűlésbe, meg akarák kimélni az előljárók a tanítói kart ily nagy felelősséggel járó ügyektől; szabadokká kívánák tenni az esendő fiatal embereket a tanítók önkényétől. Így ment ez a XVIII. század végeig s a XIX. elejéig. Akkor örökös igazgatók választattak, kik a hat osztályú gimnásiumok rangjára emelkedett iskolában a vegyes iskolai szék közvetlen felügyelete alatt és ellenörködése mellett az alantók véleményét is kihallgatva intézgették a szép hírű iskola ügyeit, mely az újabb időkben Debreczennek és Patakknak jeles tanítványokat s az elsőnek tudós tanárokat is nevelt. A minap, 1852-ben a magas kormány által lektüldött Organisations Entwurf-sabályai és paragrafusai szerint kezdett szerveztetni, mely szervezésre a tülatiszai egyházke-

rület szuperintendense Szoboszlai Pap István szólította fel a pártfogóságot! de a valódi szervezeten csak 1855-ben ment át, midőn a hat osztályú tanoda négy osztályú, és így al gimnáziummá degradáltatva direktor czímmel és névvel igazgató hívatott kebelébe, ki a szatmárnémetii tanügyi bizottmány közvetlen felügyelete alatt tanár társaival egyetértve, havonként tanári konferenciákat tartva, szép reményektől lelkesítette lesegeti, mikép izmosodik a viszontagságok szelei között az intézet, melynek hajóját a szatmári ref. egyház és a városi tanács mai napig képes volt, és hitünk szerint mindenha képes leend, megmenteni az elsüllyedéstől, azon szatmári egyházi és városi tanács, mely mindenkor figyelemmel kísérte az idők jeleit s mindig megértette az idők intését, és soha nem kimélé, ma sem kiméli, áldozatait 300 éves édes gyermekétől a szatmár-németii (most már, és még most) nyilvános al gimnáziumától.

Nyult, kapkodott é oly mohó kapzsian a Szatmári helv. hitv. Gymnasium igazgatósága a nyilvánosság után, mint milyennel más tanodák azt fogadták? Érdemlette é, a nyilvánosság elfogadásaért a közvélemény azon kiméletlen ostor csapásait, melyekkel — intra et extra. muros — súlytatott? — Nem utósó szükség esetében fogódzott e ahhoz, mint végső mentő szerhez? —: Mind ezen kérdésekre befelelt az igazgató, évzáró beszédének néhány sorával, melyek a s. pataki füzetek 1860-dik évi folyamában a VII-dik kötetkében is megjelentek, s itt következnek:

Midőn gimnáziumunkba, mint igazgató, beoltattam; hatalmas léptekkel haladt e városban, a közohajtás és közakarát a nyilvánosság felé. Nekem jutott a szerencse. megszerkesztteni a második fölterjesztvényt 1856-ban a nyilvánosság ügyében (az első kérvönyre, mely 1852-ben kiadott fel, mai napig sem érkezvén válasz). A fölterjesztvény, magasb helyeken: a fő tárgytól eltér engőnek találtatván, a megoszlott nagyváradi helytartóság: tárgyhoz lapultabb, praecizebb nyilatkozatot parancsolt.

A harmadik fölterjesztvény fogalmazása is rám bízott. Annak soraiból, vagy talán sorai közül, azt olvasá ki az illető hatóság, melynek jò szívú s tevékeny tagjai, úgytínek igen hirtelen ohajták sikerhez vezetni, miszerint: a szatmári gimnázium pártfogósága csak tréfál, a nyilvánosságot valóban nem kívánja, nem akarja! Megszerkesztetett; de már nem általam, a negyedik fölirat is. Válasza: a nyilvánossági okirat lön!

Midőn az okirat megérkezett: akkor lön megmentve a szatmárnémetii gimnázium azon szomorú sorstól, mely 1749-ben fölötte elvonult, midőn kollégiumi magasságából oly féltriviális iskolává törpült, melyben egy primárius és egy sekundárius preceptor tanítá a latin nyelv legvékonyabb elemeit. Azon napokban; midőn 1858-ban a nyilvánosságról szóló oklevél megérkezett: sovár pillantásokkal lesék a tagadó választ azon jò akaróink, kiknek intézetünk élete érdekökbe ütközik. Ezerháromszáz ötven (1350) p. forintunk volt évenként veszedelemben! mely, ha csak egy évre is lefoglaltatik: tanodánkban csak egyetlen tanár öntözgetendé Apollónk kertjének néhány szál szende virágait! pedig, hogy ez a végzetszerű szerencsétlenség, a tagadó válasz megjöttével, rögtön bekövetkezett: azt csak a kételheti, ki városunk akkori pénzügyeivel s körülményeivel, jó akaróink (?) politikájával, teljesen ismeretlen!

Mi, midőn a legszükségesebb áldozatot hoztuk meg tanodánknek: akkor arattuk a gyalázat vadóczát az elismerés tiszta buzája helyett! A pártfogóság megmentette saját gyermekét, e tanodát, melyet folytonosan szive vérével táplált;... ha e tett „véteknek“ mondható: neveztessek splendidum, neveztessek divinum peccatumnak: mert általa 333 éves iskolánkat vontuk vissza széléről az enyészet tengerének!.. egy életet mentettünk meg, melynek kimulta, itt e városban, e környéken: a tiszta magyarszelem, a jòzan fölvilágosodottság s a protestántizmus halála leendett!.. Mi a nyilvánosságért semmit föl nem adtunk,

csak ígértünk valamit a lehetőség esetében; de a meny-nyiben a lehetőség, e tiszta magyar szellemű városban, vagy igen sokára, vagy soha nem állhatanda elő: a józan morál e szabályánál fogva: „ad impossibilia nemo obligatur“ ígértünket soha be nem váltandottuk volna! Mi annyit tettünk, és sem többet, sem kevesebbet a multban, mint mennyit tett Sárospatak, Debreczen és más tanodáink algimnáziumai. Így értsük meg mélyen tisztelt közönség ez tigrét! E szavakat mondjuk el fölvilágosításul mindazoknak, kik nyilvánosságunkból oly rém szörnyet alkottak magoknak.

C. A deákok élelmezése s jövedelmök forrásai hajdan, az iskola pénzereje most.

Alapítványi tőkái a szatmári iskolának 1607-ig nem lévén, a lakosok önjóakarataukból sorban főztek a deákoknak. Akkor rajtok állván a választás a sorban főzött étkeket enniök, vagy a város malma szombati vámjövödelmét elfogadniok, ez utóbbit választották s külön felügyelet alatt magok főzettek. A konyha költségeit következő jövedelmekből fedezték.

a) Azon kamatokból, melyeket a tanoda pártfogói, kivált a kisdéd, életerős Erdély főurai az őket évenként megkeresett szénior kezébe adtak.

b) Ünnepjárásból, kéregetésből (suplicatio) gyűjtött pénz, búza és gabona gyűjteléből.

c) Végrendeleti hagyományokból, melyek hajdan, igen gyakoriak voltak.

d) Az iskolából tanítóul bárhová vitt deákért az illető egyház követei három, négy forintot fizettek, mely összeg fele az iskolát, fele az új tanítót illette. De később a sorban főzés, részint mert a deákok igen megszaporodtak, részint mert a tapasztalatlan s avatatlan fiatal gazdák nem viszonyítván a kiadást a jövedelemmel a tãrsulat, melynek

a mozgékony ifjú kor természeténél fogva folytonosan jó étvágya szokott lenni, gyakran hiányt látott és szenvedett,... ismét előállott a szükség, sorban főzésért esedezniök; a sorban főzésre a város mindig meleg keblű női ismét szívesen igérkeztek.

A diákok jövedelmei, melyek személyökhöz valának kötve, a következők voltak:

a) A templombani sorban éneklésért, kántorságért különös fizetés.

b) Magános és köztanítóságért szintén fizetést húznak a jelesebbek. A köztanítók (præceptorok) fizetése 1700. évben így van feljegyezve: orátorok tanítójáé esztendőnként 30 ft.; poétáké 25; syntaxistáké 25; grammatistáké 25; parvisták első tanítójáé 16; a másodiké 16 ft.

c) Halottra járásért.

d) Ünnepjárasért.

e) A büntetéspénzek, külön a deákok számára végrendelt hagyományok, a várostól küldetni szokott ajándékok összegei az év végével közösen osztattak meg a fensőbb tudományok hallgatói közt.

f) Élelmükről az iskolai küligazgatóság gondoskodott.

A XVIII. század végén részint a szép öszvegeket behozott didaktrumból részint a hivektől évenként szedett segélypénzből fizettettek az oktatók és tanítók, minthogy fensőbb tanpályát járó növendékek nem voltak, azoknak többé segélyre szükségök nem lön. Ezer nyolczszáz ötben I. Ferencz király megengedte, mikép ugy az egyház, mint az iskola hivatalnokai a város köz pénztárából fiztessenek.

Midőn a mostan intézkedő magos kormány ugy az állam jövedelméből ápolt, mint az egyes jóltevők kegyado-mányaiból egybegyült öszvegek alapján nyugvó gimnáziumokat ugyanazon vágásba parancsolá igazíttatni s ugyanazon módszeren vezetetni; midőn meghatározá a tanárok számát, kik az al és felgimnáziumokban működjenek: a szatmári iskola pénzereje nem lett elegendő hat tanárt a réginél emeltebb fizetéssel ellátni, minthogy ez

előtt egy vezér professzor és két preceptor mérsékeltebb fizetés mellett vezette a hat osztályú iskolát. Ennekokáért a szatmári és németi bozgó protestáns nép és a vidék tehetősb lakói 1852. megnyiták szivök és erszényöket és tanári fizetések alapjául nagy hirtelenséggel 20000 pft. gyűlt össze, melyhez a város pénztára évenként 1350 pftot adván, annak biztos és örök alapon nyugvó kamataiból fizeti az igazgatóság az igazgatót, a négy rendes tanárt és egy katekhetát. A nagy Kazinczy a legdicsőbb szegény magyarok egyike az 1859. november havában 150 osztrák ftot végrendelt tanítványink közül annak, ki a magyar nyelvben évenként legkitűnőbb haladást tanúsít, vagyis: a Kazinczy ünnepélyt követett lakoma alkalmával 300 uj ftot rakott össze a nemesen művelt lelkű s nemzetileg hangolt közönség, mely öszveg fele a r. kath. fele a ref. gimnásium igazgatóságának adatott át oly föltét alatt, hogy annak kamatját évenként a legkitűnőbb magyar művet készítő növendékeknek adja át.

D. A deákok kötelességei.

A beöltözött deákok a rendes tanulás és tanítás mellett pályájuk különféle szakaiban különféle kötelességeket tartoztak teljesíteni:

a) Az új deákok (novitii) éjjel az iskolában tartoztak örködni s a kiszökötteket s kün maradni óhajtókat, vagy haza későn térőket feljelenteni. A malomban az iskola búzája őrlése alkalmával és szombati vámszedéskor felvigyázni s a konyha körül hat, nyolcz hétig felügyelni.

b) Az idősebbek, kik a tanpálya vége felé jártak, vagy már azt be is végezték nyolczan tanították a logikaig; s 1623. tájáig a kántorságot egy egy három hónapig vitte négy forintért.

c) A kontraskriba és esküdt deákok a rendre vigyáztak. Tagjai voltak az iskolai széknek. Könyvtárnok is közülük választatott.

d) Az egész tanodára a szénior ügyelt fel. Kezébe folytak mindazon jövedelmek, melyek az ifjúság élelmezése és díjazása alapjául szolgáltak; s joga, sőt kötelessége volt zálogra kölcsönözni az ifjaknak.

e) Ünnepre járni és segedelemért a távol helyeket megkeresni, mindnyájan kivétel nélkül tartoztak. Az egyházi levéltárban 1740. a 2. szám alatt álló jegyzék szerint, melynél e tekintetben régibb adatunk nincs, pünköszt ünnepre következő helyekre mentek deákok Szatmárról következők: Csomaköz, Cseke, Milota, Domahida, Dob, Menyő, Mikola, Batiz, Megygyes, Ujlak, Győrtelek, Szőlősdó, Rápol, Péterfalva, Szekeres. Krassó, Istvándi, Csász-ló, Mánd, Kisnamény, Porcsalma, Csenger, Zsarolyán, Másikszekeres, Gacsály, Óvári. Ezeken kívül gróf Teleki Mihály, gr. Bethlen József, gr. Teleki Ádám, Teleki László, Kemény Anna, báró Wesselényi Ferencz udvaraiba két, két; végre Ajtai Sámuel, Böszörményi József, Szintainé s Forrai Györgyhöz egy egy ifjú.

E. A könyvtár hajdan és most.

A szatmári főtanoda könyvtára alapját Bethlen Gábor erdélyi fejedelem vetette meg, kinek a könyvtárra tett hagyományából legelőbb 1632. a várban meghalt pap Károlyi Benedek, 1633. pedig Vári P. Bálint volt oktató könyvei vásároltattak meg; e könyveket szaporította végrendeletében 1674. Tarczali Bogdán Péter és Szenczi A. Pál oktató is, mint az akkori isk. jegyzőkönyv 131 — 137 lapjai tanúsítják.

A város 1703. szeptember hónapban fölégettetvén a könyvtár is elpusztított, miről az isk. jegyzőkönyv 53. lapján ez olvasható: „Bibliotheca in his partibus vix ulli secunda damno irreparabili igni et rapinæ data“. Maradványai 1720. összeirattak s 247 darabnak találtattak, melyek, mint a még meglevők mutatják 1754-ig ismét szaporítottak; — akkor az iskola collegiumi rangjáról, fensőbb pa-

ranes következtében leszállítatván erejében annyira megfogyatkozott, mikép benne csak két elemi tanító nyomoroghatott; — a thékának orkezeiktől megmaradt könyvei a papi lakba vitettek, s a lelkészek felelősség terheitől menten adák át egymásnak a becses kincset kézről kézre mind addig, míg három évtizeddel ez előtt számukra az iskola épületében külön terem és felügyelő rendeltetett.

1855-ben egy régi könyvlajstromban az iskola könyveinek száma 2400-ra volt téve; de midőn mostani könyvtárnok Bartók G. 1856-ban a könyvtár gondját átvette s a hibátlan könyveket összeválogatta és rendbe szedte a költött nagy szám 970-re olvadt le!!

Megemlíthető az is, mikép itt Szatmárt 1842-ben olvasó társulat alakult, mely egyesület a gymnasium tanács teremében gyűlt egybe napon és estvéként, olvasás és eszmecsere végett. — Hir és divatlapok mellett e gyűlde jeles, többnyire protestans tagjai a magyar irodalom jelesebb termékeit megszerezték. A vett és ajándékol nyert könyvekből szép könyvtáracska gyűlt össze, mely 1852-ben negyedfélszáz darab, tudományos és szépirodalmi művet tartalmazott; — de a könyvkihordók felelősenysége és más okok miatt, annyira megfogyatkozott, hogy 1855-ben, midőn az olvasó kör megoszlott: alig hagyhatott többet 200 darab könyvnél a gymnasiumnak. E kör 1861-ben újra alakult; — könyveit a gymnasium számára ismét gyűjtögeti.

1858-ban, midőn már városunk buzgóbb s áldozatra készebb férjfiat és szép lelkű hölgyeit e sorok írója megismerheté, egy eszme ragadta meg lelkét: Szatmáron egy új könyvtár alapját tennie le s útat nyitnia a lelkeseeknek, hogy intézetünk eránt sokszor, fényesen nyilvánított hajlandóságukat ez úton is szólaltathassák s testessithessék meg. A szatmári egyház akkori főgondnokát: Kiss Gedeont fölkéré: használná fel ismert népszerűségét a helybeli czéhek buzgó tagjainak fölleskésítésére. A tetre mindenkor kész férjfiú fölhívásunkat, minden czéhhez megküldte

s két holdnap alatt együtt volt 62 a. é. ft. s négy hónap multán emelvényekkel lőn bútorozva az ideiglenes kis osztály, mely 3000 darab könyvnek ideig óráig szállást adhat.

Alig kelt szárnyra a hír, mely megvívé a valót a lelkes pártfogókhoz, mely szerint: az új, üres könyvtár emelvényei, külön teremben várják a jóltevő kezeket, melyek az áldozattételre mindenkoron készek.

Előtermett legelőször is Vajai Károl, — kit igen szivesörömet és méltán nevezünk új könyvtárunk édes atyjának s elhoza 340 db. becses tartalmú könyvet; — melyek számát a tudományok buzgó barátja havon és hetenként újabb szállítmányokkal szaporítván: hozományai a 400-at már eddig elé minden bizonnal megközelítették.

Őt követték, — nem követték!! — vele együtt egy akarattal jöttek:

Lányi Dániel rónaszéki, kincstári számvevő 52.

Gyene Károly 90 (igen becses és drága);

Kiss Gedeon 10;

Hartmann János 8;

Mándy Péter 10;

György Lajos — németi lelkész — 283;

Boros Bálint (akkori polgármester és bizottmányi elnök) 121;

Ilyés István — fehér-gyarmati lelkész — 60;

Szabó József ügyvéd, fehér-gyarmati közbirtokos, ki a gymnasiumi könyvtár alapjául 10. pftot is tett le a könyvtárnok kezébe, — 40;

A nagyváraderületi Helytartóság 24;

Kőszegy Mihály (r. catholicus) orvos doctor 20;

Kiss Áron — porcsalmai lelkész, és szatmár vidéki esperes 10;

Tóth Ferencz — nagy Bányáról — 3;

Várady Imre — nagy Bányáról — 1 (becses)

Barkász Dániel — kis peleskei lelkész 20 — könyvet ajándékozni ujdonat új bibliothekánknak.

Ezekhez járult b. e. Darvay Ferencz hagyatékából

503 db. s azon 60 db. iskolai könyv, melyeket a gymnasium igazgatósága szerzett egyszer másszor a gymnasialis tanároknak. Így azon új könyvtárban, mely az 1858 június 1. még egészen üres vala, ezen 1861. év február hava 12-én. 1715 db. könyv áll egymás mellett teljes és szükséges rendben.

* * *

Midőn a nemzeti közérzület napja, a Kazinczi évszázados ünnepek tartása alkalmával magyar honunk borult egén szétontá remény keltő sugárait: Szatmár is jelét adá életerejének, — ünnepet ült a nagy férjfiú emlékének, ki honunk s nemzetiségünk jövője biztosítása vagy megalapításának nagy munkája mellett égetett el életéből, a sötét éjben egy hosszú, kínos félszázadot; — kegyeletteljes ünnepet ült s Vajai Károly indítványára, szép összeget rakott össze, melyből Kazinczy könyvtárunk alapjául 36 a. é. ft. jutott. Legujabb könyvtárunkban már 12 db. könyv várakozik a többire; — a könyvek, egy öntetű diszkötésbe foglalvák.

És így szatmári, helv. hitv. iskolánknak négy féle könyvtára; a négy könyvtárban 1861-ik évben közel 3000 darab könyve van; — holott 1858-ik évben könyveink összes száma alig haladta az 1000-et.

A könyvtárak mellett, minden jelesebb tanodákban ott áll a Muzeum.

Muzeumunkban:

a., A növény gyűjtemény: haladja a 700—növény példányt.

b., Tömött madaraink és négy lábú állataink szép számmal voltak; roszul voltak tömve: elmállottak; csak annyi van, mennyit műértő tanárunk: Orosz István tömött.

c., A rovar és lepegyűjteményben 200 hulla áll átszegezve.

d., Fészek és tojás gyűjteményünk, naponként szaporodik.

e., A honi és külföldi kagylók száma 80.

f., Pénz és érem gyűjteményünkben, melynek tartalmát Gyene Károl, Vajai Károl, György Lajos, Kiss Geleon, Fáy Imre s a Darvay örökösök hordák össze, s melynek alapját Kávács Imre — újvárosi közbirtokos vette meg — 100-nál több darab várja a többit.

g., Ásványaink, érczeink száma ez évben 125-re növekedett.

h., A természettan intuitív (szemléltető) előadására, a villany gépen kívül, azon műszereink vannak, melyeket Orosz István — tanár — egyszermásszor, saját kezűleg készíttetett; ilyenek: a végetlen csavar, egy jeles csigasor, Héro labdája, különféle súlymérők, ingák és a chemia—vegytan—előadásához szükséges edények.

i., A tömörmér- és a tértan előadására, a szükséges alakok, kemény papírból kimetszve, hiánytalanul megvannak muzeumunkban. Ezek egy jelentékeny részét majtisi lakos Székelyhidi József úr ajándékozta, mint jeles fia — József — keze munkáit.

k., Képtárunkban: ott áll a gr. Szécsenyi István bronz mellszobra (Kóós Lajos ajándéka) a nagy Kazinczi Kölcsei és Szécsenyi gipsz mellszobrai (mind a három a Gyene Károl adománya) a munkás szatmári lelkész Gáti István arczképe; a két gályás pap, aranyozott keretű arczképe (Nagy Iday Menyhért kegyadománya); Magyarország megyéinek színezett czimerei (Gyene K. küldeménye) Hat, arany keretű nagy tájkép, s hét, kisebb aczélmetszetű tájkép (Vajai K. adománya) az első nagy darabokat Keresztési András borította be üveg lappal, tanodánk eránti kegyeletétől vezéreltetve, ajándékban.

l., Földabroszaink, a régieken kezdve a legújabbakig, valamint föld és ég-golyóink szép számban állanak készen, számára a földrajz és történelem tanárai-

nak. A térképek közt ott van a drága Schüdaféle fél-néma térkép is négy nagy abroszon. —

F. A tanárok nevelés az események, melyek hivatalkodásuk alatt folytak le.

Sokszor hívatkozánk az iskola régi jegyzőkönyvére mind a szatmári egyház, mind az iskola eseményeinek előadása alkalmával; de sohol oly folytonosan nem használhatók azt, mint épen most, midőn a tanoda professzorait kell kiállítanunk; mert benne ott fekszenek nagy szép renddel az áldott porú férjfiak nevei, a mint egymást fölvaltatták 1610-től 1737-ig. Szinte csodás gondviselés örködött e kimondhatlan becsű emlékirat fölett, hogy az, az 1703-ban történt kuruczdúlásnak és tűznek martalékaúl nem esett; mert akkor igen közel állott a megsemmisüléshez. Veszprémi Gergely akkori oktató ragadá azt ki egy dúló katona kezéből, mint a bele irt következő sorok bizonyítják: „Album hoc, post miseram et totalem illustris scholae huius deletionem 1703. factam e manu militis rapacis ao 1709. vindicatum est per G. W. p. s. S. P.“. E könyvben az oly tanárok, kik külföldi egyetemeken voltak, folytonosan clarissimusoknak czímezvék, mi is Cl. betűkkel különböztetjük meg az itthon képzett tanároktól.

Fogtővi Mihály kezdi meg 1610. azon szatmári tanárok névsorát, kikről adatokat bírnak; 34 tanítványa közül Udvarhelyi Balázs tábornokságra emeltetett.

Tótfalusi Márton 1611. K. Tasnádi Imre 1612. szolgált itt mint Musagetés; ennek halála után az 1613. év második felében hozatott Mihályfi Kecskeméti János, ki valamint elődei és utódai igen rövid ideig kormányozta a tanodát; mert már 1614. Cl. Sz. Turi János volt itt vezértanár, ki 1595-ben irta magát a wittenbergi tanulók közzé, kit Lampe 1617. az ugocsai eseperek közt említ. Utána 1615. P. Szántai István; azután 1616. Cl. Viski Márton jött, ki Viskén született, s

a tanári pályáról leszállva máramarosi esperes lett. Mint tanár itt csak egy évig szolgált; mert 1617-ben már Szatmár Némethi István ülé itt a tanítók közt az elnöki széket, ki egy rövid év elmúltával, 1618. Cl. Putnoki Jánosnak engedte helyét, ki utóbb debreczeni pap, később 1623. esperes lett.

P. Thornai Ferencz (kit Lampe hibásan Csornainak ír) 1619. volt szatmári főtanár; később ugyanitt lelkeszi hivattal cserélte fel állomását; innen Husztra, 1628. pedig Debreczenbe hivatott papul, hol a régi nagy templomban, mely 64 évig állott pusztán és használatlanul, s mely 1628. megépíttetett, következő versei maradtak felírva:

„Lustra iacet duodena annos et quatuor ista
Mulciberi quondam lapsa furore domus,
Quae nunc contiguus exurgit candida tignis
Tegmine collucens eminus ipsa novo. etc.

1620. Cl. Lázár E. Gáspár; 1621. Szepsi Korocz Gáspár; 1622. Baranyai Kölgyesi Miklós volt a szatmári iskola professzora, ki itt 1623. febr. 12. temettetett el. Ennek idejében adá ki Bethlen Gábor fejedelem a megyének a parancsot, mely szerint azon 120. m. frtot, melyet Kádár Péterné, Császárs Anna, a szatmári iskolának hagyott, Bagi Benedeken vegye meg.

Kecskeméti Máté 1623; Cl. Szepsi Korocz Gáspár 1624. már másod ízben működött itt professzori minőségben. E hivatalról végkép lemondván Matólcra ment 1634. ő hagyott az ottani egyháznak egy most is meglévő ezüst poharat; később onnan Tokajba vitetett.

Cl. Jánki T. János 1625. lakott itt; utóbb varanói pap lett Zemplén vármegyében.

Szikszai Gergely 1627. „humanissimusnak“ iratik az iskolai jegyzőkönyv 14. lapján a 15. lapon pedig ez áll: „Rev. ac. Clar. D. Gregorius Szikszai ad regimen scholae Szatmar iterum conductus ao. 1632. d. 28. febr. Ekkor tért vissza a külföld valamelyik egyeteméből; de hogy távolléte alatt ki helyettesítette, arról emlék-ira-

tinkban nincs emlékezet; úgy látszik, hogy a jegyzőkönyvből egy vagy több levél ki van szakadva; pedig azokra nevezetes dolgok lehettek följegyezve.

Cl. Vári P. Bálint 1633. igazgatta itt a tanodát; ennek rektorsága alatt volt szénior Eöri K. Gergely, ki széniori hivatalából egyenesen papságra alkalmaztatott, anélkül, hogy vagy Debreczenben vagy Patakon vagy bár hol másutt képezte volna magát hivatalához; a széniori hivatal utána Szatmári Lázár Miklós foglalta el, ki idővel szatmári pap és püspök volt.

Cl. Vári M. Miklós 1635. volt itt oktató; ennek versei, melyeket Megyesi Pál tiszteletére írt, olvashatók a „Praxis pietatis“ című könyv elején; 1637. Színér-váralljai pappá lett.

Úgy látszik, mikép ez időben a szatmári igazgatói hivatal oly állóhely volt, melyről a fiatal tanárok papi hivatalra lestek. Csuda, hogy az ily, minden évben változó igazgatóság alatt a tanügy meg nem bukott, az iskola el nem gyengült; mindig avatlan s tapasztalatlan ujonczok állíttatván a tanügy élére! Csak annyi időt sem töltött még senki e jelentőségteljes és nagyhatású állomáson mint Cl. Vásárhelyi István, ki 1636-tól 1641-ig kormányozta az intézet hajóját. Ennek idejében 1640. az oktató fizetéséről ekép rendelkezett fizetési könyvében a város:

„Conventio Cl. ac doctissimi viri rectoris academici celeberrimæ scholæ Zatmár: kész pénz fizetés ft. 80; búzája const: cub: cassov. 12. Bora cubul zatmar 20“.

Ugyancsak ez évben eltiltotta a tanács a deákokat a kéregetéstől, s azon összeg helyett, melyhez ily illetlen módon jutottak, azok számára évenként 25 forintot rendelt.

Cl. Bösházi B. Márton 1641; Cl. Csomai F. Bálint 1643; Patai Ürményi Mátyás 1646; Decsi Gáspár 1647. vezérlék tanodánk népét; ez utóbbi itt pap-pá s esperessé lett.

Cl. Patai Ürményi Mátyás 1649-ben ismét visszajött, kinek a francquerei akadémiákban jártát tanúsítja

azon *systema concionum* című könyvben lévő irata, melyet onnan a hostáti papnak Zsarolyáni Pálnak küldött.

Szepsi Korocz András, kit Lampe hibásan tesz Decsi elébe, 1650. Kaposi G. Pál 1652; Cl. Szepsi Korocz András másod ízben 1655; Cl. Azari V. Zsigmond 1655. végén; Csedregi Péter 1656; Cl. Kaposi G. Pál másod ízben 1657-ben kormányozták Szatmár kollégiumát. Ez utóbbit Ember Pál iskolánk nagy reformátorának nevezi; ez 1658. szatmári pappá választott. Ez évben a lengyelek a II. Rákóczi György jószágaira kiűtvén Szatmárt 2600 tallérig sarczolták s garázdálkodásuk közben Fejérvári Péter diákot megölték.

Körmöndi Péter 1658. jul. 7. jött tanodánkba vezértanárul s egy évi hivatalkodás után 1659. a leydai és gröningai akadémiákra ment, s helyére 1660. Szécsi István jött; ennek idejében jegyeztetett fel az iskolai jegyzőkönyvbe az utókor számára, miszerint 1610-től 1662-ig és így 52 év alatt szatmári főtanodánkban 1278 diák tanult.

Veszprémi István, kinek a város fizetési könyvében 1663-ban didaktrum helyett 30 frt. rendeltetett, 1662-ben kezdé itt meg mint vezértanár hivatalát. Ennek idejében a várbeli udvarbíró, Pap Dániel, az iskola szombati malomvámját erőhatalommal elfoglalta, mely malom ugyan már akkor a várhoz tartozott. Az 1662. országgyűlésen ez önkénykedést az evangélikusok következőkép panaszolták fel: „Dániel Pap provisor szatmariensis, proventum sabbathalem ex molendino super fluvium Szamos exstructo, ad arcem spectante, scholae eiusdem loci alumnis a magistratu collatum ademit“. Ugyanezt fölpanaszlák a szatmáriak az 1669. országgyűlésen is; de panaszuk meg nem hallgatott, kérelmükre válasz nem adatott.

Cl. Körmendi Péter 1664. másodszor jött Szatmára tanárul; e hivatalát félbeszakasztotta s ecsedi, később szatmári pappá választatott; utóljára püspökké emeltetett.

Cl. Szécsi István ismét fölvétetett 1665. az iskola igazgatására. De pályáját egy év elmúltával végkép elhagyta, s Nagybányára vitetett papul, ott 1681. esperes lett; onnan Madára ment, hol 1691. szintén esperessé választatott, s 1706. meghalt. Roxáshoz irt feleletét láthatni Lámpenál az 512. lapon.

Cl. Veszprémi István 1666. jött másod izben s jó ideig egész 1671-ig igazgatta tanodánkat; ekkor gróf Kemény Jánosné vitte el udvari papjául; az udvarból Udvarhelyre változott, hol esperessé, 1691. erdélyi püspökké emeltetett, s 1713. meghalt. Bód Péter őt biográfiájában általában minden tudományban, de főkép a bölcsészeti, mér- és hittani szakokban igen jártas tudósnak írja.

Az ő idejében gróf Rhédei Ferencz 1667. ápr. 29. tett végrendeletében, melynek töredéke a szatmári egyház levéltárában 2. sz. a. olvasható, az iskoláról ekkép emlékezik: „A szatmári iskolának hagyok 1000 m. frtot. ismét Szatmár megyében Berencze nevű falumat, ott a Szamoson lévő malmommal együtt az én szerelmes feleségem holta után“.

De hogy többet is hagyott, megtetszik Tölczéki János huszti rendtartónak 1670. jun. 30. a gróf halála után kelt s a városhoz intézett bizonyítványából mely szóról szóra így van: „Néhai nagyságos gróf Rhédei Ferencz legálta a szatmári skholához Berenczét, minden hozzátartozó jókkal s jövedelmekkel, azon kívül 50 gyra ezüstöt ugyanazon skholához; ezeken kívül egyik skhola mesternek esztendőnként rendelt volt ő nagysága 100 frtot. még Isten ő nagyságokat élteti és ugyanazon kegyes indulatját én általam írásban deklaráltatta kegyelmeteknek, mely, ugy hiszem, most is kegyelmetek kezénél vagyon“.

Meghalván a gróf 1667. aug. hónapban, Várallyai Lőrincz pap elküldetett özvegyéhez a hagyományok iránt, s oly választ hozott, miszerint nem sokára eleget tesz; addig is Berenczén egy telket ad, következő utasítást adván Rayki János udvarmesterének: „Szerelmes édes uram con-

ferálván a szatmári orthodoxa scholához Berencze nevű falunkat a mi holtunk után; ott a Szamoson lévő malunkkal együtt, ígérte volt is ő kegyelme még életében ugyanazon falunkban pro successione egy telkét Szatmár városának; mely szerelmes édes uram ígérte én is roborálni akarván megadtam és engedtem. Kegyelmed azért maga mellé vévén azon vármegyének egyik szolgabiróját hűtös asessoraival együtt, a successiora nézendő egy telket a megirt faluban resignálja Szatmár városa kezébe 17. aug. 1667. Bethlen Drusinna m. k“.

Daróczi Sámuel szolgabíró, Gömböcz Tamás és Szűcs Péter esküdtek e levél nyomán kimentek a helyszínére, a telkeket összeírták; 56-nak találták; egyet kiválasztottak, abba az iskola képviselőit: u. m. Várallyai Lőrincz és Kaposi Pál lelkészeket, Veszprémi István egyik oktatót, Gyarmati András szénior, Szentpéteri János kontraskribát beiktatták, mint azon bizonyítvány igazolja, mely a megye régi négyes pecsétje alatt a jánki gyűlésből deczember 7. kelt, mely az egyház levéltárában őriztetik.

A grófné, Rhédei Ferenczné Bethlen Drusinna 1670. meghalván az iskola birtokába vette Berenczét. Bizonyítja ezt mind az 1721. e tárgyban történt tanúvallatás, mind Ványai János huszti lakos azon évben tett vallomása, mely így hangzik: „gróf Rhédei Ferencz uram ő nagysága, halálához közel lévén, testamentaria dispositója szerint legálta volt Berencze nevű faluját a szatmári keresztyén orthodoxa ekklézsiához, melyet ő kegyelmök a szegény ur halála után el is foglaltak s jó darabig pacificum dominiumjában voltak“.

Otrokocsi Főrizs Ferencz, rimaszécsi fi, 1659. hozatott Szatmárra, második oktatóul Veszprémi István mellé; innen akadémiákra, különösen Ultrajektumba, ment. Onnan visszatérte után rimaszécsi, később gyöngyösi, majd kassai pappá lett. 1674. több paptársaival együtt a pozsonyi rendkívüli ítélő szék elé idéztetvén s elítéltetvén ő is Nápolyba vitetett gályarabságra; onnan a hollan-

di rendek közbejárására megszabadult. Bejárta Angolországot s hazatérve Kassán papi állomását ismét elfoglalta. Lelkét 1694. a hiú nagyravágyás szállta meg, vagy talán a kiállott viszontagságok gyengítették el, mint pap, a rom. kath. hitre tért, s mint r. kathólikus Nagyszombatban professzorrá és a káptalani levéltár rendezőjévé tétetett. Halála némelyek szerint 1717. mások szerint 1718. történt.

Sok műveket bocsátott világ elé. Ilyenek.

Kereszt alatt nyögő magyar Izraélnek háláadó és könyörgő imádságai 1682. 2. Idvességes beszélgetések. 3. Apokalyptica tuba quinta, ortum, progressum et interitum locustarum pandens 1690. 4. Sententia media ac pacificatoria de remissione peccatorum veteris novi testamenti fidelium 1690. 5. Irenicum seu pacis consilium, pro unione et concordia ad fratres protestantes, Franequerae 1692. 6. Quaestio decantata, ubi fuerit ecclesia reformata ante Lutherum, Zwinglium et Calvinum? 1693. 7. Origines hungaricae 1693. 8. Veritatis antiquae apologia, Pater Kiss ellen, ki a szentírás nyomtatását ellenezte, 1693. 9. Theatrum antiquitatis et novitatis ecclesiasticae 1693. 10. A tévelygő jühről való praedicatio, 1693. 11. A jó lelkiismeretnek maga mentő tanúbizonysága, 1694. 12. Laetum ad lugens Sion nuncium, quo instare tempus conversionis turcarum refert 1696. 13. Examen reformationis Lutheri et sociorum eius iustum et modestum 1696. 14. Róma Isten szent városa, 1698. 15. Az Istennel járók tökéletessége, 1690. 16. Breve specimen introductionis in iuris prudentiam methodicam 1699. 17. Theologia prophetica, 1705. 18. Antiqua hungarorum religio vere christiana et catholica temporibus scti Stephani I. eorum regis suscepta, 1706. 19. Princeps Nadib Christus in suis principibus, Tyrnaviae 1716. 20. Restitutio Izraël futura 1712. 21. Bellum sacrum etc. Tyrnaviae 1717.

Kéziratban van a tigurumi könyvtárban: Furor bestiae contra testes Jesu Christi. A reformációról irt műve Nagyszombatban van.

Cl. Szenczi A. Pál 1671. jött s 1675-ig igazgatta Szatmár tanodáját; akkor Németibe, 1680. Viskre, 1683. Debreczenbe vitetett papul, hol 1686. esperessé emeltetett. Nyomtatásban megjelent művei: *Medulla theologica illustrata* Gvil. Amesii, *quam defendit Paulus. A. Szenczi, Franequerae* 1670. 2. Hatvanhárom vallásos tárgyat illető értekezései, melyekből egy példányt, mint benne lévő kézírása mutatja, a szatmári egyháznak ajándékozott.

Az ő tanítványai közül adták magokat 1672. néhányan a vár ellen törő kuruczokhoz, kikkel együtt azok a német katonák által egy lábíg levágattak.

Cl. Gyöngyösi Jóó Mihály 1675-től 1678-ig folytatta itt mint professzor hivatalát; akkor a hostátba vitetett papul; ott csak két évig lakhatott, mert a hóstátot az erdélyi hadak 1680. elpusztították. Mig Gy. Jóó M. Szatmárt lakott, Nagy Sámuel, kassai lakos, nevezetes adományokkal gazdagította a szatmári iskolát: adott nevezetesen annak Udvariban, Zsarolyánban és Németiben egy egy telket és a nevezett helyeken szép mennyiségű földbirtokokat. Hová lettek ezek?! Nem tudhatni!!!

Cl. Csergő Kocsi János 1678—1684-ig vezette az intézetet; akkor Váriba ment papnak; 1694. Debreczenbe vitetett professzornak; 1703. püspökké emeltetett 1711. meghalt. Azon üdvözlő levele, melyet 1708. Ember Pálnak irt, megvan Lampénál. A Szilágyi Tönkő Márton halálára készített versei a Honor posthumusban jöttek ki 1700. Debreczenben. Van egy értekezése is ily czím alatt: *De cognitione Dei naturali* 1703. Mondják, ő irta a „*Malleus 15. Dilemmatum*“ czímű hajdan becses könyvecskét is.

A szatmári várban lakott jézsuiták a Cs. Kocsi J. idejében 1678. Berenczét erővel magoknak foglalták el, kik ellen 1681. a soproni országgyűlésen így panaszkodtak a szatmáriak: „*Non sine animi dolore exponit civitas szatmáriensis, quod portionem possessionariam Berencze vocatam, cum certo molendino in comitatu szatmariensi habitam, pia legatione per illustrem condam D. Franciscum*

Rhedei de Kis Rhede pro subsidio juventutis scholasticae szatmáriensis collatam et aliquot annis pacifice tentam atque possessam, sub his motuum decursibus, ante videlicet quadriennium, via facti, violenter occuparunt⁴.

Az 1687. országgyűlésre ismét fölvetett az iskola panasza Berencze iránt a jézuiták ellenében; de foganat nélkül. Később egyenesen a felséghez folyamodott Szatmár. E folyamodás következése az lett, hogy a pozsonyi kamara megparancsolta a szepesi kamarának, hogy Berenczét adassa vissza. . . De a parancsok következés nélkül hangzot tak el.

Szerencsésebb volt azon küldöttség, mely az iskola sérelmét épen akkor vitte 1704. II. Rákóczi Ferenczhez, midőn ő a várat megszállotta, s abba a német őrséget és jézuitákat beszorította; mert a fejedelem a visszaadást azonnal megrendelte. Innen érthető, mit Szirénay említ, miszerint „Berenczét, az iskola faluját, a vármegye 1707-ben a közszekerezés alól kivette, fölmentette azért, hogy az iskola épüljön“; mely t. i. a várossal együtt földig égett 1703-ban. Az iskola még 1710-ben is birta Berenczét és a mellette forgott vízi malmot.

Rákóczi szerencséje 1711. változván, ismét elvették Berenczét a jézuiták a reformátusok iskolájától, s birták 1773-ig, midőn megoszlattak. Ekkor a tudományok alapítványához (fundus studiorum) csatoltatott s Járdánházi Kovács nevezetű közbirtokos urnak adatott el, kinek Sándor és László fiai reá királyi adományt nyertek s a birtokba 1816. be is iktattattak.

Szenczi A. János, ki a szatmári iskolában 1671. lett deákká s innen vitetett 1677. Técsőre tanítónak, honnan fél év múlva a fehérvári iskolába ment; onnan Gyöngyösre vitetett, s 1684. hivatott Szatmárra oktatóul. Két évi tanárkodása után 1686. feketeadói, utóbb péterfalvi pappá lett, s ott 1690. esperessé választatott. A Honor posthumusban latin versei olvashatók.

Cl. Szöllősi Pál 1686. jött; 1688. szept. 11. meg-

holt. Halála felett 69 tanítványa kesergett; az évben, melyben megholt, hozatott Cl. Makódi János, ki utóbb tanáddi, 1694. szatmári, 1696. avasujvárosi pap lett, ott a kuruczok által halálig veretett. Cl. Kecskeméti Kincses István 1694. hozatott, 1696. helybeli pappá választatott. Cl. Tatai Mihály 1696. s mellé 1702. második oktatónak Cl. Szatmári S. István jött. E két tanár vezérlettel akkor az ifjúságot, mikor 1703. szept. 28. Szatmár városunkat a kuruczok felgyújtották. Ekkor égett földig virágzó iskolánk!.. Szétraboltatott fényes könyvtárunk. A lakosok és oktatók szőlőhegyekre futottak s ott tartózkodtak az 1705. év közepéig. Akkor kezdtek lassanként visszaköltözöködni és építkezni. Az iskola a megye buzgó és tevékeny pártfogása mellett már 1707-ben lakható és használhatóvá tétetett s abba oktatónak már

1707-ben Cl. Kövári Veszprémi Gergely elhozatott, kiról az isk. jegyzőkönyvben következő emléksorok olvashatók: „Posteaquam princeps Franciscus II. Rákóczi ex partibus Poloniæ circum vicinis cum sibi adhærentibus in Hungariam irrepsisset, mox eam ferro ignique vastasset omnibus bonis exuisset, etiam civitas Szatmárina per nefarios ac pæne barbaros ejusdem milites omnibus aliquot retro ætatum (a mult korok? vagy mult idők?) bonis expilata, direpta ac tota in cineres et favillas redacta, in ea florens literarum sedes celebre gymnasium, igni deletum, eius bibliotheca, in his partibus vix ulli secunda, damno irreparabili igni et rapinæ data, nobilis juvenus studiosa juxta cum professoribus D. Michaële Tatai et D. Stephano Szatmári viris clarissimis die 28. mensis septembris 1703. dissipati sunt. Tandem per miserationes Dei, in eadem civitate, ex cineribus novum, bono patriæ, pullulat gymnasium anno 1707. cujus ædificationi, regimini et institutioni Cl. ac celeberrimus vir Gregorius Veszprémi, anni ejusdem die 24. mensis martii præficitur“.

Mivel pedig a tanári szállás el nem készíttethetett, II. Rákóczi Ferencz Veszpréminek átengedett egyet a várban

üresen hevert épületek közül, s bár Szárhelyi Mátyás jézuita superior ellenezte, Károlyi Sándor fővezér annak az ott lakást mind addig megengedte, míg számára lakható szállás épült; és minthogy 1711-ben a tanári lak az iskola közelében készen állott, a császlói zsinat 1711. márczius 25. azt rendelte, hogy a várból költözzék le s a zsinaton jelenjen meg. 1713. Veszprémi Kőrösre vitetett papul. A Honor posthumusban kijött versei után tett jegyzeteiből kittínik, miszerint ő 1700-ban a Szilágyi Tönkö Márton gyermekeit tanította.

1713. a helybeli lelkész Cl. Helmeczi István pótolta az oktató helyét egész 1714. deczember 20-ig a mikor a bölcészet és hittan tudora Cl. Naszályi János foglalta el az igazgató tanár székét, ki 1719-ben Németibe vitetett papul, honnan négy hónap mulva Kolozsvárra ment oktatónak. Tabajdi Saska János 1719. jött Dadáról; itt tanított 1723-ig, innen Debreczenbe vitetett, hol még 1748. is professzorkodott. Helyére Szatmárra Cl. Szoboszlai L. György hozatott Erdélyből, ki itt 1724. febr. 29. eltemettetett;... 1724. november 3-ig az egyik pap Hanvai Igó György teljesítette a vezérokutató kötelességeit s akkor hozatott el Erdélyből Cl. Rimaszombati Sámuel s tanított négy évig.

Cl. Németi Sámuel 1729. jött, akkor kismarjai pap volt. A szatmári egyházvidék ülnökeül megjötté évében rögtön elválasztatott; 1737. lelkészül Kabára vitetett. Midőn tanítványai közül egy kéregető deákot a komáromi várparancsnok a nála volt 60 forinttal letartóztatott, a Németi S. közbenjárására a fogoly szupplikánszt a helytartó tanács szabad lábra állította, s haza bocsátotta. Az ifjúsággal igen durván bánt; ezért ellene 1735. az ifjúság közakarattal föllázadt s hivatalátóli elmozdítottatását kívánta; az őszi vizsgálatra, bár arra az előljáróság által több ízben felszólítottatott, ki nem állott; s mind addig hódíthatlan maradt dacza a fiatal seregnek, míg oktatójuk arra nem kötelezte magát, hogy mindenkivel illendően bánandik, s a multakat

feledendi. Így sem csendesedvén le egészen az ifjak, közölök a tanács négy főzendlőt elfogatott, megpálcáztatott s az iskolából kihajtatott. Az ifjúság Zoványi György püspök elé terjesztette panaszát, s ő 1735. novemb. 12. kelt. levelében azok panaszát alaposnak nyilvánítá. Hasonló értelemben volt a főgondnok gróf Bethlen József is. Erre az ifjúság vérszemet kapott, ismét felzúdult s nagyobb része Németibe s máshová költözött. A tanács az eltávozottak helyét rögtön betöltötte; nevezetesen Debreczenből helyettők 12 deákot hozatott, a Németibe átmenteket is visszaédesgette.

Cl. Fogarasi Pap Máté, a gróf Barcsai Gergely udvari papja 1737. jött Erdélyből, Piskiből; 1742-ig vezérelte Szatmár muzsáit, akkor visszament Erdélybe, lett szászvárosi pap s ott 1745. meghalt. Hogy kegyes, szorgalmas és tudós tanár volt, az egyházvidéki vizsgálat több ízben bizonyította. Ő alatta iratta össze a felsőség 1738. a magok vagy szülők emberségéből megélhető, pályákat idegen segély nélkül is folytatható s az idegen vagy közsegélyre szorult deákokat. Amazok 34-en, emezek 11-en találtattak. A jánki zsinat, mely 1741. márczius 17. tartatott, az általa megvizsgált, papságra menendő deákokról, jegyzőkönyve 65. lapján így szól: „Censores et oppositores fuerunt ex fratribus, et studiosi seu togati ex illustri gymnasio szatmariensi. Hi (fratres) docta argumenta proposuerunt vel apposuerunt; respondentes docti responderunt“. Fogarasi 1742-ben elmenvén, helyét két hónapig a helybeli lelkész, Ecse-di Csapó István pótolta, akkor jött Bervéből:

Cl. Bardocz Pál, ki midőn Szatmárra oktatóul hivatott, a gróf Bethlen Mária gyermekét tanította. Ide jöttével 1742-ben új tanrendszert és tantervet terjesztett a tanács elé, s behozta az iskolába a hármóniás éneklést, mely addig e tanodában ismeretlen vala. Dicsérettel emlékezik róla a jeremiási jegyzőkönyv 1744-ben a 151. lapon, azon kivétellel, hogy tanítványai a ruházatban nem ügyelnek az illendőségre, egy deák például: a vizsgáló bizottmány

előtt nyakkendősen jelent meg. 1745. ősszel Szászvárosba vitetett papul; helyette is Ecsedi Csapó István töltötte ki az évet.

Kevi András debreczeni fi, 1746. hozatott Balmazujvárosból, hol lelkész volt; 1748. Szatmár választotta papjául, de lelkészi hivatalkodása mellett, egy évig az oktató terheit is vitte. Ennek idejében, 1747. január 1. állott fel az egyházi tanács, melynek jegyzősége az oktatásához köttetett.

Szigeti Sámuel, a tépei pap, 1749. hozatott Szatmárra vezértanárul. Ennek elnöklete alatt szerkesztetett egy jegyzőkönyv május 13., melyben az akkori preceptorok és hivatalnokok megválasztásáról van szó. Ha tér engedné, sok különösségeket lehetne e jegyzőkönyvből jelen korunk mulattatásaul kiböngészni; mert e könyvben, elég rendetlenségben, találhatjuk a kihágásokat, melyeket a szatmári deákok elkövettek, s a büntetések neveit, melyekkel a törvényrontó muzsák fenyítették; a büntetések többnyire pénzbeliek voltak, p. o. 8-a caussa: D. Budai, Szodorai, Debreczeni, Urai in funere deducendo non decenti ordine prodeuntes puniti sunt denar 25. 9-a caussa: D. Bányai, Györi, Szendrei, Óri, Orbán, Budai, Debreczeni propter tabac. fumum denar 13. E gyűlés, melyben ez ügyek tárgyalattak, tartatott 1748-ban. Kár, hogy az elnök-tanár e könyvben csak egyetlen egyszer említetik; pedig magában foglalja ez az intézet kebelében lejárt eseményeket 1744 — 1751-ig. A Szigeti Sámuel elnöklete alatt tartott szesszió jegyzőkönyve, melyben ugyan az elnökről emlékezet nincs, itt következik:

An. 1749. die 13. maj.

Præceptores constituti publici:

Rhetorices, oratoriæ et poëseos P. D. Franciscus Barátosi, senior. Logices, gr. ling. et lat. auctorum Sámuel Óvári Csba. Syntaxeos Stephanus Batári. Grammatistarum Josephus Szenci. Conjugistarum Johannes Gencsi. Comparistarum et declinistarum Johannes Orbán. Lectorum etc.

Paulus Kővári. Curator servientium constitutus Michaël Henter. Præbitor Michaël Halmágyi.

Egyetlen helyen még is megtaláltam hosszas kutatás után a jegyzőkönyvben az igazgató nevét; hadd álljon itt emlékül az egész ülés munkálkodása.

Anno 1749. in professoratu cl. d. Samuelis Szigeti provocatione, sessione prima (talán provocata) die 30. junii prima caussa: dni. Kállai, Zoltán, Szilágyi, sine tunica e schola egressi sunt. Admoniti sunt.

2-a caussa: dnus Ozsvát post tertiam non vigilavit, hodie portam non aperuit. Declamatione publica mulctatus est.

3-a caussa: dnus Debreczeni in auctoritate Curatoris incurrer causus est et mendicantes verberibus affecit. Admonitus est.

4-a caussa: dni Bányai, Jos. Nagy, Szalontai funus neglexerunt. Mulctati quilibet denar 3.

5-a caussa: dni. Sállyi, Vitéz, Debreczeni templum neglexerunt. Mulctati quilibet denar 3-bus.

6-a dni Szendrei, Tordulus, Debreczeni fumarunt. Declamatione mulctati sunt.

7-a dnus Tordulus non vigilavit, est altercator, inobediens, in templo risit et non honeste sedit, ligneo sclopeto post nonam homines turbavit. Sex personis loco detrusus est, item publica oratione mulctatus.

E gyűlés jegyzőkönyve alá igen gyakorlott tollal, hihető az igazgató két statutumot irt, melyek szinte említést érdemelnek.

Deliberatum Senatus scholastici:

1. Exitus e schola sine tunica absolute interdicatur, contrarium factum poenam lege latam feret.

2. Mensæ accubituri primum benedicant, etquidem primario (vel eo absente, qui primus erit) preces recitante voce clara.

A szatmári és németii két fő iskola 1749. egyesült, s az egyesült iskola ügyei közös erővel intézgetése végett

közös egyháztanács szerveztetett s állíttatott fel. A németi deákok Szatmárra jöttek; oktatójuk Komlósi András elbo-csáttatott. Bár a szatmári tanoda ez alkalommal tetemes erősítést nyert, még sem gyűjthete elegendő erőt, hogy a végzet, vagy ármány hatalmával tovább daczolhasson. Az enyészet sirja szélére a hajdan nevezetes intézetet a jézsuiták állították. Nem nyílt sisakkal, nem fedetlen homlokkal léptek ugyan ki ellene, nem villogtaták a fejszét melylyel gyökerére irányoztak a több százados élőfának! a városi pénztár terhelhetése, tetemes kiadásai, a nép sarczoltatása volt az ürügy, melyre a fensőség, mint igaz okra, építette határozatát, mely által iskolánk a filozófiai pályatérrel az elemi iskolák szűk szögletébe szoríttatott; s a celebre gymnasium két tanára és hat preceptora helyén, két elemi iskolatanító kinlódott.

A végzetszerű 1749. évben a jézsuiták fölfolyamodása következtében a papok és oktatók közpénztárbóli fizetése legfelsőbb helyről eltiltatott; mert a vád tartalma szerint, a római kathólicusok tanítói közül a város egyet sem fizet; a ref. oktatókra ellenben igen sokat költ. Ennek megvizsgálására küldetett ki 1752. Melczer Pál kamarai biztos.

Ez időben a város már csak a malom és vásárvám jövedelmét adta vagy is engedte át a reformátusoknak; egyéb segélylyel nem járult az egyház és iskola támogatásához; a papok fizetését papbér cím alatt a nép osztotta ki maga közt, s adta be időszakonként az egyház pénztárába. A biztos 1753. megvitte vizsgálódásai eredményét az illető helyre, honnan octóber 30. válasz érkezett, mely szerint a malomra római kathólicus, nem pedig ref. bíró ügyelend. A vásárvám haszonbérbe adassék, s úgy ez, mint a malom jövedelme a városi pénztárba folyjon be; deák tartás címe alatt adó senkire ne vetessék; az önkényes adományozás még most elnézessék. Más részről megghagytatott a kir. biztosnak, hogy az egri püspök embere közbejöttével az oktatók s deákok állapotját és fizetésök forrásait vizsgálja meg.

Melezer Pál 1754. febr. 14. gyűlést tartott, hol Almási Rafaél jézuita, ugy szintén Fáy József németi, Kevi András szatmári papok és Szigeti Sámuel oktató az egyház gondnokaival megjelentek s az iskoláról ezek ily jelentést tettek:—

„Van a kollégiumnak egy professzora, kinek fizetése 125 forint, 12 köből búza, 20 köből bor; van egy széniora egy kontraskribája, négy primariusa vagy esküdt deákja; togatusok hol többen, hol kevesebben szoktak benne lenni, rendesen negyvennek kellene lenni benne, most is 40-en vannak, ezek mellett ugyanannyi szolgálk; a togatusok közt van öt publikus preceptor, kik a rhetorikaig tanítanak. A filozófiát, theológiát, mathezist, görög, zsidó nyelvet és históriát pedig Bethlen Gábor fejedelem idejétől fogva a professzor tanítja. Az orátorok s poéták preceptorának fizetése 25 frt. a szintakszistáké 20 frt. 100 pénz. A többinek 16 frt. 40. kr. adatik. A professzor fizetése 1749-ig a város kasszájából, azóta a ref. lakosokra vetett mérsékelt adóból s önkénytes ajánlatokból telt ki. A deákoknak és azok szolgálinak a város népe főzetett, mely főzés 10 napon keresztül kerül elő egy esztendőben. Kenyeret számukra, a szomszéd jóltevők eleget szolgáltatnak. A kollégium épülete fentartására szükséges költségekben 1749-ig a város kasszája is segedelemmel volt; azóta a kurátorok keze alatt lévő pénzből és a jóltevők adományától telik ki“.

E vizsgálatot követte július 8. azon helytartó tanácsi rendelet, mely szerint: az iskola két tanító alatt csak a grammatikaig engedtetvén meg azon felül eltörlendő. Oktató, deákok eloszlatandók; a tanítók pedig a nép terhelése nélkül egyedül a hagyatékok jövedelméből fizetendők. A leirat szavai itt következnek: „quantum vero ad ipsas scholas, cum prædenotata Carolina resolutio acatholicis, in locis articularibus, scholas usque ad grammaticam duntaxat inclusive, tamquam ad publicum exercitium spectantes: altiores vero, prout acatholicis ita et catholicis absque regio indultu nullatenus tradi admittat; hinc

benigne pariter resolvit Altefata sua Mattas. ut scholæ acatholicæ in memorara civitate usque grammaticam inclusive reducantur, et hoc fine tradendarum quippe scholarum, duo præceptores ex fundo piorum legatorum intertenendi servantur; residui vero ministri, togati et servientes, veluti non necessarii cassentur et intertentio eorum a contribuentibus suppeditanda penitus inhibeatur“.

E parancs jul. 25. a tanács és egyházi személyek előtt felolvastatott, s ott a gondnokok nyilvánították, miszerint az oktató kész letenni tisztét, s ezután mint rektor csak grammatistákat tanítani; az első osztálynak pedig Győri József lesz tanítója.

E rendelet aug. 1. a nép előtt is felolvastatott. A nép a tanácshoz intézett nyilatkozatában határozottan megmondá, miszerint neki az ifjúság segélyezése terhére soha nem volt; a gondnokok pedig akkép nyilatkoztak, hogy ők csak a fizetést vonhatják el; az iskola nem az ő, hanem a főúrak s nemesség pártfogása, kormánya s hatalma alatt áll, a gyűlésben a vidéki nemesség követői is megjelenvén bemutatották az iskola főgondnoka, báró Wesselényi Ferencz, ellentmondó levelét s kérék a tanácsot, miszerint a végrehajtást a felküldendő folyamodásra nyerendő válasz idejéig halaszssa el. A tanácsgyűlés, végzés nélkül oszlott el. Délután Gáspár Sándor, Sulyok János, Csanádi János, Komáromi Sámuel, Mikolai Sámuel Domahidi Ferencz, Szőke Zsigmond, Szinfalvi András, Szilágyi Ferencz, Kállai Ábrahám és még 30 nemes a vidékből s több előkelő lakosok a városból tanácsot tartottak. Ezt látva Zanathi János bíró magához hivatta Hedri András jézsuitát a superioriort s a városon szállásoló Kalkreith vasas ezred kormányzóját, gróf Saintignont, s azzal egyetértve felszólította a nemeseket: mennének széljel; különben katonaság menend ellenök. Üzenetét, melyre a nemesség nem ügyelt, két tanácsnok által ismételtette. Az ügy igazságában bizó szilárd keblű férfiak a bírónak azt üzenték: „Minthogy valásbeli sérelmek orvoslása végett Bécsbe indulandó köve-

teiket már megválasztották, s azok számára a meghatalmazó levelet és utasítást már ki is adták; eloszlanak. Ezeket a bíró aug. 5. a helytartó tanácsnak híven feljelentette; onnan október 13. oly kemény parancs érkezett, melynek következtében a tanács a deákságot kénytelen lett szétoszlatni.

Ezt Szatmár, Bereg, Ugocsa és Szabolcs nemessége meghallván az iskola visszaállítása ügyében Csanádi Jánost és Gáspár Sándort követeliül választotta, s meghatalmazó levelet adott kezökbe, melyet mindnyájan aláírtak, s pecsétjökkel hitelesítették. A szatmári közönség pedig Szatmári Sámuelt nevezte ki követeliül hozzájuk kebeléből. A meghatalmazó levél egyházunk levéltárában most is olvasható.

A követek 1755. elején mentek fel Bécsbe, több főurat megkerestek, de azoktól kitérő válaszokat kaptak. Egyedül gróf Károlyi Ferencz, Szatmármegye főispánja nyújtot nekik némi reményszálát, így nyilatkozván: „A contribuens népnek onusa forog fent, ezen kívül még más is egy, melyet kegyelmeteknek nem világosíthatok; de bizonyosak lehetnek benne, hogy elégséges konzolációt fognak nyerni. Azt ugyan még előre megmondhatom, hogy ad pristinam integritatem scholæ kegytek nem fog egészen reponáltatni, de etiam quoad studia majora tradenda contentáltathatik kegyelmetek; mert csak magam is nagy helyeken megmondottam, hogy ha azon iskola mostani restrikciojában fog maradni, vármegyénkben csak esküdőt sem fogok kapni“.

Ezután kérelmüket a kancelláriához nyújtották be, mely azt véleményre a helytartótanácsához küldötte ugyancsak a követek által, kik a folyamodást felvitték; a helytartó tanács az ügyet azon tanügyi bizottmánynak adta ki; mely S b i s k ó püspök elnöklete alatt ott működött; mely bizottmány, véleményét a szerint mint Nedeczki referendarius írásba tette, gróf Nádasdi, a korbátnok, oly hozzáadással terjesztette a császárné elé, mely szerint e folyamodványban semmi újabb ok nem található, annál fogva

a kérelem ismét megtagadtatik. Már pedig az ok az vala, hogy a főiskola a szatmári nép segélye nélkül is fenállhat abból, mit részint valósággal, részint ajánlatban bír, s azon adományokból, melyekkel ahhoz járulni a vidékiek készek. Ezeket a követek föl is említették a kancellár előtt, de attól ily választ vettek: „nem kell a szabónak, vargának theologia, elég neki ha jó gazda lehet; nyugodjék meg kegytek ő felsége akaratján“.

Hogy a szatmáriak az ügyet annál biztosabban megnyerhessék, elegendő alapot igyekeztek az iskolának gyűjteni. Az erdélyi főnemesekhez követet küldöttek; azok az iskola ügyét nagyszerű alapítványokkal siettek diadalhoz segíteni. Gróf Teleki Sámuel és báró Wesselényi Ferencz közbenjárására Erdély mánásai 5960 frtot adtak. A tiszántúli egyházkerület gyűjtőkül Domokos Mártont és Dobozai Mihályt rendelte ki, kik 2000 frt. készpénzt s ígértben 2364 frtot. gyűjtöttek. Az egyháznak volt 5762 frt. 22 dr. alaptőkéje. A kötelezvényeket, melyek ez összegekről szólottak, Maróti Sándor és Jenei György 1757. Bécsbe vitték. Folyamodványuk a helytartó tanácshoz, onnan véleményre az egri püspökhöz utasíttatott. A püspök akkép nyilatkozott, hogy a kimutatott alap csak költemény; és Szatmárt a protestánsoknak, mint véghelyen lakóknak, a várörző sereg kedvéért engedtetvén meg vallásuk közönseges gyakorlása és köziskola tartása, most, miután a vár megszűnt, meg kell szűnni az annak tekintetéből engedett vallásgyakorlatnak is. Melczer Pál pedig, a kir. biztos, abból, hogy a két város egygyé lett, azt következtette, hogy a németi iskola eltörleendő. Csanádi János és Endrédi László, kik 1758. küldettek Bécsbe követekül, igyekeztek megczáfolni a püspök zofizmáját, álokoskodását; de kérlevelök visszavetettetett, kancelláriai parancs erejével Bécsből magok is kiutasítottak!

Szigeti Sámuel itt maradt, hogy az intézetben, melynek legveszélyesb betegségét meg kellett érnie, de orvosolnia nem lehetett, a lelket megtartsa; itt volt egész

1756-ig mint professzor, ez éven túl még egy évig mint preceptor.

Ezentul *primarius* és *sekundarius* preceptor említették emlékiratinkban; az összezsugorodott, hajdan celebre gymnasiumnak, hihető, a *primarius* volt vezére.

Motsy István 1757. már ily *primarius* volt; volt mellette *secundarius* is kinek az emlékiratok közt nevére akadni nem lehetett; de az már okadatalható, mikép a két preceptor alatt még két tanító is képezte a kezdő és olvasó gyermekeket: ez évben Kis József és Nagy István, kik fizetésöket kérik meghatároztatni; mert, mint igen naiv folyamodványukban írják, a gyermekek által hozatni szokott jövedelmök mellett csizmájok és testi ruhájok is leszakad rólok.

1762. *Conventio annua præceptoris primarii et secundarii, coadjutoris*, és *domus professoralis*ról van emlékezet s mint preceptor *primarius* Pap János említették. Szigeti Sámuelről 1764-ben van legutólszor emlékezet, midőn fizetetlen maradt bérét letisztáztatni kéri.

Rendezett, vagy illően összeállított okiratok hiányában 1763-tól 1812-ig csupán időszaki rendben adhatjuk elő iskolánk múltját, s a tanítókról csak úgy fogunk emlékezni, közülök egész Gáti Andrásig csak azokról, a kik s a mint az egymást követő eseményekbe odaszövődnek.

1763. tehát az altanítók megmarasztatnak, Kocsis István pedig és Fodor János preceptorokul vétetnek fel a szatmári egyházi előljáróság által.

1765. Barcza György kiszolgált preceptor publikáltatik segélyezés végett; ugyanazon évben Gyarmati János koadjutorul megmarasztatik.

1767. Kálmán Zsigmond leendő *primarius* preceptornak meghívó levél küldetik.

1768. Azzal vádoltatik az iskolai igazgatóság, hogy tilalom ellenére a szintakszison túl poézist is tanított. Meg-

jegyzendő, mikép a tanítók fizetésének főalapja, ez időben a szatnári protestáns hivek kivált a jeles és népes czéhek buzgótsága s áldozatkészsége vala, mely mindannyiszor tettere melegült, valahányszor hajdan híres kollégiumukat az inség napjának verő fénye perzselé; a városi tanács jóltevő s pártfogó kezei ez időben fensőbb parancsok által levalának kötözve!

1772. olvastattak fel Gáti István mint prim. preceptor bizonyítványai.

1775. Szabó István kiszolgált preceptor kér bizonyítványt hivatalkodásáról.

1784. az árva protestáns gyermekekrőli gondoskodás a prim. preceptor teendői között említetik; az ünnepi köszöntések a preceptoroknak kötelességökül tételnek.

1786. a szüreti és lakadalmi koldulások a preceptoroknak megtiltatnak, s ezekért kárpótlásul nekik 30 frt. adjánltatik. Ugyanazon évben megrendeli az egyházi előjáróság, hogy Ottományról hozzák el azt a mestert, ki németül ír és beszél s azon nyelv tanítására teljesen képes.

1787. deputáció neveztetett ki az egyházi gyűlésből, meghatározni az órákat, melyeken a német nyelv fog taníttatni. Ugyanazon évben Kovács János preceptor helyett; ki maradni óhajt, Debreczenből másat hozatott az egyház; a nem marasztott tanító bizonyítványt kér; kérelme megtagadtatik. Marcsa Sándor ünnepélyesen felszólíttatik, jönné ide normalis professzornak. Tormásinak, a volt preceptornak, fizetése javításaért esdő kérelme visszautasittatik. Az iskola hetenkénti vizitálása elhatározottatik.

Jákó Mihály 1788-tól 1800-ig volt preceptor; 1811-ben magyar nyelv tanítójául ismét meghivatott. Nagy Pálnak, a német nyelv tanítójának, 1788-ban fizetés rendeltetik, mely évben a trivialis iskolák beléletéről szerkezett táblázatok felküldése a viceispánoknak sürgetőleg parancsoltatik; különösen azon növendékeket parancsolá kijelölni a fensőség, kik a német nyelvben ki-

tűnő előhaladást tanusítanak.

1789. Bereczki János preceptor szent György napig megmarasztatik.

1790. az imaterem az elemiskolások tantermévé alakítottatik. Berekszászi János német nyelvtanító elbocsátatik; Gyenge János a preceptorságról lemond, ki 1792-ben ismét prim. preceptornak hivatik meg, de különféle kifogásai s mentegődzéseinél fogva 1794-ben elbocsátatik és számára 1795. jó bizonyítvány adatik. Ugyancsak 1790. a preceptorok számára sorban főzésre ajánlkoznak a hivek; de meg nem egyezhetvén, a főzés helyett nekik pénzösszeg ajánltatik.

1791. Fűsüs András prim. preceptorra bizatik az iskolárai közvetlen felügyelés, kinek e megbízatásért minden további következtetés nélkül két arany határoztatik sáláriumul 1792-ben. Hajdu Balázs preceptornak bizonyítvány és ajánló levél adatik, 1792-ben pedig ellene kibonyított kihágásaiért megdorgáltatik; ezért 1793-ban fizetése hátralékát kéri, mi neki megadatik s elbocsátatik. Ugyancsak 1791. Kunsch Sámuel secundarius præceptor czégéres élete miatt elhajtattott; s bár magát minden jóra ígérte, vissza nem fogadtattott, Markus Péter preceptor bizonyítványai pedig visszatartóztattak.

1792. Márkus Péter preceptornak egész évi fizetése előlegeztetik. Rácz István ujonnan választott preceptor bemutatott bizonyítványai megvizsgáltatván elfogadhatóknak találtattak. Vincze János is ez évben hivatott meg preceptornak.

1793. határoztatott el, hogy a kis leányok iskolája és a fitanoda közt kút ásassék. Most is együtt isznak. Harmadik preceptor hívása is ez évben rendeltetett el véglegesen.

1795. Laki Sándor ujonnan választott rektor kérdi: kinek irjon ő arról, mikor foglalhatja el hivatalát, melyre meghívást vett? az átszállítás iránt tett ajánlatát az egyháznak hálás szívvvel fogadja; az igazgatói teendőket örömet elvállalja; az iskolai törvények átdolgozására vele

együtt küldöttség neveztetik ki; az iskolai előljáróság neki az iskolák fűtésére s konyhája füstjére 50 öl tűzifát ajánl, a többi tanítóknak meghagyja, hogy őt mint igazgatójukat tiszteljék; fizetése 60 fittal, és egy gönczi hordó borral javíttatik; 1797-ben professzori czímet nyert.

1797. a templomi éneklés a növendékeknek ismét megparancsoltatik. Az órák felosztása a tanítók közt elrendeltetik; a tanórarendet a konzisztórium állapította meg.

1798. negyedik preceptor rendeltetik hozatni Debreczenből. Szabó János a neki ajánlott preceptori hivatalt elvállalja. Széles András is ez évben hivatott meg Szatmára vezérprofesszornak; meg is ígérkezett, de több évi alkudozás után más választatott.

1797-ben arra hozott határozatot az iskolai küligazgatóság: meddig kötelesek az iskolai növendékek kísérni a hallottakat? Ez évben mondá ki azt is a presbitérium, hogy az ó szövetség történelmét a gyermekeknek taníttatni kívánja, de a kézikönyvet elébb átvizsgálja. A professzori lakot szinte ez évben kezdték építeni.

1800. Bottyán János elemi professzorrá választatik. Ugyanezen évben olvastattak fel a Pósfai János rektor professzor bizonyítványai, kit nem filozófia, hanem csak rhetorika professzorául hivatott meg Szatmár, Pósfainak és utódjának Szilágyi Dánielnek az isk. pénztárából 154 frt. rendeltetett.

1801. Pósfai leköszöntével Szilágyi Dániel lett rektor professzor, kinek fő kérelme az egyháztanács előtt az vala: mentse fel őt a kethedrai prédikálás terhe alól! de föl nem mentetett; itt szolgált 1812-ig. Vajai Imre is ez évben hozatott Szatmára rektor czím alatt, kinek az idejövétel költségeit az egyház megtérítette. Negyvenévi lelkiismeretes és hasznos hivatalkodása után városi képviselővé lett a család apa, kinek gyermekei a művészet és tudományok iránti buzgóságukért tiszteltetnek és szerettetnek.

1802. neveztetett ki Gáspár Pál lelkes protestáns férfiú, ki az iskola ügyében Bécsset is fölkereste, a szatmári

iskola inspektorául, kinek tiszte vala: elnökölni a tanítók tanácskozó gyűlésében; de e diszes hivataláról 1803. önkényt lemondott.

1803. jelöltetett ki az iskola helyisége.

1804. a preceptoroknak lakbért rendelt az előljáróság.

1805. Bottyán János preceptor azon növendékek névsorát mutatja be az igazgatóságnak, kik didaktrummal tartoznak. Ugyanazon évben az igazgatóság lecketervet irt a tanítóknak, mely szerint tanítani kötelesek. Ez volt a nevezetes év, mely királyunk I. Ferencz azon rendeletét hozá meg, mely szerint a protestáns belső személyek, mint hajdan, a városi pénztárból fizetessenek; most is onnan fizettetnek. Zádori Józsefről is ez évben tétetik, mint elemi tanítóról, legelőször említés. Ugyanekkor Vincze János preceptornak lakbértül 20 ft. határoztatik.

1807-ben Vajai Imre lemond a rektorságról, de lemondását visszavonja, hogy akkori lelkész Inczédi József a lemondás felett ne örvendhessen.

1809. hozatott Gál István Debreczenből grammatika preceptorául, kinek jövedelme két köből búzával javíttatott; 1812. fa fizetést kért.

1810. hozatik Váradi Imre rektornak, de hirtelen eltávozik s helyette az időt Vajai töltötte ki és szolgálatát tovább is folytatta.

1811. a preceptorok élelmezésére búza, gabona és aszszú gyümölcs szedetett a hivektől; ugyanezen évben választatik meg Inczédi József professzornak, ki tantervet terjeszt az előljáróság elé s 1812-ben lemond. Ország Pál is ekkor hivatott meg elemi professzornak; ezt ügyességeért és kedves alkalmazkodásaért, ma is élő tanítványai magasztalva dicsérik, minthogy az orgonázáshoz is értett, 1814. az orgonistaságot is ráruházták s e működéseért fizetését az egyház 100 firttal nevelte. Ez évben halt meg Szilágyi Dániel igazgató tanár.

1812. igazgató professor dolgában az isk. külizgatósága nagyon fenakadt: meghívta Széles Andrást, en-

nek követeléseit nem teljesíthette; Tunyogi Márton a hívást el nem fogadhatta; idősb Lugossi József Nagybányára ígérkezett papnak; Szilágyi János Szigetről nem jöhetett. Gáti András lett ez évben igazgató professzor. Ez évben öt tanító működött egy professzor vezérlete alatt a gymnasiumban és elemi iskolákban: t. i. Gáti András igazgató, Vajai Imre rektor, Vincze János, Rácz János gymnasiumi, Ország Pál, Gál István elemi tanítók. Gáti A. még 1814. is itt volt, akkor lemondása elfogadtatott. Az is emlékeztetben van Gáti Andrásról hagyva, miszerint lakodalmára az egyház bort, búzát és húst adott, ugyancsak hivatala kezdő évében istálót kér csináltatni, az egyház teljesítette kérelmét. Mikor pedig sokféle kéregetését az előljáróság megunta, határozatot hozott 1813-ban, mely szerint „olyakat, miket az egyház nem teljesíthet, ne kérjen“. Ez évben neveztetett ki a Pázmándi alapítványra egy szatmári növendék a debreczeni főiskolában. Gáti István is ekkor jelöltetett ki inspektorul a szatmári gymnasiumban; de e hivatala súlyát senkivel nem érezte a szerény, igénytelen, tudományos férfiú.

1813-ban van Rácz János preceptorról emlékeztet, mint igen szigorú, pontos tanítóról, kinek utóljára megtiltatott testi büntetéssel illetnie növendékeit; s ha oly iskolai hiba vagy vétség követtetett el, mely nagyobb példás büntetést von maga után, egy presbiter jelenlétében veretethetett három pálczaütést a gyermekekre; de magának ütni többé nem lön szabad.

1814. rendeltetett ki Nagy Mihály, kiról e közlemények elején nagy tisztelettel emlékeztünk, ki inkább antikvarius volt mint statiszta, az egyház és iskola arkhiwuma rendbeszedésére. Ugyanez évben oly rendeletet hozott az egyházi gyűlés, miszerint temetések alkalmával mind az énekvezér, mind a gyermekek levegyék fővegöket.

Ha a szatmári tanoda történetének első lapjain arról kellett panaszkodnunk, mikép iskolánk igazgatói minden évben idehagyták állomásukat s másoknak engedének helyt,

melyet aztán azok a mások, mihelyt egy ürült ekleziást megpillantottak, ismét üresen hagytak. 1812. óta a felett örvendhetünk, azzal dicsekedhetünk, miszerint évtizedek áldoztak le az enyészet tengerébe, míg egyik igazgató ki, vagy letért a másik elől; hogy az intézet e kedvező ellentétben sokat nyert, azt csak az tagadhatja, kinek az igazság nem kedvesen látott vendége.

Vajai, mint rector, 1801—1841-ig könnyíté az igazgatók hivatalát. 1812-től az 1816. év végeig egy igazgató professzor működött.

Felsőőri Cseresnyés Sámuel köti össze a Szatmári ref. Főiskola új történeteit a legujabbakkal s adta át a boldog multat a bizonytalan jövőnek. — Született a jeles tanár Encsencsen a felsőszabolcsi Egyházmegyében, — hol atyja Cseresnyés Sámuel, a mind testi mind lelki ereje, mind tudományos képzettsége tekintetében kitűnt férfiú, lelkész volt, — ki négy gyermeke közül az elsőnek, szép reményű Sámuelének czélszerű nevelését s oktatását maga kezdé meg; s miután a grammaticai osztályokat vele elvégezte, azt, elébb nagy Kállóba. később S. Patakra vitte. Ott az ernyedetlen szorgalmú s kitűnő tehetségű ifjú, sorsához fűzte s folyvást birta tanítónak jó hajlandóságát s tanulóársainak becsülését úgy a gymnasiumi osztályokban, mint oda fent az akadémiai pályán, — folytonosan az elsővel vetélkedvén osztályában. —

A bölcsészeti jogi s theologiai tanszakokat a történelmi híré tanároktól Rozgonyitól, Kövitől, Porkolábtól, Szatmáritól sat. hallgatta és sajátította el — A jogtant — jövője alapjául — a hirdedett jogtudor — a mindig komor Kövi — előadása nyomán ismét átbúvárolván az esküdt (primarius) diákok közé vétetett fel. Míg Thémis rejtekeit búvárlá a Szentpáli, Pogány, és Vay — magas — családok gyermekeinek növelésével és oktatásával is foglalkozott; növendékeinek mindegyikében egy egy tisztelve szerető barátot nyert a jó tapintatú Mentor.

Mint primarius diák ment ki iskola igazgatóul (rector).

a népes és fényes protestáns egyházba — Mező Keresztesre, hol két évi eredmény — áldásgazdag működése közben, a tanítói pályára kelt hajlandóság tudományos ismeretekkel gazdag lelkében. — És bár több, — gazdag jövedelmet kínáló egyház hívá lelkészeül a határozott akaratú férjfiut: megmaradt a pályán, melyen legtöbbet használhat — a hivatott ember — embertársainak, honának és vallásának, — s örömmel fogadta s. Patak követét, ki által Humaniorum Professorul hivatott meg.

Mint humaniorum Professor, négy évi munkálkodása közben, jeles tehetségeit, tanítványainak eszélyes vezetésében annyira kitüntette, hogy Kövi helyett, — ki akkor tanári székét elhagynia nyilakozott — ő nézetett ki rendes jogtanáru; s hogy jogtanári székét ne csak betöltse S Patakon, hanem annak fényt és tekintélyt is adjon; az igazgatóság elhatározta, őt, közkölségen akademiákra küldenie. De a külföld egyetemeibe utazását a körülmények meggátolván, — S. Patakon a Hum. Profeszorságról is lemondván:

1817. Szatmárra hivatott és jött Igazgató tanáru; itt 38. évig plantálván és öntözgetvén Apolló virágkertjét — jó hírt és becsületet szerzett Gimnasiumunknak.

Mennyire hozzáolvadt nemesen művelt szívéhez a szatmári iskola sorsa: az által tette szembetűnővé, hogy; midőn a máram: Szigeti Lyceumba — mely a szatmári iskolánál — fényesebb és jövedelmezőbb volt — igazgató tanáru meghivatott: a megtiszteltetést megköszönte s itt-hon maradt; tapogatta kedvelt ápolta életerét, és míg ápolta: az folytonos egészségnak örvendett, nagy beteg soha nem volt; — nagy gonddal vigyázta és javitgatta az általa szerkesztett gép kerekeit, melyek csak akkor botlottak meg — de soha meg nem állottak, midőn annak alaprugóját idegen kezek érinték.

Mint a tudományok csak nem minden szakában kitűnőleg jártas és avatott tudós a. Nagy Váradkerületi iskolafelügyelői (a közelebbi években fényes és jelentőségteljes)

hivatallal is megkínáltatott; — de korgyengeségét vetvén okúl —, a kínált kitüntetést el nem fogadta.

Költői tehetségének igazmondó tanúi azon versezetei, melyeket példányokul mondott toll alá költészettant hallgató tanítványainak; solid tudományos készültségét és valódi talentumát őrzik a kézi könyvek, melyeket a költészeti és szónoklati osztályok számára készített, melyek — a körülmények miatt, írásban maradtak. A tudományos gyűjteményben jeles mathematicai czikkei jelentek meg nyomtatásban; gyászbeszédei is olvashatók szinte sajtó után. —

Híven küzdve, munka mellől dőlt ki s halt meg 1855. évben, nyárban, kolerában; élt 70 évet. *)

A szatmári gymnasium vezetésében szinte 24 évig együttműködött az igazgatóval:

Jákó Balázs, ki Szat. Németiben született 1804. Elemiskoláit szinte Németiben kezdte 1810. onnan 1813. átjött a szatmári gymnasiumba, hol a gymnasiumi képeztetéshez szükséges tanszakokat 1820-ig elsajátítván bölcsészeti tudományokért 1821. a helybeli rom: kath: lyceumba ment; ott azokat 1822-ig lelke tulajdonaivá tévén 1823. Debreczenbe ment, hol 1824. a jogi pályát elvégeztén 1825. a theologiai szakot kezdé meg; azt teljesen be nem végezvén 1826. Zsoltra ment tanítónak; honnan 1828. a szatmári elemiiskola vezetésére hívatott el; az elemiskolában szorgalma és sikeres tanítása által a közönség figyelmét és tiszteletét megnyervén négy évi hasznos működése után 1832-ben a Gymnasium 2-od osztályát kezdte vezetni s tanította és nevelte benne a növendékeket 23 évig 1855-ig, — midőn nyugalmaztatott. 1861 egyházi ülnökséggel tiszteltetett meg a szatmári Ecclezsia képviselő testülete által. Él most is, közösen becsültetve az érdemeket tisztelő szatmári közönség által.

*) 500 darab könyvét a gymnasium könyvtárának adták jeles gyermekei: Károl, Sámuel, Johanna és Juliánna, épen azon napon, mikor e sorok nyomattak. B. G.

Legújabb események

A Cseresnyés halálával, egy időre vezér nélkül maradt a szatmári Gymnasium népe; — addig — míg igazgató választathatott, helyettes igazgató — Figura Károly — intézte, elég ügyesen — a gymnasium belülgyeit egész fél esztendeig; mert:

Bartók Gábor — ki még: az 1855. évben a Cseresnyés halála évében novemberben hívatott meg Szigetről csak 1856 márcz. 9-én foglallhatta el hivatalát. Született 1813. April 14. Encsencsen, honnan atyja — mint iskola tanító — 1817-ben Zsurkra vitetvén, tiz éves koráig Zsurkon tanult. 1823. Sáros Patakra ment hol a gymnasiumi tanfolyamot 1831. elvégezvén átment a bölcsészeti pályára. A bölcsészeti, jogi, theologiai s a népszerű orvostani pályához szükséges tudományokat 1838-ig tanulta, mindig S. Patakon, — akkor s onnan egyenesen máram: Szigetre hívatott s vitetett elemi iskolások oktatójaúl; hol három év alatt maga, egy segéddel mind a négy osztályt kiállította, saját maga készítvén növénydekeinek kézi könyvecskéket következő cziműeket: „Magyar nyelvtan, Földrajz, Számtan, Állat, Növény és Ásványtan, Kézműtan, Gazdálkodástan, Törvénytudomány, Köz történettan, Magyarország külön történelme, Időszámmlálástan, Jegyzetek magyar körbeszédek, kötlevelek, nyugtáksat. készítéséhez és Egészségtan. Ezeknek magyarázat melletti megtanítása s leiratása mennyi időt, testi és lelki munkát emésztett fel?.. annak Isten a megmondhatója; — kivált 1838-ban, midőn még elemi könyveket alig látott a tanító világ! —

1841. ugyancsak Szigeten költészet és szónoklat professzorává választatván két év alatt a szónoklati és költészeti osztályok vezetésénél nélkülözhetlen tudományokat készítteté éjelenként. Az első évben a különböző Vallás felekezetek tudományát, Rhetorikát, Római régiségtant, róm. irodalmi történettudo-

mányt (a prosai irodalomét) Görögrégiség-tant, a köztörténet-tan hajdani és középkori részeit, a hajdan és középkor chronológiáját; — a második t. i. az 1842. évben: a keresztyén felekezetek tudományát, görög és római Mythológiát, Költészettant, Latin szótagmértéktant (magyar stilben szerkesztve) római irodalmi történet-tant — a költőkre vonatkozólag, — a köztörténet-eleni ujkorát, és a szépészettan — Aesthetica-elméleti részét

1850. bölcsészettan tanárává választatott ismét máram. Szigeten. Négy év alatt, elismert tekintélyű tudósok nyomán kidolgozta: az Embertant, Gondolkodás-tant, Ismerettant, Szépészetet (mind elméleti, mind gyakorlati részében) Észjogtant, — a Politicát — mint a Statistica filozófiáját, Európa Statisticáját, a magyar irodalom és bölcsészet történetét.

1856. hozatott Szatmárra, a már akkor — félig — szervezett gymnasium igazgatójaul. Most is itt él és munkálkodik

A szatmári Ekklezsia 1856.; a szatmárvidéki Egyházmegye 1858. ülnökké választotta.

Nyomtatásban megjelent művei: 1. Életeszélytan I. és II. rész Pest 1855. 2. Székfoglaló beszéd. Szatmárt 1856. — 3. Kis Áronné, a hajdani jeles magyar pap derék magyar felesége fölett mondott gyászbeszédének magva a vas. ujság 1857 évi folyamában. — 4. 1838 óta több beszélyei, novellái, táj és nép-ismertetései, humoriszticus dolgozatai s levelei jelentek meg a Regélőben, Életképekben, Pesti Naplóban, Prot. Egyh. és Isk. lapban, Tanodai lapokban, Vasárnapi Újságban, Magyar Néplapban, Üstökösben és Sárospataki füzetekben.

A rendes tanárok közt, kik gymnasiumunk legváltóságosabb idejében a vezér Cseresnyés kidöltével, az át idomult Gymnasiumban, egy akarattal veték alá válllaikat a tehernek, — betűrendben legelől adjuk át a történe-

Figura (Ábrai) Károly t. Születetett Szatmárt 1829
 Decz. 9. Az elemi és gymnasiumi kiképeztetéshez szükséges tudományokat, szülő városában sajátította el 1837—1846-ig; akkor Lőcsére ment, hol az előbölcsészetet bevégezvén 1847. Debreczenbe vitetett; ott 1853-ig felölelte fogékony lelke a neveléshez, joghoz, és lelkészi pályához szükséges tudományokat. 1853. hivatott Szatmárra a Gymnasiumba — mely akkor kezdett szerveztetni — rendes tanáru; azóta itt tanítja és tanulmányozza a történelmet, kedvencz tudományát s oktatja növendékinket a tudományos német nyelvben és annak irodalmában.

A magyar irodalom, időjártával, egy becsületes nap-számosát fogja tisztelni benne. 1846. lépett föl, mint irodalom barát, táj és nép-ismertető czikkeivel a pályára, melyen naponként nagyobb tért kezd elfoglalni. 1848 — 49. több szépirodalmi és politicalai lapokba dolgozott apróbb életképeket és jeleneteket a honvéd - tábori életből - álnevek alatt; 1853. jelent meg első hosszabb dolgozata a Budapesti Vízhangban. Julius név alatt; — 1857 óta több szépirodalmi lapokban jelentek meg történeti novellái melyeket 1859. Pesten két kötetben adott ki; — 1860. adta ki ugyancsak Pesten történeti regényét 4 kötetben „Az utolsó Szapolyai“ — czim alatt. Sajtó alatt van „Egy esküszegő király“ czimű egy kötetes, és „Brankovics Ilona“ 2 kötetes történeti regénye is.

Valójában termékeny toll! — És bár irodalmi tekintélyek még nem mondák el Ábrai dolgozatai fölett ítéletöket: ő maga elmondhatja magáról és szaporán született de — egészséges gyermekeiről, mit Ovid a termékeny tollú római költő mond elme műveiről:

„Non qui detractat praesentia livor iniquo

Ullum de nostris dente momordit opus“ (Az irigység, mely a jelen műveit ócsárolni szokta, ráspolyos fogával dolgozatim közül még egyet se mart meg).

1861. a szatmári Egyház képviselő testülete által, ülnökké választatott; ugyan azon évben Febr. 5-én a ta-

nás gyűlésben tiszteletbeli s. jegyzőül neveztetett ki.

Kanizsay Zsigmond 1833. Május 4. született Homokon Szatmár megyében. Az algymnasiumi tanulmányokat lakfalvában tanulta 1842-44-ig; a költészetet és szónoklatot Szatmárt a reformátusok iskolájában 1844—46-ig, a bölcészeti előtant ugyan itt a rom. katolikusok Lyceumában. A jogi és theologiai tudományokért Debrecent kereste fel tudomány szomjas lelke, hol azokat 1853. elsajátítván — azon év marcziusa 14-dikén Szovátra ment — clemiskolák vezérével, onnan 1855 ben a Szatmári ujonnan szervezett Gymnasiumba hivatott és jött rendes tanárul, hol most is szigorú lelkiismeretességgel és nagy haszonnal foglalatoskodik.

Az irodalmi téren 1858-ban állott a munkások közé; néhány beszélye már jelent meg belletriste lapjainkban. Husz ivre menő beszélyei a sajtóra várokoznak.

Nagy Áron Geiza — Nagy Doboson Szatmár megyében született 1823. Febr. 19. Első neveltetését szülői házában nyeré, s mint a gymnasiumi tanulmányok fölfogására teljesen képezett gyermek 1835-ben. Szatmárra jött, hol 1841-ig mindazon tudományokat lelke tulajdonává tette, melyek az akadémiái tudományokhoz, alapúl szükségesek. — 1841. Sáros Patakra ment, ott a jogi, bölcészeti és theologiai tudományokkal 1846-ig gazdagítván lelkét tanuló pályáját a jeles intézetben bezárta s mint nevelő, jeles és magas családoknál 1851. évig osztá meg ismereteit növendékeivel, — később közhivatalt is viselt, melyben honafiainak igen sokat használt azon időben, midőn mások magokat hizlalák.

1855-ben Szatmárra hívatott rendes tanárul; — most is itt rakja az alapot a gymnasiumi magasabb pályához, tanítván, dajkálván és nevelvén, osztályrendszerben, a gymnasium legalsó osztályát — fogyhatlan türelemmel és ernyedetlen szorgalommal.

Orosz István a természet és mennyiségtan alapos

készültségű és ügyes tanára, a jeles mechanicus — ki intézetünknek, — saját kezűleg — a tudomány szabályai szerint, sok — czélszerű gépet készített és szerelt fel, — született Botfalván, Ungmegyében 1817. apr. 11. A gymnasiumi pályához szükséges előismereteket szülő földén elsajátítván S. Patakra ment, hol alsóbb osztályait 1834. elvégezvén 1835. a bölcsészeti tanszakokat tanulta; azokat 1836. elsajátítván Pátyra — Pestmegyébe — ment elemiskolák vezéréül; — honnan egy év múlva visszatért Patakra, fölgazdagítani lelkét a jog és hittan maradandó kincseivel; melyeket 1839-ig lelke tulajdonaivá tévén Lasztóczra vitetett, az ottani iskola igazgatójaul; — 1855-ig részint gazdaszáti, részint politicai részint tanítói pályán használt úgy egyes családoknak, mint nagyobb közönségeknek; akkor rendes tanárrá választatott a Szatmári gymnasiumba, hol a legterhesebb pályán fáradozott, öt évig tanítván a természet és mennyiségtanokat. Most a II-od gym. osztály növendékeit, neveli, oktatja és tanítja példájával a rendre és illendőségre. — A mennyiségtan előadására a legkönnyebb módszert talán Orosz István tanulta ki tanítása közben. Számtani előadásain nem unatkozik a gyermek.

Mándy Beniámin, szatmári segéd lelkész, ki a mult évban a gymnasium növendékeit nagy sikerrel tanítja a vallástudományra, szelid erkölcsi viseletével ébreszté a józan erkölcsiségre; most pedig a róm. kathólicum gymnasium VI. VII. és VIII. osztályaiban pályázó református növendékeknek ad alapos oktatást a vallás és erkölcstudományban, — bár ez évben — az osztályrendszer beálltával — gymnasiumunkban mint tanár nem foglalkodik: mégis méltó helyet foglal a gymnasiumi tanárok sorában. Született, Borzsován Szatmármegyében 1832. april 14. Tanulói pályáját S. Patakon kezdte meg s a gymnasiumi tudományokat ugyan ott elvégezvén 1847-ben az akadémiai tudományokat kezdé hallgatni s azokat 1854. elsajátítván theologiai ismereteit gyarapítandó, Debreczen-

be ment, ott két évet haszonnal elöltvén Paesér helységébe — Bácsbodrogmegyébe — ment iskola igazgatónak; mely hivatalában három eredménygazdag évet töltvén el hona leendő polgárainak nevelésével és oktatásával 1859-ben kápláni szigorlatot állott ki s lett porcsalmai segéd lelkész, onnan hozatott 1860. Szatmára, hogy megossza itt honfiai közt nemesen mívelt lelkét, és lelkesítse embertársait a vallásos buzgóságra, állhatatosságra és salaktalan honszeretetre.

Helyén lesz itt megemlítenünk mikép a Szatmári algymnasium IV. osztályához 1860-ik év Octobere 1-ső napján odatoldatott az V-öd osztály; — azt, is mikép: az osztályok növekedése az intézet pénztárát egy fillérrel sem terhelte; — a tanárok engedvén szaporítani óráikat a közügy előmozdítása tekintetéből, még pedig oly mérvben, hogy kik 18 órát tanítanak egy két tanszakból az Entwurf mellett: azok most 24 órát tanítanak hetenkint — még pedig többfajú tanszakokból. — Azt is nyilvánítanunk kell végül, mikép nálunk a jövő 186²/₃ isk. évben a VI. osztály is be fog állittatni, melynek vezetéséhez csupán egy tanár lesz szükséges.

A gymnasium polgárainak össuesszáma ez 186⁰/₁ isk. évben 110.

És hogy históriánk a szatmári tanodáról olyan legyen, mint a Szent János bogár (bocsánat a hasonlatért) melynek végrésze legfényesebb; mély tisztelettel jegyzem ide azon férjfiak neveit, kik tanügyünk körül ernyedetlen munkássággal fogyhatlan türelemmel fáradoztak akkor, midőn gymnasiumunk teljes szervezése megtörtént s a rendes tanodák színvonalára emeltetett; és fáradoznak s gondoskodnak most, ne quid detrimenti res publica nostra literaria capiat.

A szatmárnémeti tanügyi bizottmányt 1855-től 1861-ig, következő lelkes férjfiak alkották: Boros Bálint (akkori

polgármester) elnök; — Jóó Zsigmond alelnök. — Tanácskozó tagjai: esperes Mészáros István, lelkész Berki István és György Lajos, dr. Munkácsi Mihály, orvos Váczy Károly, szatmári főgondnok Kiss Gedeon, németi főgondnok Győri Sándor, Madarassy János, Kis Gábor, Szatmári Károly, Szegedy Imre, Makai Károly, Sós János, Gyulai Mihály, Vajai Károly — jegyző, Fülep Mihály — pénztárnok, a gymnasiumi tanárok és az elemi iskola igazgatója.

* * *

Az 1861 év kezdetén ez igazgató testület személyzete következőkép változtatott: elnök id. Mándy Péter, alelnök Jóó Zsigmond, lelkész és nyugalmazott esperes Mészáros István, Berki István György Lajos, szatmári gondnok Gyene Károl és Vajai Károl, németi főgondnok Ajtay Sámuel, Böszörményi Elek, Győri Károly, Szegedy Imre, Makai Károl, Kiss Gedeon, Boros Bálint, Szatmári Károl, Nagy Károl, Gyulai Mihály, Szegedy Sándor, Szappanos József, Jóó Gábor — jegyző, Fülep Mihály — pénztárnok, Kis Gábor — ügyvéd, Oravecz János számvevő, — a gymnasiumi tanárok és az elemi iskola igazgatója.

Mig e testület, együtt, egyakarattal működik — mint cselekvő a másik — addig a szatmári ref. iskola élete teljesen biztosítva van.

III. Szakasz.

A REFORMÁTUSOK POLGÁRI ÉS ELEMISKOLÁI SZATMÁRT.

• Helyszűke miatt az elemi iskolák hajdanát a jelennel nem viszonyíthatván csak a legujabb eseményeit adjuk elő az osztályok vezéreinek életrajza mellett.

Ez előtt a Gymnasium és az elemiskolák fölett testület

örkődött, mely a nominalis igazgatónak, a tanításon kívül alig engedett tért a beltügyek igazgatásában. Később tapasztalván azt, mikép a testületek egyes tagjai, több fajú teendőkkel levén elfoglalva, az őrfigyelmet igénylő iskola vezetésében sokszor baj ütötte fel magát, melyet orvosolni a testületnek vagy igen nehéz vagy épen lehetlenné lett: tanácsosnak találta; felügyelete alatt egy egyént bizni meg a tanártestületből, kinek főgondja legyen: „videre ne quid detrimenti respublica literaria capiat“ Így bízott meg az állandó igazgató az oly ügyek kezelésével, melyeket több kéz elrontana. Legujabb időkben — a gymnasium igazgatása — a tanítás mellett egy ember idejét teljesen fölemésztvén, czélszerűnek látta a küligazgatóság az elemi és polgári iskolák igazgatását egy oly tanárra bízni, ki arra legalkalmasabb és legképezettebb... így neveztetett ki az elemi és polgári iskolák állandó igazgatójaul, a szatmári minden rangú és nemű közönség kedveltje:

Kovács István, ki Igaron született Heves megyében 1815. Az elemiskola tantárgyaiba apja vezette be. A gymnasiumi pályához szükséges ismereteket s a magas akadémiái szakhoz előkészítő tudományokat Madaras, Kardasz, Kisujszállás — nagykunsági városok tanodáiban; — a bölcsészeti, jogi és theologiai szaktanokat Debreczenben sajátítá el — kitérő osztályzattal.

1837. Szatmárra hívatott a másod elemi iskola vezetésül; — akkor az elemi tantárgyak csak két osztályban két tanító által adattak elő. Hivatalkodása második évében, már három osztályú elemiskolát alakított; tapasztalván ember-szerető lelke, mikép két osztályban a polgári élethez szükséges képzettséget a növendékek meg nem nyerhetik; fokozott szorgalommal oda törekedett, hogy a városnak — melynek kebelébe óltatott — minél több értelmes polgárokat nevelhessen. Így lőn aztán, hogy midőn hivatala kezdő évében csak egy év folyami osztályt vett át, melynek népessége alig emelkedhetett 40 számra, — osztálya polgárai két három év alatt százra gyültek fel.

Határozott szándoka volt: ügyvédi pályán használnia emberfeleinek, de a szatmári egyháztanács bizalmas kérése s több ízben nyilvánított ragaszkodása legyőzé benne az eredeti szándokot; s különben is hivatást érezvén magában a növelésre és tanításra... állandó tanító maradt.

1846. úgy szerveztetvén a szatmári magyar iskola, hogy benne az elemiskola negyed osztályán fölül a polgári iskola alsó osztálya is taníttassék: ez egybeolvasztott — külön pályájú — osztályok vezetésével ő bizatott meg; mely osztályok polgárainak a szükséges tantárgyakat, u. m. a rendszeres természetrajz, tér s természettant, a keresztyén egyház és magyar hon történeteit, a világtörténelmet, — népszerű polgári magán-jogot; — maga dolgozgatta ki, — s azokat tanítja.

1855. a vasárnapi iskola negyed osztálya vezetésével, 1856 az elemi és polgári iskolák igazgatásával bizatott meg. 1861. egyházi rendes ülnökké választatott.

Rendes teendőin kívül, örömmel ragadja meg az alkalmat szolgálnia az egyháznak, hol vele a bizalom parancsolt. Az egyház jegyzőkönyveit több ízben szerkesztette, különösen gymnasiumunk átalakítása nehéz munkájában — mint jegyzője a szervező bizottmánynak — tevékeny részt vett, s nagy hasznú munkát fejtett ki, — s az 1842-ben alakult iskolai olvasó egyesület jegyzője, pénz és könyvtanárnoka teendőit hét évig ritka ügyességgel, lelkiismeretes hűséggel és ernyedetlen buzgalommal teljesítette.

Tanítványai — 50 számban hallgatják értelmes magyarázatát ez 186 $\frac{1}{2}$ isk. évben.

Doktor József a hivatalában buzgó tanító 1848-ik évben vétetett fel a III. elemi iskola tanítására; sikeresen munkálkodott mind addig, míg 1855-ben a gymnasium és az alatta álló elemiskolák teljes szervezése után nyugalomra lépett.

Dobrai Mihály Sz. Németiben 1820. maj. 5. született; első neveltetése és taníttatása ugyanott kezdetett meg; gymnasiumi képeztetését Szatmárt nyerte s azt 1837. bevé-

gezvén a bölcészeti tudományokat két év alatt a helybeli püspöki lyceumba sajátította el. 1839. jogi és theologiai tudományokért Debreczenbe ment, hol azokat lelke tulajdonaivá tévén 1845. Komádra vitetett iskolavezérül; ott 1848-ig terjeszté a világosságot s építé Isten országát, midőn Pestre ment s a kir. Táblánál jegyzőül fölesküdt. 1849. ápril hóldnapban a szatmári gymnasiumba szófüzési osztály vezéreül választatott el, közakaratóval a választó közönségnek. E téren fáradozott ernyedetlen szorgalommal és kívánt sikerrel 1855. évig, midőn a változott körülmények kívánatára a III-ad elemi osztály vezetésével bízott meg; most is ily minőségben tesz szolgálatot szülő városának 80—90 számban vezetvén honafiai évenként az ismeretek kútfejéhez, öt hat órán át osztván meg lelkét hittestvérei, kis patriótái között.

Kondor Pál, Csengerben született Szatmár megyében 1803. nov. 20.—A gyenge gyermekkor tanulmányait szülőföldre iskolájában elvégezvén 1818. Debreczenbe ment, ott a Gymnasiumi tudományokat 1824-ig elsajátítván tógát öltött s a bölcészeti, jogi és lelkészi pályához szükséges minden tanszakokkal fölkészülten 1831. Bárándra ment — mely akadémiái promotio — a felsőbb fiiskola vezéreül, ott három évét kitünő sikerrel ledolgozván nyitva látá maga előtt a lelkészi pályát; — de belösztone a tanítói pályára hivatá vissza; engedett lelke sugallatának s tanító maradt. 1834—1854-ig a Csomaközi és érkörtvélyesi egyházakban foglalkozott mint tanító; akkor elbetegesedett s hivatala terheitől egy időre magát kipihenni Sz. Németibe vonult saját lakába, hol 1856. föléptülve Czégény Dányádra hívatott iskolárul, hol 1857-ig munkálkodott, akkor Szatmárra jött vezéreül a másod elemosztálynak; most is azon osztályban küzd ernyedetlen szorgalommal és halad kitünő sikerrel a minden okosoktól szeretett gyermekbarát, ki mint tanító immár 30 évet fogyasztott ki hona közjára becses életéből. Tanítványainak száma 50.

Fórizs Áron Cs. Bagoson született Szatmármegyé-

ben 1823. Julius 10. az elemiskolai ismereteket édes atyja ajkairól szedte le; 1835. Nov. 5. Szatmárra jött; innen 1837. Debreczenbe költözött, hol az algymnasiumi tanulmányokat elsajátítván 1844. atyja halála közbejöttével Szamosujlakon ideiglenes, 1845. rendes tanítónak lett; mikor Szamosdobi tanítónak lőn kinevezve s ott öntözgeté Apolló kis kertjét 1854-ig; akkor Szatmárra hivatott a kezdő elemiskolások tanítójaként, most is itt munkálkodik 60 nyűgös gyermeket vezetvén évenként az ismeretek eredeti tiszta forrásához.

IV. Szakasz.

A REFORMÁTUSOK ELEMI LEÁNYISKOLÁI SZATMÁRT.

Régi adatok hiányában, egyházunk leányiskolájának csak közelmúltjából említhetünk valamit s csak jelenét adhatjuk. Annyit tartózkodás nélkül nyilváníthatunk, mikép; már a XVIII. század végén itt külön iskolában növeltettek és tanítottak a gyermekek és leánykák; — de tanítóikról csak ott tudunk bizonyost, hová a most élők emlékezete benyúlik.

Emlegetik Sóós Györgyöt mint rendes és Juhász Györgyöt mint kevés ideig helyettes — leány iskola vezért.

De már a kedves emlékü Pordán Jánosról, a közösen kedvelt tanítóról s a jeles művész hangvezérrel teljes hitelességű adatokkal birunk. Született Komárom megyében Császár nevű helységben; gymnasiumi pályáját Halason kezdte meg, — honnan felsőbb tudományokért a debreczeni főiskolába ment, onnan két évi szorgalmas tanulása után 1833. orgonistaként és nagyobb leányok tanítójaként Szatmárra hozatott. Itt növelte és oktatta növendékeit 1840 évig; akkor, midőn előtte a remény csillaga legbájlóbb sugarakban ragyogott, midőn a dispensatiót szíve fölett hordá, midőn előtte a házas élet örömei készen állottak... nyári

alkonyon fürödni ment, ... arája meleg karjai helyett a Szamos hullámai ölelék át elhidegült testét, — s násznyoszolyáját a sirban... a koporsóban találta. Midőn testét a habok elnyelék: a természet gyász, borzasztó szép ünnepélyt rendezett; — szokatlan szélvihar kavarta föl az utcák porát, iszonyú dörrenetek hirdeté a veszteséget mely a szatmári egyházat és a reményében is boldog arát érte; villámok tépték szét a háborgó borúlatokat s százával mártogaták langnyelveiket a hánykódó hullámokba, hogy fölmutassák a helyet, melyen a végzetszerű szerencsétlenség megtörtént; de a vihar nem engede élőt közelíteni a halott hullámágyához... csak harmadnapon sikerült föld ölébe helyezni a néprei által megsiratott kedvest.

Borsi Mihály született Anarcon Szabolcsmegyében; tanult Nagy Kállóban és S. Patakon, hol a bölcészeti és jogi pálya bevégezte után előbb Péczelre később Vajára ment orgonistának és tanítónak, legvégre 1840. Octoberben Szatmárra, jött, itt 12 évig folytatta hivatalát, tanítván növendékeit nagy sikerrel tudományokra és zenére, ébresztvén a hívekben a vallásos érzelmeket művészi orgonázása által. A gymnasium énekkara képezésében hasznos szolgálatot tett az egyháznak és iskolának.

Kolozsvári Mihály Szatmárt született 1812-ben. Elemi iskoláit elvégezve 1821-ben a Gymnasiumba plántáltatott át szülő városában, hol a gondos és hivatott Pálok és Apollósok által fölneveltetvén 1829-ik évben — mint a gymnasiumba tartozó tanszakokat teljesen elsajátított, mindig kitűnő növendék — a helybeli rom. kath. Gymnasiumba ment — bölcészeti tudományokkal gazdagítani fogékony lelkét. 1830. Debreczenbe ment, hol 1836-ig ernyedetlen szorgalommal küzdve mindig a kitűnőkkel versenyzett. 1835. ugyan egy időre félbe szakasztotta mint 5 éves beöltözött diák a theologiai pályát, — nevelőül kértvén ki egy jeles család (Csabai) gyermekei vezetésére, — de még azon év novemberében visszament a Muzsák templomába s 1836. Margitára vitetett rectorúl, ott 1839-ig nagy

haszonnal munkálkodván haza jött, itt részint polgári, részint egyházi teendőket végezvén 1841. a kezdő leánykák tanításával bizatott meg, most is azok lelki erejét fejtegeti, (kiknek száma ez évben 80) s rakja szivökben az alapot, melyre úgy egyesek mint az összes hon boldogsága épülend egykoron. A gymnasium énekkarában, úgy is mint nélkülözhetlen működő tag, úgy is mint vezér hasznos szolgálatot tesz.

Joó Imre Sz. Németiben született 1827. a gymnasiumi pályához szükséges előismereteket Németiben megszerezvén Szatmárra jött; az itt virágzó Gymnasiumban, a bölcséleti szaknál nélkülözhetlen előkészítő tudományokat 1844; az előbölcsészetet a rom. kath. Lyceumban 1845. elsajátítván Máram: Szigetre ment, hol 1846. a jogi tudományokat szép sikerrel elvégezvén szülő honában hasznos dolgokkal foglalkozott mind addig, míg 1848 a szatmári közönség egyenlő akaratával a második elemi osztály vezérévé választatott el s ott foglalkozott 1852-ig, akkor az egyháztanács által a felső leány iskola növendékeinek tanításával bizatott meg; ez évben is azok gyenge és fogékony kebelébe plántálgatja a tudományok mellett a józan erkölcsiség és valódi honszerelem bájló virágait. Növendékeinek száma 70. Ernyedetlen szorgalommal képezi a gymnasium polgárait, díj nélkül, a művészeti éneklésben; — egyedül öntudatában találhatá még eddig jutalmát hasznos működésének! Fogadja itt hű fáradozásáért meleg elismerését, a gymnasium tanári karának! —

V. Szakasz.

A REFORMÁTUSOK EGYHÁZA NÉMETIBEN.

Szinte fél századdal később indíthatjuk meg a németi egyház történeteit mint a Szatmáriét; nem azért mintha Németi később alakult volna ref. egyházzá: hanem, mert ok

— és emlékiratai nem mentethettek meg oly szerencsével az 1703. tűzvész elől, és mert...nem vala talán itt oly öröngond az események följegyzésére mint az agg Szatmárban. Akármi az ok: Németi papjairól csak 1610. óta emlékezhethünk. —

Hogy Szatmárral egy időben s ugyan azon apostol, Dévai Biró Mátyás által — reformáltatott Németi, arról Szatmár eseményei közt már emlékeztünk; s hogy Németi nem volt Szatmárnál tekintélytelenebb egyház, azt a kebelében tartott több rendbeli egyházvidéki összejövetelek, — például az 1607 — 1609. — 1621 — 1641-ben együttműködött egyházkerületi ülések és az 1646. itt tartott nemzeti zsinat tanúsítják, mely utolsó zsinat I. Rákóczi György akaratajából ült össze, melyen 110 magyar — s erdélyhoni pap volt jelen, s azon egyházvidékek követei tanácskoztak, melyek a tiszáninneni s túli püspökségekhez tartoznak. E zsinat elnöke Gelei Katona István szuperintendens volt, kire a zsinat azon kánonos könyv készítését bízta, mely „Gelei Katona kánonok“ czim alatt ismeretes. E nemzeti zsinat Tolnai Dali János ellen tartott, ki az esperesi és püspöki egyházkormányzás helyett az angol puritanismust akarta a magyarhoni egyházakba átplántálni.

Németi papjai, a talált vagy fenmaradt töredékek nyomán e következők: B. Szöllősi János. 1611. lépett legelőször a németi katedrara; — ez lehetett az a Szöllősi Bedő János, kiről mondatik a magyar Athénás 284. lapján, miszerint: Parcusnak kedves tanítványa volt, s ki azért, hogy Wittembergában a Formula Concordiænek aláírni nem akart, a városból kihajtatott. Utána Ovári Mihály 1616. következett. Ez, vagy igen sokáig volt Németi papja, vagy hézag maradt közte és Hodászi S. Miklós között, ki 1639. hozatott Németibe, mert odáig krónikáink másról nem emlékeznek. Ez Debreczenben tanult; onnan akadémiákra ment; — utazásából visszajövén a tasnádi zsinaton püspök Keresztszegi által pappá szenteltetett 1630.

A mely évben Németibe jött, ugyan abban ment el Nagybányára papnak, hol 1642. esperessé választatott s mint nagybányai pap jelent meg a németi nemzeti zsinaton 1646. 1649. pedig püspöki méltóságra emeltetett; — 1651. halt meg Sárközön, mi azon egyház anyakönyvében olvasható. Azon gyászbeszéde, melyet 1649. nov. 29. Jankafalván, Daróczi Zsófia, Albisi Zólyominé fölett mondott, nyomtatásban is megjelent.

Megyesi István, ki Debreczenben tanult s 1634. ott tanárrá lett, honnan Jenőre vitetett, hol 1637. esperessé választatott, Németibe 1641. hozatott s esperessé emeltetett; — 1650. Szatmárra ment át lelkészül. — Korocz András 1663. szatmárnémeti prédikátornak fratik a Szatmár városi politikai jegyzőkönyv 2. darabjában, marc. 20. — Szenczi A. Pál 1675. jött át Szatmárról, hol oktató volt. Hogy Korocz és Szenczi közt ismét hézag van, tüstént észreveszi az, ki Szatmár egyházi és iskolai történeteit viszonyítva olvasta.

Debreczeni Kozma János 1679. jött; innen 1685 Szatmárra ment s ott 1690. meghalt. Bányai F. Péter 1693. kezdte meg Németiben hivatalkodását. Erről, a nagybányai egyház jegyzőkönyvében az olvasható, mikép 1699. esperessé és sárosberkeszi, 1707. alsómisztótfalusi pappá lett s ott 1708. meghalt.

Bélteki János 1694. jött, s ez év márcziusa 24. esperessé lett. Itt volt 1704. évben, Szatmár és Németi leggyászosabb éveinek egyikében, midőn a kuruczok által felgyújtatott várossal egyült a templom és torony is porrá égett, híveivel együtt a hegyre menekült; a félelem és a költözködéssel együttjáró sanyarú élet miatt elbetegesedvén szolgálatra képtelenné lőn s 1708. megsztint élni. Mint esperes 1704. az egyházvidéknek pecsétnyomót készítettett, halála előtt egy évvel jegyzőkönyvet szerkesztett, melybe a belső személyek fizetését — sok helyütt hibásan — összeírta, mely Bélteki féle jegyzőkönyvnek neveztetett el, most is az a neve. Hivatalkodása idejében

egy rícz katona. ki a kuruczokat kergette, martalékrablás végett a németii parochiára is felrontott s az ő dolgozó szobájába is behatott, ... ott az egyházvidék jegyzőkönyvét törével keresztüldöfte, a szúrás a könyvben mais szemlélhető. A Honor posthumusban, azon latin versei, melyeket a Szilágyi Tönkö Márton halálára írt, fenmaradtak, mely gyűjteményben Vári Nagy István is sz. németii prédikátornak iratik, bár emlékiratink közt róla, emlékezet épen nincs. —

Budai Mihály, még a Béltéki betegeskedése alatt és élteben hozatott Németibe 1706. ki 1710. egyházvidéki főjegyző volt, s úgy vethetni ki, mikép: ez évben az örökévalóság jegyzőkönyvébe is beiratott, minthogy ezen 1710. évben Németi papjaul Muzsnai Márton említették; arról pedig hogy, ő (Budai) innen, hová költözött, szó nincs, bár a halottak névsorán sincs róla emlékezet.

Szigeti Gyula István, ki Szigeten született, hol atyja, Szigeti György, lelkész volt, tanulását Szatmáron kezdte, 1693. Enyeden folytatta, honnan 1704. Nagy-Bányára vitetett tanítónak, ki 1705. a németországi és hollandi akadémiákra ment, onnan 1708. Nagybányára tért vissza diákokat tanítani; 1711. hozatott papúl Németibe; innen egy évi hivatalkodása után a belészerelmesedett Nagybánya vitte el papjául; — 1714. Enyedre választatott tanárul, s mint tanár, egyházkerületi jegyzőtollal is megtiszteltetett, 1737. püspökké emeltetett. — 1738. csupán gyanúra, több erdélyországi jelesekkel együtt, katonaság által, fogságba tétetett; de 1739. ártatlansága kiderülvén szabadon bocsáttatott s január 15. ártatlansága országszerte kihirdettetett. Gutaitésben halt meg 1740. Művei, melyek kinyomattak, a következők: 1. De operatione spirituum. Franequeræ, mely a lipcsei tudósok műgyűjteményébe is fölvétetett. 2. Gróf Teleki József gyermekei és Toroczka Péter fölett mondott beszédei. Kolozsvárt 1724. 3. Bonyhai Simon György erdélyi püspök fölett 1737. szept. 29. tartott gyászbeszédé. Kolozsvár 1738. (Szirmay, szigeti Gy. Istvánról, — az őt hiva-

talában fölváltott Viski Jánosról és Németi Mihályról — emlékiratink ellenére — mint szatmári papokról úgy emlékezik. Tévedés!)

Viski János 1712—1719-ig paposkodott Németiben; innen a nevezett évben Szigetre vitetett, hol esperes lett. Naszályi János, ki szatmári tanár volt, 1719. hozatott át Németibe; itt, egy évi lelkészkedése után 1720. Kolozsvárra vitetett professzornak. Némedi Mihály, Nagy Károlyból hozatott 1721; őt 1731. Jerémiás István követte, ki 1721. szigeti tanár volt, onnan Erdélybe ment, hounnan Técsőre vitetett; Técsőről jött Németibe; itt lakott az 1738. év tavaszáig, — akkor Fehér-Gyarmatra vitetett. — A szatmári egyházmegyében 1736. főjegyzővé választatott, más évben esperessé emeltetett s e hivatalt 1762-ig folytatta, mikor meghalt. Jegyzőkorában ő kezdte azon egyházvidéki jegyzőkönyvet vezetni, mely nevéről Jerémiásinak nevezetik.

Bajoki János 1738. mozdíttatott elő, mint németii főiskola vezértanára, ugyanazon egyházban a papi hivatalra, de e hivatalcserébe, az egyházvidék be nem egyezett s őt rendes papul el nem ismerte; mindezek daczára papi hivatalát erélyesen folytatta; az összemátkásodott egyéneket egymástól könyvedén választgatta külön. E tekintetben esperes Jerémiás I. a bírótl felkérte, miszerint: az egyházi törvényeket, kénye kedve szerint gázolò qu a papot a bitorkodástól tiltsa el. Az egyházvidéki vizsgálat 1741. január 3. így ír róla: „Cl. D. Joh. Bajoki, tamquam minister extraordinarius et contemtor nostræ societatis, visitari noluit; quid eveniat suæ Claritati, in deliberato constat“. A deliberatum az volt, hogy: az egyházvidék által a papi hivataltól elmozdíttatott s többé fizetést nem is húzott, annyival inkább, mivel kitudatott, hogy azon folyamodványok, melyek ügye támogatása végett a közönség nevében a tanácshoz, espereshez és püspökhöz intéztettek, nem a közönség kérelme, hanem: néhány lázasztó művei voltak.

Damka András, a németii vezérprofesszor, ki aka-

démiákon is járt 1741. választatott segédül Bajoki mellé. Az egyenes lelkű férjfiú, hivatalkodása második évének elején, mind két tiszteről lemondott; látta mifly ellenszenvvel viseltetik az egyház, Bajoki miatt, ő ellenében is; — és nem akarván tovább tanúja lenni a visszázkodásnak, melybe főnöke magát bonyolította, eltávozott. V á s á r h e l y i G y ö r g y 1742. lett Németi papjává; ennek idejében dühöngött a szomorú emléktű dögvész (pestis) mely sok juhái között — hihető — magát a pásztort is elragadta; mert még azon évben foglalta el hivatalát V a j a s d i M i h á l y németi fi, ki zilahról jött ide segédpapúl, — ez csak kitöltötte a csonkán maradt évet s rendes papul 1743. Szigeti J á n o s hozatott Németibe, ki lelkészi teendői mellett az igazgató terheit is viselte. Kettős hivatala, legfőlebb, szeptemberig tartott; akkor V a j a s d i és P o l g á r i M i h á l y, ketten professzorok voltak a németi főiskolában; — a pap — ide nem írható hibával — vádoltatván két év múlva elbocsáttatott, s helyére:

1745. F á y J ó z s e f hozatott, ki Erdélyben, Nagylakon, Fejérmegyében született 1707. marczius holdnapban. Apja, pap volt, ki Nagylakról Miriszlóra költözött, onnan ment J ó z s e f 1714. az enyedi főiskolába, hol 20 évig tanult, szénioriságot is viselt. 1734. aug. holdnapban indult a hollandi akadémiákra. Leydában az 1737. év őszeig hallgatta — Schultens Albert felügyelete alatt Van der Honertet, Fabriciust, Vesseliust; — s közönségesen oltalmazta „De fovea sine aqua“ című értekezését. A törvényt, Vitriarius Vessenberg alatt; — a bölcsészetet Gravesandától tanulta. Október holdnapban haza érvén Marosszentkirályon, báró Losonczy Bánfi Zsigmond udvari papjává lett; onnan 1738. Nagybányára, 1743. Misztótfaluba, 1745. sz. Németibe jött; itt 1749. egyházvidéki jegyzővé választatott. Ő egyesítette a szatmári és németi egyháztanácsokat és iskolákat; az ő idejében — 1749. öntette az egyház a harangot, mely tény ellen, Henter Mihály a szatmári — jézsuita — parochus, protestatiót adott a megye elé, jogát nyílvánítván mind a haranghoz, mind a helyhez melyen az öntetett; —

de ellenmondásának következése nem lett. A jeles Fay — kiről bizton bátran elmondhatni, mikép a két egyházban „constituit rem publicam“ 1762. esperessé emeltetett; — e tisztos hivatalát folytonos erélylyel viselte 1771-ig, mikor földi pályáját, melyen hátra egyet se lépett, becsülettel bevégezte. Halála után, az általa rendhez szoktatott népben a visszavonás lelke erőt vett, s a belső személyek iránti kegyeletlenséggel gyakran megbélyegezte önmagát.

Fazekas György 1771—1776-ig volt németii lelkész; a kedvetlenségeket itt megunva Nagybányára, később Nagykállóba ment, hol meghalt. Ezt 1776. a buzgó protestáns lelkész és árnyéktalan becsületességéről ismert s hivei által szeretettel környezett Burján Sámuel váltotta fel, ki ide Máramarosból Tarczközülről hozatott; ott, az egyház vizsgálati jegyzőkönyvben 1771. róla, következők maradtak emlékezetben: „R. D. Sam: Burján delegati judicii superintendentialis ordinationibus satis facit, præterquam, quod memoriter precatur, liturgiam habet propriam — in hac superintenduntia non usitatam, nec canonicis sese testimonialibus coram R. Seniore legitimavit“. Meghalt 1778. az egyházi év közepén s helyette Petróczy Ferencz töltötte ki az esztendő.

Szini Szegő István a még emlékében is kedves papja a németii gyülekezetnek 1779. jött Tokajból, ugyanakkor egyházvidéki ülnökké is elválasztatott. Szemei elhomályosodván 1795. hivatalát letette; 1799. meghalt. Javait a németii egyházra végrendelte. Tarczali József az 1795 év tavaszán hozatott át Szatmárról; esztendő mulva másuvá költözött. — Remetei Dohi Sámuel, ki miután kolozsvári diáki pályáját s akadémiai utazását bevégezte, 1792. Szinervárallyai pappá választatott, onnan 1796. Németibe hozatott; innen 1800. Apába, onnan Kiskolcsra változott, hol 1806. meghalt.

Széles András a széles tudományu férjfiú (életrajzát lásd a szatmári lelkészeké közt) 1800 jött Németibe, — innen egy év mulva akadémiaakra indult. Utána 1801. He-

repei Sámuel jött a nagy eszű, ékes nyelvű s kenetes ajkú szónok, ki — hibás erkölce miatt Kolozsvárról elbocsátattott; — s minthogy bizonyítványt nem mutathatott: a németi papságba sem az egyházmegye, sem az egyházkerület meg nem erősíthette; ugyan azért Meleg Dániel segédlelkész pótolta helyét, ki az év letelte után Száraz Berekre vitetett lelkészül. Herepei pedig szánandó inség és nyomor közt halt meg egy szegény nő — Kádár Jánosné — hajlokában. Gál Sámuel a melegkeblű ember barát, a hatalmas és szívható beszédű hitszónok, a tekintélyes külsejű derék magyar pap 1802. hozatott Szentkirályról, hol pap volt; a szatmári egyházmegye tudomány és erénybecstülő értelmisége 1809. ülnökeül választotta. Meghalt 1814. okt. 1. Itteni hivatalkodásának első évében szenteltetett fel a németi, műízléssel és gazdagon szerelt templom és a csinos — bádög fedélzetű — torony. Ugyan ennek idejében 1805. engedte meg a felsőség azt, miszerint: a németi papnak a város, évenként 300 ftot, 16 öl fát; a káplánnak — ki egyszersmind tanítani is köteles, 200 ftot és 8 öl tüzi fát; az egyházfinak 30 ftot fizessen. Ezen fölül, a papnak, minden fordulóban 8—8 köblös föld és 8 boglyás kaszáló adatott. Okt. 1. napjától a megdicsőült Gál Sámuel helyett tavaszig Tóth Bénéámin teljesítette a lelkész teendőit; ki jelenleg Ombodon vezérli és legelteti szájának beszédével a protestáns hiveket.

György József, ki S. Patakon született alsóbb iskoláit is ott végezte 1815. jött Németibe. Meghívásakor ígéretet tett az Egyház, mikép — a szokásban volt papmarasztást az ő holtáig nem fogja gyakorolni. Miután Patakon tudományos pályáját bevégezte 1809. akadémiákra indult; — de a háború vészei közt, Bécsnél tovább nem mehetvén onnan Narbonne Ferencz hadvezértől nyert utlevelével haza tért, elébb mint tanár működött Lőcsén, majd a zempléni fölkelt nemesség közt tábori káplán volt, utóbb S. A. Ujhelyi lelkész lett, onnan hozatott Németibe. A szatmári egyházmegyében elébb főjegyzővé választatott.

később esperessé emeltetett s mint egyházmegyei főpásztor halt meg 1852. szept. 21. — Kerekébb beszédű magyar papot keveset mutathat fel a kor, melyben élt. A jó s ép humort, az eleven s találó éleczeket, a modort, melyben az igazat ki szokta mondani, sokáig megemlegetik mind azok, kik ellen, — mind azok kiknek fölvidítására s gyönyörködtetésére használta a jó öreg, lelkének ama nemes szikráit. A németi hivek az által tanúsíták derék papjuk eránti igaz kegyeletüket, — hogy azon holdnap után, melyen meghalt, fiát György Lajost választák lelkészöktül; — de az, azon holdnapokban külföldön, akadémiákon, gyűjtögeté a tudományok kincseit, s mig megérkezhetett: Adorján Gedeon káplán és Győri Sándor, nyugalomra lépett, — volt becsi lelkész tölték be a hivatalt.

György Lajos — a még 1852 évben elválasztott lelkész 1853 év novembere 6-kán foglalta el kathedráját, megtérvén a berlini s göttingai egyetemekről s külföldi utazásaiból, hová akkor indult, midőn a debreczeni iskolában, két évig tanítói, egy évig séniori hivatalt viselt. 1853-tól fogva építi itt teljes hivatottsággal Isten országát, vezérli az iskolákat és hirdeti az ígét, megradagva minden alkalmat mely által s minden tárgyat mely mellett a józan erkölcsiséget, tiszta világosságot ébresztheti és növelheti figyelmes és rajta szeretettel csügghő hiveiben.

VI. Szakasz.

A REFORMÁTUSOK FIISKOLÁI NÉMETIBEN.

Midőn e hajdan hires iskolát az olvasó közönség elé állítjuk, fáj szívünk és lelkünk a méltó bánat miatt; bú borúl el lelkünkön, hogy ezen — Collégiumi méltóságban virágzott iskola multjából, az idők vihara néhány neven kívül mindent elseprett, — az inség verőfénye mindent el-

perzselt, mindent elhamvasztott! A néhány emlékiratból, mely ez intézet multját, az örök feledéstől és az enyészet hatalmától megmenté annyit bizton következtethetünk, hogy Németiben szinte azon időben alakult nagyobb tanoda, midőn Szatmárt. Legrégibb okiratot mindazáltal csak 1665-ből mutathatunk a város political jegyzőkönyvében, mikor Török Judit végrendeletében a németii diákokról emlékezik.

1665. tehát Németiben már főiskola volt, melynek tanárai közül a következők maradtak meg a történelem számára:

Orosz Péter, kiről a debreczeni iskola főnévtárában fel van jegyezve, miszerint 1670. ott volt diák. Patai Mihály 1679. kezdé meg tanári hivatalát Németiben, ki innen akadémiákra ment s utazási költségei fedezésére, az itteni szabó czéh egy aranyat ajándékozott. — Erdősi János 1690. jött; 1692. szatmári aljegyzővé lett, s helyére 1692. Zólyomi Zsigmond hozatott, kit — nincs megírva mikor — Ladányi Ferencz követett.

Tacsi H. Izák 1699, — Ecsedi Márton 1702. Debreczeni B. Pál 1706. tanítottak a németii tanodában. Ezen kezdődik az iskola régi könyve, melybe utódai írvák.

E könyv szerint Németi András 1707. Búcsi István 1708. Szentpéteri János 1709-ben jött ide s 1710. meghalt. Utána Viski Márton hozatott 1711, kit 1712. Körtvélyesi Sámuel követett; ez 1714. Kabai Istvánnak engedé helyét, — ezután 1715. Becskereki István és Vári Imre jöttek.

Virág Szatmári János 1717. kezdé meg tanári pályáját a németii főiskolában, — helyére 1720. Nánási István jött, kinek 20. beöltözött tanítványa volt. Hagymási Pál 1723, — Aszalai B. János 1725. Ujfalusi Gergely 1727, — Perselyi István 1728, — Harsányi István és A. Szalai János 1729. vezérelték Németiben a tanuló ifjúságot.

Ferenczi János 1731, — Gerzsenyi István 1733, — Damka András 1734. jött ide Kolozsvárról, mint az egy-

házvidék emlékiratai közt lelhető bizonyítványa mutatja. Ez 1737. Németiből elment, de 1741. visszajött; s mind a lelkész, mind az oktató hivatalát viselte. — Bajoki János ki 1737. jött, szinte mind a két hivatalt vitte 1741-ig, mikor más egyházba költözött. — A Bajoki idejében megszaporodott diákság tartására 1737. gróf Teleki Anna, a bökényi dézmát egészben odaajándékozta.

Vajasdi Mihály 1742. mind a papi mind a tanári hivatal terheit emelte, — más esztendőben Zilahra költözött. Polgári Mihály, ki mielőtt akadémiákra ment, várii tanító volt; — 1743. jött Németibe professzornak. Azt követelte, hogy fizetése 1746. a lelkészével egyenlővé emeltessék; — kívánsága nem teljesítettén Hadháza ment lelki pásztornak.

Komlói András idejében 1746. egyesült a szatmári és németi iskola a fensőbb tudományok taníttatása végett; — midőn Komlósira szükség többé nem volt: Németiben, Szatmárt pedig a vezértanári szék alkalmas egyénnel volt betöltve: lekipásztorúl Csengerbe, onnan 1773. Sályiba vitetett.

* * *

A németi elemiskolákban a gyermekeket, következő tanítók oktatták: — 1761. márcz. 8. eltemettetett Csujok Sámuel. — 1766. Pásztor vagy Megyaszi Imre első, — Horváth Gábor 2-od tanító volt.

1769. Árokháti István 1; Parajdi Ilyés József 2. tan. volt. 1772. Baku Ferencz 1; — Lencsés György 2. t. v. — 1776. Diószegi János 1; Ajtai Sámuel 2. — 1779—1781-ig Főző József 1; Dobrai Dániel 1779. Bujdosó István — ki itt halt meg — 1781—82. másod tanítók voltak.

1782, Madarász János 1783 Balog György 1; a fenyitékben szigorú Szabó György 2. — 1787 Szarka Mihály 1; — 1788. a kedves emléké Erdős Adám, ki világi pá-

lyára lépett. Egri István szinte világi pályára ment kinek fia alispán Egri János volt 2. — 1793. Nagy István 1; Egresi Abrahám ki Németiben halt meg 2. — 1794. Őri István 1; Lovas Sándor 2; 1795. Tasnádi Sámuel első; Teleki Lajos mint második tanító működött.

1796. Kása József káplán — ki később gacsályi pap lett — 1; Lácza János 2. — 1798. Ozsváth János, ki matólesi, azután kocsordi pap lett s esperessé emeltetett 1; Meleg Dániel 2. — Meleg Dániel a n. bányai egyházvidék jeles esperesének Meleg Dánielnek édes atyja, ki szárazberki és kisari lelkész volt 1; Kriston Sámuel, ki a tanítói pályát világgal cserélte fel másod tanító volt.

1801. Lovas Dániel — ki mint lelkész Császlóban halt meg, — 1803. Nagy Gedeon, ki innen Sályiba, onnan Sonkádra vitetett lelkipásztorúl s ott mint a szatmári egyházmegye esperese halt meg, — 1805. Győri Sándor, ki Matólcon, Óvárban, Ökörítón, Tisza Becsen lelkipásztorkodott és a szatmári egyházmegyében ülnökösködött; most pedig jeles gyermekei és édes beszédű unokái közt él saját lakában megelégedve, — első; — Kelemen József 2; — Győri József 3 tanítók voltak. —

1807. Kelemen József, ki tunyogi és mikolai pap is volt hol meghalt, első; Győri József Fehér Pál 3. — 1808. Győri József ki a nemesi fölkeléskor a gyalogoknál tábori lelkészi minőségben teljesítette kötelességét, melyvel honának és szorongatott királyának a dicső emlékü I. Ferencznek tartozott, — s a harctérről haza jöven, papúl Csenger Ujfaluba vitetett 1; Fejér Pál, ki Tártárfalván és Kisszekeresen lelkészkedett, hol meg is halt 2; Kádár Ferencz, ki mint sárközi pap halt meg 3-dik tanító volt. —

1809. Kiss Áron, a kedves lantú régi jó magyar pap, ki Vetésen, Naményban és Bot Paládon lelkészkedett s mint tractualis fő notarius halt meg 1; — Jákó Mihály, ki mint ügyes és mindenektől becsült; leányok tanítója Szatmárt halt meg 2. t. v. — Kádár Ferencz,

ki mint sárközi pap halt meg 3-dik tanító.

1810. Kádár Ferencz első; Szendrei Pál 3. — 1811. Zán János 1; Sinka Gábor 2; Komjáthi Mihály 1813. harmadik t. v. — Tóth Beniamin — ki jelenleg Ombodon legelteti az Úr nyáját 1814. első; Bernáth Sámuel 1815. másod t. v. — 1816. Bernáth S. meghalván, helyére jött S. Patakról Vajányi Mihály; — ki a főiskolába visszamenván Jászai István által váltattott fel, ki elébb m. szigeti, később huszti lelkész volt s ott halt meg 1; — Dudás József 2; Bajnay József 3. t. v.

1819. Dudás József a kedves társalgású, még mindig derült kedélyű köszegremetei lelkész 1; Márton János 2. t. v. — 1820. Márton János 1; Beregszászi Fonyi Sámuel 2. — 1822. B. Fonyi Sámuel ki innen Urmezőre, onnan Sz. Dobra ment papnak, most is ott hirdeti a tisztított tudományt 1; Muzsai László 2. — Kovács Gáspár 3. t. v.

1826. Meleg Zsigmond — ki Csengeren Gacsályban is lelkészkedett, első tanító volt; a második tanítóság ekkor itt megszűnván, — itt maradt Kovács Gáspár, ki később Porcsalmára vitetett.

1828. Teleki Mihály vezérelte a németi gyermekeket ki Óvárriból mint pap Hérmánszegre vitetett, hol megholt. — 1835. Darabant János, jelenleg csengeri lelkész; — 1837. Csanálosi György — nagybányai pap és a n. bányai egyházmegye ékes tollú főjegyzője — oktaták Németiben a nagyobb gyermekeket; — Bodnár Imre ki világi pályára lépett — szinte ekkor szolgált mint tanító. 1839. Somodi Molnár Ferencz — most oroszii lelkézsszel Domján Pál — szamos becsi pap tanított egytitt Németiben.

1840. Kiss Áron — porcsalmi pap és szatmári esperes volt S. lelkész és első tanító, — 1843. Derecskei József — ki Vetésbe költözött, jelenleg világi pályán használ családjának és honunknak; — másod tanító ez időben Sipos Károl volt, jelenleg milotai lelkész. 1845. Farkas Benedek a mostani tyukodi pap; — másod tanító:

Mándi Beke József, ki Száraz Bereken született

Szatmármegyében 1819. Deczemb. 21. az elemi ismereteket szülőföldre iskolájában megszerezvén Szatnára, onnan Debreczenbe ment, hol 1842. a felső tudományokat is elsajátítván 1843. mint a főiskola g a z d á j a hivataloskodott; — 1844. tanítói pályára lépett s egy évig Ér-Keserői helységben tette a legszükségesebb szolgálatot, melylyel a képezett ember embertársainak tartozik, s ott gazdag eredményt mutatván fel — 1845. maj. 1. a sz. németi fiiskolába hivatott. Itt vezetgeti most is kézen fogva, itt dajkálja most is atyai okos gyöngédséggel a kezdő tanulókat, kik hozzá szeretettel ragaszkodnak. Tanítványainak száma 100.

1847. Bakos Mihály, jelenleg tunyogi lelkész oktatja az első osztály növendékeit; — második tanítóul

Sallai Mihály hivatott meg s hozatott el 1846. ki szeptember 24-én 1824. Nagy Kőrösön született, hol a derék magyar ember terem. A tanulmányokat, melyek a gymnasiumi képeztetés alapjai, valamint a gymnasiumi és előbölcsészeti tudományokat is a szülő helyén virágzó jeles főtanodában sajátította el; így ment jogi tudományokért Debreczenbe, hol azokat megtanulván 1846. nov. 18. elfogadta a szatm. németi egyház meghívását a középelemi iskola vezetésére; — de a mag. Kormány ez állomást még ekkor, helybehagyásával s megerősítő rendeletével nem biztosítván — Porcsalmára hivatott és ment iskola igazgatóul. 1847 után megérkezvén az engedély — Németiben egy közép elemiskola föllállithatására — Porcsalmáról visszahivatott, most is itt teljesíti 60 tanítvány nevelése és oktatása közben — nagy sikerrel — kötelességeit. A szatmári Gymnasium énekkarában férjfias énekével, kitűnően emeli a harmóniás ének hatását.

1851. Adorján Gedeon — mostani kömörői lelkész tanította a felső osztály növendékeit. 1856. Kiss Pál — az egészséges erű költő — ki most holdmező Vásárhelyen segéd lelkészkedik; —

1858. Ágoston Sámuel, Debreczenben 1835. Febr. 15. született; egész tanulói pályáját, mind az alsó mind a

felső tudományokat szülő városában kezdte; folytatta és végezte. 1858. a sz. németi egyház s. lelkészül hívta meg. mely állomáshoz a felső elemi iskola vezetése is hozzá van kötve. Mind két hivatala teendőit szorgalommal és lelkiismeretes hűséggel teljesíti, miért is tanítványai kegyeletét, a szülők tiszteletét és hallgatóinak jó hajlandóságát teljes mértékben bírja.

* * *
* * *

VII. Szakasz.

A REFORMÁTUSOK LEÁNY ISKOLÁI NÉMETIBEN.

Mikor váltott külön a leány iskola a fiukétól Németiben — minthogy hajdan a gyermekek a leánykakkal mindent együtt neveltettek, — arra teljes hitelességű adatink hiányozván; — mi változásokat szenvedhetett itt a nevelés a sokszor említett gyász években? tanítóink arról sem maradván a leány iskola történeteit a Leánytanítók és Cantorok névsora mellett fogjuk elmondani, a mint azok egymást e csinos és gazdag egyház kebelében föl váltották.

Legelső, kiről mint tanító énekvezéről emlékiratink szólnak 1679. Böszörményi István, ki az Urnak 40 évig énekelnél itt, meghalt 1719. oct. 12. Ezt követte Tegledi István 1720. kit, öt évi szolgálata után 1725. Muzsai István váltott fel, ki a cántorságot csak hamar odahagyván nyereggyártó lett.

A következő 25 év alatt szolgáltak: Dömsödi Sámuel ki Kolozsvárra vitetett énekvezérül; — Váradi János, ki pappá lett; Beke György — később kolozsvári cantor; Décsi György — miskolci cant; Elek Mihály ki ide 1750. jött s 20 évig énekelt; — Kis-ari András, négy évi szolgálata után Debreczenbe vitetett s lón debreczeni hires cantor; —

1774. Nagy János — két év múlva N. Károlyba ment; Mándi István 1776. hozatott Patakról; Makai György is Patakról hozatott 1783, — ki Németiben 45 évig készítette elő a hivek lelkét az Ur beszédéhez. Kedves emlékü énekvezére volt ez Németinek, mi csak abból is kitűnik, hogy az 1803 évben, — midőn Makai Gy. a leánytanítóságról lemondott — Jákó Mihályt leánytanítóul hívja meg, csak hogy Makait cantorául birhassa.

Az 1803 évben, felsőbb engedély nyomán, Németiben két leánytanítói állomás rendeztetvén Makai György az alsó iskola vezetését vállalta, a felsőbbikbe pedig Jákó Mihály helyett Komjáthi Mihály vétetett fel. Ez 1813. a fitanodába vitetvén át Szabó József alkalmaztatott mint tanító a felső osztályba 1828. ki egyszersmind orgonista is volt; — de ugyan ez évben a felsőbb leány iskola vezetése Viski L. Sámuelnek adatott át, azon alapos okból, hogy: a Cantor' gyakori temetésrei járása által a kezdő gyermekek nagy hátrányt szenvednek, — míg a nagyobbak, tanító nélkül is inkább képesek hasznosan foglalkozni. — Szabó J. orgonista, ki az alsó osztályt 1834-ig tanította elgyengülvén segédül nyerte Doktor Józsefet; — 1835. pedig Nagy Györgyöt. — Szabó J. 1836. teljesen nyugalmaztatván, utóda lett Nagy Gy. — Makai György Cantor meghalván utána Viski L. S. következett.

És itt eljutottunk a két jeles leány növelőhöz, kiknek kötelességünk szerint bővebb életrajzát adjuk.

Viski Lőrincz Sámuel sz. Németiben 1792. majus 12. született — mikor a virágok legbájlóbban fejtettek... most is folytonosan virágok közt — növendék lányok közt — él és munkálkodik. Azon tiszteletnél fogva, melylyel a kedves öreg a szatmári és németi tanárok Nestora, a foghatlanul jó kedélyű, a minden okosok és jók által tisztelve szeretett patriarcha eránt viseltetem, azt teszem, mit eddig elé senkivel nem: — életrajzát úgy adom át a történelemnek mint maga megírta. „Tanulásomat kezdettem a helybeli iskolában Németiben. — 1807-ik évben átmentem a

szatmári iskolába, — hol a Rhetoricát és Poésist elvégezvén felsőbb tudományos pályám folytatása végett 1810-ik évben mentem a debreczeni anyaiskolába; — onnan 1816. évben mentem Somogy Vármegyébe, Nagy Bajomba Rectornak, hol a rendes három rectori éveket elvégezvén 1819-ik év tavaszán, jó szülőim elhunytá után hazajövé, a jobb jövőök reménye alatt idehaza maradtam; — s miután több évekig a nemes városnál többféle hivatalokat viseltem volna; az 1828-ik év elején, a németi ref. szent Ecklézsia közakaratából Kántornak választatván, — azt s az azzal együttjáró leány iskola tanítását elfogadtam elvállaltam, és azolta németi — elébb ugyan a kisebb, — de csakhamar a nagyobb vagy felsőbb leány-iskolának tanítója és Kántor vagyok“. Adjuk hozzá még: mikép három osztályt vezet folytonosan, melyekben 100 s több növendék leányka várja évenként az ígét ajkiról a derék öregnek, ki mind kedves hangja, mind folytonosan szép modorú és kitűnő tanításaért köz-kedvességben él. —

Miklósfalvi Nagy György Sz. Németiben 1810 Febr. 19. született. Első képeztetését a németi iskolában nyerte, honnan a gymnasiumi tudományok kedvéért Szatmárra ment; honnan a szükséges ismeretekkel teljesen fölkészülten 1826. a debreczeni Collégiumba vitetett; ott öt évi szorgalmas tanulás közben a bölcsészeti, jogi és theologiai szakoktól elválhatlan tudományokat elsajátítván, fiiskola vezéréül Tordára vitetett Biharvármegyébe; — ott három évi pályáját szakadatlan — közhasznú — munkálkodás közben megfutván, honfiai — a szatmár németi protestáns közönség-közakarataival 1835-ben az alsó elemi iskola leányok tanítójaul és organistául szülő városába... haza hívatott. Kettős hivatalát most is folytatja, még pedig (mint maga írja) azon benső édes öntudattal, hogy: hazafiak által szólíttatván az előtte kedves kötelességre; — hazájának, egyházának — idő által engedendő erejéig — tőle telhetőleg, hiven fogja leróvni tartozó adóját — talán

késő vénségeig vagy halálaig — a nevelés fontos, szent és nehéz terén.

* * *

* *

Van a fi és leány iskolának, — az egyház áldozat készsége lévén mindennek az alapja — több lap olvasó táblája, — vannak szépirási mintái, szükséges vezérkönyvei, földképei, a nézlettan előadásához szükséges alakjai; megvan a gr. Battyáni Kázmér ajándokából a két föld és ég teke, melyekhez az iskola a melt. b. Vay Miklós és György József lelkész közben járása után jutott; van végre egy igazgatója György Lajos; ki ha a németi tanító testületet egy arany gyűrűnek képzeljük: annak gyémánt köveül méltán tartathatik, ..minthogy az is.

Pótlék.

Mielőtt a németii egyház történelmét befejezettül tekinthetnénk, meg kell említenünk: a) Hasznos intézményeit; b) az Ur asztalához és kereszteléshez szükséges készületeit; c) az egyház népességét s vagyonát; d) épületeit; szólanunk kell; e) Az anyakönyv, egyházi jegyzőkönyvről és presbyteriumról. — Nagy baj! hogy térhiány miatt ezekről csak kivonatilag szólhatunk!

a) A németii ref. egyház hasznos intézményei:

1-ör Az isk. Bizottmány, mely 1854. alakult s intézgeti a tanoda kül és belügyeit. Tagjai ez évben: György Lajos lelkész, — Ajtai Sámuel főgondnok (ez időszereint a németii egyház legfőbb nyerevénye; kiről a különben is életerős egyház méltán elmondhatja: O et praesidium et dulce decus meum) Győri Sándor, Jóó Zsigmond, Makai Károly, Győri Károly, Jóó Gábor, ifj. Gyulai Mihály, id: Koós József, Kabai István, Jóó Ferencz és a tanító urak.

2-or Faiskola, mely 1859. indult meg Sallai Mihály vezetése mellett.

3-or Takarékoskassza, mely a György L. lelkész indítványára 1859. keletkezett, 48 részvényes 69 köből gabonát hordván bele; melynek kezelője a fáradhatlan magtárnok Szűcs István.

4-er Az egyház minden épületei biztosítvák 1859-től öt évre.

5-ör Olvasó egyesület, 1857 évben alakult. Van 154 tagja, 300 db. könyve; — célja: az olvasást a város alsóbb osztályú lakosaival is megkedveltetni, a földműveseknek téli hosszasan estvéken hasznos mulatságot nyújtani, — s a németi ref. iskolának könyvtárát alapítani.

6-or Temetkező társulat, mely a hajdani utczatársulatokból alakult, melynek ezelőtt különféle földadatok voltak, — nevezetesen: a mezei gazdálkodásra, baromtartásra felügyelni; legközelebbi s legfőbb célja pedig: tisztességes temetkezést eszközölni a földműves osztály és azok között, kik bizonyos czéhhez nem tartoztak. E hajdani alapon álló egyesület tagjainak száma jelenleg 175; az egyesület 3 járásra van osztva, s vagy együtt, vagy járásoként jelennek meg a temetésen; — tagjai csak hely. hitv. lehetnek.

1860-ban egy — tisztán — temetkező társulatot alakított itt Farkas Dániel, Szász György, Németi Mihály és Ozsváth Ferencz közre működésével Bartók Gábor szatmári gymn. igazgató (ki Szatmárt két ily társulatot alakított). A társulat 300 tagból áll. A tag midőn az egyesületbe áll fizet alaptőkéül 1 ft. 20 krt.; ha a 300 tag közül valaki meghal — minden halál eset alkalmával 25 krt. Ha a tagok akármelyike meghal: eltakarítására kap 50 ftot; ha szinte társaságba állása után 24 óra múlva hal is meg. A társaság pénztára kifogyhatlan; mert minden halál eset alkalmával nyer 20 ftot, bár minden halott temetésére kiad 50-et. A társulat alapszabályai Szatmárt és Németiben 1600 példányban vannak kinyomva; — a tár-

sírlatot annak nyomán bár ki és bár hol is összeállíthatja! — Elnöke a németi temetkező egyletnek György Lajos a szatmári — egyiknek Berki István; a másiknak Paskuj Lajos lelkészek. Tagjai lehetnek, minden — igaz Istent imádó hívek.

b) Az Urasztalához és kereszteléshez szükséges szerek:

1640. évről činkanna, ily felülírással: „Andreas Bikai, Gásparus Dezső adták“.

1647. év. Szegedi Eötvös Mihály adta.

1783. év. Kegyes József és felesége Jóbó Erzsébet adták.

1800. egy réz kanna: csináltatta Kegyes Mihály.

1804. egy másikat B. A, R. I. (Biró András, Racz István.

1841. két réz kannát: Varga Mihály polgár és felesége Csata Sára.

Két ezüst nagy tányér, aranyozva; — egyik ily felírással: „1684. aug. 7. csináltatta az B. németi városa, Darnai István uram biróságában“; — másik ily latin körírással: „Hoc levidense munus dicatum est ex amore erga Deum et Ecclesiam Nemethianam per Dom. Michaëlem Eötvös Szegedi judicem primarium, Petrum Csizmadia et Petrum Sztás ad distributionem cœe Dni a. D. 1646. —

Nagy ezüst poharak megaranyozva.

1. Ily felírással: I. Joh. I. sanguis Jesu Christi emundat nos ab omni peccato. — Memento mortis Domini. — Calix Ecclesie nemethien factus a. D. 1611 Pastore Joh. B. Zölösi. Jud. p. Geo, Szabó. —

2. Németi Görög László Szegedi Judit asszonniál egygyütt adta ezt az pohart az némethi Ecclesianak. Istenhez való indíttatásból anno Domini 1663.

3. Szatmári szabó czéh pohara an. Dni 1635. melyet a n. ref. Eccle. ajándékozott Biró András. Váradi József czéhmasterségeken 1766. —

4. Ecclesie ref. sz. nemethianæ.

5. Betegek pohara: Pásztói Gergeli anno 1645.

Ricsei Ersébet adta Isten dicsőségére a sz. némethi Eccle-
nak 1702. Ehhez Oszterlam Krisztina asszony.
György József — lelkészné — hagyott 1835 egy kis e-
züst tálcát. —

* * *

Az urasztalához szükséges terítő kendők gazdag a-
rany varrásokkal.

1690. Szeremi Lászlóné Daróczi Kata.

1792. Majtényi Sára asszony.

1830. Kovács Mihály és felesége Iván Mária.

1847. Kóós Etelka.

1858 Jóó Zsigmondné Horváth Krisztina asszony.

1860. Vásárhelyi Emilia — adományai Isten di-
csőségére, —

Bort és kenyeret a buzgó hivek adnak egymást föl-
váltva az Ur asztalára. —

* * *

A keresztelési Kannán e fölírat olvasható: „Én
Szegedi Eötvös Mihály készítettem el Istenhez való in-
dúlatomból 1627. — Ez keresztelési kannához ezüstöt Is-
tenhez való indúlatokból attanak: Tar István, Riczei Já-
nos, Silye Máthe, Herpai András, Vasadi István, Czögö-
di Szabó János, Sztás Péter, Szakál Márton ez becsüle-
tes emberek.“ — Ezen több mint 200 éves kannát 1847-ben
ujtatták algondnok ns. Fekete Antal és hitvese Szabó
Zsuzsánna Jurácskó J. által. A régisége tekintetében nagy
becsű kannához ezüst tálcza készítettett J. J. által ily kör-
irattal: „Istenhezi buzgalmukból a sz. németi ref. sz. Egy-
ház kisdedei számukra ajándékozták ns. B. Lovas Szabó
György és hitvese Molnár Zsuzsánna 1847. apr. 24. —

Teljes szerelvényül. Kóós Krisztina ezüst sze-
gélyű selyem kendőt adott 1847. apr. 24. — Kádas Jó-
zsef asztalos mester pedig egy csinos szekrénykét készí-

tett, melyben a teljes szerelvénnyel tartatik.—

c) Az Egyház népessége s vagyona.

Népességét a németi egyháznak, pontosan nem tudhatni; — 1857. összeíratott ugyan a népesség — de nem kellő szigorral, — népe száma 2790-re tétetett; — 3050-re a számot bizton emelhetni. Születik benne évenként 110. 130; meghal 100—120.

Vagyonai — ide nem értve az épületeket, melyek nem jövedelmeznek:

1. Kamatozó tőke 4000 a. é. ft. 2. A kőkertben 4 hold lanka föld. 3. A város alatt 3 hold szántó föld. 4. Sárverem, mely téglavetőhelynek használtatott, melyből építtettek az egyház minden épületei. 5. A halványban félhold lanka föld. 6. Persely, harang s egyéb jövedelem, melyekből évenként 300 ft. biztos jövedelme van az egyháznak.

A hívek buzgósága a legtöbbet jövedelmező s kamatozó élőtőke, mely — valahányszor hozzá, hívó vagy kérő szózat hangzik — mindig meghozza áldozatait. Végrendeleteikben is gyakran megemlékeznek a hívek édes dajkájukról az egyházzal.

d) Az egyház épületei

1. Cseréppel fedett Templom bádoggal fedélzetű toronnyal, melynek építése — a régi patics oldalú templom kijavítása helyett — 1792, évben Febr. 12-kén határozottatott el; a határozat a néppel Febr. 19-én közöltetett, mely egy szersmind adakozásra szólítottatott fel. 1793. ápril 18. az alapkövetéttet azon ólom lemez közzé zárt emlékirattal együtt, melynek másolata az egyház levéltárában őriztetik, mely — helyszűke miatt — fájdalom! — ide nem iktattathatik! —

Az építkezésben segélyt nyújtottak az egyháznak a városi Tanácsban kívül gr. Széki Teleki Imre és József, ns. Szirmay Lajos — Egriből; — és Szegő István lelkész, ki nek hagyatékából készült a torony bádoggal fedele. A teljesen kész épület 1802. Junius 13. szenteltetett fel. A fölszent-

lési ünnepélyt a németi egyház akkori jegyzőkönyve igen hiven tolmácsolja ilyenképen:

„Isten dicsőségére közöttünk tökéletesen megépült Istennek háza ezen folyó év Junius havának 13-dik napján, azaz Szentháromság vasárnapján, a szent Háromság, egy igaz Istennek számára s tiszteletére felszenteltetett, mely felszentelés alkalmatosságával ezen napon sok külföldi (vidéki) és itt lakó uraságok, asszonyságok s a nép közül is sokan egybegyűltenek; a Templomban és czinteremben isteni tisztelet tartatott, praedicatiók mondottak s éneklések zengedeztettek. — Bent a templomban a praedicalást, debreczeni praedicator és superintendentialis generalis notarius T. T. Benedek Mihály ur, — az Urvacsorája kiszolgáltatását, keresztelest és esketést, ugyan csak debreczeni praedicator, T. T. Gál András és szathmári praedicator T. T. Némethi István urak vitték véghez; — kívül pedig a czinterembe nagy sátor huzattatott: az alatt praedicalott helybeli praedicator T. T. Gál Sámuel ur.

Ezekén kívül a nemes Sárospataki Collegiumból ide hozott Kántor Deákok énekeltek gyönyörűségesen Templomunkban az egész isteni tiszteletideje alatt pausalással, ahhoz alkalmaztatott énekekkel. — Mely isteni tisztelet véghezmenvén a publicatióból és más helységekbeni lakosoktól jött be ajándék 172 ft. 40 kr.; az itt levő nemes Ecclesia tagjaitól 120 tf. 16 kr., melly is Templomszentelés előtt való napokon collectáltatott. Summa 292 ft. 56 kr.

Az isteni tisztelet után ebédhez, a parochialis házban és udvaron sok külföldi és itt való uraságok és asszonyságok ültenek le, kik mind úri személyek valának; nevezetesen: a szatmárnémeti egész Magistratus, nemes Electa Jur. Communitásnak tagjai közül sokan, kiknek számok az első leüléskor 260 személyből állott. Ezek jól lakván, és az asztaltól felállván a németi köznép közül harmadfél-százan ültenek le. Harmadszor leültenek a szakács asszonyok, a körül belől forgolódnók és segítők. — Más napra, az az Hétfőre kelvén: akkor is egy ebéd készítettett a megmaradottak

ból azoknak, kik sok szolgálatot tettek, de első nap az ételben és italban kevés részt vehettek. — A Templom szentelési költség 262 ft. 19 kr. — Ezen költségen kívül a Tettes ns Magistratus, az Ekklezsia kérésére resolvált s effective ki is adatott 24 kis köböl bort és 20 butellia asszúszőlő bort, ugy szintén két hordó sert is. —

A fentirt úri vendégek jobb móddal eshetett elfogadásokra s azoknak tractálásokra fő gazdának meghivattatván, akkori fő polgármester tekintetes Fáy József úr, nem csak acceptálta, hanem dícséretesen is véghezvitte. —

Mind ezek pedig véghezmentek akkori feő Curator nztes Kegyes Mihály ur feő Curatorságában. —

A toronyban lévő nagy harang öntetett 1805. A régi a város területéhez képest gyenge hangú lévén, melyben Szalontai Pál neve — ki öntetése alkalmával 100 ftot ajándékozott — kívánsága szerint beleöntetett. — A föli-rások rajta e következők:

Felül: A sz. némethi H. Confson lévő közönség — Szalontai Páltól is segittetve öntette 1805-ben. —

Középen: Bárány Zászlóval (az egyház czímere)

Alúl: T. T. Gál Sámuel préd. és T. Jakab Mihály és Juhász András kuratorságokban. — Fudit me Johan. Lázár de Tasnád. —

Az 1845-dik évben az egyház egy 12 és egy 6 mázsás harangot öntetett a régiek helyére; — a 12 mázsást 1849 a haza óltárára ajánlotta; a kisebbik pedig e napokban adatik át Walser Ferencz pesti harangöntőnek, hogy helyette ily felirattal: „A szatmár-németii helv. hitv. Egyház közönségének önkénytes adakozásából készült 1861. évben: — Ez újból öntendő harangra németii fő gondnok Ajtay Sámuel 150, a gubás czéh 100 o. é. ftot; a közönség pedig György Lajos lelkész predicatiojára annyi pénzt rakott össze, hogy a harang költségei azokból teljesen fedezve lesznek. —

Orgona a templomba 1814-ben készítettett, mely 1830 ujittatott; 1855. Blahunka Sámuel által szinte ujon-

nan készíttetett; — került 1000 ftba, melynek nagy részét 700 ftot (Thuri Mihály és Makai György lelkes egyháztagok házanként keresvén meg a híveket) az egyház tagjai hordák össze.

2 A lelkési lak, melynek hátsó része alapján igen régi, — 1832. építtetett a régi lak helyére; — a báró Wesselényi család tetemes összeggel segítvén az egyházat az építésben: annak czimere, mely az ócska épületben találtatott az új épület homlokzatára helyeztetett; hátsó része az épületnek 1836. emeltetett egyenlő magassá az elsővel.

3. A kántori lak építtetésének ideje nem tudatik; Mándi István kántorságában készült, az iskolával 1804-ben bővítettett; a lakó rész 1855 egy szobával szaporítottatott.

4. Az alsó fiiskola tanítójának 1784-ben készíttetett lakhely; — 1855. ez is teljes javítást nyert.

5. Az emeletes fiiskola alap köve 1836. tétetett le, melybe üveg edénybe minden fi és leány növendékek nevei beirattak kik akkor tanultak a németi iskolában. Az emlékirat másolatban, az egyház levéltárában olvasható. — Az épület 1840. teljesen készen állott; most is tárvák ajtajai németi növendékei előtt. A csengő, mely szép hangjával összehívja és elosztlatja a múnzsákat 1785. öntetett Cserépi Ferencz által ily felirattal: „sz. nemeth. Eccl. 1785“.

6. Az alsó iskola helyiségét az Egyház 2000 fton vette; a régi roskadt épület helyére 1847. szép tanító lakot s kényelmes tantermet építtetett.

e) Anyakönyv, e. h. jegyzőkönyv, presbyterium.

1. Az anyakönyv megindul 1713. apr. 25. 1858-tól fogva a 4-ik kötet nyittatott meg. — 1826. évtől kezdve ezen anyakönyvek egyikébe írják be a confirmandusok és confirmandák neveiket; — kik erre tehetlenek urasztalához nem bocsáttatnak; — kik urvacsorájával nem éltek sem nem házasodhatnak sem férjhez nem mehetnek.

2. Egyházi jegyzőkönyve 1782. kezdődik s jó szakadatlan rendben a mai napokig; melyek' lapjait olvasva kiki meggyőződhetik arról, mikép a németi prote-

stans hívek, egyházuk anyagi és szellemi emelkedését, minden nemes és illő eszközökkel, mindenkoron segítették; lelkeszeik és tanítói megválasztásában a legnagyobb észélyességet tüntették fel; és hogy érdemes hivatalnokaik, belső embereik iránt mindig tiszteletet és szeretetet tanúsítottak.

3. A presbyterium 1787. évben Junius 23-án a nép által választatott, azóta, a legujabb időkig, a nép befolyása nélkül önmaga egészíté ki magát, s a szükséghez képest nevelte tagjainak számát, kik szent esküt tettek: az egyház szellemi és anyagi javát hiven munkálniok. — A mult év végén (1860) nép képviselőt alapján szerveztetett a vének tanácsa, melynek főgondnoka Ajtay Sámuel, algondnoka: ifj. Gyulai Mihály jegyzője Joó Gábor, számvevője Győri Károly, ügyvéde Böszörményi Károly, pénztárnoka Farkas Dániel, egyházfia Oszvách Ferencz. — Ülnökök: Berei Lajos, Bódizs Mihály, Darabant Ferencz, Domán Mihály, Erdősi Vilmos, Fazekas István, Gyulai Ferencz, Győri Sándor, Gyulai József, Herman Sándor, Hunyadi Mihály, Joó Zsigmond, Joó Ferencz, Kabai István, Kalmár Sándor, id. Koós József, Koós Gábor, Makai Károly, Mészáros Mihály, Német István, Németi Mihály, Szász András, Szalontai István. ifj. Szalontai István, Szepesi József, Szűcs István, Szűcs János, Tóth Sándor, Virág Mihály.*)

VIII. Szakasz.

A REFORMÁTUSOK EGYHÁZA A SZATMÁRI HEGYEN.

A szatmári szőlőhegy, erdőséggel, helységekkel környezve, két órai járásra feküdvén a várostól: a szőlők mivélése s házak őrzése szükségessé tette ott állandó vinczellerek tartását, kik idővel megszaporodván s gazdaságot is

*) A németi egyház és iskola történelmében a Nagy M. összeszedvényeiből 2 nyomott levélnél többet nem használhattam. B. G.

űzvén, ügyes bajos dolgaik elintézése végett 1675. közējők hegybíró neveztetett ki.

1703. a két város elégvén, lakosai a hegyre menekül-vén ott maradtak s heti vásárt rendeztek, melyben a szomszéd helységek s város lakosai maig is számosan megjelennek, s vásárvám nélkül árultatnak az élelemszerek és kézművek.

A természeti szabad állapot, melyben lakosai éltek, kik t. i. a városiakkal közös mérséklett királyi adón kívül semmi közterhekben nem részesültek, a hegybíró által is — ki a városban lakott — csak időszakonként látogatattak, több lakosokat kecsegtetett oda, főkép a földes úri szolgálatot megunt szilágysági jobbágyság közöl, kik a telepedésre engedélyt sem kértek.

Ezt a tanács megsokalta; — heti vásárukat a harminczad tekintetéből a Szepesi Kamara is károsnak látta: ugyanazért 1733-ban 1741. 1747. 1749. a heti vásárok tartásától és a marha tenyésztéstől eltiltattak, s a városbai leköltözésők 1753. sürgettetett. (1739. 41. — 1753. 89. — 1759 7. v); a sürgetésnek fogadata épen nem lett. Ugyanis 1760. azon ref. lakosok, kik a szomszéd Erdőd — mezővárosból, gr. Károlyi Ferencz földes urok által kiharancsoltattak, egy részben a közel hegyre költöztek, magokkal hozva az Úrasztalához tartozó kszületeket, különösen azon, igen régi aranyozott ezüst poharat, melynek formája a reformáció kezdetére mutat s egy arannyal himzett asztalkendőt, mely — a rajta látszó varrás szerint 1673. adományoztatott az erdődi reformált egyháznak.

E szaporodást látva 1769. 1770. leköltözésők ismét megrendeltetett, s hogy inkább teljesíttessék általok a parancs: 1774. 1775. a gazdálkodástól eltiltattak; — 1782. pedig a közönséges földön tett irtásaikat, a város, kárpótlás nélkül elfoglalta. E sérelmököt a fensőségnél elpanaszolván 1784. megyei ügyvédi segedelmet nyertek, pert indítottak; de kiegyezkedtek.

Mindezek mellett a hegyiek helyben maradtak s 1782.

a város erdején vágott fákból imodást építettek, melyet a tanács lerontott.

Az 1791. 26 t. cz. hozatalával változván a körülmények, 1794. a tanács engedélyével iskolát építettek azon téren, melyet Kis Mihály — hegyi lakos — ajándékozott, mellette pedig 1799. épült fel a templom annyira, hogy használhatóvá lett. A paplak 1801. készült a — Gyapai Istvántól 1800 évben — 40fton vett téren.

A szatmári hegy első papja:

Bodola Ferencz volt — erdélyi fi, ki 1780. Hiri-pen tanítòskodott; 1792. a hegyre levitának hozatott s 1796. mely ideig a hegy, a hiripi anyaegyházhoz tartozott — pap-pá szenteltetett Szamos Kórógyra mozdultával, helyére

1811. Várad i Imre ment, ki az előtt szatmári tanító volt, ki a hegyről 1815. elköltöztvén, — Tunyogra, Egríbe, Kassára, Kórógyra, Kis Peleskére, s ismét Egríbe vitetett s ott 1845. meghalt.

1815. jött Tunyogi Imre, akadémiákon járt tudós, de komor természetű férjfű, ki 1806. Csengerben, 1807. Porcsalmán, 1808. Mikolában. 1812. Homokon, 1814. Kis Kólcson szolgált, 1816. a hegyen meghalt, s helyére 1817. Bodola Ferencz hozatott vissza, kinek halála után

1833. Gál György választatott, ki Székely földön született, Szigeten tanúlt s 1843. a hegyen meghalt. Ennek idejében tétetett le alapja — S. Nagy Mihály gondnoksága alatt — az új templomnak, mely — terve nagyszerűsége miatt nehezen készült, Gyene Károly főgondnoksága alatt sokra haladt, most közel áll az időhöz melyben teljesen késznek mondathatik.

1844. tavaszán Szabó Lajos, komáromi fi, az előtt balmaz-ujvárosi tanító, később gyomai és tizza füredi káplán hívatott meg a hegyre lelkészül, kire a nagybányai egyházvidéki esperesség egyezését adni nem akarta azért, mivel határozata szerint, más egyházvidékből papot hozni mind addig nem lehet, míg kebelében ajánlkozó találtatik. Erre következett az e tárgyan megkeresett püspök válasza,

mely szerint: „a mely egyház, papját halál által elvesztette, annak bár honnan — különben a szükséges kellékekkel bíró — papot hozni joga van“. Az egyházvidék tovább is ellenkezett s a dolog egyházkertületi Tanács elé vitetett, hol miután az ujabban előgördített akadályok is elhárítottak: 1844. az egy. vidéki tanács oly ürtügy alatt, mintha a Szabó Lajos meghívása nem közakarat kifolyása lett volna, azt határozta, hogy az egész nép szavazzon, s annak egybenhangzása esetére, az esperesi egyezés ki fog adatni. E próbára is készeknek nyilatkoztak az egyház követei s a kívánnatot nép gyűlés elé terjesztvén: 1845. januáriusban igen számosan egybegyűlt lakosok, fejenként és mindnyájan Szabó L. mellé szavaztak, s a szavazás eredményét az esperesnek nyomon megküldték, — ki a consensust legottan kiadta.

Gyarmati Gábor váltotta fel Sz. L. t. a szatmárhelyi lelkészi székben, ki Adorjában született; felsőbb tudományos pályáját Debreczenben végezte, hol esküdt diák és a felsőbb nemzeti iskola köztanítója volt; a főiskolából Fűzes Gyarmatra — Békésmegyébe — vitetett tanítóul, hol három évi pályáját becsülettel futván meg, mint pap Józsefházán, Szamos Kóródon és Apa helységében legeltette az Ur nyáját lelkének igéivel és szájának beszédével; honnan a szatmári hegyre, onnan 1860. visszatért szülőföldre Adorjába, hogy táplálja honfiainak lelkét, s a hit kincseivel gazdagítsa azokat, kik éheznek és szomjazzák az igaz tudományt.

Papoleczy Károly 1860. év majus havában lépett a Gyarmati helyére. Született Nagy-bányán 1824. nov. 3. A gymnasiumhoz szükséges előkészítő tudományokat szülő városa jól rendezett iskolájában elsajátítván 1840. Debreczenbe vitetett, hol a gymnasiumi, bölcsészeti, jogi és theologiai tudományokat 1852. teljesen bevégezvén 1853. az utolsó szigorlatot is letév a theologiai tudományokból; — a mikor segéd lelkészül Kis Paládra; 1854. rendes lelkipásztorul — püspöki engedély mellett — Adorjába vitetett. 1855. fölszenteltetett. Öt évig csepegteté ott kenetes ajkáról

a hit, erkölcsiség és honszeretet igéit hallgatóinak fogékony lelkére; 1860. a szatmári hegyre ment, — most is ott terjeszti a tiszta világosságot azok közt, kiknek szemök lévén látni óhajtanak.

A szatmári hegynek 1846. volt 1382 reform. — és 349 görög katholikus lakosa; most a reformált hivek száma sokkal nagyobb.

IX. Szakasz.

A REFORMÁTUSOK ISKOLÁJA A SZATMÁRI HEGYEN.

Az iskolának csupán jelenét adhatjuk, multja — tanügyünket tekintve különben sem fényes. Voltak ugyan itt folytonosan lelkiismeretes és hivatott tanítók; az egyház is mindent elkövetett, hogy fi és leánygyermekai az ur félelmében és az anyaszentegyház ékességére növelkedjenek; — de az egyházhoz tartozó lakok szétszórottsága, a szülők szegénysége a legujabb időkig nem engedé, hogy más, rendezett községekhez hasonló rendben történjék itt a nevelés és tanítás.

Mi fizetésüket illeti a belső embereknek: A papi fizetés áll 500 v. ftból, mely a hallgatókra szokott felrovnatni, 10 ölfából. Ezen kívül a város 1840. egy tagban, 1600 □ ölet számítva, 40 köblös földet mért ki számára, mit a többség is helyben hagyott.

Az iskola tanítónak ki egyszersmind énekvezér, fizet a nép 200 v. ftot, 7 ölfát s az említett évben, a város, 20 köblös földet méretett ki részére egy tagban. Ezeken kívül, a szülők, gyermekeikért, két váltó ftot tartoznak fizetni.

A hegyi ref. iskolában a fi és leány gyermekek tanításával:

1860. év óta Nagy Gábor foglalkozik, ki 1830 év Mart. 5. született Nagy Szekeresen Szatmármegyében. Első

oktatását atyjától nyerte. 1839. Patakra vitetett; hol, a gymnasiumi képzettséghez szükséges ismereteket és tudományokat lelke tulajdonává tette. 1845. a bölcsészeti pályára lépett, a törvényeknek aláírt s 1848-ig hiven pályázott; — akkor azon áradat, mely honunk ifjait leseperte az intézetek kebeléről őt is magával sodorta, s ment — tehetsége szerint — szolgálni az édes anyának; — lepadván a vértenger, mely oly sok nemes keblet elnyele: visszament Patakra, a gyermekeit tárt karokkal váró édes anyához pályáját annak óltalma alatt tovább futandó, — hogy magát a tekintélyes és minden tiszteletet érdemlő lelkészi pályára képezze... De a körülmények parancsára tanítói állomásra ment 1851. Csobaj-ra az alsó zempléni egyházvidékbe, hol őt évig hivatalkodván 1855. Kis szekeresre ment segédlelkészül édes atyja mellé, onnan 1856. Kisarba, hol négy évet töltött hasznos munkálkodás között. — 1860. a szatmári hegyre jött, most is ott folytatja jelentőségteljes hivatalát.

D.

A Héber válasznak egyháza és iskolája Szatmárt.

A mózes vallásu héberek Szatmárt 1806-dik évben alakítottak ekklezsiát; — királyi városokban ez ideig lakniok tiltva lévén ekkor is igen kevés számban szállingóztak ez ikervárosba. Isteni tiszteletöket egész 1858-ig magán házakban tartották, rendes papjok rabbinusok egész 1843-dik évig nem volt; akkor hozatott ide a hivatalának élő s folytonosan tudománnyal foglalkozó mostani lelkész Mandelbaum Farkas, ki Bonyhádon született Tolna vármegyében 1815-évben, a hivatalához szükséges ismereteket szülő földén és Pozsonyban tette lelke sajátjává. Lelki kincsekkel gazdagon foglalta el mostani hivatalát s szent píetással hirdeti hitrokonainak még most is

az egy igaz Istenbeni ingatlan hitet, mely szerint: a választott népet sok viszontagságokon keresztül hordozá ugyan Jehovah a kisirtetek utain, de végkép elenyészni, ősi hitétől eltántorodni mai napig sem engedé;— mert ott van kebelében a népnek ma is az ősi hit,— melylyel Abrahám, fiát a máglyára emelé; ott van lelkében Izrael fiainak a bizalom, mely élteti bennök a remény kiölthetlan szikráját s a tántorithatlan szeretetet, mind azok iránt, kiknek ígélet tétetett a felől, hogy soha örök-ké nem vész el ivadéka a kegyes Jákobnak.—

Az egyházat 100 család alkotja ez évben;— ingatlan javai még nincsenek: de ott az alap, a hivek buzgóssága mely mind annyiszor megviszi a kamatot az ősvallás gyámolítására, valahányszor hozzá, buzdító szózatintéztetik. Tiszta kamatozó tőkéje 1100 o: e. ft:— melynek jövedelme az egyházi szolgák fizetésére fordittatik.— A hivek száma évenként 30 — 40 lélekkel szaporodik.—

Dicséretére legyen ide jegyezve e vallás híveinek miszerint a hazai vállalatokban, a nemzeti ügyek előmozdításában soha a keresztyénektől el nem maradtak, most is teljes buzgóssággal futják a versenyt, a közügyek gyámolítására és nemzeti mivelődésre alakult és alakuló egyesületek és intézetek támogatásában.

Rendezett iskolája még a Héber egyháznak nincs. Magán tanítók által képeztetik, s a katolikusok és protestánsok iskoláiba járattják s taníttatják gyermekeiket.

E.

A Szatmár városi közös óvoda.

E zsenge intézet 1858-dik évben Julius holdnapban alakult. Első alapja volt a szatmári és németi minden vallású és nemzetű hívek buzgóssága, mely részvényekben és alapítványokban évenként 400 a. é. ftig biztosithatta a hasznos intézet jövőjét — de csak ideiglenesen.

Tevékeny részt vettek az intézet létre hozásában és megindításában Kiss Gedeon, György Lajos és Bartók Gábor. Fenmaradását biztosították a r. kath. g. kath. és protestáns egyházak úgyszerető lelkészei és tanárai, kik mind szószékekről, mind társas körökben meggyőzték hallgatóikat és hitrokonaikat ez intézet beláthatlan s nagy jövőjű jótékonyágáról. De állandó alapra fektette ezt a tek: városi tanács, mely — Boros Bálint akkori polgármester, Kovács Ágoston — mostani elnök és más úgyszerető tanács tagok egybehangzó, okadatolt nyilatkozata folytán évenként 1000 (egy ezer) a. é. ftot alapított ennek örök időkrei biztosításául; — oly föltét és kikötés mellett, hogy a szükség követelése szerint (mely már előállott) Németiben is szerveztessék óvoda külön óvóval; és az 1000 ft. fele, azon óvoda biztosítására van adva.

Más fél évig az óvoda elnöke, pénztárnoka, gondnoka: szóval mindene György Lajos szatm. németii lelkész; — édes anyja akkori megyei elnök Fridrich György magas lelkű neje. Most az intézet elnöke — édes apja — Berenczei Kovács Ágoston, kinek mindig áldott erszénye, mindig nyitva áll a pénztárnok előtt, valahányszor oly kölcsönre szorul, melynek kamatja nem jár; — ez pedig igen sokszor megtörtént, megtörténik és meg is fog történni; — mert rendes szokása az intézkedő testületnek: begyűlt pénzfölöslegét röktön capitalizálni. Eddig elé többet adott ki 1200 a. é. ftnál.

Mostani hivatalnokai: Kovács Ágoston — elnök, György Lajos — gondnok; Bartók Gábor — pénztárnok; Ruprecht Antal gazda; — Óvó Hatvani Péter, kinek eldőde Czeglédi Ferencz sokáig fog élni a szülők emlékezetében; dajkák Sipos Józsefné és Emődi Pálné.

A kegyelet adóját rónjuk le midőn ide tesszük tisztelt neveit azon ihletett keblű pártfogóknak, kik az intézetet alapítványaikkal biztosították: — Püspök Háás Mihály 200; Berenczei Kovács Ágoston 105; Izraélita

község 105; Szatmári kereskedő társulat 105; Csizmadia
 czéh 105; Asztalos czéh 105; Gubás czéh 105; öreg Dózsa
 Mihály 105 a. é. ft.; Czipész czéh 50 ft.; Magyar szabó czéh
 50; Kranczthor Móríc 50; Demidor Ignác 50; Iván József
 25; Asztai Istvánné 50; Cseresnyés Károly 50; Blum Sám-
 uel 50; György Lajos 50; Viski Lőrincz Sámuel 50;
 Nagy György 50; Koós György család 50; Erdőssy Vil-
 mos 50; Gyapai Mihály 50; Sáfár János 50; Bajnai Ká-
 roly 50; Félegyházi Elek 50; Máram. szigeti alapítvány
 50; Boros Bálint 50; Fáy Imre 20; Radványi Zsigmond
 50; Reich András 60; Vajai Károly 50; Somjai Kálmán
 50; Solymosi Mihály 10; Ajánlatokból 50; Kocsis Pál 50;
 Timár czéh 50; Nöegylet 100; Fridrich György 50; Bog-
 dán Mihály 50 pft.

II. RÉSZ.

SZATMÁR ÉS NÉMETI.

polgári történetei.

A tér szűkül előttünk; azért lapjainkat a száraz rendszerrel tölni nem fogjuk. Közöljük az eseményeket, a mint a történelem mezején egymást követik. — Történelmünk polgári részét tíz szakaszban állítjuk ki. —

I. Szakasz.

SZATMÁR-NÉMETI TÖRTÉNETEI.

A Körös és Szamos közti földet 770 táján Kr. u. a Krimből kivándorlott kazárok foglalván el. — 880 körül Szatmár várát Mén-Marót nevű kazár fejedelem birta és lakta, midőn azt Béla nevetlen jegyzője bizonyítása szerint — Árpád egyik vezére Szabolcs foglalta el három napi ostrom után. —

1006 év körül I. szent István király neje Gizella telepített le a Szamos két partján és a vár körül németeket s általuk alapította Szatmár és Németi városokat, melyek, habár 1241-ben a mongol tatárok által elpusztítottak, de hirtelen újra építették, mit abból következtethetni, hogy 1247-ben már az ifju István király nejének káplánja Szatmárt — mint rendezett egyházban — plebánuskodott; sőt 1261—1268-ig maga az ifjú király is ott mulatott (Szirmy I. 41. 146. 262. l.) Egyébiránt a vár mind addig pusztán maradt, míg 1543. a Bátoriak által fel — nem építettet.

1536. I. Ferdinánd, tallóczy Bánfi Boldizsárra bízta, hogy Szatmárt Szapolyai Jánostól foglalja el; ki éjjel, mind két várost fölgyújtatta és zsákmányra bocsátotta. A szétűzött lakosok közül sokan a Szamosban találták halálukat. Szapolyai, Bánfi ellen ozsdolai Kún Kocsárd vezérlete alatt, röktön hadat küldött; kit Bánfi nem várt be, hanem Kavalys Kristóf, huszti kapitány segélyével, a szatmári templomot körülsánczolta, eleséggel s védszerekkel megrakta s oltalmát Horváth Mátyásra bízta. Kún Kocsárd ugyan, ostrom közben, halálos sebet kapott, de serege győzött; Horváthot, huszadmagával elfogta, a többieket mind levágatta, A fogolyvezért Szapolyai karóba vonatta, társait felakasztatta.

Szapolyai halálával, mind két város I. Ferdinándra szállván Szatmár-Németit a király 1543-ban a három somlyai Bátori testvérnek ajándékozta, kik a pusztá ikervárost fölépítették, víz közzé vették (városi t. j. k. 1675. dec 15.) s főkapitánjává magok közül s. Bátori Andrást tették. (A szatmári ref. egyházvidék Bélteki által újra íratott jegyző könyve is azt tartja, hogy Szatmár II. Szapolyai alatt szigetbe záratott. A hajdani villongós idők e végvár jó karban tartását igen szükségessé tették; ugyanazért az országgyűlések, több ízben, ingyen munkásokat rendeltek a vár erősítésére. 1681. pedig arra kérték az országos rendek az országot, hogy a szatmári várba, a váradi törökök féken tartása végett, magyar őrsereg szállíttassék.)

Bátori András után Szatmár vára fő és alkapitánjai közül következők neveit őrzék meg emlékiratink:

1558. Bátori István (Act. Dipl. 48. v.). 1561. Balassa Menyhért. (Szirmai 1562-ben itteni várkapitányúl Zay Ferenczet említi, pedig az akkor: kassai; később munkácsi várkapitány volt.

1564. Messéri András, kit Istvánfi is Balassa Legátusának nevez. Ettől még ez évben elfoglalta a várat Báthori István, kit 1565-ben Neustadti Mager Rézman váltott fel, ki mellett 1500 fegyveres örködött a vár.

ban. 1568. Mayerhoffeni Tieffenbach Kristóf volt a vár kapitánya, ki 1567. Verancz Antallal a török udvarnál volt követségben; 1575. pedig — mint Bethlen Farkas írja — Miksa császár által Báthori István erdélyi fejedelembhez küldetett, megkérni azt, hogy ne járjon a lengyel korona után; később — Feszler szerint — kassai és felső Magyarországi kapitány lett.

1570. Ramminger Jakab; — 1584. gróf Nogarola Ferdinánd; 1592. előtt gróf Hardegg Ferdinánd volt szatmári fő várkapitány, ki 1593. győri kapitánynak írta magát; — 1593. Briberi Melith Pál; 1596. kövendi s ormosdi báró Székely Mihály; 1603. leopoldsdorfi és ebreichsdorfi báró Bech Joákhim úgy említetik, mint Szatmár és a Tiszáninneneni részek kapitánya (1603. 17. N. e.) ki 1605. kénytelen lett a várat, Bocskai részére, Gyulaffi Lászlónak feladni, honnan midőn kiköltözködött neje nővérét, egy a Bocskai katonái közül, agyonlőtte. —

1606. Bocskai Miklós, kit Thurzó-nádor 1610. is főkapitánynak nevez (Act. Dipl. 24. N. e. — hol 22. sz. a. a Nádor óltalom levelén kezeirását láthatni). — 1610. nagylucei Dóczi András (Szirmai I. 106. l. 1619. is; Act. Dipl. 20. v.) Ez 1619-ben mint felső magyarországi főkapitány Kassán lakván, őt, mivel a városnak Bethlen Gábor részei átadását ellenzette: a tanács Bethlen kezébe adta, ki őt — mint az evangelikusok ellenségét — Fogarasba, fogasgra vitette, hol 1620. mérget iván halt meg. A Báró Wécssei család képgyűjteményében van egy régi rajz, mely Dóczit tömlöczben ülve mutatja, előtte pohár áll, melyből mérges kigyó emeli ki fejét.

1610. Ukethivith István Dóczi mellett alkaptány volt, 1614. meghalt. 1614. Ankreiter Mihály (P. j. 128. l. — 1617. 211. v.) Ez előtt Báthori István országbirót szolgált Ecseden.

A Dóczi elfogatásával üresen maradt, főkapitányi helynek szülött magyarrali betöltését 1619. az ország rendei

sürgetőn: 1620. rozsályi Kún László neveztetett kizsákmári kapitány; — 1627. Csepei Zoltán Ferencz volt alkapitány; — 1631. Zsennyei Sándor; 1632. halterkői Haller György, ki 1633. Leleszen temettetett el; 1634. briberi Melith Péter, ki Zoltán Józsával együtt hallgatta ki egy katonája végrendeletét (P. j. 344. l.) Zoltán J. ekkor alkapitány volt, kinek nevéből 1648. mint özvegyről van emlékezet (T. j.)

1645. rozsályi Kún István, ki az általa öntetett rozsályi ref. egyház harangján, 1648-ban is főkapitánynak íratik; — 1637. Csomaközi Boldizsár, alkapitány; — 1652. Bück Sándor szinte alkapitány, ki 1657. is említettik (1652. P. j.; — lásd II. Rákóczi György élete gr. Bethlen Imrétől 54. l.); — 1656. Serédi István; 1659. oszgyáni Bakos Gábor (1659. 56. v.) kit ez évben Károlyi Ádám váltott fel, a megyei főispán (Act. Dipl. 25. v. — 1661. 178. v.)

1660. Szodorai Mihály alkapitány, — ki hivatalát letévé, helyére Barcsai Ákos erdélyi fejedelem Kökényesdi Györgyöt emelte, — ki ellen, mivel 1666. az erdélyiek marháiban sok kárt tett, — Apafi Mihály fejedelem a császár előtt panaszt tett. — 1662. Heiszter és báró Wallis Oliviér lettek a beköltözött német őrsereg kormányzói (1662. 12. köt. 88. 134. d. varm.) Ez utóbbit ki Tokajba tétetett át — Kobb váltotta fel. (Oertel. Rediv. p. 245).

1663. gr. Csáki István; 1664. neudingi báró Kobb Fridrik Ferencz volt várkormányzó, kiről a debreczeni chronika író azt jegyzi meg, mikép Debreczenből 1500 köböl búzát kívánt, mi is Szatmár segélyével teljesített ki; — addig pedig a tanácsbelieket magánál kezesekül tartotta. — Őt 1665. gróf Rottal János váltotta fel; — ezt 1667. Szodorai Mihály, ki másod ízben volt a magyar őrsereg alkapitánya; ezután novavillai gróf Strassoldó Károly 1668. következett, ki a megye levéltárában második kormányzónak; — a városnál 1671. főkapitánynak íra-

tik; Dünnevald Henrik János, Niebelhorst, Hengenlöhn, Sátor örökös ura 1670. Strassoldóval egyenlő rangban állott. Róla Pray azt írja, hogy: a mohácsi és siklósi mezőkön nyert győzelem után ő küldetett a török űzésére.

1673. gr. Sztháremberg és De la Brode Lajos voltak szatmári várkapitányok; — bizonyítja ezt báró Saponára Filep, ki alatta szolgált, ki a s. pataki várat 1683. Tökölnek főlatta (Notit. Com. Zempl. p. 198). — 1677. Herberstein, ki 1676. a Tököli hadát megverte; a Tököli lengyel katonái ezt a várból kicsalták s megölték (Pray T. 3. p. 281.) — 1680. gr. Serényi János; 1681. gr. Scherfenberg Fridrik; 1681. gr. a Porto Julius; 1686. báró Wallis György, ki az 1687. 28. t. cz. értelmében magyar honfiúnak van elismerve. 1687. báró Huchin Pál, kinek neve 1691-ig a rom. kath. egyh. anyakönyvében, több helyen fordul elő. Ez Cserei kéziratában Huszszinnak neveztetik s róla a van följegyezve, hogy: 1687. ő és Till titoknak küldetett a lotringi Herczeg által Apafhoz Radnótra, Erdély eránt alkudozniok.

1692. Schwarts Reiszi báró és 1694. Bornholczi János András; — 1695. Loport ezredes (1695. 394. v.) kit weinbruchi Güquell György Pongrácz váltott fel, ki 1704 fejevári kapitány lett. — 1696. Skitte János; 1698. colberi gróf Löffenholecz György Vilhelm fő; ugyanakkor gróf Löwenburg Fridrik alkormányzó volt. Itt volt 1704. is, midőn Szatmár várát a kuruczok ostromlák; azután várad-i parancsnokká lett (1704. 36. v.)

1704. gróf Klikelsperg Detrik; kit a városi jegyzőkönyv Kliklispergnek, Rákóczi Ferencz: Kleklespergnek, Cserei: Kloczpergnek, Klospergnek is nevez. — Cserei szerint e sok nevű hős 1695. Erdélyben vezérkedett, onnan indulva, részt vett a Tömös melletti ütközetben s mint szemtanú beszélt az ott elesett Veteráni — fővezér — vitézségéről, ki maga öt törököt vágott le. — 1703. Brassóból a szatmári vár szemmeltartására küldetett ki Rabutintól; a kuru-

czok őt ott szorították s bár onnan többször kitűtvén, benők sok kárt tett: az 1705. év első napján, éhség miatt kénytelen lőn földadni a várat; honnan Bécsbe ment; — de Herbevillével csak hamar visszafordult. — s nagy részben az ő okos tanácsának lehetett köszönni azon győzelmet, melyet a császári had, Zsibónál Rákóczi nyert, melynek következtében Rákóczi, az erdélyi fejedelemségtől elesett.

1705. Galambos Ferencz et tette Rákóczi várkapitánnyá; ekkor hányatott szét a régi hírtű szatmári vár. A néphagyomány emlékezetben hagyta a várkapitány végszavait, ki az ellenségtől szorittatva, az omladozó vár faláról így kiabált:

„Keresztyének! ne hagyjatok!

„Jaj Galambos oda vagyok!

* * *

Az előszámlált várkapitányok alatt Szatmár s Németi, mint várral bíró vég hely, — s Erdélylyel szomszéd erőd tömördek viszontagságnak volt kitéve. — Báthori András ugyanis és testvérei, miután Szatmárt megnyerték, Ferdinándtól Izabellához, ettől ismét Ferdinándhoz hajoltak viszsza 1550-ben; ezért Ferdinánd — emlékezvén Szatmárnak 1536-ban történt földúlatására annak (*lucrum cameræ* című) 200 ft. évi adóját örökre elengedte. — Izabella 1551. lemondott ugyan fejedelmi igényeiről, — mindazáltal 1556. határozatot tett Erdélyt visszafoglalnia; a Báthoriak is mellé állottak; ezért 1557. Telekesi Imre, Ferdinánd kassai kapitánya, Szatmár várát megszállotta; de onnan S. Bátori István, Balassa Menyhért és Bebek Ferencz által elűzetett; — de, eltávozta előtt Németit felégette. — Izabella 1558. a Báthoriak engedelmével, vezérét Balassa Menyhértet költöztette Szatmárra; a várost pedig, minden h a r m i n c z a d s v á m fizetés alól felmentette. (Budai polg. lex. I. 200. l. — III. 407. l. — Székely Krónika 29. l. — Forgács p. 200. Szirmai I. 156. l.)

Balassa 1561. az ecsedi Bátori Bonaventura szavá-

ra, a somlyai Bátoriak őrizetét Szatmárból kihajtotta s azt a Császár részére elfoglalta; Szatmárt neki ajándékozta. — E hitszegésért II. Szapolyai Németi Ferenczet és s. Bátori Istvánt küldte ellene, kiket ő Hadadnál megszaszaltott, Bátorit megsebezte s martalékkal megrakodva tért vissza Szatmárvárába; hol őt Ibrahim, budai; — Makócs, temesvári basák 20,000 törökkel csak hamar ostrom alá fogták, — apr. 13. Németit felgyújtották, onnan a szélvihar a lángoló szalma csomókat a Szamoson át Szatmárra röpité: azt a hadadról hozott Zsákmánynyal, a város minden jegyzőkönyvével, a régi iratok nagy részével együtt a tűztenger elborítá s megemészté! Mig a város égett; addig a törökök megrohanták Szatmárt, de a bátor nép által visszaverettek. Az ostromlottak löpor szűkét kezdék érezni; ezért Zay Ferencz tüzent Ecsedre Székely Antalnak s napot tűzött ki melyen a löport el fogja várni. A nap eljött, ... Zay átkelt Németibe — ott a várt szert nem találta... Eltávoztát a törökök észrevették... Szatmárt megrohanták. — Dobó Domokos (az egri Dobó István véröccse) a várba marad, s bár lábfájdalma kinozá: azokat a Forgács Simon segítségével visszanyomta, — és azok 16 napi sikertelen küzdelem után visszamentek oda, honnan jöttek. (Károlyi Gáspár — ez időben gönczi plebanus — ki a bibliát magyarra fordította, ily czimű munkájában „Minden királyok jó vagy rossz szerencséje okairól“ — mely Debreczenben 1563. nyomtatott ki — hálásan ismeri el, mikép: Szatmárra beszorúlván, Dobó Domokos sok jóval volt hozzá.) —

Balassa, 1564. ősszel, katonái nagy részével, a Szapolyaihoz hiv hegyaljaiak fosztogatására Tokajnak indult; Messéri András, helyettese is Kis-Várda vidékére rándult ki. Távollétöket a Szatmáriak Váradra somlyai Bátori Istvánnak megüzenték. Ez használva az alkalmat: estve, a csorda pora közt, katonáit a városba vezette; — hajnal előtt, — a lakosok segedelme mellett — a várat megrohanta s megvette. A magyar had — mely 200 vitézt szám-

lált — a várőrző katonaságot lefegyverezte s szabadon bocsátotta, ... a Balassa nejét és fiát Istvánt s leányát 10,000 font ezüsttel, nagy mennyiségű vert s veretlen arannyal és drágaságokkal hatalmába kerítette. —

Bátori szerencséje állandó nem lehetett; mert 1565. feb. holdnapban Swendi Lázár, Balassával, homonnai Drugeth Istvánnal elindult Szatmárt visszafoglalandó. A Szamosra jéghidat vert a kemény tél; így Szatmárt szigeten léte nem védhette: azért Bátori a várat felgyújtatta s Váradra vonult; — Swendi pedig Szatmár alatt tábor ütven: — várát — bár a Szapolyai 25,000 török katonája folyvást háborgatta — a vidéki lakosok segélyével jól megerősítette. Itt veszteglett július 14-éig, midőn a törökök Erdőd várát megvevén; sánczolt táborából Kis-Ar felé indult, — Máger Rézmant 1500 német katonával várőrül hagyván; ... de a német katonák a gyümölcsöt mértékletlenkedve ették, .. vérhasba estek; ... azokat keményebb természetű mértékletes magyarokkal kellett felváltania. —

E táborzás alatt Swendi, béke fölött alkudozott Szapolyaival; s bár Swendi a föltétet, — hogy a várat földig rontassa — el nem fogadta: némi előleges békét kötöttek egymással; — melyben bizva 1566 az erdélyi főnemesség közül, sokan Szatmár várába költöztek, attól tartva, hogy Szapolyai a császárral kiegyezkedvén; — a törökök Erdélyt fogják pusztítani. — Meg is parancsolta Szolimán Szapolyainak, hogy Szatmárt vegye meg. — El is jött ő 1567. seregével Szatmár alá, össze is csapott itt a császáriakkal, ... mi alatt törökjei a vidéket pusztították!

Sajátságos idők voltak ezek Magyar honunkra nézve! Cs. kir. tanácsos R a m i n g e r J a k a b szatmár — s a Tiszáninnyi részek főkapitánya, Szatmárból két telket — a város sérelmével, briberi Melith Györgynek ajándékozott, mit 1573. Miksa csr. is helybenhagyott; s a város azt 1675. váltotta magához! Igen könnyű dolog s nagyon közönséges és szokott vagyon szerzési mód volt ekkor a viszontagságok szelei által szétszórt lakosok jószágait, oly szín alatt,

mintha tulajdonosaik pártitűk lettek volna, fölkérni s megnyerni; — mi ellen a haza tértek panaszt emelvén: Miksa csr. 1571. Tieffenbach Kristóf főkapitánynak meghagyta, hogy: nekik szolgáltasson igazságot. (1571. v. v.)

1575. Békési Gáspár, az erdélyi fejedelemség elfoglalása végett Kassáról Bátori István ellen indulván seregével Szatmáron állapodott meg, hol t. i: Pongrácz Friderik a magyar várörök parancsnoka részére állott. Erdélyben Bátoritól megveretve ide jött vissza; innen Kassára indult. — Bátori István 1576. lengyel királylyá választatván, vágytársa Miksa, Tieffenbach Kristóf szatmári várkapitánya által arra kérte őt: engedné át neki a lengyel koronát, igérvén neki, mikép: Szatmárt és Nagy Bányát örökösen neki adja, ha igényéről lemond. Az alku nem hozta meg a kívánt eredményt; — de Bátori István sem nyerte meg 1580. Rudolftól a Miksa utodától Szatmárt és Nemetit, melyeket családi jogon követelt.

1596-ban Bátori Zsigmond — erdélyi fejedelem — a mező-keresztesi ütközetről hazatérté alkalmával Szatmáron pihentette népét; — ugyan ő 1597. Erdélyt az opoliai herczegségért s 50000 arany évi fizetéseért Rudolfnak átengedte; Józsika István, erdélyi korlátnokot pedig, ki e szerződést ellenzette s azzal is váldoltatott, mintha fejedelemségre vágyakoznék — elfogatta s Rudolfnak átadta: Józsika ennek parancsára a szatmári várba vitetett s ott 1598. sept. 2. feje vétetett. — Bátori Zs. 1598. visszatért Kolozsvárra, a fejedelemséget újra felvette s azt Rudolf, a Náprági Demeter és a Bocskai István közbenjárására, nála meghagyta. De követei a jó hírrel haza se mehettek, midőn a császár akaratát megváltoztatva: Erdélyt Bátori András rokonának ajándékozta, ki lengyel országban tartózkodott. Bátori András 1599. haza jött; — de Mihály — havasalföldi vajda, ki Rudolfnál magát beszínelte, ellene fordult s erdély pünkös-ti fejedelmét megverte, ki bujdoklása közben nov. 3. a székekelyek által megöletett. . . Mihály vajda Szatmárra vezette győzelmes seregét. — A vérszemet kapott álnok hős 1600. saját kezére óhajta játszani Erdélyt. Szatmárról Erdélynek

indult erőt nyert hadával, — de ott Sept. 18. Básta György császári vezér őt megverte s Tergoviczba kergette.

Az erdélyiek e zavarban 1601. Jan. 2. újra Bátori Zsigmondot választották fejedelmökké, de mivel a Básta s az ezzel kibékült Mihály vajda seregeinek ellent nem állhatott: 1602. a fejedelemségről végkép lemondott s azt a Szatmáron talált Bástának átadta, — kezesekül állítván Szentpáli Jánost, Harinyi Farkast és Győrfi Jánost, kik aztán Szatmáron őriztettek.

Básta, szokott kegyetlenséggel pusztította Erdélyt, miért Székely Mózes lázadást indított, s magát — a török császár jóváhagyásával fejedelemmé tétette. — Ezért 1603. Básta, Szatmára vonult, s ott tartózkodott mind addig, míg Radul — kit Mihály helyett ő tett vajdává — Székely Mózeset jul. 22. a Brassó mellett víjt harcban elejtván, neki az Erdélybe menetelre utat nyitott. De ekkor sem lehetett ott tartós maradása; mert 1604. elején a felső magyarországi hadak vezérlésére hivatott ki; — s mivel Bocskai István az erdélyiekkel ugyan ekkor fölkelt: azok szemmeltartása végett ismét Szatmár tájékára vonta seregét, hol a vidéket sanyargatta, tanácsot adván neki Marietti nevű olasz jézsuita.

Mind e mellett 1605. jan. 14. ostrom alá fogatta Bocskai Szatmár várát. Hatalmasan védte azt Beck Joakhim. Mint a Székely krónika tartja (125 l.) „egy oláh püspök is volt a várban, kinek vitézségét mindenek csodálták. Egy nagy, két kézre való pallossal forgódott, — és valamely felé csapott, számosan hullottak keze után, gyakran az hová csapott, hiába nem csapott. Végre közép aránt találták lőni, .. és megholt“.

A két város lakosai is részt vettek az ostromban. Fűsűs András polgármester vitte zászlójakat, miért neki a Tanács (1606. jegyzőkönyve szerint) a rebéllis, az az, a Bocskai részére nem állott — Német Mátyás házáat ajándékozta. Négy hónap múlva Beck a várat, éhség miatt, feladta.

Ezután Bocskai Oct. 20. Szatmár népét, S. Patakról írott levelében közgyűlésre hívta meg; a meghívást 1606.

ismételte; az összejövetelt apr. 6-ra Kassára tűzvén ki.

A bécsi béke 1606. jun. 23. Bocskainak adta Szatmárt, oly föltétellel, hogy az, ha neki fi maradéka nem leendő: a magyar koronára szálljon vissza. Csakugyan mag nélkül halt el decz. 29-én; — de Bocskai Miklós — hihető azért, mert István, halála előtt kevés idővel tett végrendeletében Szatmárt Erdélynek hagyta, nem akarta azt a koronára visszaeresztetni. Azért 1607. Forgács és Thurzó öszszegyűjtván Kassán a felső magyar országi Rendekeket: Bocskai Miklóst a vár visszabocsátására, Szatmárt is hódolata nyilvánítására fölszólították; mire úgy Bocskai, mint Szatmár engedett.

1608. Náprági érsek, a német birodalmi Rendekek előtt, magyarország várainak állapotát előadván: felső magyarország jelesebb erősségei közt említette a szatmárit is. (Ez évben az élelmi szerek s bőrök ára tanácsilag következőkép szabatosott meg: 1 font kolbász 5 pénz, sertés hus 4, marha hus, juh hus 1 és fél pénz, kecske hus 1, faggyú 8. Ökörbőr 3 frt. tehéné 2. 1609-ben pedig a gyűjtő, arató, kapás napi bére 10, a kaszásé 20 pénzre szabatosott. P. j.)

1622. A miklósvári béke Bethlen Gábornak adta Szatmárt, hol apr. 19. megjelenvén, mint választott magyar, dalmát, horvát és tót országi király, magyar nyelven adta ki azon parancsát, melyben rozsályi Kún László, szatmárvári főkapitányjának s Bellevári Dávid kinevezett udvarbírájának meghagyta, hogy a városban lakó, s ott jószágokat bíró nemeseket, az azokra hárámló közterhek hordozására szorítsák (1622. 52. v.) Ez évben tehát Bethlenre szállván Szatmár, még pedig fejedelmi joggal, s azt 1629. nov. 15. történt haláláig bírván: át nem láthatni, honnan állítja azt Szirmay I. 161. l. hogy: 1623. II. Ferdinánd, Szatmáron, báró Károlyi Mihálynak egy tágas nemes sessiot ajándékozott; holott 1622 óta, egyedül Bethlen gyakorolhatta itt a fejedelmi jogot, a mint hogy, 1626. ő tilalmazta, hogy a városiak a megyének adót adjanak. — 1627. is Zoltán Ferencz alkaptányynak ő adományozott, még pedig kirá-

lyi joga nyilvánításával egy szatmári telket.

1644. I. Rákóczi György, erdélyi fejedelem, a császár ellen támadván, több városok közt Szatmárt is elfoglalta és a linczi béke, s 1647: 5. 20. t. czikkek szerint 7 vármegyével együtt, maga s maradékai számára, míg azok az erdélyi fejedelemséget birandják, megtartotta. — E békét megelőző köztanácskozásra 1645. Jan. 26; ismét a következő országgyűlési tárgyakról előleges értekezésre 1647. Jan. 6. és miután a linczi béke országgyűlésileg megerősített: 1647. Oct. 8. Székelyhídon és 1648. Jan. 8. S. Patakon kelt leveleiben a hét vármegye átadása vevése ünnepélyére a város köveit is meghívta (1645. 416. — 1647. 39. 416. — 1648. 54. v.)

Ugyan ő, birtokába vévén Szatmárt, ennek lakosait minden közadó alól fölmentette, várát pedig, melyhez — akkori összeírás szerint Barla falu hét helységgel — tartozott — megerősítette.

Szatmár I. Rákóczi Györgyről, fiára II. R. Györgyre szállott, kit a lengyelek, mivel koronájukat erőszakkal akarta elfoglalni 1657. visszaűztek, Bereg és Szatmár megyei jószágait feldúlták. Szatmárra is rájött a sor Bükk Sándor várkapitány miatt, ki védelem helyett koczka vetéssel töltötte idejét, s azon egyességlevél szerént, melyett több vezérek közt Szobieszki János (utóbb lengyel király) is aláírt 2600 talléron váltotta meg magát (1657. 199. v.)

1658. II. Rákóczi György, nyugtalansága miatt, az erdélyi fejedelemséget elvesztvén: bár 1647: 10. t. cz. szerint Szatmár sem maradhatta tovább hatalma alatt: mégis úgy látszik, 1660 Jun. 7. történt haláláig megtartotta; a mennyiben 1659. febr. 4. itt létében, ő parancsolta várkapitánjának, hogy a városi nemeseket, javaikra háránló közterhek hordozására: Zálogolással is kötelezze. — Sept. 22. is ő rendelkezett a felől, hogy a Homoród hidja és Szamos gátja csinálásában, Szatmárnak Madarász segítségével legyen s több történeti adatok nyomán, özvegye

Bátori Sófia 1660. júl. 16 bocsátotta azt vissza Zichi Istvánnak és Petheő Zsigmondnak, mint Leopold császár biztosainak. —

1660 tavaszán II. Rákóczi György Barcsai Ákostól az erdélyi fejedelemséget vissza akarván foglalni maj. 22. Gyalu és Fenes közt a Barcsai és Seydi basa egyesült seregével megütközött; de a négyannyi ellenfél által elnyomatott, Váradra vitetett s ott jun. 7. meghalt. Ütközet után Seydi, Barcsaival, a Szilágyságon keresztül, magyar országra indult, — Amaz, Rákóczi ízésére, Barcsai pedig azért, hogy Seydi basa Rákóczi sebének halálos voltát meg ne tudja s Erdélyben ne maradjon. — Út közben, Barcsai a várat jó előre a maga részére kérte fel hogy azt a török pusztításától megkímélje. — A várbeliek, hozzá, lippói táborába, jun. 15, követeket küldtek, s miután engedelmeskedni ígérkeztek, a hódolat elfogadására, embereit küldötte hozzájuk.

E példát — nagyobb rosztól tartva — Szatmár és Németi is követte; miért Barcsai, az ikervárost, zsadányi táborában jun. 17. kelt levele által óltalmába vette, szabadságokat biztosította s ígérte, hogy: a rom: Császárnak kedvét fogja keresni, a vezért is meg kéri hogy ne gyujtogattasson. Ez utóbbi ígéletét csak ugyan teljesítette; most is megvan Seydinek azon török szövegű hitlevele, melyet a város biztosításánál adott. (Act. dat. car. 149. — fordítása 1660: 149. v:) melyben tett egyéb ígéretei azonban, hogy csak papíron maradtak: Szatmár — megyének a kassai gyűlésen előterjesztett panasza mutatja. —

E szövetség — Barcsaival — szinte veszélybe keverte a várost; mert császári kézre jutásakor, úgy adatott fel, mintha szántszándokkal pártolt, és nagy segédelmet vitt volna Barcsaihoz; de az ellenök tett vizsgálatból kitűnt, mikép: Barcsaihoz csak kényszerültségből küldöttek követeket, nem is segítették egyébbel; — hanem: tisztességből kevés élelmi szerekkel kedveskedtek. (a szatmári csizmadia czéli akkori jegyzőkönyve szerint, minden gazdán két két ke-

nyér vétetett s az a Vezérnek és Barcsainak küldetett.) — Nem sokáig volt szükség Barcsai oltalmára, mert ő Várad alá sietett; s a császári biztosok megjelenvén a várat és várost átvették. — Felszólította ugyan dec. 5. Hasszán váradi basa, Károlyi Ádám várkapitányt annak feladására, de sikertelenül; — sőt Montecuculli ezt értve a várőrizetet, a Heister, Ratschin, Colalt s Palatinatusi ezredekkel megszorította, s Hasszánt és Sinán basát — kik a várat ostromoltatták a várost fölgynyújtották — megvervén, Szatmárt és várát megmentette. — Montecuculli ez évben September holdnapban, éhségtől szorongatott seregével Kolozsvárról Szatmárra jött, de az inség itt is uralkodván tovább ment. (Szatmár s vidéke ekkori nyomorát tanusítja az, hogy: egy Lukács Mihály nevű Erdélyből kijött ember, egy köből búzáért, magát s maradékait, a városnak örökös jobbágyul kötelezte. 1662. 2. v.)

1662. a Szatmáriak, a törököktől félvén; egy oklevelekkel s pénzzel terhelt ládát tettek le Eperjesen, mely város a Zrinyi Péter s I. Rákóczi Ferencz támadásakor ezekhez hajolván: midőn azt Spork, császári vezér meghódította, ugyan akkor az említett láda is elfoglaltatott 1673. kérték ugyan a szatmáriak pénzök kiadását; felét vissza is nyerték, .. de feléről; — ezer aranyról — 400 tallérról s egyéb pénzben 1243 ftról, — mivel rajta, a császári sereg részére gabona vásároltatott — kötelezvénynyel kelle megelégedniök. Ettől fogva, több ízben ismételték kérelmöket, de sikertelenül mind addig míg királyi városi rangra emelkedvén; annak váltságába a kérdéses pénz 1730-ik évben betudatott. (Különös fordulata és játéka az eseményeknek! Az 1849-ki magyar forradalom idején, Eperjes polgármestere és főjegyzője menekült Szatmárra, kik városuk jegyzőkönyvét és pénztárát hozták ide s adák a város gondviselése alá. Jegy. 2368. sz.)

1663. ismét háborgatták Szatmárt a törökök; kiktől 1664. gróf Rákóczi László Váradot el akarván venni, a szatmári várőrző német katonaságból 200-at reábeszélt. hogy

a júniusi váradi vásár alkalmával, álruhákba öltözve, a várat fortélylyal foglalják el. Próbájok szerencsétlenül ütött ki, mert czéljok kitudatván Báró Károlyi Istvánnal (a László fiával) együtt, mindnyájan leváगतak. Szerencsésebb volt Montecuculli, ki ez évben a törökökkel Szatmár táján csatázott. A főcsapást, szent Gothárdnál Vasvármegyében ejtette rajtok, mely után 20 évi fegyvernyugvás köttetett; Szatmár — a császár birtokában maradt s a vár megerősítése különösen kikötetett,

Ekkori szenvedéseit a városnak I. Leopold szívére vévén: a 200 ft. különös adót elengedte; — ezen kegyességét 1665. ismételte, sőt az italmérési jogot, egész évre a városnak adta át; továbbá a pozsonyi Kamarának megparancsolta, hogy Szatmárral, (Németit — nyomond — ide nem értve) mint leendő királyi várossal alkudozzék. A pozsonyi Kamara tehát Sept. 12. fölszólította a várost, s előre bocsátva, mikép: Kézsmárk 280000, Bazin és Szent György 160000 ftot s ő Felsége asztalára évenként 700 veder bort ajánlott: azt következteti, hogy: ha azon sovány határu városok, annyit ígérhettek: Szatmár, az örökös szabadságért, melynél nagyobb kincs nem lehet, fizethet 100000 ftot. E fölett, mivel a szabad italmérést is magának kívánja, — melyből eddig 200 várbeli katona fizetése kitelt: fél évre ezen terhet is elválalhatja. Szatmár 10000 ftot ígért; miért a Kamara 1666. kijelentette, hogy vele ily formán, alig lehet alkuba ereszkedni.

1669. a várőrző német katonaság, Bánya vidéke pusztítására kimenvén — midőn zsákinánynyal terhelve visszafordult, a megyei nemesség által, Mikolai Boldizsár, Kende Gábor, Szodorai Boldizsár vezérlete alatt a gombás erdőben megtámadtatott, s részint leváगतott, részint a közel folyó Szamosba fulasztatott. A várkapitányt 1670. hasonló szerencsétlenség érte. Ennek Aranyos Megyesnél szálgúldó seregét I. Rákóczi Ferencz kuruczai szétverték. Ugyan ekkor Rákóczi, — kapitányját Kis Mihályt a vár ellen küldte; — ez katonáit — kikkel a gorzsás nevű félsziget-

ben szállott meg — a várbelieknek elárulta kik a Rákóczi katonáit éjjel megrohanták s leölték. (Ezeké lehetett azon öt csőből álló kis ágyú telep, mely tölgyfa deszkára egymásmellé szegezve, ez előtt mintegy 30 évvel a Szamosban találtatott; a csövek karvastagságúak, sírú kartácsolás közben használtathattak.) Mind ezek daczára sem szünt meg Rákóczi háborgatni a Szatmáriakat; miért ezek Leopoldhoz folyamodtak; — ki a Rákóczi anyjának — Bátori Zsófiának — legottan irt, hogy fiát az efféléktől tartóztassa vissza, s levele párját — megnyugtatósúl a városnak is megküldte. (1670. 63. v.)

Ezen 1670. évben nevezetes pere folyt le Szatmárnak, mely még 1668. kezdődött. A per alapja e volt: — Kassai Mária, a polgári szék előtt osztályos perbe fogva Kölcsei Annát, — Olasz Lénárd, várbeli udvarbíró nejét: ott a felperesi kereset megállapíttatik. Olasz Lénárd, mint neje biztosa, a pert a 70 személyből álló tanács elé viszi... Ott sem nyervén a tárnoki székre hivatkozik; de a hat hét alatti főlküldést elmúlasztja. Ez okból a tanács, úgy az ingó, mint az ingatlan városi javakban osztályt tétet. E közben Olasz L. nemességet nyer, s ehhez biztában a városra, mely házán és javain erőszakot tett, alispánt hoz ki, — és a város lakosait nevenként az elé idézteti. Ezek a bíráskodásnak elmentmondanak; tiltó parancsot mutatnak elő. Egyik sem használ. Az alispán által 28360 ft. büntetésben marasztatnak el, — s az ellentállással akadályozott ítéletnek hatalom-kar általi végrehajtását a megye főispánjára bizza. A tanács követeket küld Leopoldhoz, egyszersmind felső magyarországi 3 megyéjének a korban egybegyűlt Rendeit öltalomra felkéri. Ezek békebirákul Bay Mihály — beregi, és Ilosvay István — ugocsai, alispánokat küldik ki; — kik a panaszt, a Gyarmaton tartott megyei tisztújító gyűlés elé terjesztik; — de választ nem nyertek. Sept. 28. a jánkai gyűlést ismét felszólítják;.. s akkor, mint 1670. Oct. 31. Mágyfalván kelt bizonyítványuk tartja: „hosszas gondolkodás után a megye Rendei adtanak ily választ: hogy mind

addig, miglen a nemes 13 vármegyét 6 nagyságok s 6 kegyelmek ezen felül megirt Causa és dolog eránt nem informálják, ezen dologban nem procedálnak“. Ily körülmények közt Lénárd nem bizván ügyében a büntetési összeget, csakhogy a házat szőlőt visszanyerhesse, a Szepesi Káptalan előtt, a császár részére vallja át. De így sem boldogul, mert Leopold 1670. decz. 2: kelt parancsában megrován e megyét, azért, hogy városi javak eránt folyt perbe avatkozott, mind a pert, mind a hatalom-kar eránti határozatot, mind az Olasz L. átvallását megsemmisítette; — tekintve — ugymond — azt, miszerint, városi javakról csak városi bírák ítélhetnek; s a polgárokat — mint királyi peculium lakosait — oltalmazni: fejedelmi kötelesség.

1671. Rákóczi támadása elfojtatott ugyan, de az Erdélyhez és Lengyelországhoz közelebb fekvő megyék csendessége helyre nem állott; mert a pártosok, kik Erdélybe futottak ott az egyenetlenség tüzét folytonosan szijtoztatták. 1672. nevezetesen egy kurucz sereg, — melyhez a szatmári diákok is csatlakoztak, Teleki Mihály által Megyes felől vezettetve a vár ellen próbát akart tenni. A várkapitány 200 német gyaloggal, 600 magyar lovassal Batiznál elibeállott s a kuruczokat halomra vágta. Az elesetek sirdombja a batizi temetőnél most is látható. (Van a szatmári ref. iskolának egy könyve, melybe a fensőbb tanulók — diákok neve, — s utóbb kiből? mi lett? fel szokott jegyeztetni. Ebben Szőlöskei Istvánról ez iratik: „Venit Sonkadinum ad Rectoratum. Decollatus Batizini 20. Sept. 1672 a Germanis hujus loci cum multis aliis studiosis“. Ez évi 73 diák közül csak 24 után van följegyezve, hogy hol alkalmaztattak hivatalra? vagy hova mentek, — bár a következő években pályáztak hová mente pontosan föl van jegyezve. — Kikről emlékezet nincs: bizonyosan Batiz alatt fekszenek!). —

1673. a kuruczokkal tartó erdélyi hadak ismét megtámadták Szatmárt; de gróf Sztharemburg által visszaverettek. — Sokat szenvedtek akkor a lakosok; — miről elismerő

s bizonyító írást vettek Kassáról, gróf Roderich Farkastól, ki a törököktől s pártosoktól szenvedett kárait a kir. udvar elé is fölterjesztette (1673. 10. v.) Feszler azt írja: „Ali Basa 1661. Szatmármegyét a n. váradi várhoz kapcsolta. Ennek következtében történhetett az, hogy Orosz falut, — különben Szatmár város helységét 1673. török tiszt bírta, mint a levéltárban levő török nyelven írt levele bizonyítja, mely így van lefordítva: „Én Dervis Ispaija, hatalmas török császár váradi várában a Zaim urak és Ispaiják ő nagyságok és ő knek egyik fő zászlótartója, Isten akaratjából földes uratok. Szatmárvármegyében levő oroszfalusi jobbágyim! — Hallom hogy elszéledtetek; azért ezen úri levelünk látván mindjárt haza szálljatok; — az adótok, ugymint a summátok, a mint a Madarásziaktól üzentétek, 60 ft. egy fejős tehén legyen. A császár adóját is, a miben lehet, azon lesznek, hogy leszállítsunk benne. Mi pedig fogadjuk úri török hitűnkre, hogy: ismét, a mi török pártunkról, minden háborgatók ellen megoltalmazunk, ha haza szállatok; a melynek hitelére s erőségére küldöm hozzátok ezen úri pecsétemmel megerősített úri hitlevelemet. Azért, egy hét alatt, magatok hozzánk bejöjjetek, — a summátokból a mit meghozhattok, meghozzatok s velünk szembe legyetek. Ha pedig egy hét alatt be nem jöttök: elhiggyétek felkeresünk. Jól tudjuk hol vagytok. Ha onnét másuvá mennétek is, úgy gondolkodjatok, ha az ökör szarvába a vagy a nyakába rejtőztök is felkeresünk. Eleget vártunk eddig. Ha ezen hitlevelemre be nem jöttök: valami rajtatok esik, magatok legyetek oka mind Isten, mind ez világ előtt. Isten mindnyájunkkal. Várad. 22. maj. 1673. Jó uratok, ha veszitek“.

1675. Tököli István támadásakor, Apafi Mihály erdélyi fejedelem, Szatmárt — mint Erdélyhez tartozót I. Leopoldtól kívánta; egyszersmind 12000 emberrel megszállotta; de sikertelenül. Spankau, császári vezér is ugyan itt 8000 pártost vágott le. — A Tököli István fia, Imre 1676. Octoberben erdélyi s lengyel hadakkal jött a vár ellen. Táborát — gróf Bohám vezérlete alatt — Szat-

már és Megyes közt telepítette meg. Onnan két lengyel, szökevény képen küldetett Kassára Schmid császári vezérhez azon ámitással, hogy ha Szatmárhoz kijön: a lengyelek hozzá fognak pártolni. El is jött ő 4000 emberrel. Bohám, színlésből, Nyalábvárig hátrált, — ott az utána nyomuló Schmidnek, s a szatmári várból Herberstein vezérlete alatt vele egyesült őrseregnek lest vetett, népéből 1500-at levágott, 500-at elfogott, maga Herberstein is elesett. A vár elleni próba azonban sikertelen maradt.

1680. (Cserei 1679-re teszi) a Tökölivel tartó Apafi Mihály 24000 török, tatár és magyar katonaságot indított Erdélyből Szatmár ellen; a megye helységeinek óltalom leveleket osztatott (milyenek a kis és nagy-ari ref. egyházaknál most is láthatók) s a várat, úgy erővel, mint fortélylyal próbálta kézre keríteni, de szerencsétlenül. E had kimenetelét Cserei így írja meg: „Csak hamar kitelek a Teleki Generalisságának ideje; mert Szatmár alatt oda veszté bolondul a Hajdúságot és Debreczenből Patakról oda gyűlt sok szép deáki ifjúságot. — Ottan is practicához fog, — azt gondolván, hogy erdélyi urakra talál. A szatmári Comendánssal concludál, hogy az a várat feladja neki. A Comendáns napot praefigál, mikor menjen oda Teleki. Az alatt, a több tisztek megértik a dolgot; a Comendánst árestomba teszik és a praefigalt napra, mikor Teleki, mint-kész dologra méne: a német praesidium kijő hirtelen, . . . és ottan vágják le a szegény magyarságot. Maga — Teleki — mégis elszalad és egy sárba dülvén a lova, gyalog esik, és egyik csizmája ott marada aranyos sarkantyújával együtt, és gyalázatjára a szatmári kapura felszegezik. Eleget mesterkedék, hogy ajándékért onnan levegyék, — de mind ottan tarták, valamig Erdély, német kéz alá esék; — úgy vevék osztán le. Ilyen szép triumfussal járja Teleki Mihály a német császár ellen“. — E gyűlevész had égette el a szatmári Hóstátot, mely azóta sem állott helyre. —

(Hogy ekkor égettetett fel a Hóstát onnan következ-

tethetni. hogy: 1679. még az ottani ref. egyház fenállott, papja lévén Gyöngyösi Joó Mihály. — 1683. jul. 12-diki Pol. j. k. pedig, már a Hostátot elégettnek mondja. És így: a pusztulás 1679. 1683. közt történt. Ez idő alatt kétszer volt itt ellenség. — 1680. Teleki; — 1682. Petneházi, — s ez utóbbinak, hogy nem vala szüksége égetésre, sőt nagyon is titkon kelle működnie: utóbb látni fogjuk).

1683. Jul. Tököli Imrénél szerencsésebb volt Petneházi, ki a várbeliek vigyázatlanságát használva, katonáit a megapadt Szamos déli ágán, éjjel, csendesen a várhoz vezette s azt rohammal elfoglalta; miért Scherfenberg Fridrik várvezér 1684. Eperjesen fejével lakolt. — 1684. hanyatlani kezdvén Tököli szerencséje, várőrei önkényt a császárhoz állottok s a várat gr. Saponára cs. biztosnak átadták. Ezt Tököli megtudta... Tatárokkal támadta meg Szatmárt; de lakosai a vár s város erősségeit serényen megújították; a magyar — német őrsereget fizették, élelemmel tartották, a rohanó tatároknak fegyverrel állottak ellent s a Portai gróf, mint várkapitány által kirendelt helyeken vitéziül harczoltak; — mint ezeket gr. Saponára Sept. 12. kelt irásában bizonyítja.

1685. eljőve téli szállására gr. Karaffa Antal csri hadvezér, kinek mostoha kezét a lakosok — noha mindenben kedvét keresték — sokáig érezték, — pedig neki régi talérokból készített lószerszámot is ajándékoztak! — Az adókat, melyeket természetményekből teljesítettek ki, nem említve, csak készpénzt 134256 ft. 80 drt fizettek a szatmáriak, 1686 — 1695-ig (a németi lakosok nyugtatványai nem találtattak.) Az adóbehajtása alkalmával a tanács a legszigorúbb eszközökhöz volt kénytelen nyúlni; — telkét adatta el a gazdának oly kikötés mellett, hogy azt két anniért lehet visszaváltania!.. ezért a tösgyökeres lakosok elbujdostak,.. és 1698-ban birtokos gazda, Szatmárt, csak 287 volt.

1703. II. Rákóczi Ferencz a kormány ellen fölkelvén aug. elején a szatmári várat megszállotta. — Gróf

Löwenburg várkapitány megtudván azt hogy a németiek Rákóczinak meghódoltak a németii bírót Losonczy Jánost, tanácsos társaival együtt magához hivatta..őrizet alá tétette s Németiben meghirdette, hogy hat óra mul-tán a várost elfogja égetni. A nap Augusztus 16-dika volt; a hirdetés d. u. hat órakor történt! — Éjfélkor, égő ka-nócokkal rohantak át a német katonák Németibe s azt elhamvaszták! — Ekkor Rákóczi, Vetéshez mozdult tábo-rával; — de Sept. 5. visszatért, .. s hogy a várhoz köny-nyebben eljuthasson: Sept. 28. Szatmárt felgyújtatta s az utolsó tyuk ólig leégette! — lakosait kifosztotta; fegy-verfoghatóit besorozta, — a többit szétkergette, — kik a szőlőhegyre menekültek s 1705-ig ott nyomorogtak. — Mig a város égett addig egy öreg tanácsbeli ember Ba-gaméri István a város féltöbb okleveleinek megmen-tésével foglalatoskodott. Hátrahagyott iratában okát adja annak: miért maradt ő a várban s mik történtek ott vele. Látván — így ír — a veszedelmet: a város pénzét, becse-sebb irományait, a ref. egyház sz. eszközeit magához vet-te és egy falba berakván, kívülről, téglával mésszel be-csináltatta. Égés után, midőn a német katonaság minden féle zsákmányt kutatott, a tisztek őt magok elé állították s a város drágaságainak előadására kényszerítették. Ily szorultságában attól is tartva, hogy: az uj meszelés, titkát elárulja s az elrejtett irományok oly katona kezébe kerül-nek, ki azokat elpredálja, — hol léttöket fölfedezte. — Jól is esett — úgy ír tovább — az nem tagadás; mert már a németek előtt minden tudva volt, — sőt magok vezették őt a kérdéses helyre. A pénzt, mely 5 — 600 ft. lehetett, félre-tették; — egyebeket pedig ládába rakva a várkapitányhoz vittek, ki azokat, több tisztek előtt összeíratta s utóbb a vá-roznak s illetőleg — az egyháznak visszaadta, mely össze-írás, mind a két rész levéltárában látható.

E közben az ostromlók, elébb Rákoczi, aztán Zseny-nyi István, utóbb Budai István, végre Forgács Simon vezérlete alatt, dolgukhoz láttak; s noha Bekker István,

váradí kapitány, egy ízben rájokrontott s közülük 1500-at levágott: mindazáltal, mivel a várnak eleséggeli megrakására kiküldött biztosok, a megyékre rovott élelmi szereket, pénzül vették fel s azt magoknak megtartották: Kikelsperg — éhségtől kényszerítve — a várat 1705, új év napján, alku mellett feladta. — (Szirmai e feladást hibásan 1703-ra teszi) — A vár ostromlásában, a városiak is részt vettek. Németiből kétszáz lakos volt kényszerítve fegyvert fogni, kik közül 1704-évben az első csatában 32 — esett el. Ellenben a németi rácz, görög kereskedők a várba vonták magokat; az őrsereget több ezer fttal segítették, magok is fegyvert kötöttek s a kitörések alkalmával jelen voltak. — Őket tehát a vár bevételekor Rákóczi (bár a feladási egyezés ellenére:) családostól tömlőczre hányatta, ott fél évig sanyargatta, javaikat prédára bocsátotta, — úgy hogy, ekkori káruk Kikelsperg bizonyosága szerint 19,000 ftnál többre ment. Más részről a két város lakosainak maguktartását méltányolván: 1704. febr. 12-én, egy évre, minden ellenök támasztható és folyó pereket fölfüggesztetett, s adójokat két évre elengedte; — 1705. pedig, Hatvan városban kelt rendeletében, az ország részére felállított korcsmárolást — mint a városnak hátrányt okozót — megszüntette. —

1705. elején Szatmár a Rákóczi kezére jutván máj. 14. irt válaszában, helybehagyta a megye azon kívánságát, melyszerint: tulajdon vára Ecsed közérővel erősíttessék meg, a Szatmári pedig rontassék el. — Bontása jun. 3. kezdetett meg; e végett németiből 316-an állottak ki; és mivel a szatmáriak még akkor a szőlőhegyen tartózkodtak; kijövetelüket Galambos Ferencz Várkapitány aug 28-kán; — Károlyi Sándor pedig sept. 7. kelt haragos levelében parancsolta.

A szatmáriak ugyan a rendes adótól mentek voltak; a vár rontására s a katonaság számára szükséges dolgok végzésére mégis keményen szorítottak; — s mivel mindent pontosan nem teljesíthettek: 1705. dec. 27.

Károlyi Sándor, Erős Gábor hadi biztoshoz, ily tartalmú levelet küldött:— „Szatmár és Németi városoknak irtam volt a felső hetekben, hogy 300 pár csizmát készíttetvén az új esztendőre adminisztráltattak volna a tábor szükségére; de hogy mind nem is szándékoznak adminisztrálni, sőt nagy ostoba varga rossz emberségökben felfuvalkodván még választ sem tettek levelenre; arra nézve, ezen levelemet kegymednek megadó Zászlótartót, mellette való katonákkal küldöttem executióúl a két városra, úgy hogy: mind addig, miglen az 300 pár csizmát ki nem állítják, rajtok maradjanak, a vagy bizonyosan vagy őket, a vagy pedig kegymedet róla nem assecurálják. Ezek az országnak semmi hasznót nem tesznek; emberség bennök nincsen: testök lelkök, most is a német; szokásúl vették, hogy, mindenkör hamis ravasz fejekből kikoholt exceptiókkal mentegetik magokat. — Károlyi Sándor m. k. (1705: 626. v.)

1706 febr. 24. Rákóczi — bár ez évi adózást elengedte: az országra kivetett 1000 lóból a városra 12-öt rovott, mely mennyiség, noha elébb gróf Eszterházi Antal darabjáért 30 ftot kívánt: 25 ftjával megváltatott. — Ugyan csak Rákóczi apr 26;— Krucsai Márton jun. 18. Ecsedről azt parancsolta a Szatmáriaknak, hogy: „a várat kézzel lábbal, körömmel hányassák vájassák, hogy a Károlyi Sándor nagy indignatiójába ne essenek.“— Károlyi pedig a szijgyártókra 80 karabély szijat, ugyan annyi pantallért parancsolt. —

1707. a hamvaiból alig ébredt városokon elkezdettek Rákóczi részére a rendes adóztatások s rendkívüli zsarlások. Nevezetesen:

a) A rozsnyai gyűlésen másfél millió ft. országos adóból rovatott a városra 2512 f. 56 kr., melyek kétharmadát 187 pár csizmával (hosszú szárúval) 781 pár deli csizmával (bakancs) 864. süveggel, — s 371 ft. 68 dr. kellett leróvni. —

b) Az ónodi gyűlésen — hol a város követői is jelen voltak — határozott két millio ft új adó negyedrészből,

esett a városra 2440 ft. Ismét hat holdnapra 84 mázsa hus és 324 kassai köből búza. — Két holdnapra 288 köből zab. Végre négy rendbeli szekér, hat hat ökörrel, húsz mázsa teher alá, — ahhoz két kasza, fejsze, láncz, mindenikhez 12 zsák, két béres — évi fizetéssel ellátva. A számvetés rólok, meg van a levéltárban 58. 59. sz. a. honnan látszik hogy az eleséget az Aradot vivó táborba kelle szállítani; — hová a szekerek mind meg nem jelenvén: Károlyi Sándor ily levéllel figyelmeztette a várost: „Adjon Isten minden jól! — Eleitől fogva direction alatt levő földnek helységeinek lakosai között ez városnál se engedetlenebbet se a kik a Haza közönséges szolgálatjában oly nagy idegenségeket mutattak, nem experiáltam. Tudván pedig már, mit tegyen a confoederatio, s én pedig sem törvénytelséget sem lehetetlenséget nem kívánván: nem tudom micsoda szemmel merészlik pothabeálni dispositioimat; egy szekér adásában tévén difficultást, holott az egész ártilléria alá is ezen földnek kellett volna alkalmatosságával az többivel együtt az városnak, nem csak ennyiben, de proportioja szerint sokkal sulyosabban provideálni. Én mind azokat, nagy fáradsággal másonnét kipótolván; ezen bagatellából álló requisitummal is a Haza szolgálatját segíteni nem akarják; és az mi nagyobb, Hazánk és Nemzetünk mellett, telet nyarat egyeránt szenvedő meztelen vitézlő Rende megruházására deputált mondéroknek is appromtatiójában ezernyi ezer exceptiókat és haszontalan, idővontatásra kigondolt csalárd útakat, módokat éjjel nappal koholnak, egyátaljában, mindenekben dispositioimat hánytorgatván csak az mennyiben akarják, annyiban követik, a többit hazánk szolgálatjának gyakorta történő csonkulásával elmulasztják; kiért, ha eddig is érdemlett büntetését a városnak nem mitigáltam volna: lehetett volna világos példája róla, miként kellessék a Haza közönséges szolgálatját a homagialis confeoderatio szerént folytatni és az ellen rugódozni, — Minthogy azért e félékben már szokásúl vett gonosz indulatját a városnak eléggé tapasztaltam: to-

vább absolute nem szenvedhetem s nem is szenvedem: hanem: tudtára legyen az városnak, hogy legelső alkalmatossággal, legkisebb renitentiája comperiáltatván előttem: minnelőtte az egész ország előtt, szokott állhatatlanságáról s Hazájához való idegenségéről relatiót tennék, elhitetheti magával a város intimatiómnak posthábeáltatásáért proxime elsőbb tagjai, együttforralt koholásaiknak, érdemlett czégéres büntetését irremissibiliter fogják magokon tapasztalni. Ezzel, jót kíván, Arad alatt lévő táborában 7. Jul. 1707. Károlyi Sándor m. k.“ — Utól, tulajdon kezével ezt irta: „Kire nézve, az kik már committálva vagynak, meglegyenek; mert a mi kegyteken esik, magának tulajdonítsa. Nem argumentálódhatom én innét oda. Debreczen városának legalábbvaló tagja, többet szolgál egész város-toknál. Nem hiába emésztett meg Isten tűzzel; tovább nincs egyéb hátra, hanem: elsülyedtek“ (1707. 65. v.)

c) Adni kellett hosszú csizmát 281; — delicsizmat 1171 párt; fekete süveget 1196-ot.

d) Különösen a Rákóczi és Bercsényi számára ajánlott 150000 tallérból esett a városra 408 ft.

e) Károlyi Sándor Sept. 22. minden asztalosokat az ecsedi várhoz parancsolt, egyen kívül, ki — ugymond — koporsót csinálni otthon maradhat, hozzátéve, hogy ha nem teljesül: vakmerőségből esik s a többivel együtt lakolnak érette.

f) A Rákóczi által szükségből veretett s Pro libertate feliratukról „Libertások“-nak nevezett 10 poltrás réz pénzek értéke, ez évben, az ónodi gyűlésen négy poltrára szállittatván le: e miatt a lakosok, pénzők hatizedrészét elveszítették; a város pénztára 654. ft. kárt vallott.

* * *

1708. a teher ismét sulyosbodott. — Nevezetesen:

a) Rákóczi Szatmárt megjelenvén, — midőn egyszersemind a tályai novemberi gyűlésre a várost meghívta: udvara számára adatott: 31 köből tiszta liszt, 25 köből alma-

eczet, 10 zsák, 20 szál gyertya, 4 lud, 20 tynk, 12 kappan, 5 köből boreczet, 3 pujka, 2 kacsa.

b) Teleki Mihály részére: 100 köből lisztet Jánkra kellett szállítani.

c) A Rákosról kelt úti levéllel ide utasított sebesekeket s Palocsai György ezredét a város gazdája élelmezte.

d) Beczkói Jánosnak adatott 770 bakkancs.

e) A fejedelemnek 878 ftot; külön adóba pedig 6729 ftot kellett fizetni, kétharmadát rézben, egyharmadát ezüstben, s még ezen felül, rézben 842 ft. ezüstben 841 ft. zsaroltatott. — Az első kivetés és az Egerben megigazitott porták száma szerint ismét adott Szatmár: búzát 788 köblöt, zabot 636-ot, — hust 269 mázsát és 80 fontot; — Németi pedig: búzát 666 köblöt, zabot 171-et; — hust 132 mázsát és 54 fontot.

f) Ismét új adóba, hat holdnapig kellett adni, havonként 341 ftot 33 dr; 42 köből búzát, 85 köből zabot, 17 mázsá hust. Ezt is — ugymond Rákóczi — ennyi mennyiségben csak azért, mert a naturalék fele el van engedve.

g) Ujonzot kelle állítani 24-et s különösen Németiből, a pataki végzés szerint tizenegy hajdút.

Ez év végén megküldte Rákóczi a pataki gyűlés végzéseit, melyekben a hadi segedelem teljesíthetése végett megengedettett, hogy, e végre minden eladott jószág árának tizedrésze lefoglaltassék. Ezt a módot Szatmár is próbálta használni, de kevés sikerrel, a honnan Ötvös Miklós 1709. febr. 17. ráírt a városra, hogy eladott jószágá árát mindenki igazán vallja be, különben meg fogja vizsgálni; ha nevezetesen a kereskedő társaság, fél hét alatt, ily adóba csak három ftot adhat-é be?

1709. kóborgó huzavona kuruczok háborgatták a várost. Adott ugyan Rákóczi Jan. 29. óltalom levelet, mely szerint azoknak, kik utalványt nem mutathatnak, semmi se adassék; — de utalvánnyal ellátottak annyian voltak, hogy alig foghatni meg, mimódon teljesíthették a lakosok azok követeléseit!?

Mellőzve a zsarló főtiszteket csak azon szereket említjük itt meg, melyeket a két város a seregek számára kiadott.

a) Granátos slivegekre 2000 rőf sinór, fekete, fehér és veres színű.

b) Bagosi ezredének 590 bőrt kellett kikészíteni s boeskornak felszabni.

c) Károlyi Sándor ezredének 450 rőf aba posztóból köpenyeket készíteni.

d) Doffennek 50 granátos oldalszijat s 26 pisztolyt.

e) Domahidi László kapitánynak 80 sing gyolcsot, 112 pár fehér ruhát. A granatosoknak 100 pantallért, 30 fokosbaltát.

f) Kapitánytamburnak ezüsttel kivert oldalszijat, mely 45 ftba került.

g) Almási ezredesnek zászlókhoz valókat.

h) Szennyesi Mihály szállásmesternek 30 csizmát, 110 bakkancsot 388 kapczát (boeskort).

i) Rhéti Györgynek 71 csizmát.

k) Széplaki István kapitánynak 30 bakkancsot.

l) Reviczki Mihály prófontmester keze alá 195 köből búzát.

m) Hadi adóba, az ágyúzó test számára 2048 ftot; gyalog katonák tartása megváltásáért 360 ftot.

n) A táborhoz szekereket kellett állítani s állandóul ott tartani. Németi ez évben két rendbelit küldött.

o) A Németiek, Rákóczihoz intézett panaszlevelők szerint, adtak ez évben, búzát 400 köblöt, zabot 162-öt, hust 177 mázsát és 60 fontot.

1710. hármás szerencsétlenség érte a várost:

a) Rákóczi szerencse csillaga kezdvén alászállani: Szatmár, Nánási Miklóst — a bírót — hűsége nyilvánítása vé-

gett Bécsbe küldötte; mit Way Ádám, munkácsi várkapitány megtudván: Nánásit, hazatértekor az utban elfogatta, fogságra vetette s onnan apr. 6-án 10000 ftig válalt jótállás mellett eresztette el.

b) Juliusban kiütötte annyira kegyetlenkedett a pestis, hogy: az 1711-iki összeírás szerint nem maradt több ember Szatmárt, mint 101 házzal biró gazda, 42 zsellér, 39 özvegy. Kihalt 200 gazda; 73 földönfutóvá lett, 169 ház pusztán állott, üresen maradt. Az életben maradtak javai ezekből állottak: 136 ló, 99 igavonó ökör, 54 fejős tehén, 83 ökörtnő, 214 köpű méh, 291 köből búza, 7 köből árpa, 68 köből zab, 402 köből tengeri, 405 hordó bort termő szőlő, 2 pálinka főző üst; — mesterember volt 150.

c) Rákóczi hada minden oldalról szorongattatván Szatmár felé tolakodott vissza. Látták tisztjei, hogy ügyük nem sokára vesztve lesz. Nem vala többé titok előttök, hogy Szatmáron, mely a császárhoz hajlott nem szívesen látott vendégek; — azért részint bosszúból, részint szükségből, kiméletlenül sanyargatták annak lakosait. Károlyi Sándor Juniusban rájuk parancsolt: Szatmár körülkerítésére 9000 czöveket, vagy helyette 1800 ftot; — 150 katoná tartása helyett 2000 ftot; — hadak fizetésére 50 ftot; — 100 mázsa szalonnát. A jegyzék alá ez van írva: „relaxalta ad minimum 3000 ftra; — igérünk 2000 ftot; — kétséges ha az 1000 ftot elengedi 7. Jun. 1710“. — Csakugyan megmaradt a 3000 ft. — és szabad ajánlat czim alatti fizetése következő holdnapban már sürgettetett.

Ismét Schréter János — ágyúzó karigazgató Juniusban maga számára 2000 ftot vett a városon.

Továbbá, hadi segélyül adatott: 487 köből búza, 176 köből zab, 276 mázsa 65 font hus; — azon kívül: mi az átmenő katonaságnak kívántatott. — Pedig, hogy ez is feles volt, mutatja az, miszerint a lengyel seregnek mart. 10-től 14-ig 1289 ft. árú eleséget kellett adni, mely még e fölett 325 ftnyi kárt tett. Juniusban Károlyi Sándor előtt, azon panaszoltak a városiak, hogy: „egy kapitány rájuk szállván,

havonként 514 véka búzát, 30 mázsa 96 font hust zsarol; noha most is 1000 ft. adó kicsinálásában fáradoznak.

Más oldalról: Steinville csri fővezér, Oct. 8-án rákosi táborából irt a városnak, hogy eddigi nyomorain okulva, térjen nyiltan a császár hűségére s adó kivetés végett küldjön hozzá Hadadra követeket. Ezek el is küldettek; — s általok tudatta, miszerint: a városra 6000 ft, — a megyére két annyi csik, — egyszersmind óltalom levelet is adott. — Mivel pedig a pénz késett: dec. 7. ugyancsak Rákosról üzent hogy ezen halogatás gyanús; .. azért tudják meg: a katona télben is oly kész kijönni rájuk, mint nyárban. Ekkor aztán elküldtek 4000 ftot; — mit a Rákóczi részen lévők megtudván: 1711. uj év napján tűzre s szétrombolásra karhóztatták a várost; — mit hogy Losonczy Farkas András elháríthasson, a hadi biztossal kiegyezett s harmad nap alatt 7000 ftot kellett a városnak kiteremteni. A szerződésben mely az egyezkedés alkalmával kötöttetett — az is megengedettett, hogy a város, megmaradhatása felől, a császári vezérekkel egyezkedhessék; — minek következtében gróf Schlick Jánostól óltalom levelet eszközölt.

Ugyanekkor emlékezetbe jött, mikép a város, tavaly, Nánási Miklós birót, munkácsi fogságából kezességén kivévén 10000 ftot kötelezett azon esetre, ha a követség küldésben, bűnösnek találtnék s említett biráját, büntetésre ki nem adná. Miután tehát a Steinwillelevi szerződés megmutatta büntetésre méltó voltát, — biráját sem adta ki: L. Farkas András Jan. 6. üzent Nábrádról, hogy: „a mtgos fő Generalis (Károlyi S.) ő excellentiája levelét azon órában vévén minémű keményen irjon, hogy pro duplici prætensione legalább 10000 ftot kívánjon, mely mindjárt executive desumáltassék. A vár meg ég; de a városra jól vigyázzon kegymetek és a kinek üveg ablak, vagy más deszka, vagy valami épületre való dolog kívántatik, bizvást — hogy sem mint a tűz eméssze meg — hozzá nyúlhat. A két hid előtt való sánczokat hordassa és égesse kegymed azaz Csegöldi György biró“. — Egyszersmind a 10000 ft. fele

része letételét sürgette: — 3000 ft. azonnal le is fizettetett. Több nem lévén, — a város jan. 7. folyamodott Rákóczihoz Várdába, hogy mivel a katonaságnak is havonként 500 ftot, 1526 véka zabot, 564 véka búzát kellett adni; úgy a hátra lévő 2000 ftot, mint a rendes adót engedné el: kereskedés folytatására pedig adna öltalom levelet. Ez utóbbit teljesítette oly feltétel alatt, hogy a Confederationak ne praëiudicáljanak, sőt azt titkos úton módokon is segítsék. A többire pedig felelte: „Köszönjék meg a Szatmáriak, hogy az obligatio vinculum szerint a más 5000 ft. is nem exigáltatik. A panaszlott nyomorúságot pedig az obligatio violatiojának tartsák“.

Ily viszontagságok közt, gróf Pálfi János cs. biztos s Károlyi Sándor között tolt a béke fölötti alkudozás, melyre Pálfi Rákóczit Jan. 30. Szabölcsba Vajára meghivta. Ez összejövetel is költséges volt Szatmára, nézve, Way László Szamos-ujlakról ráírt: „hogy mivel Ócsván fog keresztül menni a fejedelem: tehát oda hirtelen 1000 kenyeret és 10 hordó jó bort nyomon küldjenek. Isten talán ezen mostani operationak örvendetes végét fogja adni. Reménylem ilyen dologban örömet complacal kegymetek; másként megvagyon parancsolva, hogy Csengerből Halász Péter uram ezredéből 200 jó katonát küldjek, a ki exigálja.

Rákóczi elment Vajára, onnan Kis Várdánál fekvő 12000 katonáihoz visszatért; értekezéséről, tisztjeinek számot adott; egyszersmind a még hatalma alatt maradt helyekre új adót, Szatmára 500 tallért rovott; mely mivel Károlyi Sándor már febr. 5. executióval fenyegetődött, apr. 8. lefizettetett.

Már akkor nagyon kétés volt Rákóczi helyzete. Hadi ereje a környéken szorult össze. Szatmár is teli volt katonasággal; azért febr. 15. Károlyi Sándortól könnyítést kért. Ő még az nap felelt Ócsváról, mivel — ugymond — az egész hadak ezen kis tractusra szorultak s magában Szatmár-megyében 16 Regiment fekszik, lehet-

len a quartélyozáson segítni; — de ha a város módot mutat könnyítésére: örömet követi.

Ugyan ez időben febr. 18. Hadadról, a császári vezértől sürgtetett Szatmár, hogy a Steinville által kiszabott adóba 5000 ftot küldjön. — 1711. eljött végre a kívánt nap, mely 8 évi belháborgás után, az — ugynevezett — kuruczvilágnak véget vetett. — E nap apr. 29-dike volt, melyen a szövetkezettek a nekik ajánlott békepontokat elfogadván azokat Szatmárt aláírták, — s negyed nap múlva a hűségi hitet, főbbjeik a tanácsházban, — az ezredek pedig a szatmári mezőn letették. — Ezután gr. Károlyi Sándor a legalább 12000 főből álló sereget a nagy-majtényi mezőre vezette, ott gróf Pálfi János előtt fegyvereiket, zászlóikat lerakatta s a hitet maga is letette. — E történeti tény, néhai törvénykönyvünkben szatmári compositionak nevezetik. —

Ettől fogva Szatmár csak egy urnak szolgált; de azért bajaitól ment nem lehetett. Már Septemberben Siess Pál és gróf Löwenburg, két felől is jelentették, miként: a városra két század Pálfi gyalog fog jönni; — számára naponként 253 élelmi részlet kívántatik s itt fog maradni, míg Szatmáron a parancsolt sánczok elkészülnek, — melyekhez munkások, Ugocsa, és Kraszna megyékből jönek; a város pedig 10 szekeret, két ácsot tartson készen karók s két kapu készítéséhez. Továbbá, — novemberben elkezdődött a rendszeres adó, havonként 453 ft; e felett 108 katonát s lovat kellett élelmezni.

A belháborúk elszüntével, hadi tekintetben Szatmár elvesztette fontosságát. Országszerzte tudva voltak szenvedései s emlékezetöket használva, biztosai által már összel oda működött, hogy mihamar királyi városi rangra emelkedhessék. A biztosok az 1712-iki országgyűlésen is megjelenván, miután a Rendeket külön külön megkeresték; kérelmök ugyan országosan pártoltatott; — de mivel a megye e záradékot, salvo jure contradicentium, bekívánta iktatni: ezt pedig a város el nem fogadhatta, — az innen

származott vita mind addig tartott, míg az országgyűlésnek vége lett s miatta, mint Károly király külön oklevelében nyilvánítá, Szatmárnak a királyi városok közzé iktatása, törvénybe nem mehetett.

Azonban következett az 1715 országgyűlés s ott a 109 t. czikkben a két város, Szatmár-Németi közös név s egy tanács alatt egyesítettvén a szabad kir. városok közé iktattatott, — fizetvén a kir. birtokért, Szatmár 25066 ft. 66 drt, — Németi 7106 ft. 67 drt; — a felszabadításért együtt 9600 ftot: összesen tehát 41773 ft. 33 drt.

Az 1716 év annyiban emlékezetes, mivel akkor égették meg itt az utolsó boszorkányokat, u. m. Böde Annát s a két németi bábát: Fodornét és Rubánét. — Böde A. tettei nincsenek megírva. A bábák pöre azt tanúsítja, miszerint: mesterségek nem értése, egymás gyanúsítása, kinzó szerszámok által kényszerített magokra vallás, a tanuk és birák babonás hite okozták halálukat. — Kezők alatt, némely gyermekágyas asszonyok s kisdedeik rosszul lettek, a sok fűves vizbeni fürösztgetés mellett elszáradtak; — s mivel a hol egyik nem segíthetett: oda a másikat hívták, — ez pedig, az elébbi orvoslás módját ócsárolta; — és ha — mint hasonló tudatlan — ő sem bóldogult: okát természet föletti dolgokban — kötésekben — kereste, ez által az előtte orvoslót, boszorkány gyanújába hozta. — Egy beteg-ágyas asszonyhoz, a rajta nem segített Rubáné helyett, Fodornét hívják el. Ez, beléptekor, mindjárt kedvetlen szagot vesz észre; keresgél: s a kemenczén, gyapjú, zsir, fonál, posztó, bőr keverékkel telt cserépre akad. Ott hagyja; — de reggelre — nem tudni mi okon — eltűnik. Ez Rubáné ellen gyanút gerjeszt. Azonban Fodorné látogatja betegét;... de keze alatt sem javul. Egyszer kimondja, hogy: rajta kötésnek kell lenni; — míg azt meg nem lelik: gyógyuláshoz remény nem lehet. Erre az ágybelit szétbontják, a derékaljat összevagdalmazzák, s benne a kötést — két gombolyag fonalat — megtalálják. Ezt hogy kisodrották, .. a beteg megkönnyebbült.

A gyamni itt is Rubánéra esett. Azután, az említett beteg asszony férje, egy éjjel, ágyából felkapódik s midőn felébred: szilvásában, egy fa alatt találja magát! . . Mint ment oda? Nem tudja; — de — ugymond vallomásában — a Rubáné dolga! — mert, feleségeért megszidta. Bizonyos házhoz elhívják Rubánét. A házi asszony hallván, hogy a mely szobában a nyirág seprűt fejével lefordítva ajtó megé támasztják s megsózzák; ott a boszorkány nem ülhet, hanem forogni kénytelen: úgy cselekszik. Rubáné eljött... Borral kínálják; erőtetik hogy igyék. Nem vonakodik: szokása szerint hozzá lát. Egyszer feláll, tipeg topog; muzsikust kíván, mert ő tánczolhatna. A gazda mentegetődzik. Rubáné nem tágit: iszik s a szobában fel s alá döcög. Ezt a gazdaszszony megunván ételt hoz fel; a seprűt elteszi helyéről; Rubánét kínálja. Ez azonnal leül, eszik s elcsendesedik. Utóbb ingadozva ily szavakkal búcsúzik el: „ugyan asszonyom! de minek is cselekedte ezt velem? — A házi asszony még jobban megerősödik hiedelmében, hogy a seprű — nem pedig a seprős bor — okozta Rubáné mozgalmait s ezekre hitet tesz. Ezt a bírák is elhitték; s miután mind a három vádlottat (jobb kezüket bal lábokhoz, bal kezüket jobb lábukhoz kötve) vizre eresztették, — tüzes vassal megcsipkedték, végre elevenen megégették. (vizre azért eresztették a fentirt módon megkötve a boszorkányt, ha fenlebegé a vizen?).

1717. aug. holdnapban volt e vidéken a Tatárfutás; 15-dikén ölték meg a tatárok Nyereggyártó tanácsnokot, apai szőlejében; — a megyét Szatmár körül felkóborolták s belőle, mint egy 800 személyt rabúl vittek. — A városba be nem rontottak, hanem: a németi mezőn két embert megöltek, egy, város cselédjéről ruháját levonták, 800 ft. árú marhát elzsákmányoltak, tiz ört elfogtak; de azokat 600 tallér váltságért, visszaeresztették. — A város mint menekedett meg tőlök? nincs megírva. A mult század utóján még élt öregek, mint szemtanuk beszéltek, hogy az alkudozásra jött tatár vezért, kit ők K h á n n a k neveznek az előljárók azon kapun vezették be, hová a lakosokat

fegyveresen állították. Azután, utczánként meghordozták, — de úgy, hogy a fegyveres nép mindenütt elibekerült. Így a Khán nagyobb erőtt képzelt mint a mennyi volt s társait a város megtámadásáról lebeszélte — E, tatároktól megszabadulás emlékeül szentelték a hely. hitvallásúak Augusztus utolsó vasárnapját, melyen háromszor szokott isteni tisztelet tartatni; — oka a szószékről rendesen megemlítettett. Ez ünnepet Németi 100 évig; Szatmár — kevéssel több évekig ülte meg. —

1742. a pestis nyomai, országszerte mutatkozván gátlására többféle felsőbb intézkedések tétettek. Gr. Károlyi Sándor, mint kir. biztos parancsolta a pestises házak elzárását, strázsálását, betegek kórházba vivését, orvosok fogadását, halottaknak csak a kivitelre fogadott emberek általi temetését. — De a városiak visszaírtak, hogy házaikat nem strázsálják; mert dolog idő van, betegeiket magok ápolása alól kórházba nem bocsátják, — orvost fogadjon kinek tetszik, de annak közpénztárbéli fizetését meg nem engedik; — végre, lehetetlen volna szemlélniök, hogy kedves halottjaikat idegenek vigyók sirba: azért magok fogják eltemetni. — Balgondolkozásuk szomorú eredménye a lett hogy Jul. 22-től 1743 jan. 16-ig pestisben 261 gazda, 232 asszony, 574 fi, 526 leánygyermek, 82 szolga, 124 zsellér halt meg. —

* * *

1743 évvel új korszak derült fel az egyesült városra. A belháborúk elmúltak, nem fogyasztá dögvész lakosait. A közadók, mindinkább az erőhöz arányítottak: a közjövödelmek szorosb felügyelet alá vetettek; több közintézetek jöttek létre, s a házaknak — melyek még, 1762. hárman kívül, mind fából voltak — állandó anyagbéli építése s a város csinosítása, lassankint munkába vétetett.

1768. tétetett le alapja a mostani tanács háznak; 1771 a Zöldfa czimú vendégfogadónak; — 1809. kezdték meg az

utczák kövezését. 1823. ban kelt helytartósági Intézkedésben fordítottatott figyelem az utcák épületek rendezésére, — melyre Bizottmány ügyel.

*

1848. tört ki s nyomtatott el a magyar forradalom. — itt csak annyiban említjük meg, a mennyiben Szatmárt és Németit érdekelte.. A terheket és szenvedett károkat kiszámítani nem lehet. Nagyvöltuk e következőkből megítélhető:

a) Alig alakult meg 1848. az új magyar Ministerium: rögtön parancsolva lön a nemzetőrség felállítása; — és Szatmárt három, Németiben két, a Hegyen egy század gyalogság alakíttatott; mind egyik 200 személyből állott hat kapitány alatt. Hozzájuk Őrnagyot s ahhoz adjutánst a kormány nevezett ki; ezeket szállással és lótláplálékkal a város volt köteles ellátni. A lovasság mintegy 60 főből állott.

b) Majusban — Szemere Bertalan, önkénytesek állítását s önkénytes hadi segély adását rendelte. — Önkénytes 61 állott ki, ezeket a város szerelte fel; — a szerb mozgalmak lecsillapítására kiindította, — katonai rangjokhoz képest napidijaikat 4, 6, 8. pkrrel pótolta.

c) A kincstár segélyére önkénytes adakozásokból gyűlt 3040 ft. 24 kr.

d) Az országra róvott 250000 katona újonczból a város 351-et állított. — Ezek N. Károlyba szállítása, — besorozásukig fizetése, élelmezése, és fejenként 20 pft. foglaltó pénz-zeli ellátása... sok ezerekbe került.

e) A bécsi, tirolisi legiók, Lehel Rákóczi csapatok tisztjei itten megfordulván toborzás útján innen sok fiatalembert elvittek.

f) 1848. végén, önkénytesekből — ministeri rendelet nyomán — 101. főnyi mozgó-nemzetőrség alakult s ment az erdélyi táborba.

g) A nemzetőrség, benn a városban és széleken, egyszerre hét helyen is tartozott állandóul őrszorgalmat tenni.

h) 1847. ősszel a román mozgalmak hírül adatván: Megyesre rögtön két, Nagy-Bányára s vidékére három

század nemzetőrt kellett a lovasokkal együtt elküldeni s rendeltetésök helyére érkezéskig fizetéssel ellátni. És ezen századok tagjainak ujakkali fölváltása többször ismételtetett.

i) 1848. nov. Déésről, a Katona Miklós vezérlete alatti sereg megfutamodván: belőle 2000-nél számosabban 16 ágyúval Szatmárra menekültek s darab ideig itt tanyáztak.

k) Horvát fogoly 600; — fogolytízt 84 küldetvén ide, s utóbb katonai kóroda állittatván fel: szállásukról a város tartozott gondoskodni.

l) A bécsi, tirolisi legiók egy egy százada, a Lehel huszárok két százada a 4-ik honvéd és Sándor gyalogok zászlóaljai, több ideig itt tanyáztak s a Lehelek fölszereltettek.

m) A jövő menő hadi egyének, a hadi-életmi szerek szállítására megkivántatott előfogatok száma ezerekre tétethetik. —

n) A sérült vitézek számára, felsőbb rendelet következtében, adakozás útján gyűlt: 1043 ft. 20 kr.; — fehér ruha 2649 db; — s egy láda tépés.

p) A császári hadsereg élelmezéséhez a város, helyzeténél fogva, a forradalom alatt, nem járulhatott. Hanem: annak elmúltával 1849. aug. 29. esteli 9 és fél órakor Illobán kelt levelében, parancsolá Urbán ezredes, hogy aug. 30. délelőtti 11 órára Avas-Ujvárosba szállittassék az egyesült osztrák-orosz sereg számára 200 p. m. zab; 200 köből bor, 50 köből pálinka; 6000 kenyér. Ezek dél előtt kiis indittattak; hanem Szigetig kelle szállittatniok.

q) Nagy Várad felől 500 kozák érkezett. Ezek mig itt voltak — szoros fenytéket tartottak.

r) A szabó, tímár, csizmadia, szűcs, nyereggyártó, puskaműves mesterek drága áron megszerzett s elkészített műszereiket Kossuth féle bankjegyekért adták el; — melyek megégettetvén a szorgalmas nép szinte koldushottra jutott.

s) Legnagyobb csapás érte a várost 1849. aug. 11. után; midőn Görgei magyar serege, fegyverét, Világosnál az Orosz segéd sereg vezére előtt letette s magát föltétlenül megadta. A császári sereg már ez előtt Pestet bevette s Temes-

vár felé nyomulván a Kossuth féle bankjegyeket érvényteleneknek nyilvánította; — de ezt Szatmár és vidéke, hitelesen nem tudta, — s a becsvesztett jegyek itt még sokáig keletnek örvendettek. A nép e belső tudatlanságát felhasználta a körülményekkel ösmerős duna melléki Zsidók; — eljöttek. Életet, marhát, aranyat, ezüstöt összevásároltak, — egy aranyért 20 pftot is fizettek. Ebből okult ugyan a nép annyiban, a mennyiben látta hogy a papírpénz becse alább szállt; de annak teljes érvénytelenségét nem következtette. Így a búza köble naponként 150 ftig, — egy font hus ára 1 ft. 15 kr-ra emelkedett. A forgásból minden ércz pénz és osztrák bankjegy eltűnt.

Aug. 31. a helybeli sóház a Kossuth jegyek előtt bezárattott; e volt az első gyászos jel, mely a népet a pénzügy veszélyes állására figyelmeztette.

Cs. kir. biztos Kende Zsigmond, szept. 24. kelt levelében tudósította legelőször a népet hivatalosan arról, hogy a Kossuth jegyek érvénytelenek, s hogy azokat októb. 6-kaig, büntetés terhe alatt a sóházhoz köteles mindenki bevinni! — Ez meg is történt. — A helybeli és vidéki lakosok 1375000 pftnyi jegyeket adtak be; melyek Decz. 20-dikán a város piacza közepén készített katlanban, délelőtti 10 órától kezdve, négy óra folyása alatt égtek el. A szél fölkapta füstét és hamvát a tömérdek pénznek! a szél a mindenéből kirablott nép sohajtása vala! kinek igaz keresményét, ingó és ingatlan vagyonainak árát hat arasznyi téren, négy óra alatt, a tűz kíméletlenül elemésztette! — Bízatta magát a nép; maig is bíztatja, hogy: az a pénz nem veszett el örökre! „A ki adta: más ad helyette!“, Szegény nép! A te hited tartson meg tégedet! — De meg van írva: „a nép szava Isten szava!“

*
* *
*

1849. szept. 23: cs. k. biztos, a jeles Kende Zs. kit a nemzeti gyász e szomorú napjaiban azért küldte Isten e nép-

hez, hogy ennek fájdalmait könnyítse, szíve terhéért hordozhatóbbá tegye — a magyar forradalomnak 6 cs. kir. felsége szerencsés fegyverei által lett legyőztetését — fensőbb parancs nyomán — következőkép rendelte ünnepeltetni:

1. Hajnalban a városháza s a cs. kir. épületek: osztrák császári fekete-sárga színű nagyszerű lobogókkal ékesítendőek.

2. A tornyok, — minden tizedben négy kitünőbb ház s minden más középületek fehér lobogóval diszitendőek.

3. Reggeli 6 órakor 24 ágyúlövés hirdeti az ünnepélyt.

4. Kilencz órakor a „Te Deum“ — minden egyházban kezdődik; hol a tanács, tisztikar, esküdtek, — s mindenek saját egyházaikban megjelennek.

5. Estve az egész város, minden középületek gazdagon kivilágítandók.

6. Szabad színház, minden előkelőnek.

7. Az ünnepély költségeit a város pénztára viseli.

*

1850-től 1861-ig mik történtek?

azokról a történelem még most bátran nem beszélhet; — mert Clió, úgy szokta a dolgokat elmondani, a mint voltak; s ha a jelent is szabad felölelnie: a mint vannak.... De azt tenni? talán még nem tanácsos dolog. — Adveniet tempus sive retractabimus, sive properabimus! —

II. Szakasz.

AZ EGYESÜLT VÁROS BELS KÜLBIRTOKAI, TERÜLETE S FÖLDE MINŐSÉGE.

Maga a város, 896501 □ öl helyen fekszik. Háza van 1850. — Külbirtokai pedig — Pálfala, Amacz, Oroszfalu, Réztelek, Homoród, Medes, Sós, Erdőd, Madarász, Zsadány, Vetés, Dara, Pete, Darócz, Lázári, Homok, Mikola, Egri Ba-

tiz, Vasvári Szentmárton helységek által környezve, mint egy három □ m. fdet foglalnak el.

Határait részint tágították, részint szorították a szerencsés vagy viszontagságos idők

1230. II. Endre király, néhai Dienes szomszéd földét Szatmárnak ajándékozta. — (Act. Dipl. 1. v.)

1264. V. István ifjabb király, Erdőd erdőinek egy részét, mely Zsadány felé Gelényesig nyult, Szatmárnak adományozta azon oklevele szerint, melyet III Endre 1291. I. Lajos 1350. megerősített; és mivel az a pecsét, melylyel Lajos e tárgyban kelt oklevelét megerősítette, az alatt, míg a Bosnyák eretnekeket haddal üldözte, kancellárja keze alól elveszett: helyébe újat készíttetett s vele az említett oklevelet viszont megpecsételtette. — (Act. Dipl. 27. v. Hibázik Szirmai, I. 140 l. midőn e megerősítést Hedruh földére magyarázza.)

1319. Szatmár polgárai, Lampert országbíró levele mellett, — a Móricz Mester fiától, Miklós Vajdától elitélt Hedruh földébe iktattattak be, melynek emlékezete, Pálfa felé az úgy nevezett Héder árkában maig fenmaradt.

1391. pereltek a szatmáriak Vetési Lászlóval, a Pál fiával, ki Gervás (most Gorzsás) nevű földjüket elfoglalta, mely most is városi birtok.

1430. Zsigmond király parancsára, a váradi káptalan vizsgálatot tevén, miszerint: Bélteki Drágh Sándor, Réztelek s Erdőd birtokosa, Szatmárt, — erdeje s földi birtokában megháborította: kiadott hiteles levelében az ügyet úgy intézte el, hogy Réztelek felől, Medes patak legyen derék határ; — s midőn 1452. bélteki Drágh Miklós jobbagyai Réztelek felől viszont áthágták a határt: Hunyadi János országhormányzó Drághot, a foglalások visszaadására annyival komolyabban intette, mivel — ugymond — különben is megparancsolta mind a fő mind az alispánoknak, sőt magoknak, a szatmári polgároknak is, hogy a kérdéses földeket, mindenki ellen oltalmazták.

1481. Szatmár, a Zsadánynyal határos Bösörmény

telke és Szárazbalkányhát nevű földekért Guti Ország Mihály nádor előtt ecsedi Batori Istvánt és Andrást perbe fogta. Nyert is 100 holdnyit; átadása 1396-ig késvén: akkor Szapolyai István (Szatmár birtokosa) az ítélet bemutatása mellett Kinizsi Pál országbirótól nyerte ki a váradi káptalanhoz szóló s teljesítést rendelő parancsot.

1527. Szapolyai János, Sziget és Solymos (hajdan helység) nevű földekkel ajándékozta meg Németit.

1812. A Madarász-Zsadány közti, mintegy 80 köblös erdőt, mely fiatal csonkásnak neveztetik s 1841. levágatott, a gróf Károlyi ház és Szatmár által közösen választott bíróság, a városnak ítélte.

Ellenben csonkulást szenvedett Szatmár határa az által; hogy; noha egy részét a Homoród vize s Medes pataka, régi hiteles határjáró levelek szerint is — környezte; az ezeken belüli földek tehát, kétségtelenül városi polgári birtokok valának; és így, midőn a Homoród innenső partjára Oroszfa, — a Medesen innen pedig, az erdői uradalomhoz tartozó, Medesen túli Réztelekkel szembe Réztelek név alatt, idegen oláh lakosokat telepített le a város, azok mint polgári földön lakók: polgári hatóság alá tartoztak; mégis őket, bár határuk a várostól el nem különítettett, az I. Leopold alatti háborús időkben, midőn Váradot török birta, s az említett helyeket is török tisztek vették hatalmuk alá: a vármegye a maga hatósága alá vonta s így a városé alól mintegy 4000 holdnyi polgári föld kivétellett. E sérelem orvoslása végett úgy 183²/₆, mint 1840. országgyűlési bizottsággért folyamodott a város; de kérelme az 1840. országos napló mutatása szerint, más — ki nem jelölt utra tartozónak nézetett.

* *

A város határában vannak:

a) Sár, mely a németii Sárerdőn foly keresztül.

b) Medes patak, mely a szatmári Rézteleket, a gr. Károlyi ház birtokában lévő hason nevű helységtől — s Homoródtól és Medestől különzi el:

c) Homoród, Oroszfalutól jöve s a városi Darvas és Csonkás erdőket a szántóföldektől elválasztva Zsadány-nak tart.

d) Szamos, mely hogy hajdan hajóztatott, kitetszik ugy II. András 1225-ki parancsából, mely által Szatmár várispánját a Tokaj felé sőt szállítók vámolásától tiltja; — mint az 1607-iki jegyzőkönyvből. — Utóbb, a megszapodott malomgátak miatt, a víz, rendetlen csavargós folyásra kényszerült; medre fákkal, iszappal feltölt, ágya szétterült; áradásai gyakoriakká, tartósokká lettek; p. o. 1741. mint az akkori országgyűlésen fölmutatva volt, — Szatmár kétharmada, télen által három hétig víz alatt állott. A folytonos kár által figyelemre s vigyázatra ébresztett város 1771. Jul. 22-én tette első lépését a víz szabályozására, levágatván partjain az áradáskor vízbe dőlendő fákat. 1777. gróf Károlyi Antal, mint kir. biztos vette át a kormányt s a malmok keresztgátjait elrontatta; más évben pedig, a vízben hevert tőkék kitakarításán egész város dolgozott; így, megyei munkásokkal egyesülten annyira ment, hogy 1782. ismét sós szálak jelentek meg a Szamoson. Ugyan ekkor a tekerületek átmetszés általi elenyésztetése is munkába vétetett, kezdve a postakerten, mit 1784. kelt rendelet szerint a dinnyés kerti átvágás követett. E tárgyban 1810 óta idősb és ifjabb báró Wécsei Miklós szatmármegyei főispánok, mint vizeket szabályozó kir. biztosok alatt sikeresebb haladás történt. A megye s város határán 1790-től fogva ismét beépítettett, mintegy 150 malomgát kiszedetett, a város a maga határában, a kökerten, borszezen, latorszezen keresztül és a nagyberek mellett, új vizárkokat nyitott; a víz által lassanként elhagyott postakerti régi árkot pedig ismét kiásatta. Ennyi erőfeszítés még eddig csak annyiban van jutalmazva, hogy a Szamoson, magasb vízállás idején, Erdélyből, magánválalkozók által, fenyőszálak, deszkák szállítatnak s az árvíz, alsó vidéinkre hamarabb letakarodik.

2-or Szülőhegyek. Szatmár róna határában, tőle

két órányira Réztelek, Sós és Erdőd közt fekszenek azon halkkal emelkedő rendes alakú dombok, melyeknek oldalai, felül, karikára művelt szőlőkkel, alul gyümölcs fakkal rakvák. Betültetésök kezdete nem maradt emlékezetben, hanem régiségöket következtethetni István ifju király 1264-iki okleveléből, melyben Szatmár lakosainak megengedi, boraikat külföldre vám nélkül vihetniök.

E szőlőhegyek nevei a levéltári irományokban, következő években említettnek legelőször. 1406. Lippa; 1615. Dereshegy, mely most szántóföld, hanem: emlékezete a csonkás erdőből hozzá nyúlt deresutjában fenmaradt; 1631. Kompos; 1633. Nagyhegy; 1645, Ujhegy; 1647. Bolhás; 1649. Morgó; 1652. Közép; 1690. Kis-Lippa. Az újabbak, u. m. Kerekhegy: 1770; Csillag, Palacsinta, Nyúlhegy 1790; Tűkör s Előcsér 1799. kezdtek ültettetni. E hegyeken, jó termés idején 25000 akó bor megterem. —

A hegyen, 25 öl mélységben sem lehetvén elegendő vizet érni: lakosainak kutja nincs, köröttök forrás sem található; — hanem: a hegyi ember „gödört ás, csinál csatornát, melybe esővizet és hólevet bocsát“.

3-or Erdők, Németi részen: Nagy, Sár, Utas; Szatmárin: Darvas, Mocsár, Moha, Cser, Csonkás, Fiatalcsonkás, nevezettel különböztetnek meg. Tölgyesek. A csonkás, nyárfákkal vegyítve. A Cser erdő, cserfát nevel. Nagyobb részek fel van mérve. Térnagyságuk 9764485 □ öl. Rájok 1738-ig különös gond nem fordítottatott. Akkori jegyzőkönyv említi legelőször, hogy: a darvas tilalomba vétetett. A mocsár és csonkás tilalma 1759. határozatott el; de ez utóbbira nézve csak a folyó század elején foganatosított. Szakaszonkénti vágásukat 1771; felmérésöket 1772. rendelte a felsőség. Az erdő biróság — mezőbirósághoz kapcsolva 1774. állott fel. Legújában 1859-ben polgármester Boros Bálint osztatta rendszeres sectiókra Szatmár erdőit; 200 év mulva kerül ismét vissza a fejsze a helyre, hol ez évben történik a vágás.

Ő találta fel, tárgy értő hivatalnok társaival a módot, mely mellett az erdőben orkezek nem gazdálkodhatnak. —

4-er Szántó földek 20000 pozsonyi mérőre, 800 □ ölével mérve számíthatók. Három fordulóra osztva: őszi búzával, rozsossal, tengerivel, ritkábban árpával, a soványabb helyek zabbal vettetnek. Az őszi vetés, háromszori szántást kíván. A kövérebb s minden évben használható földekben tengeri és burgonya termesztetik.

1703-ig a Fejedelmek, mint földesurak részére szakított 225 db. földön kívül, — melyek egy része Császár földje régi nevét, maig is megtartotta — a határt polgárok birták s örök bevallás mellett, szabadon adták vették. Az ekkori Rákóczi támadás alkalmával, mind két város földig égettetvén: lakosai elszéledtek, háború, pestis miá elfogytak s földek, tulajdonos nélkül maradtak. 1715. szab. kir. városi rangot nyervén a kamarai birtokok is rászállottak s így, a határ nagy része, közbirtokká vált. Az előljárásság e közbirtokokat nem adta el, hanem: a szántóföldeket, kaszálókat, köblönként 3, — legfőlebb 6 krral számítva, helybeli s vidéki lakosoknak évenként osztotta ki haszonbérbe. Ez kezdetben hasznos volt, mert a vidék urbéres lakosai látván, hogy a városon, csekély fizetésért, annyi szabad földet használhatnak, mennyivel csak birhatnak: számosan költöztek be; — úgy, hogy a népesség, mely 1710-ben 101 gazdából, 42 zsellérből, 39 özvegyből állott: 1769-ben, mind a mellett is, hogy az 1742-diki pestis ezerhét száz kilenczven nyolcz egyént ragadott el, 5068 lélekre szaporodott. —

De más részről káros következése az lett; hogy a birtok bizonytalansága miatt, a földek javításán, tisztításán kevés ember iparkodott, csak a tisztás helyek használtattak, s a legelőt, kaszálókat sőt szántó földeket is, tölgy, csere és tövis bokrok verték fel.

Hálát érdemelt tehát II. József császár, ki ezen közönséges földek árverés utjáni eladását megrendelte s 1789. Okolicsányi Elek Biztos által nagy részben teljesítette. —

A hegy körüli földeket 1780—1800 közt, városi küldöttség adta el. Nagy hiba, hogy az eladás nem tagokban, hanem egy két köblös darabokban történt; — a fordulók továbbra is meghagyattak s így a rendszeres gazdálkodás behozása elé gát vettetett. Ez örökös eladás által tulajdon birtokot nyervén a lakosok, más szint öltött a határ. Gazok, bokrok, melyek még ezelőtt 50 évvel, szinte a városig terjedtek, lassanként kiritkultak; a trágyázás, mely addig szokatlan volt, divatba jött s ennyiben a gazdálkodás haladásnak indult. —

5-ör Kaszáló rétek. Felgondolva, hogy a népnek van 2000 darab heverő marhája, 1000 darab ígás ökre, és lova, — 1000 darab juha; e felett 100, 120 katona ló helyben tanyáz, s mind ezek széna szükségait a határ termése annyira fedezi, hogy a gazda külhelyekre szénáért ritkán szorul; a kaszálók, gyümölcsös kertek vagy is lankák s parlagok évi szénatermését 6000 boglyányira, 20 mázsával számítva, bizvást tehetni. Legjobb fű terem Németinek, fordulóba eső parlagain. Szálasabb fűnemeket ad a szatmári nagyrét oldal. A hegyi kaszálók legsoványabbak. —

6-or Gyümölcsösök vagy Lankák. (lunca, a latin lucustól) A Szamos töltései a viz partjától távol rakatván s a Szamos és töltés közötti aljasabb helyek, áradások alkalmával vízzel borittatván: azok darab ideig legelőkül vagy kaszálókul használtattak; — utóbb gyümölcs és leginkább szilvafákkal rakatván be formálták azon 3261 kaszányi lankákat; melyek termése, kifőzve, szatmári szilva pálinka név alatt ismeretes. A lankák, a mint elnevezettek itt következnek:

Nagy és piros berek. Már 1644. említi Kemény János önéletiratában, mikép Szatmár várát, a piros berek felől ágyuztatta.

Borszeg. 1627, maj, 14-ki jegy. könyvben már kertnek neveztetik. Bekerítettése és szabad legelés alóli kivétele 1792. engedtetett meg.

Czigány kert. Így neveztetik a czigányokról, kik

ott sátoroztak addig, míg II. József alatt városokban lakni kényszerítették.

Csernátszeg. Dinnyéskert, a Nyigerszeg keleti része 1763 dinnye vetés alá bérbe adatván, nevét 1789. történt eladása s fákkal lett beültetése után is megtartotta.

Diánna, melynek város felső oldala 1783. telkeknek osztatott ki 300 □ öl, 25 ftjával.

Gorzsás; ezelőtt félsziget; .. most, miután torkolata, a Szamos egyenesbe vétele tekintetéből átmetszetett, a holt Szamos és vetési birtokok által környeztetik. Még 1693, legelő volt, s rajta a várórség lova szokott legelni (1694. 213. v.)

Halvány, már 1775 lanka volt, mert kerítés és tilalom alatt tarthatása, tanácsilag, akkor engedtetett meg.

Kétmalom köz. Mint gazos hely 1779. adatott el (1779. 150. v.)

Kőkert. A legrégibb lankák egyike; mert a németi ref. egyház levéltárában lévő oklevélben, már 1634. II. Ferdinánd; — 1666. Leopold, a várbeli őrsereget, ezen lanka gyümölcseinek pusztításától tiltja.

Latorszeg; 1615. oly erdő volt, melynek fája hor-dása a jegy. könyv 158-dik lapján 12 ft. büntetés alatt tiltatott; — 1780. eladatott s beültetvén, kerítés, tilalom alatt tartása megengedetett.

Nyigerszeg. Szabad legelőből kaszálóvá 1763.; lankává pedig az 1789-iki eladás után fordittatott.

Belső-külső Postakert. Hajdan, míg a Szamos azon ágon folyt, melynek jelenleg elhagyott árka, a külső postakert déli oldalánál vonult el, — az általa formált öböl, posta rétnek neveztetett s Németi határához tartozott. Nevét onnan vette, mivel a posta mester lovai számára Németi, legelőt tartozván adni: e végre a kérdéses helyet mutatta ki (1706. 44. N. e.) Utóbb Szatmáron adatván ki a posta hivatal illetőségei, a régi posta rét, tengeri vetés alá, évenként bérbe osztatott; — 1769. pedig eladatván lankává fordittatott; — 1782. a Szamos árka, rajta keresztül vitetett s így

kétfelé választva kapta a belső s külső postakert nevet.

Nagy és kis Tajti. Régi lanka, mert a Losonczy Csomor örökösök osztálylevelei szerint, Ricsei Andrásról, 1691. évi németi biróról, vejére L. Csomor Jánosra a Tajti beli lanka szállott.

Vaczmány mely az 1789. eladás után ültetett be.

Sziget, ugyan ekkor adatott el.

Vigyorgó vagy inkább Vidorgó, hagyomány szerinti név. A népmonda szerint ez a vár folytatása volt, a Szamos partján. Hogy helyén épületek voltak, tanusítják a megásott helyekről kihányt kő és czément rakások és mészszermek, melyekben még ezelőtt néhány évvel is porrá senyvedt öltött mész rétegek találtattak. Most szatmári lakos és város kapitánya Fáty Imre birja, ki gyönyörű szőlős kertet idomított a lankából mely Vidorgónak hihető azért neveztetett, mert hajdan a várlakói és a város polgárai, mint bormérő helyen vidorodni ott gyűltek össze. —

Ujkert, nem rég foglaltatott keretbe.

7-er Szabad legelők. A földek közös eladásakor, Németi részére, igen kevés köz legelő tartatott fenn s marhái, ugarra s erdőkre szorítottak. Szatmár alatt megmaradt az ugynevezett gyep s mintegy 270 köblös lókert, úgy szinte a Homoród jobb partján végignyúló körtvélyes, melyen a vad körté s almafák erdőt alakítanak. — A mezei s erdei legelők, a helybeli marhák számára még eddig elegendők. —

III. Szakasz.

SZATMÁR ÉS NÉMETI HAJDANI BIRTOKOSAI.

Mindkét városnak, folyvást ugyanazon birtokosai voltak:

1422-ig a fejedelmek. Ekkor Zsigmond kir. több várakkal és helységekkel együtt ezt, Belgráért, Bran-

kovics vagy Vukovics György rácz uralkodónak adta cserében. Brankovics rácz birtokai török kézre kerültek; — azokat neki Hunyadi János visszaszerezte; s ezt ő azzal viszonozta, hogy Hunyadi 1448. a rigómezei szerencsétlen csata után elfogta s darab ideig letartóztatta. Megindulván e hálátlanságon Hunyadi: 1449. Brankovicsnak minden magyarhoni javait, — és így Szatmárt, Németit is elfoglalta; — és hogy vissza sem adta, onnan látszik, hogy, noha 1451. megbékültek, mégis 1452. Hunyadi azt maga városának „Civitas nostra“ nevezi s mint olyan-
nak jogát védi.

Hunyadiról fiára a nagy Mátyásra szállott mind két város, hol 1460. királyi kastélyt építtetett. Mátyásról, mikor? mikép ment a Szapolyaiak birtokába? nem tudhatni. Annyi bizonyos, hogy már az ő életében — hihető adományából — 1481. Szapolyai Imre és István birták, kik t: i: ez évben a határ felett ecsedi Bátori Istvánnal és Andrással pereltek.

1487. Szapolyai Imre maradék nélkül halván el: a birtok Istvánra; — erről 1499. Szapolyai Jánosra szállott, ki 1527. írást adott arról, miszerint mind a két várost Szaniszlóffi Bátori Istvánnak ajándékozza. Az oklevél 1540. Szapolyai halálaig sem készült el; akkor pedig javai, az 1538-ki alku szerint I. Ferdinándra valának szállandók: — melyeket bár özvegye Izabella kiadni vonakodott, a két város mindazáltal, hogy Ferdinánd kezébe ment, kitetszik a város levéltárában levő 1543 évi oklevélből, melybe a Szapolyai 1526-ki írását is beiktatva a várost Sz. Bátori István fiainak, Somlyói Bátori Andrásnak, Kristófnak és Istvánnak ajándékozza.

1561. midőn az Izabellához szegődött Bátoriak engedelmevel, annak fővezére Balassa Menyhért Szatmárt lakott, ez II. Szapolyaitól titkon elpártolva a várat s várost Ferdinánd számára elfoglalta; ki azt, addig, mig Munkácsot magáévá teheti, neki ajándékozza. — 1564. Somlyói Bátori István, a Balassa távollétében, ősszel, vissza

foglalta. De 1565. Schwendi Lázár sereggel jöven ellene: ismét mind két város császári kézre szállott s annak tulajdona volt 1605-ig, mikor Bocskai István, erdélyi fejedelem magának foglalta, s az 1606-diki béke tartalmánál fogva, holta napjáig megtartotta. Magnélküli halála, még ez évben elkövetkezett s a két város Rudolfra szállott vissza.

1622. a miklósvári békekötésben, mind két város Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek adatott, de 1630. történt halálával II. Ferdinándra ment vissza.

1644. I. Rákóczi György, erdélyi fejedelem III. Ferdinánd ellen támadván Szatmárt is elfoglalta s 1645. a linczi békekötés mellett, maga s maradékai számára — mig t: i: az erdélyi fejedelemséget viselendik — megtartotta. 1648. I. Rákóczi György halálával, fia II. György örökösödött, ki fejedelemségét, nyugtalansága miatt 1658. elvesztvén s 1660. meghalván: Szatmár-Nemeti is I. Leopoldra ment át a linczi béke alkalmával. A Leopold utódja III. Károly 1712. mindkettőt egyesítve szab. kir. várossá tette.

IV. Szakasz.

NÉPESSÉG.

Bár az 1711. előtti összeírás hiánya miatt, a régi népe ségről bizonyost tudni nem lehet: az alább következő adatok mindazáltal oda mutatnak, hogy a két város hajdani és mostani állapotját egybevetve a XVII. századbéli népessége a mostanitól nem sokban különbözött.

Ezt mutatja:

1-ör Az utcák száma, a szerint mint az évi jegy. könyvekben előfordulnak.

a) Szatmáron 1607 évben: Varga; 1609. Posztószél; Fülencse, Templom; 1610. Vár; 1612. Kis és Malom; 1614. Völgyalja; 1627. Nagyfazokas, Nemes, Piacz, Giród; 1630. A völgy alatt félszer; — 1631. Csizmadia, Katona; 1650. Kántor, Kisfazokas; 1651. Csapó; 1663. Palád; 1679. Dérouteza; 1707. Diánna.

b) Hostánczban: 1611. Nagyuteza; 1618. Pázsit; 1633. Nagyberek és Kisberek; 1640. Gyula; 1641. Tèrj meg; 1654. Hid; 1666. Kis és Hatház; 1671. Kovács; 1676. Mester és Templom utcák. —

c) Németiben. Thurzó György Nádor 1619. oklevelében: Pér, Lázár, Szent Jakab, Bors; 1690. Nagy utca.

2-or A czéhek, melyeknek oklevelei következő években kelnek:

a) Szatmárt: 1513. Szüresapó; 1525. Szabó; 1534. Aranymives, Varga; 1538. Mészáros; 1564. a Szűcs czéhé, melyet 1568. a tanács; 1636. II. Ferdinánd ujitott meg; — 1580 Kovács; 1604. Csizmadia; 1614. Sziigyártó; 1637. Kádár; 1657. Borbély.

b) Németiben; 1514. Sziigyártó; 1538. Kovács, Csiszár, Lakatos; 1539. Csapó; 1547. Ötvös; 1557. Varga; 1558. Szűcs; 1573. Szabó; 1578. Fazokas; 1606. Mészáros; 1614. Csizmadia; 1635. Borbély; 1642. Takács és Asztalos.

3-or Országos vásárok. Miksa császárnak 1571. kelt oklevele szerint a két városban, évenként, négy, négy országos vásár tartatott, mindenik 11 napig; s az erdélyi, lengyel, német országai, különösen bécsi kereskedők által is meglátogatott. Most 5 vásár van; tart 3—7 napig.

* * *

Az 1711-diki összeírás tehát a legrégibb, mely szerint: az 1703-diki kuruczdulás következtében, találtatott: házzal bíró gazda 101; zsellér 42; özvegy 39.

1717. volt gazda 231, zsellér 38, özvegy 13.

1720. polgár 249; kalyibában lakó gazda 62; zsellér 11; semmivel bíró ember 28.

1751. szaporodni kellett a népességnek, mert ekkor a régi vár terén 107. oly közönséges telkek adtak el két, tíz forintjával házhelyekül, melyek addig kertül használtattak.

1769. volt a népszám 5068; — 1809: a nemeseken kívül 9881; 1850-ben 13285; — 1860: 15000. —

V. Szakasz.

SZATMÁR ÉS NÉMETI KIVÁLTSÁGOS JOGAI.

a) Szatmár kiváltságai

II. Endrén kezdve e város, majd mindenik fejedelemtől nyert oklevelet. Legrégibb a II. Endréé 1230-ról, pergamenre írva eredeti,—függő selyem sinórja megvan; de róla a pecsét elveszett.—Ebben a szatmáriak következő kiváltságokat és jogokat nyertek:—

1-ször Magok által választott Felnagyok (Maiores villae) által gyakorlandó vérbírótságot.

2-szor Egyházpártfogási jogot, oly terjedelemben, mely szerint: tetszésök szerint választhattak papot, ki egyszersmind a sásvári esperes hatósága alól kivételt.

3-or Minden másoknak tartozott szolgálattól fölmentetve, a fejedelem, mint közvetlen földesurok eránti tartozásuk abban állapítottatott meg, hogy egyik előljárójok (Villicus) négy ijas vitézzel katonáskodjék a királylyal (és így, a megye zászlójától elkülönítették) E felett királyi-dezmában egy kapéczia (köpécze: egynyolczadrész véka?) mezei termés helyett 12 akkori folyó pénzt fizessenek. A királyt, ha s midőn hozzájok betér; ebéddel vacsorával tehetségükhöz képest fogadják.

4-szer Bármely külbírótság hatalma alól kivételve, az illető jogot, tulajdon előljárójukon fölül, a király egyedül magának s tárnok mesterének tartja fenn. E pontot 1407. Zsigmond kir. megerősítette. Innen van, hogy Szatmárra belügyeinek elitélését, adója kivetését tekintve, a megyei hatóság soha ki nem terjedt; s midőn azt a megye 1551. próbálta: I. Ferdinánd által eltiltatott; mert annak a tárnokmester, nem pedig a megye lehet bírása.—Országgyűléseken, hozattak ugyan a város ellen sérelmes törvények; de vagy visszavonattak, vagy fejedelmi óltalomlevelek közbejöttével, foganatlanok maradtak. Így az 1609: 37. t. cz. által a város, megyei hatóság alá vettetett; az 1638. 67. t. c

2-dik §-sában pedig a megyével szemben jobbágyi állapotra degradáltatott; mit a városiak megtudván az 1647-diki országgyűlésre fölküldték okleveleiket;—melyek láttára a Rende, az említett 2-dik §-phust, a 124-dik t: czikkben visszavonták. Egyébiránt; hogy a város beligazgatásába, adója kivetése vagy beszédésébe a megyének befolyása nem volt; mutatja az, hogy: 1641. Debreczeni Tamásnak az I: Rákóczi György javai gondviselőjének hordóit -melyek a szatmárhegyi pinczében voltak- mert boraitól adózni nem akart, a városi előljárók betöretvén s ő ezeket perbe-fogván: a szepesi kamara a megyéhez, magyar nyelven, rök-tön ily figyelmeztetést küldött: " Szatmárnak és Németinek, ő felsége—a mi kegyelmes urunk—a proprietárius ura, s azon városoknak arról szóló privilégiumok szerint, más bíró jurisdictiójának intra ambitum ipsorum nem sub-jaceálnak; hanem a ki törvénykezni akar velek, először a város székén prosequálja causáját, onnan vagyon más bíróra való appellatiója. Ezokáért Nagyságtokat Kmeteket ő Felsége nevében intjük, az magunkéval szeretettel kérjük, megtekintvén Szatmár városának abban való szokását és usussát, ispány uramat, ő kegymét prohibeállyá, az ő Felsége jószágára törvényt tenni ki ne menjen, hanem inkább intse Debreczeni uramat, kövesse ő kegyelme a régi usust, és országunk törvénye szrint, coram competente judice, keresse azt, a ki vétett ő kegyelme ellen. Mivel ususokban bántattanak meg a hegy tilalmával, az ki-ben semmi más bíró nem lehet az Dominus terrestrisnél és nem az nemes vármegye, hanem maga a hely bírāja tehet igazságot. Ha igazat nem tesznek ő Kegyelmek, vagy on módja és útja, hova vihesse causáját. Kassán 19. Szept. (1641: 82. 88. v.)

1645. I. Rákóczi György is figyelmeztette a megyét, miszerint, a város, okleveleinél fogva, nem tartozik a megyei pénztárba fizetni.

1661. a megyei szolgabíró, Szatmár-külvárosára (hus-táncz) adót akarván vetni: a város ellene irt s gróf Dru-

geth György is értesíté a megyét, hogy ahhoz joga nincs. 1670. pedig, midőn a megyén, bizonyos városi javak fölett hozott alispáni ítélet végrehajtásának meg nem engedése miatt perbe fogatott s 28360 ftig elmarasztatott a város; annak megvételét 1. Leopold eltiltotta. Legutólszor 1692-1696 közt próbált a megye Szatmárra adót róvni; de azt a hadi biztosság s 1696. Eszterházi nádor- megtiltotta s maga szabta ki a város illetőségét oly formán, hogy a megyétől külön kezelte.

5-ször Vám nélkül szabad átjárás a Szamoson; kétség kívül azért, mivel ekkor a szamosi rév királyi tulajdon lévén: jövedelmét a várbeli kir. tisztek kezelték.

* * *

1264. István ifjabb király, diplomájában:

1-ör Az egyház pártfogási jogát a városnak- megújította, hozzátévé, hogy a püspök, a neki bemutatandó papot tartozik megerősíteni, mert az esperesi hatóság alól ki vannak véve.

2-or A vele katonáskodni tartozók számát ha t pánczélos vitézben állapította meg.

3-or A király és cselédei számára, tovább is csak egy napi ebédet és vacsorát rendelt.

4-er Köztük bort mérni, a kir. tiszteknek, adószedőknek és idegeneknek; posztót árulni külső kereskedőknek megtiltatott: magoknak pedig, Hétfő napra szabad vásár engedtetett; szabad levén egyszersmind horaikat fizetés (tributum) nélkül kúthelyekre kivinni.

* * *

1291. III. Endre engedi, hogy a fejérvári szászok (Erdély) szadadságaival élhessenek; és ha bírójok (Villicus) valakinek igazságot nem tenne, vagy nem tehetne nem a közönség; hanem a király személye elé idézendő.

1461. Mátyás király, fizetéstől mentt, szabad kereskedést engedett széljel az országban; parancsolva, hogy: adósság vagy büntétel miatt őket, vagy javaikat senki le ne tartóztassa, hanem bírójok s polgári székök előtt keresse. —

1491. Ulászló, a jobbágyok Szatmárra költözését megengedte s visszaköveteltetésöket eltiltotta. Utóbb 1514. 25. t. cz. eltörölte ugyan a szabad költözködést; de mivel, a két város, erre nem hajtva, tovább is befogadta, sőt védelmezte a szökevény jobbágyokat: ellene az országgyűléseken, panasz tétetett s a törvény megtartása, a várkapitánjának udvarbírónak s mind két városnak meghagyatott. — Ez ellenkezés oka az volt, hogy 1. Ferdinánd 1548 — és így az 1514. t. cz. hozatala után, megerősítette a városnak ama régibb 1491-ben nyert szabadságát, melyszerint: oda mindenki szabadon beköltözhetett, valamint II. Mátyás is 1609. és Ferdinánd 1630. — Egyébiránt, hogy Szatmármegyével, az onnan beszökött jobbágyok kiadása eránt, különös egyezség kötött: Ferdinánd 1634 évi védlevele mutatja.

Az eddigi pontok alatt idézett okleveleket, időszakonként I: Károly, I: Lajos, I: Mátyás, Ferdinánd, Miksa. Rudolf, II: Mátyás; végre mindnyájukét I: Leopold 1662. átíratva, megerősítette. —

Szapolyai János 1530. a vidéken szabad sódárulást s ezüstbe metszett hiteles pecsét használhatását engedte meg a városnak. És ekkor készülhetett azon pecsét, melyről I: Leopold 1662. kelt oklevelében emlékezik; megengedvén, hogy Szatmár veres viaszokra nyomhassa régi pecsétét, mely négy szögletű kövekből készült falat ábrázol; közepéből erős torony nyúlik föl, melynek tetőjén korona szemléltetik. Egy oldalon, erős fiatal cserfa; másikon

négyes piros rózsa, a torony tetejéig emelkedik. Ezt 1713-ig használta Szatmár, akkor Németivel egyesülvén a címmer nagyobb formára vétetett s körületére mind két város neve felmetszetett.

1721. a királyi városságról szölvő oklevélben, III. Károly a címet meg bővítette s az metszetett ki latin körírással, melyet ismét 1843. különös királyi engedmény mellett, magyarra változtatott.

Van még két—címmer nélküli—vaspecséte a városnak, melynek egyikével hajdan az idéző papírjegyek hitelesítettek; s harmadik, mely II. József alatt, a hadi pénztárnok számára küldetett; de ezek nem használtatnak.

A jegyző hivatal részére 1837 a kapitányéra 1842. készült pecsét, a város címmerével s magyar köríráttal.

1551. Ferdinánd, a kamara nyereséget, mely eddig is erőszakkal vétetett meg a városon, elengedte. (Act: Dip: 14. 15. v.)

II. Endre 1230. mind két városnak egy egy vásár tarhatást engedett.

1571. nyoma van, hogy országos vásárok, mind két városban tartattak. A szatmári vásárok estek: Sárlos boldog Asszony; Nagyboldog Asszony; Szent Mihály; Szent Miklós; — a németiek: Kereszt feltalálása; Jakab apostol; Demeter vértanú és Gyertya szentelő boldog Asszony ünnepeire.

Később a belláborúk miatt, úgy a népességben, mint kereskedésben megfogytakozott egyesült város, vásárai számát maga megsokalván azokat 1724. III. Károly, — kérelmökre — négyre szállította; melyek tartatnak: Gyümölcsoltó boldog Asszony, Fülep-Jakab, Sárlos boldog Asszony és Szent Mihály ünnepe heteiben. Hozzájuk 1804. I. Ferencz, Boldog Asszony beavatása hetében, ötödiket engedett. —

Hetivásár napjaul István ifjabb király 1264. Hétfőt határozta; utóbb e nap Péntekre változtatott; de már 1618. ismét Hétfőn tartatott; 1655. Rákóczi György fejedelm

Keddre tette át s róla a vármegyét értesítette. — 1677. Károlyt László szatmári főispán kihirdettette; mikép ezután a szatmári heti vásár Szerdán lesz; most Szerdán és Szombaton tartatik.

A vásárvám mennyiségét, örökös gyakorlat szerint, mindeddig a tanács határozta meg; a mértékekre is az ügylet fel. Ugyan azért, midőn 1654. a megye Szatmárra új vékát akart küldeni: Rákóczi György fejedelem meg nem engedte; s 1675. mikor a megye, a mértékek hibás volta miatt Szatmár ellen büntető ítéletet hozott: azt I. Lipót elenyésztette. —

Ital-méretési joggal István II. király 1264. kelt oklevele szerint, kizárólag a lakosság birt. Idő jártával ez, annyiban változott, hogy: évenként öt; — 1607-től hat holdnapig, minden korcsmán, egyedül a város; — az év többi részében pedig csak egy csapszékben gyakorlotta; a többi a fejedelem számára használtatott, s a várbeli 200 rendes katonaság zsoldja pótlásaul szolgált.

A serfözési jog, egyedül a városé volt; kibizonyította e jogát a város akkor, midőn 1668. Horánszki, várbeli udvarbíró, a német őrsereg számára serházat állított. —

Országgyűlésekre addig is meghívatott Szatmár, míg kir. város nem volt. E megkülönböztetést onnan nyerte, mivel Bocskai István, erdélyi fejedelemnek 1606 végén, mag nélkül történt elhaltával a vár és város Rudolfról tartozván szállani, — s azt Bocskai Miklós ellenezvén: 1607. márczius 27. a Kassán egybegyűlt országos Rendei irtak Szatmárnak, hogy: „már mindnyájan egy urnak, a magyar ország királynak, fejöket meghajtották és már minden végházak, várak, városok ő felsége számára resignáltattak az egy Szatmáron és váron kívül. Azért is Bornemisza Miklóst, Pethy Zsigmondot, Petheő Istvánt

küldötték el, hogy Szatmár is egy koronás király alá hajtja fejét“. — Hajlott erre a város. — Miért, az átvételre megjelent biztosok, nagy luchei Dóczi András — bari főispány, Kellemesi Mihály kir. tanácsos és kamarás, és Bornemisza Miklós közbenjárásukat ígérték többek közt az eránt, hogy a felség által, országgyűlésre kir. levéllel meghivassék. Ennek következtében 1608. II. Mátyás küldte a legelső meghívó levelet.

Utóbb a város ismét erdélyi fejedelemség alá adatván: a meghívás elmaradt; — de midőn I. Lipót hatalmába visszakerült s előtte a lakosok 1662. azon esedeztek; hogy: „országgyűlésre, valamint hajdan Mátyás alatt, — mely justól az erdélyi fejedelmek alatt estek el — úgy most is hívassanak meg“; — a meghívó levelet azonnal megnyerték —

Országgyűlésekre 1646-tól e század elejéig Szatmárról és Németiből 29 követ küldetett; — kiknek tisztes nevei a Nagy M. összeszedvényeiben sorra följegyezzék: mi térkimélés tekintetéből csak számát jegyezzük föl minden hivatalnokoknak e század kezdetéig; azokat pedig, kik korunkhoz közelebb éltek és működtek városunk közjává, ide jegyezzük azon rendben, melyben egymást fölváltották. A város országgyűlési követei tehát:

1802-ben Keresztesi András és Somlyai Mihály voltak.

1805. Jenei György, Goldner János;

1807. Jenei György, Csermák Antal;

1808. Fáy József, Tegó Ignác;

181 $\frac{1}{2}$. Csermák Antal, Jakab Mihály;

182 $\frac{5}{7}$. Papolczi Cs. József, Mihalaki János;

1830. Jenei György, Soós György;

183 $\frac{2}{6}$. Csermák Antal, Sarkadi Nagy Mihály;

1840. Esze Gábor, Sztanaczki András;

184 $\frac{3}{4}$. Sarkadi Nagy Mihály, Zsiga György;

184 $\frac{7}{8}$. Sztanaczki András, Laki Sándor;

1848. Pap Endre. —

1861. Vajai Károly.

*

*

*

Polgári pörei főlebbvitelére nézve a város II. Endre 1230. kelt oklevele szerint a Tárnokmester alá tartozott, mit 1407. Zsigmond is megerősített. Hogy pereit, királyi várossá emeltetése előtt is ide vitettek, mutatja gróf Forgács Ádám tárnok mesternek, bizonyos pör felküldése eránt 1675. kelt parancsa (1675. 45. v. Ennél régebb nincs).

Követeket mindazáltal csak királyi várossá léte után 1722. küldött legelőször, kik 130 ft. díj fizetése mellett Junius 25-én nyertek ülést.

A tárnokszékhez e század elejéig Szatmár 26 követett küldött. 1804. Várallyai István; 1809. Jakab Mihály; 1811. 1814. Jenei György; — 1817. 1820. Ugyan az; 1823. Tegze Mihály; 1829. Soós György; 1832. 1834. S. Nagy Mihály; 1838. Esze Gábor; 1845. Soós György. —

Vármegyei közgyűlésekre, hogy királyi várossá létele előtt is megszokott a város hivatni, a megyei levéltárban levő 1654-diki iratok (8 kötet. 34 sz. a.) bizonyítják. — 1668-ban a megye a várost ki akarta ugyan zárni gyűléseiből; de I. Lipót, gróf Csáki István kapitánynak meghagyta, hogy a város jogát tartsa fenn. (Act. Dipl. 30. v.) —

A háborús idők miatt Szatmárra menekült nemesek, polgári birtokaiktól adózni vonakodván, — az e részben panaszló város, mindenkor oly fejedelmi óltalom leveleket nyert, melyekben, azoknak a közterhek hordozásairól szoríttatása, különösen a várkapitányoknak parancsoltatott. Például 1596. Rudolftól; 1618. Mátyástól; 1622. 1626. Bethlen Gábertől; 1659. Rákóczi Györgytől. —

A vízi malom tartás, a város jogához tartozott; sőt a két város közötti Szamoson 1610. épített malmát is

Szatmárnak ajándékozta II. Mátyás s bár ennek birtokában a várórség a várost akadályozta s háborgatta; a bajt Forgács Miklós — felső magyarországi főkapitány 1633. elintézte. —

A Szamoson épített szatmári hidra, vámszedési jogot I. Lipót 1697-ben engedett. —

Mészárszéki jogot hajdan, mint a kir. városi kiváltsági levél tartalmából következtethetni a czéh gyakorlott.

Utóbb a város is állított fel, házi pénztára javára, mészárszéket, mind Szatmárt, mind Németiben, mind a Hegyen, melyeket haszonbérbe szokott kiadni.

Hogy a magvaszakadt polgárok javai a városra szoktak szállani: annak már az 1615.-diki jegy: könyvben nyoma van; melyek egyharmada a várost; egyharmada a bírót; egyharmada pedig a polgári szék tagjait illeti.

* *

b. Németi kiváltságai:

Szatmár kiváltságaival a Németiei mindenben egyenlők, sőt ugyanazok voltak. Azokon kívül a következők:

1 ör II: Endre 1230. ép oly tartalmú oklevelet adott ezeknek melyet a szatmáriaknak. Az eredeti ugyan elveszett; másolatát a IV. Béla által 1240-ben adott oklevélben láthatni.

2-or 1397. Zsigmond meghagyta, hogy a magok bíráján és a tárnok mesteren kívül, más törvényszék elé ne idéztessenek.

3-or Hunyadi János 1446. a kamara nyereség fizetése alól fölmentette; mit 1462. Mátyás; 1516. Lajos; 1548 Ferdinánd is megerősített.

4-er 1486. Mátyás, kereskedés végett, az országban nekik szabad, adómentes járást kelést engedett; hozzátévé, hogy adósság miá, le ne tartóztassanak, hanem: önblájok előtt pereltessenek meg. És ezt 1491. Ulászló; 1516. Lajos; 1549. Ferdinánd; 1571. Miksa; 1577. és 1590. Rudolf; 1605. Bocskai István erősítette meg.

5-ör 1491. Ulászló, a jobbágyoknak szabadságot adott Németibe költözniök. — S mind ezen kiváltságokat 1609. Mátyás; 1630 II. Ferdinánd; 1662 I. Leopold átíratva megerősítette.

6-or A két város közt folyó Szamoson hid építtetvén vámszedhetésre I. Lipót 1692. oklevélet adott.

7-er Országgyűlésre meghívó legelső királyi levele Németinek, mely megmaradt 1712-ről szól s a németi ref. egyház levéltárában őriztetik. —

VI. Szakasz.

SZATMÁR S NÉMETI HAJDANI S MOSTANI TAR- TOZÁSAI, ADÓI.

Hajdan az erdélyi püspökség számára fizetett Szatmár Németi, Ulászlónak 1500. 1505. Geréb László — püspökhöz intézett parancsai tartalma szerint. Amabban utasítja megtartani azon egyességet, melyre Szatmárral és Németivel, Szapolyai városaival, Geréb Péter nádor előtt lépett; t: i: egy capetia (köpécze) búzával 12 denár dézmával elégedjék meg s többre őket egyházi átkával ne kényszerítse. Ebben Szapolyai panaszára, hasonlótl figyelmezteti; a mennyiben t: i: a püspök egy gēlinától — mely pedig csak fél capetia — kívánt 12 dénárt, s a nem fizetőket egyházi átok alá rekesztette, misemondást, gyónást, temetést eltiltott, mely miatt, a holt testek, temetetlen maradtak.

Ezen papi dézma, mely fölett 1567-ben a II. Szapolyai

és a Császár hadai Szatmár mellett összeesaptak, az 1606-ki bécsi békekötés alkalmával Bocskai Istvánnak engedtetett s utóbb, a belháborúk zavara közt megszűnt. —

b) Földesúri tartozások:

Az oklevélben, melyet II. Endre király 1230-ban Szatmárnak adott elővannak sorolva a tartozások, melyeket a város a fejedelemnek tartozott teljesíteni. Később, midőn a lakosok, magános földes urak alá estek, az adó nemében és mennyiségében változás történt, mit egy 1583-ki kézirat ekkép ad elő:

„Szatmárnak és Németinek, minemű állapotja volt a megvételek előtte és annak utána (E szó annak utánna keresztül van huzva s fölé ez írva „a megvételek koron!“ — 1565-re czélozva.) —

„A mi az egész helyes jobbágyságokat, félhelységeket és Zselléreket illeti, hogy mennyi egész és félhelyes jobbágyok voltak volna, és Zsellérek a megvételek idején: azt hit szerint vallják a főbirò és egész tanács Szatmáron, hogy ők ebben semmi bizonyos dolgot nem tudának; mert soha semmi connumeratio afféle nem volt közöttük. Egyszer akarták volt, — Somlyai Bátori István, — ki akkor az időben Somlyóhoz birta Szatmárt és Németit, — de semmiképen meg nem számlálhatta vala csak fele részeig is!“ —

„Semmiféle munkával vagy fizetéssel nem terhelttettenek, hanem szabad akaratjokból, ha mikor valami sáros helyeket, utcákat a vagy a Szamoson töltéseket és gátokat csináltak; az az, hogy ők mindenkör az megszállásnak előtte kivált képen való szabadságban éltenek, senkinek semmi szolgálattal nem tartoznak sem kötelesek nem voltak egyébbel; hanem, hogy esztendőben egyszer, az az Szent Márton napján adtanak adót a földes urnak. Annak sem volt bizonyos summája; hanem, mikor fizetni kellett az adót, akkor megtalálták a földes urokat és könyörgéssel, a mennyire kérhették, annyit fizettek“.

Az megszállás korán pedig, semmi egyéb, hanem csak

pusztaság volt, mind Decretom mind protocollum és egyéb regestrumok, a kik voltak, tűz miá égetnek meg; mert azon időben a jobbágyok, mind egész helyes és félhelyes és 'sellérek is, a ki hova mehetett, a pogánynak jövése előtt, ugyan akkori generalis kapitánynak intéséből, és engedelmeiből szabad volt elmenni, és ki Erdélybe, ki hova mehetett: menten ment. Annnakutána osztán, ugyan császár számára és hitire, Svendi uram ő maga hitire azon előbbi szabadságokra megkiáltották, hogy a ki haza akar jönni jószága örökségéhez, haza jöjjenek“.

„Item, az vizi malmok a Szamoson a kiknek voltak — ez a két városbeli emberek birták és ugyan malmoknak hasznából azok a kik birták, építették a malmokat. Sohova semmi szolgálattal nem tartoznak; mely előbbi szabadságokban mind Svendi uram, Császár ő felsége képe akkorontan, és azután Mager Rézmán uram megtartotta őket, semmiben nem háboríttatnak, hanem békességben éltenek“.

„Bort sem ur, sem császár senki reájok nem vetett hogy korcsomároltanak volna, hanem a két városnak, Szatmárnak és Németinek, szabadsága volt, minden embernek tulajdon ő borát árultatnia“.

„Szatmárhoz a németii jószág, a vagy tartományok voltak volna, egyéb nem volt, hanem a ki volt, azokat Bátori István mind Somlyóhoz birta. Szatmárhoz és Németihez semmi jószágot nem birtanak, hanem, sőt ezeket is oda birta.“ Actum 5. Junii 1583. —

Az itt leirt szabadság, miután a város erdélyi fejedelmekre szállott, változást szenvedett. Az udvarbírói hivatal, ha bár nem felette terhelő, de szokatlan urbért hozott be (például: az 1678-diki mindennemű déznaváltság 160 ft. 72 denárra ment, holott csak bor 18958 köből termett. 1678: 202. v.) — Kezdeté nem maradt emlékezetben. Legelső okirat, mely az efféle adóról szól, II. Rákóczi György 1658, melyből az udvarbíróság 1674. következőkben írta ki a tartozásokat:

1. Pénzfizetés 200 ft.
2. A kamara nyereséget 1458-ban Mátyás elengedte.
3. Két fordulóban lévén a császárnak 225 darab föld, melyet külső jobbágyok szántanak, azt a város beveti, feltakarítja, de összehordani Tinger udvarbirónak 1581. bizonyítványa szerint nem köteles.

4. Évenként, fél évig maga, fél évig a császár haszná-
ra méreti az italokat.

5. Egy gelina búza dézmája 6 dénár; 10 köből boré 8 dénár. Méhből dézma vagy három dénár, bárányból dézma vagy alkuváltság. A dézma negyede a prédicátoroké.

1569-től 1684-ig — Szatmárnak és Németinek 30 udvarbirája volt; kik közül első Zeleméri Kamarás Miklós az utolsó Basilides András volt ki 1712-ig udvarbiróskodott: akkor a város magát megváltván az udvarbiróság és földes úri tartozás megszűnt. —

c) Országgyűlési taksa:

Országgyűlésekre a város meghivatván: köteleességévé lőn a szabad királyi városokra vetett taksát is fizetni; mely a Kamarával 1647. tett egyezés szerint 250 ftra szabattott.

Mennyisége, utóbb, nem tudni mi arány szerint, sokszor változott. 1715. volt 1500 ft; — 1718. 800; — 1721. 6000; — 1723 3000; — 1728. 1000; — 1741 és 1748. 800; 1751. 400; — 1764 és 1790. 800; — 1792. 432; — 1796. 400; — 1802. 800; — 1805. 533; — 1807. 533; — 1808. 266; — 1812. 533; — 182⁵/₇. 800; — 1830. 800 pengő forint; azóta nem követeltetik. —

d) Királyi bér.

Ezt a sz. k. városokra Zsigmond II. Decret: 10 cikke; — Ulászló VII. Decret: 3 cikke; Hármass törv. könyv. III. rész 20 czim, s 1715. 36 t. cz. tartalmára hivatkozva rovatott adót a város 1780-ig nem fizette. Ekkor érkezett azon kamarai leirat, melyben, az addig hátra maradt követelés ugyan elengedett; de jövőre évenként 240 ft. kívántatott, mely azóta fizettetik. —

e) Nemesi felkeléskori tartozások s
hadisegedelmek.

Már 1658. nyoma van, hogy a város, mint nemes testület a megyei felkelő sereghez (insurgens) három legényt állított. Királyi várossá lette óta, e köteleességet, törvény értelmében teljesíti. Egyébiránt, hogy a nemesek, polgári fekvő jószágaik után eső hadisegedelmöket a városi pénztárba kötelesek fizetni — mi eránt a megyével vitája volt e közönségnek — a Helytartó tanács nyilvánította.

f) Hadi adó.

A hadi adó mennyiségét, az országos adó összege s a nádori kapuk száma határozta el. — Általában 1715-től 1814 év végeig — egy század alatt, rendes és rendkívüli tartozásokba adott a város: — Katona ujonczot 461-et; — a fölkelte nemes sereghez, gyalog legényt, minden készülettel 176-ot; lovast 24-et; — hadisegedelmül: bort, 50 p. akót, — lovat 25 darabot, — ökröt 45-öt; tiszta búzát 767, — kétszerest 7012, zabot 15291 pozsonyi mérőt, pénzt 37209; — rendes hadi adót: 523588 ftot; országgyűlési taksát: 19398 ftot; királyi bérbe 9309. — A szállásoló katonaság élmezése — hadi számvetés szerint — piaczi áron alól fogadtatván el: ez úton veszített a város 1825-től 1847-ig összesen 66531 pengő forintot.

VII. Szakasz.

A BELIGAZGATÁS FORMÁJÁRÓL

a) A Bírakról.

I. Szent István király alatt, ugy Szatmárt mint Németiben, jövevény Németek települvéne, királyi várossá léteig, mind két rész külön belkormány alatt állott. Eleinte, mint II. Endre és V. István oklevelei mutatják a polgári s büntető belkormány el volt különítve. — Erdélyi szászok módjára Villicus (major gazda) ítélte a polgári ügyeket. Majorvillae (Felnagy) büntette a vétkeket. —

E németek, — hihető az 1241-ki tatár rablás miá — megfogyatkozván, helyökbe magyarok költöztek, a Villicus név megszűnt; helyette, a magyar előjáró, már 1316-ban Birónak (Judex) neveztetett, mellé esküdtek adattak, és a beligazgatás alakja nagyot változott. —

Többször elmondott oknál fogva, Szatmárnak, e század elejéig 68 birái közül, csak azokat jegyezzük ide, kiknek biráskodása alatt nagyobb s emlékezetre méltó események merültek fel; azokat pedig, kik e század elejétől a jelen évig ülték a bíró széket sorban adjuk át a történelemnek a mint egymást föl váltották Szatmárt és Németiben.

1316. első bíró Szatmárt — János; 1359. ugyancsak János a Miklós fia volt, ki I. Lajoshoz járt a töle nyert oklevélért.

1600 körül Gyulai János; róla az 1608. tan. jegy. könyvben az íratik, hogy ekkor negyedszer választatott el. 1604. adta ki a csizmadia czéh oklevelét.

1656. Egri Szabó Mihály; ez alatt adatott a tanács által, magyar nyelven, oklevél a Borbélyoknak, melyben t: i: az „oklevél“-nek neveztetik; — s a remekben készíttendő fiastrom, a birónak ajándékozott; az oklevélben, azon ételek száma és nemei, melyeket a mesterré lett borbély, az ünnepély alkalmával rendezett lakomán fölhordatott névszerint megemlittetnek; — mik a következők voltak: Leves, egész tyukkal; — káposzta, egész borssal; sült; — e felett: bor, a mennyi szükséges.

1661. Tarhos, máskép Deczei Mihály; — kit Kereki István, jegyzővel a több társaival a királyi ügyek igazgatója 1662. elfogatott azért, mintha a vár elárulása céljából, levelet küldött volna a váradi basához. Az elene s mellette tett vizsgálat megvan a leleszi konventben. Emlékezik erről Oertel. Rediv. is a 212 lapon, s az elfogatást 1622. februáriusára teszi, midőn már Tarhos nem volt bíró. Ugy lászik, ártatlannak találtatott, mert különben halála, mely 1663. történt aligha itthon történik.

1678. Komáromi Márton, kiról — mint bíróról
 1694. elején is van emlékezet. Ő eskettetett fel utóljára, régi szokás szerint a ref: Egyházban. Hivatalát csak Január 30-dikáig viselhette; — akkor Sárpataki János, mint kir. kamarai biztos, — mi addig soha nem történt — megjelenvén, a szabadválasztást eltörlötte s helyette rom: katholicust nevezett ki bírónak.

1694. Komlósi Márton volt kinevezett bírónak.

1695. használni akarván a tanács régi szabadságát és jogát: új esztendő napján, tisztujtást tartott, — Erős Gábor kam. biztost a tanácsba be nem fogadván — Kőszegi Ambrust — bírónak választotta. Ezért a szepesi kamara maga elé idézte a tanácsbelieket, kik követek által megjelenve, nyilvánították, hogy tisztujtásukat vissza nem vonják, — a kir. biztost be nem fogadják s az ellen, hogy a kamara rájuk törvényt hozzon, tiltakoznak. Ezt a kamara megértvén fölemelte hatalom szavát s Kőszegi helyébe Szögyényi Sámuelnek nevezte ki, mely történet a jegyző könyvében így adatik elő: „Communi voto et suffragio A. et C. senatus Szatmár in Judicem primum eligitur prima vice Prudens ac Circumspectus D. Ambrosius Kőszegi die 1-a Januarii, et in ipsa domo senatoria seu civica civitatis Szatmár inauguratur et juramento adstringitur. Nihilominus I. Camera Scepusiensis ad instantiam R. D. Petri Göde, Superioris Soc-Jesu Szatmár, autoritate Exc. C. R. Commissionis Aipichelianæ, medio Peril. ac Gen. Domini Jacobi Ram. I. Cameræ Scepusiensis Consilarii et Secretarii præattactum. P. a. C. E. Ambrosium Kőszegi, ex eo, quod evangelicam religionem H. C. profitemur, officio Judicatus, die 15-a Febr. anni præsentis privavit et P. ac C. D. Samuel Szögyényi, electum primum Senatorem in Judicem primum surrogavit, alterumque Pr. ac Circ. Dominum A. Kőszegi in Senatorem primum fieri fecit. De reliquo numerum 12 Juratorum Civium Evang. intacte permisit.

1743. Váradi Mihály, ki 1710 végén lett főjegyzővé utóbb tanácsnökká, 1733 polgármesterré. Több ízben

járt követségben. Bécsbe, Pozsonyba, Kassára, — országgyűlésre és tárnokszékre. Ő fáradozott legtöbbet a királyi városság megnyerésében. Erdemei méltánylásul a város, 1715. egy telekkel és szőlőfölddel jutalmazta; — adósságait pedig elengedte.

1748. Szatmári Sámuel, több ízben még 1751-ben is elválasztatott bírónak Szatmárba, de mivel, ez utósó, tisztujtás királyi megengedő parancs kikérése nélkül történt, azt a felsőség érvénytelenné tette s megujtani rendelte, — még pedig Horváth Mihály, helybeli jezsuita Superior s Plebánus elnöklete alatt, kinek képét Henter Mihály jezsuita viselte. Ez, noha eddig bíróságra, választás alá az egész tanács ki szokott tétetni; csak három egyént jelölt ki, — és Szatmári elmellőztetett. —

1751. Zanathi József öt ízben választatott bírónak; 1759-ben pedig — mi eddig nem történt — a bírói hivatalban felsőbb parancs által hagyatott meg. — 1764-ben Szatmármegyébe — hol ezelőtt főadószedő volt — főjegyzőnek visszament s utóbb, mint kir. biztos, Szatmáron több ízben megjelent.

1764. Endrédi László, tizenegy ízben választatott meg bírónak. Midőn 1767 közmegegyezéssel erősített meg bíróságában, a kir. kamara meghagyta, hogy jövődöben a bíró, két tanácsnokkal jelöltessék ki választás alá, — Előbbi neve Kis volt; hanem, régi szokás szerint, e helyett, hazájáról nevezte magát. Tanult és seniorságot viselt a szatmári — akkoron — főiskolában. Onnan Debreczenbe, innen törvénygyakorlat végett Szunyogi Ferencz, szabócsi főjegyző mellé ment. 1743. aljegyzőnek visszajött; — 1750. lett főjegyzővé: — 1758. tanácsnökká. Többször járt az országgyűlésre, tárnokszékre s a ref. iskola dolgában Bécsbe, Pozsonyba. Polgári érdemeit Mária Thérézia királynő, azzal jutalmazta meg, hogy nemessé tette. Meghalt 1790-ben 73 éves korában.

1804. Somlyai Mihály, eldőde — Keresztesi András — elhunytával folytatta a bíróságot.

1806. Fáy József, — 1813. Dec. 1. történt halálai.
 1813. Papoleczy Csorba József. Ennek halálával:

1826. Jenei György; — kit föl váltott:

1832. Orbán Mihály; — helyébe lett;

1838. Esze Gábor; ki 1848-ban nyungdíjaztatott.

1848. Joó Mihály.

1849. Laki Sándor.

1850. A birói hivatal megszűnt; de nem végképen; mert tizenegy év multán:

1861. Vajai Károlyt tisztelé meg az érdemeket kegyelő Szatmár-németi választó közönség e jelentőségteljes hivatallal. —

* * *

Németi 24 birái közül említést és kiüntetést a következők érdemelnek, mint történelmi személyek:

1351. Domonkos a János fia említettik legelől németi birái közt.

1642. Szegedi — máskép — Ötvös Mihály. 1646-diki bíróságában ajándékozta a németi ref. Egyháznak azon aranyozott ezüst tányért, melybe neve metszve látható.

1670. Egei — máskép — Ötvös András. Hogy 1674. is bíró volt, mutatja Sárköz-Ujlakon lakó maradékainál lévő azon oklevél (melyet Nagy Mihály látott) mely mellett gróf Csáki Istvánné részjóságait 300 ftért zálogba vette.

1681. Darnai István, ezüst tányért adott a németi ref. Egyháznak melyen neve látható.

1682. Török János, kinek nevében a németiek, Leleszen ellentmondtak annak, hogy Görög László, a kőkert nevű szigetet, bár árvák tulajdonát — báró Károlyi Lászlónak eladta. Bíró öt izben volt.

1701. Csomor Losonczi János 1706 végeig. — Az alatta 1705-ben kezdődött jegy. könyvnél Németinek régiebb jegyzőkönyve nem találtatik.

1707. és 1711. Jenei Mihály.

1712. a két város egyesülvén, — egy bírāja lett.

b) A Jegyzőkről.

A hajdani jegyzők, neveiket, rendesen nem szokván a jegyzőkönyvekbe bevenni: ott s egyéb levéltári irományokban csak alkalmilag fordulnak elő.

Az 50 jegyző közül, kiknek neveire N. M. ráakadhatott ez év század elejéig a nevezetesebbek, — s e századbeliek fejenként a mostani évig — itt következnek:

1480. legelső helyen Laskádi vagy Szabó János áll.

1642 Károly György, egyik hites jegyzőnek írja magát; — és így a rendes aljegyzőség ez időben állott fel. Utóbb főjegyzővé, — legvégre bíróvá lett.

1661. Kereki István, ki 1662. a törökkeli szövetkezésért, Tarhos Mihály volt bíróval együtt elfogatott; — s talán ez oka, hogy többé róla nincs emlékezet.

1682. Erdődi A. János, született Erdődön, tanult a szatmári, akkor virágzott főiskolában; hol a felsőbb tudományokat hallgatók közzé 1684-ben iratott be; s hogy igen kegyes ifjú volt, utána jegyeztetett. Debreczenbe menvén tanulását folytatni, 1690. Németibe hozatott tanítónak, onnan lett jegyzővé. Fogadása volt: évi jövedelmének tizedrészét az egyháznak adni. Végrendelete szavai szerint azt meg is tartotta; mindazáltal, a történhetett fogyatkozás kipótolására 50 ftot hagyott,

1768. Németi József, kinek fizetése 1774. 150 ftra szabott, 1776. lett főjegyzővé; de 1779. azon felsőbb intézmény által, mely szerint: ott, hol különböző hitfelekezetűek a tanácsbeliek, r. catholicusnak kellett főjegyzőnek lenni — elmozdított.

1797. Goldner János neveztetett ki a kir. biztosság által, azért, mivel a közigazgatásra német nyelv hozatván be, azt értő egyén, helyben, nem találtatott. — 1790. a német nyelv megszüntetésével főjegyzői hivatalát letette s utóbb tanácsnokká, végre polgármesterré választatott.

1795. Jenei György főjegyzőül hívatott meg. —
1805. tanácsnok; később bírónak lett. Ő írta:

a) A hortobágyi pásztor czimű könyvecskét.

b) Közönséges ó históriát, a tanulók számára S. Patak 1838.

c) Katechismust, a debreczeni ntmutatásból szedegelve Kolozsvár 1826.

1798. Csermák Antal, al; — 1805 — 1807-ig főjegyző; utóbb polgármester.

1805 Orbán Mihály al, 1807. főjegyző; 1815 tanácsnok, végre bírónak.

1807. Tegze Mihály al, 1815. főjegyző. Meghalt 1826.

1815. Soós György al, 1826. főjegyző, 1828. tanácsnok, kapitány, utóbb polgármester, 1848. nyugdíjaztatott.

1826. Sarkadi Nagy Mihály al, 1828. főjegyző, 1847. tanácsnok, 1848. Mezei rendőrkapitány, 1849. nyugalmaztatott, de 1851. aug. 19. főpolgármesterré nevezetett ki.

1828. Zsiga György aljegyző; 1838. kapitány; 1849. tanácsos, de e hivatalt letette.

1838. Sztanaczki András aljegyző; 1841. kapitány.

1841, Békési Károly al, 1847. főjegyző; 1850. új igazgatási rendszer jöven be: járási szolgabíróvá nevezetett ki.

1847. Orosz Antal aljegyző, ki 1848. nyugalmaztatott, de 1849, alügyészszé nevezetett ki.

1848. Tegze Mihály 1-ső, Vajai Károly 2-dik aljegyző; kit

1849. Valkovszki János váltott fel, ki 1850. főjegyzővé választatott; akkor a szatmári járásbíróság jegyzőjévé nevezetett ki, — s helyére

1850. Kiss Gedeon tétetett, mint aljegyző. — A gyászok években főjegyzői, mezei rendőrfőnöki, első taná-

csosi hivatalokat viselt ritka hűséggel, ernyedetlen szorgalommal és példás pontossággal: a szatmári ref. Egyházban pedig 1855-től a főgondnoki terheket is emelte tömörkedései között — épülésére az egyháznak és iskolának.

1861. Esze Ferencz választott meg Szatmár és Németi választó közönségének közakaratával.

* * *

Németiben Imre deák — első — jegyzőn kezdve ki 1462-ben jegyzette a külön város határzatait, — Egri Mihályig, ki 1712-ben teljesítette ugyan azon teendőket 28 jegyző hivatalkodott. 1712-ben, a két város egyesültével közös jegyzőnek megmaradt. —

c) Tiszti ügyészek.

1731-ig, állandósított ügyészi hivatal nem volt, hanem a város pörei folytatására, magán ügyvédek fogadtattak fel; — fenyítő perekben pedig — régi jegyzőkönyvek szerint — a vádló kötelességeit is a bírák teljesítették.

A 22 ügyész közt kik e század kezdetéig hivatalkodtak első, 1731. Wladár Pál lett 100 ft. fizetéssel. — A 23-dik:

1803. Esze Tamás ki 1807. főügyész lett.

1807. Esze Gábor; — 1810. főügyész; később bíró.

1810. Joó Mihály al; 1817. főügyész; 1828. főesküdt; 1832. tanácsnok s kapitány; — utóbb bíró.

1817. Szatmári József al; 1828. főügyész; 1847. tanácsnok; 1848. nyugalmaztatott. Most is él társaságában édes testvérének Szatmári Károlynak, kivel még most is folytonosan a tudományok körül foglalatoskodik.

1838. Laki Sándor alügyész; 1847. tanácsnok s mezei rendőrkapitány; 1848. főpolgármester; 1849. bíró s e hivatal 1850. megszűnván: megyei törvényszéki ülnök lett.

1848. Joó Zsigmond főügyész; ki 1840. hivatalát letette.

1848. Nagy Károly al; 1849. főügyész.

1849. Orosz Antal alügyész.

Az igazgatás alakja 1850-től 1861-ig változván:

1861-ben a főügyészi hivatallal a közönség bizalma Nagy Károlyt tisztelte meg.

d) A tanácsról és tisztujtásról.

A két város, 1712. végén történt egyesüléseig, külön, de egyenlő formájú beligazgatás alatt állott. Mikor szűnt meg a II. Endre oklevelében említett Villicus és Major villa biráskodása? — nincs megírva. 1416. tudhatni a legrégibb bírót (Judex) és így már ekkor tanácsnak is kellett alakítva lenni; mely utóbb Szatmáron 70; Németiben 50 polgárból állott.

Van a németi ref. egyház levéltárában egy pergamenre írott, s a város függő pecsétével erősített eredeti oklevél 1514-ről, melyet Thurzó György nádor 1610-ben megerősített, melyben a tanács határozta, hogy mivel a népnek gazdasága hátramaradásával történik az évenkénti egybegyűlés s elöljárók választása; tehát a németországból hozatott mintához képest, ezután válasszon:

- a) Minden czéh két tagot (e tett 12-öt)
- b) A czéhek megint összesen 24-et
- c) Pér utca 4-et
- d) Lázár utca 4-et.
- e) Szent Jakab utca 4-et.
- f) Bors utca 4et.

Ezek összesen 50-en válasszanak magok közül egy bírót s 12 esküdtöt egy évre, kik a pereket fogják itélni; a többiek pedig népvénei (Seniores) lesznek.

* * *

A tisztujtás a kétváros királyi városi rangra emeltetése előtt, kijelölés nélkül, minden év kezdetével megtörtént a bíróra és esküdtekre nézve s a hivatalukból kimaradók, a nép vénei közzé mentek vissza, kiknek tanácsa ugyanekkor kiegészítettet.

Kül befolyás nélkül ment végbe a tisztujtás 1695-ig; akkor küldetett Szatmárra legelső királyi biztos. A tisztuji-

tásra engedélyt kérni szokatlan volt. A legelső parancs, e tekintetben 1718-ban küldetett s az eredményről tudósítás is akkor kívántatott legelőször.

Szatmáron a tanácsosok száma 70, Németiben 50 volt, köztük érte a bírót, mint elnököt s 12 esküdtöt (Jurati civés) Ezek, csak az egész közönséget illető fontosabb tárgyakban s apróbb perek főlebbvitelekor ültek össze. Helybeli szabály (statutum) hozatalakor, a két bíró elnöklete alatt, mind két város tanácsa közös gyűlést tartott.

A tanács gyakorlotta a vérbírótságot; s ítéletét főlebbvitel megengedése nélkül, nyomban végrehajtotta, vagy kegyelem útján megváltoztatta. (1606. T. j. — Így égettette meg 1609. Bed Főrizsnét, mint a tanúk vallomása ként, ördögöst, varázslót, babonást; 1608. pedig egy parázna személyt elevenen a Szamosba vettetett, hogy — az ítélet szavai szerint — mint telhetetlen igyék eleget; 1622. Török László város szolgájának pedig megkegyelmezett. Ez a korcsmárosok pénzét lopkodta; miért is halálra ítéltetett. De midőn a lajtorjáról lett letaszíttatásakor, akasztófája letört s ő élve zuhant alá: ezt a tanács különös isteni intésül magyarázta és vette, s a halálbüntetést, 12 mérföldnyi számkivetésre változtatta. P. j.)

A tanács előtt történtek még, az örökös eladások bevallásai is; és az 1628-ki jegy. könyv szerint, a végrendeletet, hogy érvényes maradjon, előtte, minden évben meg kellett újítani. —

A két város 1712. egyesülésekor 60 tagban állapított meg a közös tanács; hanem, 1758. a kir. biztos ügyrendelte, hogy maga a tanács — a bíróval együtt, — 13; a választott hites község pedig 40 tagból álljon.

e) A polgári székről.

A bíró s 12 esküdt formálta, 1514-ben alkotott szabály

szerint a polgári széket. Ez ítélte a polgári s kisebb fenyítő pereket.

A polgári — nagyobb tárgyú — írott pörök innen, mielőtt Szatmár királyi város lett, tárnok székre küldettek fel. Kisebb értékűeket a helybeli, — onnan kölcsönösen a szomszéd városi tanács elé, — onnan a várbeli székhöz, .. mely a várkapitányokból, udvarbíróból és számtartóból állott lehete főlebb vinni, — a főlebbvitelre 15 nap engedtetett. Sőt 1640—1650. közt több nyoma van, hogy az ily ügyek a szepesi — máskép kassai — kamarához főlebbeztettek.

Miután Szatmár kir. várossá lett, e polgári szék helyébe a törvényszék állíttatott, mely áll a tanács tagjai közül kineveztetni szokott egyénekből, u: m: bíróból, négy tanácsnokból és egy jegyzőből.

f) A közgyűlésekről.

Az 1848. törvény 23. cikke a kir. városok belkormányát változtatván, annak szellemében a 40 esküdtből állott kultanács megszűnt; — helyébe a nép, kijelölés nélkül választott maga közül 93 képviselőt, kijelölés mellett pedig tanácsot; u: m: főpolgármestert — mint elnököt; — bírót, bel és külkapitányt, 8 tanácsnokot, jegyzőket, tiszti ügyészeket, kik együtt alakították a nyilvános közgyűlést; — s a város közönségét illető fontosabb dolgokat, egyenlő értékű szavazat mellett tárgyalták.

A tanácsgyűlés, a képviselők közbenjövete nélkül kisebb érdekű political, gazdasági tárgyakkal, és mint fenyítő törvényszék, a vádperek elítélésével foglalkozott.

A bíró, négy tanácsnok, egy jegyző formálta a polgári perek felett ítélő törvényszéket.

E kormány tartott 1849. Octob. 6-áig; midőn felsőbb parancs által a képviseleti rendszer megszüntetvén, m. Kende Zsigmond telj-hatalmú cs. k. biztos, egyedül a főpolgármesteri hivatalt hagyván meg tanács — elnökül: — az 1848. előtti beltanácsai kormány rendszert visszaállította.

g) Az 1850-ben behozott belkormányról.

Főpolgármester lett elnöke a csupán politikai s gazdasági tárgyakkal foglalkozó tanácsnak. A kerületi főispány, — később a megyei Kormányzó, hozzá intézte Rendeleteit, s ezekre tőle kívánt választ. A mit szükségesnek vélt: közölte a tanácssal, de nem véleményezés végett; mert a határozási jog, egyedül reáruháztatott.

Itt helyben járásbiróság állíttatott fel; mely állott a járási főbíróból, mint elnökből s három segéd vagy al-bíróból, kik közt a város és szomszéd 32 helység is felosztatott. Együtt ítéltek a kisebb bűnpereket. (Mert a nagyobbakat, valamint a fontosabb polgári pereket is, az itt felállított megyei törvényszék itéli még most is.) A polgári perek 500 ftig, bár melyik előtt kezdhetők.

A bel s külkapitányi hivatal meghagyatott, mely 12 ftig ítélhetett. —

* *

Ezen 1861-ik év elején visszahelyezkedett a város az 1848-diki alapra s 93 számú képviselőit és minden rendű s rangú hivatalnokait, a képviseleti rendszer alapján, — ideiglenesen? — ezt nem szeretjük hinni!! — teljes szabadsággal megválasztotta. Nem vala népünk sodrában a polgári jog gyakorlása módjának; útmutatás, oktatásra vala szükségünk, hogy hivatalnokinkat, s a mi becsületes képvisünk viselőit, okosan megválaszthassuk. — A szükséges capacitátók nem hiányoztak. — Okkal móddal capacitáltan következő férjfiakat választottuk meg főbb és alsóbb hivatalnokinkul: —

Polgármester: Madarasi János. Főbíró: Vajai Károly. Belkapitány: Fáy Imre; mezőkapitány: Makay Antal; tanácsnokok: Valkóvszki János, Makai Károly, Pap János, Csermák Sándor, Jóó Zsigmond, Sándor János, Fél-egyházi Elek, Szalai Antal, Tegze Ferencz. Főjegyző: Esze Ferencz. Főügyész: Nagy Károly, Aljegyzők: Jóó Gábor, Heletya György, Jóó József, Tóth József. Alügyész: Vajai Gábor, Puskás István. Pénztárnok: Jeney Sándor, Zima Antal. Árvapénztárnok: Jóó Mihály. Számvevő: Oravec János.

Hegyhíró: Horváth János. Szállás biztos: Semlyai György. Levéltárnok: ifj. Jóó Ferencz. Telekbíró: Sztanaczky János. Városgazdája: Sick Károly. Szatmári hadnagy: Herman Ferencz. Németii hadnagy: Szukub Izidor. Mérnök: Győri Károly. Szatmári mezőbíró: Ráthonyi József. Németii mezőbíró: Kató János. Főorvos Kőszegi Mihály. Szatmári alorvos: Váczi Károly. Németii alorvos: Szappanos József. Állatorvos: Lucskai Károly. Erdősz: Jakab Károly. Irnokok: Jóó Ferencz, Szerdahelyi László, Fekete Gedeon, Lengyel István, Kuuk János, Péter István, Bene Lőrincz, Várallyai János. —

* * *

Rendes 93 és 9 tiszteletbeli képviselők: Gyene Károly, Petrovics Antal, Cseresnyés Károly, Munkácsi Mihály, Böszörményi Károly, Kiss János, Kiss Gábor, Nagy Ignác, Erdős Vilmos, Mayer Ignác, Endrédi Lajos, Kovács Ágoston, Tamási László, Szegedy Imre, Boros Bálint, Kiss Gedeon, Berki István, György Lajos, Brán Péter, Paskuj Lajos, Madarassi László, Böszörményi Elek, Kereszt-szegi Lajos, Olchvári Pál, Hartman István, Koós György, Veisz Gáspár, Jurácskó Dániel, Horváth József, Soós János, Antal Dániel, André Alajos, Keresztes András, Nagy Vincze, Lechner Antal, Váradi Bénéámin, Aszalay Antal, Fodor Imre, id. Losonczi József, Reich András, Sáfár János, id. Joó Pál, Gyulai Mihály, Demidor Ignác, Losonczi Samuel, id. Koós Lajos, Szegedy Sándor, Lengyel István, Szepesi József, Szász András, Homonnai Pál, Radványi Zsigmond, Anderkó László, Kató István, id. Koós József, Horváth András, Keresztes Gábor, Hunyadi Mihály, Kávási Gábor, Soós András, Kabai István, Beregszászi János, Oszváth Ferencz, Brand Márton, Gyulai Sándor, id. Joó Mihály, Unger István, Berei József, id. Sorbán István, ifj. Halmi János, Thuri Mihály, Kapusi András, Hellerman János, Balogh István, Cséke Pál, Huszti András, id. Szűcs István, (gubás) Fánya Mihály, id. Félegyházi Bálint, Fekete Antal,

Frankó Pál, Tóth Sándor (gubás), Déhnsz Sámuel, Szücs Márton, id. Czégényi József, Bugyi Sándor, Török József, Cs. Nagy János, id. Kárpi Dániel, Gyulai József, Éltető Ferencz, Mafté András, Barta József.

Tiszteletbeli tagok: Szatmári Károly, Ungvári János, Békési Károly, Bartók Gábor, Polgári Mihály, Kovács Márton, Matolcsi Sámuel, Gönczi Lajos, Kovács József.

VIII. Szakasz.

SZATMÁR-NÉMETI HAJDANI S JELEN KÖZINTÉZETEL.

a) Hajdani közintézetek.

1. A pénzverő ház; hogy 1230 — 1464. közt létezett Szatmárt: azt Szirmai-tekintélyes kútfők nyomán állítja. Mikor szűnt meg? nem tudatik.

2. Harminczad. Behozatala ideje bizonytalan. Különben — a levéltárból következők nyomoztathattak ki.

1583. Szatmári Miklós; 1598: Kassai János és Pathó Gáspár; 1607: Berényi Gáspár, Keceli Miklós, kinek Illyésházi István nádor 1608 itt telket adományozott; — 1648. Gergely deák.

1665. Péterfalvi Pap — másképp Sipos Dániel; 1676. Tyukodi János; 1678. Skottka Mihály; 1704. Reviczki Imre; 1712. Erős Gábor; 1729. Podhorányi János; 1733. Pankeli János Ignác; ki mellett 1738. Kohányi György ellenörködött.

1742. Farkas Imre; 1746. Ötvös Miklós; 1750. Horánszki János; 1757. Farkas István, ki mellett 1758. Bednári József szolgált; 1764. Szegedi Ádám; 1765. Apostol Mihály; 1768. Jaich András; 1769. Ertli József, kinek idejében 1785. a szatmári harminczad megszüntetett. (1786. 24 köt. 23 dar. v.)

b) Jelenbeni intézetek.

1. Sóhivatal. Már 1310. nyoma van hogy itt sóhivatal volt, s maga a vár mázsáló várnak (Borgum centenarium) neveztetett. Kapi Andrásról úgy emlékeznek az okiratok, mint ki itteni sófelügyelőnek íratik.

A levéltárban következő sőtisztekről van emlékezet:

1745. Hammerschmidt; 1746. Jékei Gábor; 1754. Horánszki János; 1756. Szebeni József; 1761. Csootka; 1762. Fricz Orbán; 1773. Göcze Lajos Fridrik; 1778. Burján György; 1781. Tonnauer Jakab; 1794. Lászlófi Mihály; 1797. Gabrieli Ferencz; 1812. Habi Ferencz; 1836. Andics János; 1841. Polányi Péter, kinek idejében a város, a vár helyén volt sóházi telkeket s épületeket magához vévén, helyettök az ékes kertben más telkeket adott s rájuk új lakokat, raktárakat építtetett, — pótolván a cserét mintegy 10000 ftal; — 1843. Banovics Pál.

2. A posta hivatal; melyben következő postames-
terek hivatalkodtak: — 1620. Hucber Ambrus; 1640. Csej-
tei János; 1688. Bahonyi Ferencz; 1695—1715. Schröder
vagy Schrötter András, ki mellé 1706. Mátéffi Mihályt tette
Rákóczi; 1716. Handl Antal; 1718. Podhorányi János; —
1739. Farkas Imre.

1758. Podhorányi János, kinek idejében a posta állomások változván; közülük Szatmár kihagyatott, — s az ő, valamint utána 1765-től Palkovics Leopold foglalkozása csak az volt, hogy a leveleket összeszedvén a nagy-károlyi posta hivatalhoz küldözte. De 1769. Szatmár ismét rendes állomássá lett; — s 1770. id. Csermák Antal lőn postames-
ter; — 1790. if. Csermák Antal, ki a hivatalt felsőbb enge-
delemmel 1802. Dobos Jánosnak; — ez ismét a gróf Károlyi háznak adta el. Erről a Weisz János birtokába került, kinek veje Fodor Imre és 4 év óta jeles segéde Juliánszki György a legszükségesebb pontossággal járnak el ma is fontos hivatásukban.

3. Polit: alapítványi fiók pénztári hivatal 1794-ben állott fel; hivatalnokai a pénztárnok és ellenőr.

4. A rom. kath. püspökség (lásd a kath. egyházhoz tartozó minden intézetekkel együtt a 18-laptól a 94-ig.)

5. A kórház, hol az aggodtak s nyomorultak minden szükségességekkel elláttatnak, és a Szegények Intézete, melynek pénztárából, a magán házaknál tartózkodó szegények s elhagyatott kisdedek nevelői, osztály szerint, heti fizetést nyernek. Mindkét intézet a nagyemlékű püspök Hám János indítványára állott elő; — ki a kórházat, melyhez a város helyiséget s 200000 téglát adott, maga építtette, s az intézetet több mint 20000 forint alapítvánnyal, és a város — évenként 2000 ft. folytonos segedelemmel gyámolítja. 1829-ben állíttatott fel s azóta a házankénti kol-dulás meg (tiltatott, de meg nem)— szünt.

6. A rom. kath. szegény tanuló ifjak nö-veldéje, tápintézete (Convictus.) Ennek is jeles házat építtetett a fenemlített püspök; számukat megszaportotta; s jövője biztosítására sok ezreket tett le alapítókefél.

7. Könyv-nyomda, melyet Fuksz Adolf löcei fi alapított 1846-ban; mely 1854 óta a Kovács Márton birtokában terjeszti a világosodást e környéken. Segéde a műértő Deák György, két jeles és munkás fiával János-sal és Károlylyal s az ügyes lithograph. Saúl Vilmossal tisztán és szinte hibátlanul adják át a kezökre bízott műveket a nagy közönségnek.

8. A Don Miguel nevét viselő gyalog magyar ezred Növeldéje mely 1847. költözött Nagy-Váradról Szatmár-ra, melynek állandó lakához a város ingyen helyiséggel, 200000 téglával, a polgárság 928 pftal s 36 krral, püspök Hám János 2000 pftal; báró Wécsei Miklós főispán pedig 1000 pft. önkénytes adománnyal járult... mely 1850-ben működését bevégezvén: „Névben él, de többé nincs jelen“ —

9. A megyei törvényszék, mely az új rendszer következtében 1850. alakíttatott és székhelyéül Szatmár rendeltetett; — részére a város saját házat, használatra, ingyen engedte át.

10. Fináncz hivatal 1850-ben állíttatott fel s a pálinka főzéstől, bortól, húsneműektől fizettetni parancsolt fogyasztási adó beszedéséről gondoskodott ez évig; most 1861 évben sokkal engedékenyebbek szolgálai, mint voltak a szomorúbb évek alatt.

IX. Szakasz.

A HÁZI PÉNZTÁR JÖVEDELME KUTFEJEI.

Első helyen áll itt az italmérési jog, melyet ez előtt házilag kezelte a város, azután haszonbérbe adott, most pedig mindenki használhat; — a legujabb időkben, minden eladott itcze bortól pálinkától (accisé) bizonyos dijt fizetvén.

2. A vásárvám. 3. Hidvám. 4. Serház. 5. Külső korcsmák. 6. Halászat. 7. Vadászat. 8. Vizi és száraz malom tarthatás. 9. Mészárszékek. 10. A város épületei alatt lévő boltok. 11. Erdők. 12. Bérbe osztott szántóföldek. 13. Oroszfalu s Réztelek helységeiben a korcsmák és malmok jövedelmei. 14. Magszakadás útján a városra szálló javak. Mely kutfők, évenként, mintegy 30000 pfot hoztak be az 1848 évet megelőzőtt békés években, midőn még a város — említett, — két falva, az urbéri tartozásokat fizetni köteles volt. —

X. Szakasz.

A MAGÁNOSAK JÖVEDELMI FORRÁSAI.

a) Kereskedés, mesterség. Az ezeket űzők, száma ugyan elegendő van; de foglalkozásuk nagyon szűk körben forog, részint a vidék szegénysége, részint a miatt, mivel a tehetősök leginkább a debreczeni híres vásárookra tartanak s a helybeli kereskedők, mesteremberek is ott szerzik be a nekik szükségeseiket.

1847. volt e városban: kereskedő, kalmár (kelmér) 44; ács: 3; asztalos: 20; aranyműves: 2; bádogos: 3; borbély: 2; csizmadia: 366; czukrász: 2; divatárusnő: 7; drótos: 1; enyvfőző: 2; esztergályos: 2; fazokas: 12; festő: 2; földös: 2; fűsűs: 10; gubás: 241; gyógyszerárus: 4; kádár: 54; kőműves: 2; kalapos: 8; kéményseprő: 1; kenyér, kalács sütő: 81; kerekgyártó: 24; kovács: 15; könyvkötő: 5; köszörűs: 2; kötélverő: 8; keztyűs: 1; lakatos: 11; órás: 2; puskaműves: 2; molnár: 23; mészáros: 27; mézeskalácsos 4; nyereggyártó: 4; olajütő: 1; orgonaművész: 1; paplanos: 2; posztónyíró: 1; rézműves: 2; rézüntő: 2; rostás: 2; szabó, gömbkötő: 63; szappanos: 3; szítás: 5; szijgyártó: 19; schusster: 12; szűcs: 17; szobafestő: 4; takács: 14; tímár: 146; tobákos: 1; üveges: 4; zsemlyesütő: 3; virslis: 1. —

b. Szántásvetés. — A határ három fordúlóra levén osztva: az határozza el, mit kellessék bele vetni; nem a föld minősége, sem nem a gazda belátása. Évenként egy harmadrész szántó föld, a közbe eső kaszálók (mintegy 6000 pozs. mérőnyi) mindig ugarban marad; melyen, mivel őszi vetés alá, háromszor szántatik, a csordák csak kopároznak s a rajta túl, félmérőföldnyire eső legelőhöz, naponként föl s alá járnak.

Ide járúl, a külbirtokok eldaraboltsága, mely szerint: egy gazdának ugyanazon fordulóban, távol egymástól, több helyeken fekvődvén birtoka, a munkások akkénti fogadása, hogy egész nap dolgozzanak s akkorra, egy föld munkája bevégeztessék: elnehezítettik, — úgy szinte, a termésnek több helyről összehordása sok költséggel, fáradsággal jár.

Ezen régi modorú gazdálkodás okozta azt, hogy, noha — mint pártolói mondják — most ugar mellett is sok a föld: még sem terem a határ annyi életem, mennyire a lakoságnak szüksége van; mert bár tengeri, fölösleg láttatik teremni, s azt a máramarosi orosz-oláhság szokta elhordani; de ez onnan van, hogy a helybeliek, tengerit, kenyérnek, csak drágaság idején használnak.

Tagosítás és ugareltörlés volna tehát a gazdálkodás

emelttyűje; de amarról a többség, hallani sem akar; ezt 1846 a kül és beltanács elvben elfogadta, hanem alkalmazása rosszul sikerült s alkalmasint visszatér a város a régi roszra.

c. Szőlőmívelés. Sokszori próbálgatás után sem sikerülvén a szőlő törzsre mívelése, annak vesszői, 6—7 lábnyi karókra eresztetnek fel s télre elfedetnek; tavasszal karikába hajtatnak, s ezek hozzák a termést, míg a tőkén, jövő évre új vesszők teremnek, — s akkor az előbbieket lenyesetnek. E bánás mód költségesebb ugyan, mint a törzsökre mívelés, mindazáltal nem vala káros, kivált addig, míg a város, az italméretést, házilag kezelte; a mennyiben III. Károly király 1732. leirata szerint, a városnak nem volt joga külhelyeken bort vennie korcsmái számára mind addig, míg helyben honi bor találtatott. Most csak annyi megkülönböztetése van, hogy: az idegen bort kimérés végett vásárló polgár, minden itcze behozataláért, egy váltó krt. tartozik fizetni a házi pénztárnak. Különösen, maga számára, a polgár, fizetés nélkül hozhat be 36 köbölnyit. Egyébiránt, honi bort, 3 holdnapig, minden polgár — fizetés nélkül — szabadon mérhet.

d. Lábasmarhák tartása. 1847-ben találtatott a határon csordabeli tehén: 1088; — gulyabeli mar: 902 sertés: 1436; juh: 870; A hámos kanézák általi lószaporítás: említést sem érdemel.

e. Szilvapálinkafőzés. A nagy terjedelmű szilvák kertek, hajdan leghasznosabb ágát tették a gazdálkodásnak. Ismeretes volt s messzeföldre elhordatott a szatmári szilvapálinka. Jelen századunkban, divatba jövének ez itálnak, rozsból, burgonyából, gépek segélyével, nagy mennyiségbeni készítése s olcsóbb áron adása; azóta a lakosok hanyagolják lankáik gyarapítását; s azokat, a vén fák kivesztével, inkább tengeri földekül használják. —

P ó t l é k.

A város pénztárából 177 hivatalnok és szolga huzza évenként fizetését; ezekre a kiadás évenként a 18—20000 ft. közt áll.

A II. Endre oklevele, (1230 év)

In nomine sancte trinitatis, et individue unitatis. Andreas dei gra. Ingr. dalm. crhot, Rame, Servie, Galit. Lodomerieq. Rex impetuum. Regie Serenitatis gre. plurimum expedit, quia ex fonte nascit. pietatis, ut omnes hospites ad sinu sue benignitatis, tamquam ad portu salutis confu-gientes colligat s3. ordo rationis expostulat, ut eos ppen-sius ptegat et cofoveat, quos pposse suo ad regni utilita-tem & corone honorem inspexit efficacius inherere. Hinc est, qud tam psentis etatis, qua future positatis notice vo-lum elucescere, q nos kmi pmogeniti nri Regis Bele, nec no baronu nrer ducti cosilo, dilectis et fidelibus nris ho-spitib. theotonicis de Zotm, juxta fluvium Zomus residen-tibus q se dicebat in fide Keysle regine ad ungariam cove-nisse, tale dedimus, donavinus libertate q more Saxonum Villicus iporum armat, ai quatuor psonis Sagittariis, no-biscu exercituare teneatur.—exemimus eos ab oium ju-dicm juridicione, judicandi facultate nobis tantum, & ma-gistro tavaricorum nrer p tpre constituto, hoc specalit 3 de-clarato, q nlli alteri pt regia majestate svire in aliquo tene-ant. Indulsimus et ut quecq voluerit majoru ac minoru co-sensu parit cocordante, ex nro favore & bnplacito majore Ville cnstituendi libam habeat facultate, qui in villa eorde in furtu lacinio, homicidio, seu quovis crmine malefacto-rio, ac maligno dephensi vl accusati fuerit, eos judice, & codepnet juxta sui cminis quantitate. ptea portu ab omi exacione, seu infestacoe tbuti liber sup pnominato fluvio eysde cocessimus, ita ut nec comes cast de Zhotm, nec comes camere nostre, nec alius quispiam sup jam dci por-tus tributo ipos possit, aut debeat aliquatenus molestare. Concessimus & eysdem, ut decimatoribus p tepore costi-tutis p una capeca duodecim denarios usualis monete sol-vere teneant, Ite Sacdotem quecuq voluerit in eor ecclia possit cosvare ab oi juridicone, & potestate archidiaconi de Sasvár cu quata parte decimar in villa ipor cotinete

penitus duximus eximendum, et ad majore statute libtatis ipor cautelam. assensum, et concensum Reynoldus vn. pat epc trassilvanus pbuit nris ordinatis, & statutis, et nos in retribucoem p fate concessionis epco pdeo impociori donacione manu porreximus regie largitatis. Istud et no est silencio pteundum, q nb ad villam ipor accedentibus, prandium, & cena administrent, secundum ville eor incrementum. ptea quendam tram, eor tre contigua, que olim dyonisij filii Simois fuerat, eys, et eor hedibus jure ppet contulum possidendam, in ipius possessionem p fidelem pstallidu nr Chudruk ipos induci facientes. Ut igtam a nb libalit cocessa libtas, qua memorate tre donaco salve sep, & incocussa p maneat, psente pagina secrecori Sigillo nro auree videlic bulle caractere fecimus insigniri. Dat p manus Ugni cholocen archiepi, & aule regie cancellarii anno dnice incanaconis M-mo CCXXX. Vn Roberto Stgornien archiepc existente. Gregorio Jauriniensij, Cleto agen, Alexadro Waradien. Buchu Chanadyen. — Renoldo transilvanien. Bricco Wacien. Stephao Zagbien. Bartholomeo Quqecclien. Bartholomeo Vesprien, et aliis ecclias dei felicit gubnantibus. Moys cvite palatio ladislao aule nre curiali coite, & coite Bachien. Pet. fre Marcelli curiali coie regie & comite novi Cast. Dyonisyo filio dyonys mgro tavarnicor, et coite de Bors. Nycholas mgro agasonu coite Supnien, et aliis qua plurimis magsttus, & civitat tenentib. Regni nostri XXVII. —

**V. István if. királynak III. András által meg-
erősített oklevele. (kelt 1264. megerős: 1291.)**

Andreas dei gra Hung. Dalmat. Croacie, Rame, Ser-
vie, Gallie Lodom Comau Bulgarq rex, omnib Xsti fidelib
psentib pit & futis psent septu inspectis salt in filio vgnu
gloriose. Univsor notitie har sic volum fieri manifestu q Bu-
da Villicu d zotnrar, Georgi et Nycola Cocives eidem ad

nram accedntes psenciam exhibuert nob pvilegi dni Reg St
 fratris nri patelis sp libertate ipor cofectu, petetes cu insta-
 ca, ut ipor pvilegii ratu hre, et nro dignarem pvilegio cofir-
 mare. Cui qdem pvilegii tenor tal est. Stephs dei gra Junio
 Rex Hungr Dux Transsilvan, dns Cum. Omibus X. fideli-
 bus lras pstes inspectis salem in oium Salvatoe. ad regia
 ptinet majestate pcib codescede sbditor ut numus fideliu
 augeatur, et regal potncia lat extendatur, cu Reg sit ppi-
 um in multitudie ppli gloriar. Hinc e, q univsor noticie
 har sic declaram, q accedntes ad nram psncia fideles hospi-
 tes nri d Zotmar nob supplicates humiliter, et dyote postu-
 larut, ut eosdem in libertate q Hospites Albn pfruunt digna-
 rem consvare. Nos g pcib eorrdm incliati cocessim ut in
 oib pfruut libertate, q dti Hospites albn pfrui dinoscutu. Ita
 vidt q Villicu int se eligat que voluint, d comui, q oms cau-
 sas int ipos exortas tam majores q minoes possit, ac debe-
 at judicare. Ite statuim q tbutarij & cliciarij in ipa villa
 zotmar p tpr constituti con justicam eosdm non possint, n
 deat molestae. S. si aliqd age habuerit cu eisdm, cora Vil-
 lico eordm prosequat juris ordine mediate, q si forte ju-
 sticam face no posset, vl negliget no ipi Hospites, sz. idm.
 Villic ad nram psenciam debeat evocar. Pretea statuim q
 in villa zotmar n officiales ibi existetes, n alij extnei in
 tabernis vede possint vina sua, n extnei mcatoes inciden-
 do in foro vede possint panos suos. It Sacedote eligat que
 voluint q p epm diocesanu possit, et debeat p psentaco-
 nem eordm cofirmar, cu eccla ipor peit sit exempta a ju-
 risdicone archidiacoat, et magrat, pleno jure. Prestim or-
 dinavim statuetes, q ad exit regale pficiscatur cu sex paca-
 tis, q ec debeat sb vexillo nre majestatis. Et pro nob, et
 nris famlis cu ad ipos venim procuracioem uni diei dare
 teneat, et non ult. Volum et & cocessim q de vino ipor
 in nllo loco tbtu dae teneat, et for lib habeat sicut in
 ana fr ij celebradu. ad h cu ijdm silvis indignissnt, sicut
 nob sua gqstive dmonstrut, pcepim Boch coiti d Ugacha,
 & d erdeud, fidli nro, ut eijsdem Sylva d Erdeud statuet

usui eordm sufficite, q sicut nob p suas littas demadavit sylva ipis statuiss d Erleud ad prive sylvam ipor pmam meta q vocat Rechteluky run, scda Hurhusmal q vadit sup gikecctug machara ad Decma parloga, et descendit ad Kutfen veulg, et vadit ad puteu vida, jux via fulneg et venit ad Bolchán, ubi tnsit ad Humurod majore & minore, et veiet ad meta Hud, et descendit ad villa Sadan un pfcit ad villa Gelian, et ibi tmiat. Ut g iporum libtas p nos eisdem cocessa et ordinata salva semp pmaneat, & incocussa, n processu tpr p qmpia possit, vl debeat rettari, pstes eisdem cocessim littas dupplicis sigilli nri muie roboratas. Datu p man magri Bndti ppoiti orodien, aule nostræ vice Carllrij dilecti et fidel nri anno dni M. CC sexagm qrto. — Nos itaq peticoib eordm Buda Villici, Georgij & Nicolai Civium Zotmar*) justis, legitimis, et modestis favorablr incliati cogoscentesq peticones eor fore justas, et codigas dtm pprivleg dni Reg Stno abcasu, no abolitu non carllatu, nec in aliq sui pte viciatu ratu htes, et acceptu d vbo ad vbu psntib inseri faciedo auctoritate psntiu cofirmam dupplicis sigilli nri munie. roborado. Datum p man discti viri mgri Teodori albn eccle ppositi, aule nre Viceacllrij dilecti, & fidel nri, anno dni M. CC. nag. pmo. Regi aut nri anno sedo.**)

*) **Szatmár** nevét minden hiteles kútfőben **h** nélkül találjuk; kik hát Szathmárt írnak, „entia praeter necessitatem multiplicare student.“ Tehát **Szatmár** nem Szathmár! — B. G.

**) Az eredetiről betűhíven másolva. — B. G.